

**DOĞU AKDENİZ ENERJİ REZERVLERİ BAĞLAMINDA ARAP BAHARI VE
TÜRKİYE'YE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ**

İsa UNÇ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT

Haziran, 2022

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOĞU AKDENİZ ENERJİ REZERVLERİ BAĞLAMINDA
ARAP BAHARI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİNİN
İNCELENMESİ

Hazırlayan

İsa UNÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Doğu Akdeniz Enerji Rezervleri Bağlamında Arap Baharı ve Türkiye’ye Etkilerinin İncelenmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27/06/2022

İmza

İsa UNÇ

ÖZET

DOĞU AKDENİZ ENERJİ REZERVLERİ BAĞLAMINDA ARAP BAHARI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

İsa UNÇ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Haziran, 2022

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz jeopolitik öneme sahip coğrafyalar olarak tarihin her döneminde güç sahibi olan ve olmak isteyen ülkeler tarafından egemen olunmak istenilen bölgelerdir. Jeopolitik olarak önemli olan bu alanların kaderlerini kendilerine bırakılması hegemon ülkeler açısından pek de mümkün olmamıştır. Bundan dolayı Ortadoğu ve Doğu Akdeniz için dünya siyasetinde birçok anlaşma ve politika üretilmesine neden olmuştur. 2000'li yıllarda komünist-kapitalist sistem mücadelesinin son bulmasıyla bölgede politikalar değişmeye başlamıştır. Bölge dışı aktörlerin bölgeye zuhur etmelerindeki meşruluk arayışı yeni terör olaylarının ve haberlerinin dünya kamuoyuna servis edilmeye başlamasına neden olmuştur. Doğu Akdeniz bölgesi için özellikle 2000'li yıllar sonrası başlayan yeni keşiflerin var olması bölgenin siyasi ve ekonomik kararlarını etkileyen bir diğer faktör olmuştur. 2010'lu yıllarda yeni keşiflerin artması ve bu keşiflerden çıkacak politik ve ekonomik çıkarların paylaşımı da zorlaşmıştır. Güvenlik algıları ve ekonomik işbirliği ile bölgede oluşmaya başlayan bölgesel atmosfer ve ortak sesler Arap Baharı süreci ile kesintiye uğramıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de bu süreçten etkilenen devletlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada yapılar, süreçler ve bağlantılar incelenerek Doğu Akdeniz enerji rezervleri, Arap Baharı ve Türkiye'ye etkileri üzerinde durulmuştur. Denklemde Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarıyla Arap Baharı sürecini ilişkilendirmek mümkün müdür? Sorusuna cevap aranılmış ve Türkiye açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Arap Baharı, Türkiye, Enerji, Sivil İtaatsizlik.

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF THE ARAB SPRING IN THE CONTEXT OF EASTERN MEDITERRANEAN ENERGY RESERVES AND ITS EFFECTS ON TURKEY

İsa UNÇ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

June, 2022

Advisor: Assist. Prof. Dr. Zelkif POLAT

As geopolitically important geographies, the Middle East and the Eastern Mediterranean are regions that are desired to be dominated by countries that have power and want to be in every period of history. It has not been possible for hegemonic countries to leave the fate of these geopolitically important areas to themselves. Therefore, it has led to the production of many agreements and policies in world politics for the Middle East and the Eastern Mediterranean. With the end of the communist-capitalist system struggle in the 2000s, the politics in the region began to change. The search for legitimacy in the emergence of non-regional actors in the region has caused new terrorist incidents and news to be served to the world public opinion. The existence of new discoveries for the Eastern Mediterranean region, especially after the 2000s, has been another factor affecting the political and economic decisions of the region. In the 2010s, the increase in new discoveries and the sharing of political and economic benefits from these discoveries became difficult. The regional atmosphere and common voices that started to emerge in the region with security perceptions and economic cooperation were interrupted by the Arab Spring process. The Republic of Turkey is one of the states affected by this process. In the study, structures, processes and connections were examined and focused on the Eastern Mediterranean energy reserves, the Arab Spring and its effects on Turkey. Is it possible to relate the Eastern Mediterranean hydrocarbon resources to the Arab Spring process in the equation? The answer to his question was sought and evaluated in terms of Turkey.

Keywords: Eastern Mediterranean, Arab Spring, Turkey, Energy, Civil Disobedience.

ÖN SÖZ

Bu araştırmada Doğu Akdeniz enerji keşifleri ile Arap Baharı süreci arasındaki köprüler ve bağlantılar ele alınış; olayların Türkiye'ye olan etkileri incelenmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi, yürütülmesi ve tamamlaması sırasında hep destek olmuş; desteğini de hiç esirgememiş olan değerli hocam ve tez danışmanım; Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT'a sonsuz teşekkür, saygı ve sevgilerimi sunarım. Tanıştığımız zamandan bugüne hayatımda beni destekleyen, yardım eden, sevgilerini hissettiren çok değerli arkadaşlarım Mustafa TOKLU, Mesut MEYDAN, Atıf KIRBAÇ, Mert TORE'ye de gönülden teşekkürlerimi iletirim. Ayrıca bana bir insanın dünyamı nasıl değiştirebileceğini gösteren, sevgisini, desteğini, ilgisini en zor zamanlarda dahi bana hissettiren, zorlukları aşmamda bana hep el uzatmış olan sevgili Büşra AKTAŞ'a ayrıca teşekkürlerimi sunarak tüm yaşamım boyunca bu desteğini esirgememesini kalben isterim. Tüm bu güzellikleri yaşamamda ve bu sürece gelmemde çok büyük emekleri olan asıl teşekkürleri hak eden ve beni her zaman destekleyen anneme, babama ve kardeşlerime sevgilerimi, saygılarımı ve teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İsa UNÇ
2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SEYİR

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	5
1.1. DOĞU AKDENİZ.....	5
1.2. ORTADOĞU.....	6
1.3. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU	8
1.3.1. Uluslararası Deniz Hukuku ile İlgili Kavramlar	11
1.4. HİDROKARBON.....	15
1.5. PETRO-DOLAR	15
1.6. SİSMİK ARAŞTIRMA VE SONDAJ	16
1.7. İÇ SAVAŞ.....	17
1.8. ARAP BAHARI	18
2. DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	19
2.1. I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR OLAN SÜREÇTE DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU	20
2.2. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU.....	24
2.2.1. Sykes-Picot ve Sonrası Ortadoğu'da Oluşturulan Devletler	25
2.3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU	29
2.3.1. Nasirizm ve Süveyş Krizi	30
2.3.2. Baasçı Hareket	31
2.3.3. İsrail'in Kuruluşu ve Bölgedeki Etkileri	32
2.3.4. Eisenhower Doktrini	38
2.3.5. Bölgede Yaşanan Darbeler	39
2.3.6. İran Devrimi.....	40
3. ORTADOĞU VE DOĞU AKDENİZ'İN COĞRAFİ VE STRATEJİK ÖNEMİ	42
3.1. ENERJİ KAYNAKLARI	43
3.2. SU KAYNAKLARI	49
3.3. KANALLAR VE BOĞAZLAR	50
3.4. DİNSEL VE KÜLTÜREL ÖNEMİ	52
3.4.1. Ortadoğu Etnik Kimliklerin Gelişimi Tarihi ve Bölgedeki Etnik Kimlikler	58
3.4.2. Bölgedeki Etnik ve Dini Kimlik Tabanlı Siyasi Rejimler	63
3.5. DÜNYA HÂKİMİYET TEORİLERİ BAĞLAMINDA BÖLGENİN ÖNEMİ	65
4. DOĞU AKDENİZİN KRONİK SORUNLARI	67
4.1. KIBRIS SORUNU.....	67

4.2. EGE SORUNU	71
4.3. FİLİSTİN SORUNU	71
4.4. DENİZ YETKİ ALANLARI SORUNU	72

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE BÖLGEYE ETKİLERİ

1. ARAP BAHARI'NIN SEBEPLERİ.....	76
2. ARAP BAHARI'NIN ETKİLERİ.....	80
2.1. TUNUS VE ARAP BAHARI.....	81
2.2. MİSİR VE ARAP BAHARI.....	85
2.3. LİBYA VE ARAP BAHARI.....	92
2.4. SURİYE VE ARAP BAHARI	100
2.5. ARAP BAHARI VE BÖLGE DIŞI DEVLETLERİN TUTUMU	106
2.5.1. Arap Baharı ve Rusya	106
2.5.2. Arap Baharı ve ABD	111
2.6. ARAP BAHARI SONRASINDA BÖLGEDE DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGISI	117
2.7. ARAP BAHARI: YENİ DÜZEN VE YENİ DÜZENİN OLUŞMASINDA ETKİ EDEN FAKTÖRLER	122
2.7.1. İsrail Tarafından Yapılan Doğalgaz Keşiflerinin Arap Baharı'na Bir Etkisi Var mı?.....	122
2.7.2. Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Ortadoğu'daki İktidar Değişimleri Kimin Faydasına Olmuştur?	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ HAVZASINDAKİ HİDROKARBON MÜCADELESİ

1. ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ULUSLARARASI REKABET.....	129
1.1. DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN PRENSİPLER.....	129
1.2. DOĞU AKDENİZ BÖLGE AKTÖRLERİNİN DENİZ YETKİ ALANLARINA GENEL TUTUMLARI.....	132
1.2.1. Yunanistan	132
1.2.2. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi.....	132
1.2.3. Mısır.....	132
1.2.4. Suriye.....	133
1.2.5. İsrail.....	133
1.2.6. Lübnan.....	133
1.2.7. Türkiye ve KKTC	133
1.3. PETROL VE DOĞALGAZ TAŞIMACILIĞININ STRATEJİK ÖNEMİ	133
1.4. ENERJİ SAVAŞLARI	134
1.5. DOĞU AKDENİZ HAVZASINDAKİ HİDROKARBON MÜCADELESİ	135
1.6. DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON REZERVLERİ VE TRANSFER HATLARI	140
1.6.1. Kıbrıs Adası	148
2. DOĞU AKDENİZDEKİ ENERJİ REKABETİNİN AKTÖRELERİ	149
2.1. GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ	149
2.2. TÜRKİYE VE KKTC	154
2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti ve Mavi Vatan Konsepti	161

2.3. YUNANİSTAN	166
2.4. İNGİLTERE	168
2.5. MİSİR	171
2.6. İSRAİL	174
2.7. RUSYA.....	176
2.8. ABD.....	178
2.9. LİBYA.....	178

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE ETKİLERİ BAĞLAMINDA ARAP BAHARI VE DOĞU AKDENİZ ENERJİ REZERVLERİ MÜCADELESİ

1. ARAP BAHARI SÜRECİNE KADAR TÜRKİYE: İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER	181
2. TÜRKİYE'NİN 2000 SONRASI ARAP BAHARI SÜRECİNE KADAR BÖLGEDEKİ DEVLETLERLE OLAN İLİŞKİLERİ.....	184
3. DOĞU AKDENİZ VE TÜRKİYE	188
4. ORTADOĞU VE AVRASYA'DA BORU HATLARI VE TÜRKİYE.....	190
5. ORTADOĞU'DA TERÖR KORİDORU PROJESİ VE TÜRKİYE.....	192
5.1. TÜRKİYE'NİN SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARI.....	197
SONUÇ	205
KAYNAKÇA.....	210
ÖZGEÇMİŞ	234

TABLULAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Fransız Etkisindeki Orta Doğu Devletleri	27
Tablo 2. İngiltere Etkisindeki Orta Doğu Devletleri	28
Tablo 3. Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Miktarları.....	48
Tablo 4. Doğu Akdeniz Havzasına Ait Doğal Gaz Rezervleri	48
Tablo 5. Doğu Akdeniz Havzası Bölgesinden Gaz İhracatına İlişkin Tahminler.....	48
Tablo 6. Suriye İç Savaşı Taraflarının İsteddiği ve İstemediği Durumlar	106
Tablo 7. Irak Petrol Bakanlığı Kontrolündeki Doğal Gaz ve Petrol Sahaları.....	116
Tablo 8. Irak Petrol Bakanlığı ile Anlaşma Yapmış Uluslararası Petrol Şirketleri	116
Tablo 9. Dünya Genelinde ve Özellikle Ortadoğu’da Savunma Harcamaları Giderleri	119
Tablo 10. Batı Avrupa ile Ortadoğuda Kişi Başına Düşen Ortalama Savunma Harcaması Miktarı (Dolar)	119
Tablo 11. 2012-2017 Yılları Arasında Dünya Silah İthalatı İçinde Ortadoğu Ülkelerinin Payları.....	120
Tablo 12. 2012-2016 Yılları Arasında Ortadoğu Ülkelerinin İlk Dörtte Yer Alan Silah İthalatçılarının Payları	120
Tablo 13. 2013-2017 Yılları Arasında En büyük 10 Silah İhracatçı Ülkenin Silah İhracatındaki Küresel Payı	121
Tablo 14. 2013-2017 Yılları Arasında ABD’nin En Büyük 10 Silah İthalatçısı ve ABD Silah İhracatının Payları	121
Tablo 15. Doğu Akdeniz’de Keşfedilen Doğalgaz Sahaları ve Rezerv Miktarları.....	142
Tablo 16. Türkiye’nin Mevcut Ham Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	144
Tablo 17. 2000-2020 Arasında Dünya Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi	144
Tablo 18. Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İhracatı	145
Tablo 19. 2010-2020 Yılları Arasında Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İthalatı	145
Tablo 20. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Ticaret Miktarları	146
Tablo 21. Doğu Akdeniz Havzası Bölge Devletlerin Genel Politik Yaklaşımları	180
Tablo 22. 2015-2022 Yılları Arasında Türkiye Devleti Tarafından Güney Sınır Güvenliği İçin İcra Edilen Harekâtlar	202

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Sykes-Picot Anlaşması Sonrası Ortadoğu’da Devletlerin Himayesinin Paylaşımı	29
Şekil 2. 2000, 2010 ve 2020 Yıllarında Kanıtlanmış Petrol Rezervlerin Dağılımı.....	44
Şekil 3. 2000, 2010 ve 2020 Yıllarında Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervlerin Dağılımı. 44	44
Şekil 4. OPEC 2018 Yılı Dünya Ham Petrol Rezervlerinin Payı	45
Şekil 5. Doğu Akdeniz Havzasındaki Enerji Kaynakları	45
Şekil 6. Kıbrıs Çevresindeki İhtilafli Enerji Kaynakları Havzaları.....	46
Şekil 7. Ekonomik Bölge (MEB) Olarak Adlandırılan Açık Sularda 13 Adet Saha İçin Doğal Gaz Arama Alanları.....	47
Şekil 8. Ege’de 12 Mil ve 6 Mil olarak Karasularının Türkiye ve Yunanistan Senaryolarının Gösterimi	71
Şekil 9. Eastmed (Doğu Akdeniz Boru Hattı) Projesi.....	72
Şekil 10. Libya Mutabakatı ile Birleşmiş Milletlere Bildirilen Türk Yetki Alanı	73
Şekil 11. Türkiye-Libya Sınırları ve Yetki Alanları.....	74
Şekil 12. Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının Türkiye’ye Bıraktığı Yerler ve Türkiye’nin Talep Ettiği Alanlar	74
Şekil 13. Meis Adası Üzerinden Deniz Yetki Alanlarına Ait Olası İddialar	75
Şekil 14. Tunus Siyasi Haritası	81
Şekil 15. Mısır Siyasi Haritası.....	85
Şekil 16. Libya Siyasi Haritası	92
Şekil 17. Suriye Siyasi Haritası.....	100
Şekil 18. CANVAS’ın Aktif Faaliyet Gösterdiği Ülkeler.....	126
Şekil 19. Stratejik Coğrafyasıyla Doğu Akdeniz.....	136
Şekil 20. Doğu Akdeniz Havzası Gaz Sahaları ve İhtilafli Alanlar	136
Şekil 21. Doğu Akdeniz Kıyı Ülkelerine Ait Bazı Münhasır Ekonomik Bölgeler	138
Şekil 22. Doğu Akdeniz Ülkeleri ve Deniz Yetki Alanları ile Yunanistan Sevilla Haritası Üzerinden Gasp Edilen Alanların Görünümü	138
Şekil 23. Yunanistan ve GKRY tarafından Hak İddia Edilen Bölgeler	139
Şekil 24. Sevilla Tezi ile Gasp Edilmek İstenilen Alanların Büyüklükleri.....	139
Şekil 25. Doğu Akdeniz’deki Enerji Kaynakları	140
Şekil 26. 2020 Yılı Bölgelere Göre Dünya Kanıtlanmış Gaz Rezervlerinin Dağılımı 141	141
Şekil 27. Arap Doğalgaz Boru Hattı	142
Şekil 28. Doğu Akdeniz (Eastmed) Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Ülkelerin Bağlantı Noktaları Krokisi.....	143
Şekil 29. Doğu Akdeniz Eastmed Projesinde Doğalgaz-Petrol Boru Hatları	144

Şekil 30. 2000-2020 Yılları Arasında Dünya Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi	145
Şekil 31. 2010-2020 Yılları Arasında Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) ihracatı	145
Şekil 32. 2010-2020 Yılları Arasında Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İthalatı	146
Şekil 33. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Toplam İthalatı	147
Şekil 34. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Toplam İhracatı	147
Şekil 35. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Toplam Ticaret Miktarı	147
Şekil 36. Kıbrıs Siyasi Haritası	148
Şekil 37. Doğu Akdeniz Havzasında GKRY tarafından İlan Edilen 13 Parsel ve İhtilaflı Bölgeler	150
Şekil 38. GKRY Tarafından İlan Edilen MEB Sonrası Doğu Akdeniz'e Kıyı Ülkelerin Gasp Edilen Deniz Yetki Alanları	151
Şekil 39. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti-UK Kıbrıs Münhasır Ekonomik Bölgesi	152
Şekil 40. Kıbrıs-İsrail Anlaşması(2010)	152
Şekil 41. Kıbrıs-Mısır Anlaşması(2003)	153
Şekil 42. Kıbrıs-Lübnan Anlaşması(2007)	153
Şekil 43. Türkiye Cumhuriyetine Ait Münhasır Ekonomik Bölge	154
Şekil 44. Türkiye Tarafından Asgari 44.000 Kilometrekarelik Münhasır Ekonomik Bölge Alanı Kaybını Gösteren Harita	155
Şekil 45. Türkiye-Filistin Olası Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırmasında Karşılıklı Kıyılar	156
Şekil 46. Türkiye-Lübnan Olası Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırmasında Karşılıklı Kıyılar	157
Şekil 47. Yunanistan'ın İleri Sürdüğü Tezlerde Kullanılmak İsteddiği Meis Adası'nın Konumu	159
Şekil 48. Türkiye-Libya Mutabakat Anlaşması F-E Hattı ile Türkiye-KKTC Mutabakat Anlaşması B-A Hattı Konumu	160
Şekil 49. Tümamiral Cihat Yaycı'nın Mavi Vatan Tasviri	161
Şekil 50. Türkiye Münhasır Ekonomik Bölgesi Dış Hatları	162
Şekil 51. Türkiye Münhasır Ekonomik Bölgesi Batı Sınırı	163
Şekil 52. 1970 Yılı İngiltere-Fransa Manş ve Kanal Adaları Deniz Yetki Alanı Anlaşmazlığı	164
Şekil 53. 1992 Yılı Fransa Saint Pierre & Miquelon-Kanada Deniz Yetki Alanı Anlaşmazlığı	164
Şekil 54. Eritre-Yemen Haniş Adaları Deniz Yetki Alanı Anlaşmazlığı	165
Şekil 55. Yunanistan ve GKRY Tezlerine Göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti İçin Öngörülen Münhasır Ekonomik Bölge	166
Şekil 56. Yunanistan ve GKRY İleri Sürdüğü Tezler ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Ait Hak İhlal Ettiği Bölgeler	166

Şekil 57. Yunanistan'ın İleri Sürdüğü Sevilla Haritası Deniz Yetki Alanları Tasarısı	167
Şekil 58. Yunanistan Devleti tarafından Öngörülen Libya-Yunanistan Deniz Yetki Alanı	167
Şekil 59. Kıbrıs Adası'nda İngiltere'ye Ait Ağrotur ve Dikelya Üsleri.....	170
Şekil 60. Yunanistan'ın Sevilla Haritası Üzerinden Mısır Arasında Yapılan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması.....	172
Şekil 61. GKRY tarafından İlan Edilen MEB Sonrası Doğu Akdeniz'e Kıyı Ülkelerin Gasp Edilen Deniz Yetki Alanları.....	173
Şekil 62. Doğu Akdeniz'de Hakkaniyet Çerçevesin Konusunda Ortay Hatta İlişkin Sınırlandırma	173
Şekil 63. Türkiye-İsrail Tasviri Muhtemel Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması	175
Şekil 64. Yunanistan-İsrail arasında yapılan Üçlü Anlaşmalar Yerine Türkiye ile Muhtemel Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması Sonrası Kazanacağı Alan	175
Şekil 65. Türkiye ve İsrail Devletlerinin Kazanacakları Deniz Yetki Alanları.....	176
Şekil 66. Suriye, Lazkiye Hmeymim Rus Hava Limanı ve Tartus Rus Deniz Üssü ...	177
Şekil 67. Libya-Türkiye/ Libya-Yunanistan Deniz Yetki Alanı Anlaşmalarının Tasviri Kıyaslamasına Yönelik Teknik Harita	179
Şekil 68. Türkiye ve Libya Arasında Bulunan Ortay Hat Esasına İlişkin Sınırlandırma Antlaşması Sonucu Yetki Alanındaki Değişim.....	179
Şekil 69. Doğu Akdeniz'de Doğalgaz İşbirliği	180
Şekil 70. Doğu Akdeniz'de Keşfedilen Enerji Kaynaklarının Muhtemel Transfer Güzergâhları ve Türkiye Bağlantıları.....	191
Şekil 71. Türkiye Doğalgaz Boru Hatları Projeleri.....	191
Şekil 72. Türkiye Petrol Boru Hatları Projeleri.....	192
Şekil 73. Türkiye Terör Koridoruna Karşı Yürüttüğü Harekâtların Bölgesel Gösterimi	194
Şekil 74. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de Kürt Terör Siyasi Hareketlerinin Etkileşimi	195
Şekil 75. Eastmed Boru Hattı Projesi Bağlamında Terör Koridoru ve Projenin Paralelliği	196
Şekil 76. Katar-Türkiye Boru Hattı, İslami Boru Hattı ve Nabucco Boru Hattı Projeleri	196
Şekil 77. Fırat Kalkanı Harekât Bölgesi.....	198
Şekil 78. Zeytin Dalı Harekât Bölgesi.....	199
Şekil 79. Barış Pınarı Harekât Bölgesi.....	200
Şekil 80. Bahar Kalkanı Harekât Bölgesi.....	200
Şekil 81. Pençe Operasyon Bölgesi.....	201

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

%: Yüzde

&: Ve

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AEB: Avrasya Ekonomik Birliği

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

BM: Birleşmiş Milletler

BMDHK: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı

BMDHS: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi

BP: British Petroleum

CANVAS: Uygulamalı Şiddetsiz Eylem ve Stratejiler Merkezi

CKSS: Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi

CRG: Küreselleşme Araştırmaları Merkezi

DEAŞ: Irak Şam İslam Devleti

ENPI: Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Enstrümanı

EOKA: Ethniki Organosis Kiprion Agoniston

FETÖ: Fetullahçı Terör Örgütü

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

IAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

KİK: Körfez İşbirliği Konseyi

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

LGN: Sıvılaştırılmış doğalgaz

MEB: Münhasır Ekonomik Bölge

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries

ÖSO: Özgür Suriye Ordusu

SDE: Stratejik Düşünce Enstitüsü

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

STRATCOM: Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi

TAP: Trans Arabistan Petrol Boru Hattı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

UAD: Uluslararası Adalet Divanı

UNSCOM: Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu

USAID: Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı

USGS: Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu

GİRİŞ

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz iç içe geçmiş yapılarıyla bir coğrafi niteleme olmanın ötesinde; siyasi, stratejik, kültürel ve dini özellikleriyle de dünya tarihinde müstesna bir yere sahiptir. İlk uygarlıklar, ilk dinler, ilk siyasi örgütlenmeler, ilk ticari faaliyetler bu topraklarda neşet etmiştir. Dolayısıyla bölge farklı saiklerle de olsa tarihin her döneminde önem arz ettiği gibi aynı zamanda da bir mücadele alanı olmuştur. Bu sebeptendir ki tarihin ilk kozmopolit devlet yapıları da bu bölgede görülmüştür.

Bölgenin tarihsel mirası etnik, dinsel ve kültürel boyutuyla büyük bir zenginliği günümüze kadar taşımıştır. Fakat bu zenginlik unsurlarının bölgede siyasi otoritenin büyük oranda kaybolduğu 20. yüzyıldan itibaren emperyal güçlerin de manipülasyonlarıyla her an bir tehdide dönüşebildiğini son yüz yıllık tarih fazlasıyla göstermiştir. Zira 20. yüzyıla girilirken bölge üzerindeki emperyal iştahları kabartan yeni gelişmeler yaşanmış, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Doğu Akdeniz, petrolün bir enerji kaynağı olarak keşfiyle de Ortadoğu coğrafyası bütün gözlerin dikildiği coğrafyalar haline gelmiştir. Bu sebeple de bölge tarihsel ve sonradan maddi zenginliklerinden kaynaklanan bir mücadele sahası olmuş ve insanlık açısından da her geçen gün dramatikleşen bir tarih yaşamak zorunda kalmıştır.

Ortadoğu bölgesinde yaşanan olaylar çatışmacı ve karışık ilişkiler barındırmaktadır. İç ve dış aktörlerin fazlalığı bölgede yaşananların anlaşılmasını güçleştirmektedir. Ortadoğu kavramı genelde Arap toplumlarını akla getirmekle birlikte Türk, Fars, Kürt, Ermeni gibi etnik birçok grubu içerisinde barındırmanın yanı sıra dinsel olarak Müslüman, Hristiyan ve Yahudi dinlerine mensup gruplara da ev sahipliği yapmaktadır. Bu kadar kültürel çeşitliliğin bulunduğu bölgede bitmeyen çatışmaların ve sorunların bölgenin iç dinamiklerinden kaynaklanan sebepleri kadar, söz konusu çeşitlilikleri kullanan ve manipüle eden dış faktörler de önemlidir. Bu sebeple bölgedeki çatışma ve istikrarsızlığı sadece içeriden veya sadece dışarıdan bakarak tahlil etmek oldukça yetersiz kalacaktır. Bu da bölgenin günümüzdeki ticaret ve doğal kaynaklar merkezli stratejik önemi yanında, bölgenin tarihsel kimliğini, demografik ve dinsel yapısını da ele almayı zorunlu kılmaktadır. Zira emperyal amaçlarla da olsa günümüzde ayrıştırılan, terörize edilen ve çatışma üretilen unsurların çoğu bu tarihsel miras üzerinden motive edilmektedirler.

Soğuk Savaş döneminde iki kutupluluğun dengelerinin bariz şekilde müşahede edildiği bölgede, Sovyetlerin dağılmasıyla bir boşluk meydana gelmiş; dünya genelini etkileyebilecek yeni kriz ve savaş dalgaları 11 Eylül saldırılarıyla tekrar alevlenmiştir. ABD menşeli *Axis of evil* kavramıyla küresel terör İslam ve İslam ülkeleriyle bağdaştırılmış, bu da Ortadoğu'yu doğrudan etkilemiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde ilerleyen dönemleri de etkileyebilecek bir diğer önemli konu İsrail öncülüğünde yapılan yeni hidrokarbon rezerv keşifleridir. Keşiflerle birlikte Doğu Akdeniz hâlihazırda stratejik önemine yeni bir başlık daha eklemiştir. Kaynakların paylaşılması hususu bazı çevreler tarafından bölgeye işbirliği ve barış getireceği yönünde yorumlanırken, bazı çevrelerse bölgede bloklaşma ve çatışmaya yol açacağı öngörüsünde bulunmuşlardır. Bu bağlamda İsrail, doğalgaz keşfi yapmış olduğu Gazze Şeridi'ni Filistin'den ayrıştırmak isteyince, bölge devletlerinden İsrail'e karşı sert söylemler yükselmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken 2010'lar itibariyle başlayan Arap Baharı bölgeyi daha da karmaşık bir sürecin içine sürüklemiştir. Arap Baharı'nın bölgeyi iç savaş ve terörizm sarmalına itmesi, bölge ülkelerinin önceliklerini değiştirmiş, güvenlik politikaları ve istikrar birinci öncelik haline gelmiştir. Dolayısıyla bu denklemde Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarıyla Arap Baharı sürecini ilişkilendirmek mümkün müdür? Sorusuna cevap arayışı çalışmanın özünü oluşturmaktadır. Aynı zamanda her iki gelişmenin de en çok etkilediği bölge ülkelerinden birisinin Türkiye olduğu gerçeğinden hareketle çalışmanın konusu Doğu Akdeniz enerji rezervleri, Arap Baharı ve Türkiye'ye etkileri üzerinden şekillenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın konusu ve kapsamı, Arap Baharı süreciyle başlayan toplumsal, askeri ve siyasi gelişmelerle, Doğu Akdeniz enerji havzaları üzerinde devam eden bölgesel ve küresel rekabet arasındaki ilişki ile bu sürecin Türkiye üzerindeki etkilerinin incelenmesi şeklinde sınırlandırılmıştır.

Tez çalışmasın, daha açıklayıcı olması amacıyla birinci bölümde coğrafi ve teknik tanımlamaların yanı sıra kısa bir tarihsel arka plan konulması uygun görülmüştür. Zira mevcut durumda bölgede çatışma üreten etnik, dini ve siyasi meselelerin kökeni söz konusu tarihsel süreçte saklıdır.

İkinci ve Üçüncü bölümlerde Arap Baharı süreci ve Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleri ayrı ayrı ele alınıp, daha sonra sebep-sonuç ilişkisi bağlamında Arap Baharı ve Doğu Akdeniz mücadele alanlarını ilişkilendiren analizler yapılmaya çalışılmıştır.

Arap Baharı süreci oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamasına rağmen, en büyük etkiyi Doğu Akdeniz havzasına sınır ülkelerde göstermiş ve bu ülkeleri istikrarsızlaştırmıştır. Bu sonuç dikkate alınarak Arap Baharı süreci hem bu süreçten en çok etkilenen ülkeler olarak hem de Doğu Akdeniz'e sınırları olması hasebiyle daha çok Doğu Akdeniz havzası ülkeleri üzerinden incelenerek sınırlandırılmıştır. Diğer taraftan Doğu Akdeniz enerji rezervleri üzerindeki mücadele ile bu mücadele ile ilişkilendirebileceğimiz Arap Baharı süreci önemli bir bölgesel aktör olan Türkiye'yi çok yönlü olarak etkilemiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde bu etkiler daha çok dış politika ve güvenlik konuları öne çıkarılarak ele alınmıştır.

Doğu Akdeniz coğrafi niteleme olarak Ortadoğu'ya dahil olsa da son zamanlarda hem deniz ticaretiyle ilgili geliştirilen yeni projeler hem de bölgede tespit edilen yeni hidro-karbon rezervleri Doğu Akdeniz'i büyük bir mücadele sahası haline getirmiştir. Bu yeni gelişmeler ışığında bölge üzerindeki bölgesel ve bölge dışı güçlerin geliştirdikleri stratejilerin analiz edilmesi gerekmiştir. Bu sebeple nerdeyse eş zamanlı ortaya çıkan ve özellikle Doğu Akdeniz ülkelerinde yönetim değişiklikleri, darbeler ve iç savaş gibi sonuçlar doğuran Arap Baharı ile Doğu Akdeniz'in önem kazanan pozisyonu arasında ilişki kurmak suretiyle ilgili devletlerin geliştirdikleri stratejiler üzerinden bir değerlendirme yapılarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Çalışmaya özgünlük kazandıran noktalar ise daha önceki akademik çalışmalarda daha çok birbirinden bağımsız olarak incelenen Arap Baharı ve Doğu Akdeniz enerji rezervleri gibi iki önemli konunun ilişkilendirilerek ve Türkiye'ye etkileri de değerlendirilerek ele alınmasıdır. Bu bağlamda 20. Yüzyıl başlarında petrolün dünyada en önemli enerji kaynağı haline gelmesi, bu rezervlere en fazla sahip olan Ortadoğu coğrafyasının son yüz yıllık tarihini şekillendiren en önemli faktör olmuştur. Dolayısıyla Ortadoğu'nun son bir asırlık tarihinde yaşanan savaşlar, darbeler, etnik ve dini bölünme ve çatışmalar ve nihayetinde çizilmiş yapay siyasi sınırları söz konusu enerji kaynaklarından bağımsız değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla 20. yüzyılın sonlarına varlığında haberdar olunan ve 21. yüzyıl başlarında ise kontrolü için stratejiler geliştirilmeye başlanan Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleri ile bu rezervleri çevreleyen bölge ülkelerinde yaşanan daha çok çatışma ve istikrarsızlığa yönelik gelişmeleri ilişkilendirmek konuya özgün ve farklı bir bakış getirmektedir.

Son tahlilde, daha önce yapılan akademik çalışmaların da etkisiyle, birbirinden bağımsız gelişmeler gibi görünen; Arap Baharı süreci ile Doğu Akdeniz hidrokarbon

rezervlerinin kontrolü üzerinde ortaya çıkan bölgesel ve uluslararası mücadele arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu bağlamda yaşanan gelişmelerin önemli bir bölgesel aktör olan Türkiye'ye etkilerini ortaya konulmasının amaçlanması, hem konuya yaklaşımı hem de literatüre yapacağı katkı boyutuyla önemlidir.

Çalışmada yöntem olarak daha çok nitel araştırma yöntemi ve literatür taraması kullanılmıştır. Bu amaçla konu ile ilgili yabancı ve Türkçe literatür taraması gerçekleştirilmiş ve bulunan bulguların incelenmesi ile de araştırma yürütülmüştür. Ayrıca çalışma kapsamında ilgili bölgeler hakkında uluslararası kuruluşların yapmış oldukları; demografik bulgular, enerji rezerv miktar tespitleri, ekonomik ölçütler gibi verileri içeren raporlardan da yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHSEL SEYİR

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz merkezli olarak şekillenen çalışmanın daha anlaşılır olması için bazı kavramların izahı lüzumlu görülmüştür. Bu kavramlar ilerleyen bölümlerde bahsi geçen konuların kavranmasını kolaylaştırıcı coğrafi, teknik, hukuki ve sosyolojik nitelikler içermektedir.

1.1. DOĞU AKDENİZ

Akdeniz ve çevresinin tarihte taşıdığı stratejik önem günümüzde de artarak devam etmektedir. Bunun en önemli nedenleri arasında; enerji ihtiyacı ve politikaları, ticaretin güvenliğinin kontrol altına alınmak istenilmesi ve Avrupa'nın bölgede var olan ilgisinin, Güney Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne üye yapılmasıyla, AB sınırları üzerinden tartışılması sayılabilir. Dolayısıyla zengin doğalgaz ve petrol yataklarına yakınlığı ve ticaret güzergâhı olması Akdeniz'in önemini artırmaktadır. Ayrıca özellikle Doğu Akdeniz'in enerji rezervleri barındırması ve bu kaynakların transferi bölgeyi uluslararası mücadeleye açık hale getirmiştir. Akdeniz bu özelliklerinden dolayı hem bölge ülkeleri hem de bölge dışındaki ülkeler tarafından sürekli kontrol ve gözlem altında tutulmaya çalışılmıştır. Jeopolitik önemi nedeniyle bölge 21'inci yüzyılda, enerji kaynaklarını kontrol etmek isteyen çok uluslu şirketlerin de ilgi odağı olmuştur.

Akdeniz, dünyanın en büyük iç denizidir. Akdeniz merkez olarak alındığında kuzey kısmında Avrupa, güney kısmında Afrika, doğu kısmında Asya yer alır. Akdeniz; Çanakkale Boğazı üzerinden Marmara Denizi'ne, İstanbul Boğazı üzerinden Karadeniz'e, Cebelitarık Boğazı üzerinden Atlas Okyanusuna, Süveyş Kanalı üzerinden de Kızıldeniz'e, yani Hint Okyanusuna uzanır. Uzunluğu 3755 km, genişliği 741 km ve ortalama derinliği 1400 metre olan Akdeniz yüzölçümü olarak 2.971.000 kilometrekare bir alanı kaplamaktadır (Karadal, 2004: 12-13).

Akdeniz'e kıyısı bulunan ülkelere baktığımızda güneyde "Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır"; kuzeyde "Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk, Yugoslavya, İtalya, Fransa"; kuzey-batıda "İspanya"; doğuda "Suriye, Lübnan ve İsrail" yer almaktadır (Karadal, 2004: 12-13). Akdeniz, daha genel bir coğrafi tanım olarak üç bölgeye ayrılarak incelenmektedir. İlk olarak Cebelitarık-Malta adası arasına "*Batı Akdeniz*"; ikinci

olarak, Malta Adası ile 27'nci boylam arasında kalan bölgeye “*Orta Akdeniz*”; üçüncü olarak 27'nci boylamın doğusunda kalan bölgeye, “*Doğu Akdeniz*” adı verilmektedir (Yıldız, 2009: 14).

Çalışmanın odağı noktasındaki “Doğu Akdeniz Bölgesinin kıyı ülkeleri ve bölgenin genel siyasi haritasına bakacak olursak: Doğu Akdeniz bölgesinde; “Türkiye, Suriye, İsrail, Lübnan, Filistin Gazze Şeridi, Filistin’in batı yakası, Mısır, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Güney Kıbrıs Rum Kesimi ve Ürdün” bulunmaktadır. Akdeniz’in 27'nci doğu boylamı doğu kısmında kalan bölge coğrafi olarak “Doğu Akdeniz” olarak tanımlanmışsa da bölgenin jeopolitik açıdan ele alınmadığında, 22'nci doğu boylamının doğu bölgesinde kalan kısmı “Doğu Akdeniz” olarak tanımlanmıştır (Yıldız, 2009: 14-15). Doğu Akdeniz’i daha teknik olarak ele aldığımızda ise “*Doğu Akdeniz’in Kuzey-Güney mesafesi 340 mil olduğu; Doğu-Batı mesafesinin ise 450 mil olup yüzölçümü yaklaşık 90.000 mil kare*” olduğu ölçülmektedir. Doğu Akdeniz’e sahildar olan devletlerin kıyı uzunlukları ise; “*Türkiye’nin 569 mil, Suriye’nin 95 mil, Lübnan’ın 107 mil, İsrail’in 128 mil ve Mısır’ın 522 mildir*” (Soylu, 2000). Doğu Akdeniz’in dünya üzerindeki konumu: coğrafi koordinat olarak; 30°49’K- 36°56’K enlemleri ve 016°30’D - 036°12’D boylamları arasında; kuzey yarımkürede yer almakta ve Avrupa, Asya ile Afrika kıtaları tarafından çevrilmektedir (Balkal, 2009: 3).

1.2. ORTADOĞU

Ortadoğu, yaklaşık 4000 yıl önce dünya tarihinde insanoğlunun ilk kez bir araya gelerek toplu halinde yaşamlarını sürdürmeye başladıkları bir coğrafyadır. Ortadoğu coğrafyası üç büyük semavi dinin doğduğu bölgedir. Afrika ve Avrasya kıtalarının doğal kavşak noktasıdır. Bölgenin diğer bir adı *yedideniz* ülkesidir. Dünyanın bağımlı olduğu enerji kaynakları bakımından zengin bir bölgededir.

Ortadoğu kavramı zaman içerisinde şekillenen ve anlam kazanan coğrafi değil, siyasi bir tanımdır. Coğrafi sınırları belirtmek gayesi taşıyan bu tanım; genellikle diğer bölgelerden kendisini ayırmak için kullanılmıştır. Bu ayrım zaman içerisinde farklılıklar gösterdiği için de tanımının tam olarak yapılması zor bir hal almıştır. Literatürde dahi birçok tanımına ulaşılabilen Ortadoğu kavramı öncelikle doğu kavramı ile şekillenmeye başlamış; 21’inci yüzyıldaki halini siyasi gelişmeler ışığında kazanmıştır.

Ortadoğu kavramı modern dönemlerde üretilmiş bir nitelemedir. Tarihsel süreçte bölge Doğu kavramı içinde tanımlanmaktaydı. 18’inci yüzyılın ortalarından itibaren

Doğu Sorunu söylemi kapsamında şekillenen bölge, Britanya ve Rusya'nın mücadele coğrafyası olarak kimlik kazanmaya başlamıştır. Bölgenin Doğu kavramı içinde tanımlanmasından Ortadoğu olarak nitelenmesine geçiş, ilk kez 1850'de Britanya Hindistan Bürosu tarafından bölgeyi Hindistan'dan ayırmak için kullanılmıştır. Ortadoğu kavramının kalıcı olacak şekilde tanımının yapılması ise 20'nci yüzyıla gelindiğinde Amerikalı stratejist Alfred Thayer Mahan tarafından 1902 yılında İran Körfezi ile Süveyş Bölgesinin stratejik önemini vurgulamak için, Orta Asya'dan ayırmak adına kullanılmıştır (Dedeoğlu, 2002).

Ortadoğu kavramı zaman içinde coğrafi tanımı dışında bölgenin siyasi-kültürel ve sosyo-ekonomik boyutlarıyla ayırım yapmak veya tanımlamak için de kullanılan bir kavram halini almıştır. 1920'li yıllara kadar bölge Osmanlı coğrafyasını tanımlarken kullanılıp, Balkanlar coğrafyası da dâhil edilebilirken; 21'inci yüzyılda da benzer şekilde Müslüman dünyasını kast etme amaçlı kullanılmaktadır.

Ortadoğu nitelemesini daha dar kapsamda 1957'deki Süveyş Krizinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD); batısı Libya, doğusu Pakistan, kuzeyi Suriye-Irak, güneyi Sudan ve Etiyopya ile sınırlı kalacak şekilde kullanmıştır. Siyasi olarak tanım yetersiz kalması sonrasında ABD, bu dar anlamı bir yıl öncesinde kullanılan şekliyle; Mısır, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn ve Katar'ı dâhil ederek tekrar genişletmiştir (Dedeoğlu, 2002).

1970'li yıllarda Ortadoğu kavramı daha çok Arap-İsrail savaşlarının etkisiyle dar bir bölge için kullanılırken, bölge daha geniş bir coğrafya olarak; Anadolu (Türkiye), Arap Yarımadası (Bahreyn, Kuveyt Oman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri: “*Abu Dabi, Dubai, Acman, Fuceyre, Resü'l Hayme, Şerce, Ummül Kayveyn*”), Mezopotamya (Irak, Suriye, İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün), İran Platosu (İran) ile Doğu Akdeniz (Kıbrıs, Mısır) bölgelerini içine katan bir alan tanımı için kullanılmıştır.

1990'ların sonlarında başlayan müzakereler sonunda 2004 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Avrupa Birliğine (AB) dâhil edilmiş, böylece siyasi anlamda Ortadoğu'dan çıkartılmıştır. Dolayısıyla Ortadoğu'nun tanımlanmasında sosyo-ekonomik ve kültürel-dinsel unsurların coğrafyadan daha önde tutulduğunu görmekteyiz. Bu durumu destekleyen başka bir tanımlamaysa; 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı terör olayları ile gündeme gelen İkizkuleler saldırısı sonrası

Afganistan'ın da Ortadoğu'ya dâhil edilmesidir. 2004 yılında G-8 Zirvesinde “Genişletilmiş Ortadoğu” kavramı kullanılmıştır, bu da bölgenin tanımının siyasi gelişmelere bağlı revize edilebildiğini ortaya koymakta ve Ortadoğu kavramının tanımını zorlaştırmaktadır (Dedeoğlu, 2002: 14-16).

Ortadoğu'nun 21'inci yüzyıla gelindiğinde dahi hala konuşulan güncel bir siyasi coğrafya olmasının temel nedeni jeopolitik öneminden kaynaklıdır. Ortadoğu jeopolitiği, sahip olduğu zengin yeraltı enerji kaynakları (petrol-doğalgaz) haricinde, bölge çevresinde yer alan Hazar Denizi, Umman Denizi, Karadeniz, Kızıldeniz, Doğu Akdeniz havzasını içine alan önemli bir ticaret noktası olarak da öne çıkmaktadır (Kızıldaş, ty: 284). Özellikle Kızıldeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan, 1869 yılında kullanıma geçen 168 kilometre uzunluğundaki Süveyş Kanalı bu anlamda Ortadoğu'ya ayrı bir stratejik önem kazandırmıştır. Ortadoğu, 21'inci yüzyılda da kullanımda olan bu kanal yanında; enerji transferi, ulaşım gibi konularda da önemli transit liman ve yolları bünyesinde bulundurmasıyla da artan bir jeopolitik öneme sahiptir (Turan, 2003: 16-28).

Dinler tarihi açısından incelendiğinde ise Kudüs'ü içine alan kutsal bir alanı barındırmasıyla da önemli bir coğrafyadır (Kızıldaş, ty: 284). Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler için kutsiyet arz eden Kudüs, tarihsel seyir içinde yol açtığı birçok savaşın gerilimini günümüzde hâlâ taşımaktadır. Diğer taraftan Müslümanlar için son derece büyük bir öneme sahip Hicaz bölgesi de Ortadoğu sınırları içindedir.

1.3. ULUSLARARASI DENİZ HUKUKU

“Deniz hukuku, denizlerin tabii olduğu hukuki rejimleri düzenleyen, denizlerde gerçekleştirilen faaliyetleri başta uluslararası hukuk açısından olmak üzere inceleme konusu yapan ve gemi trafiğini düzenleyen hukuk dalıdır” (Özman, 2006: 11; Kuran, 2009: 1).

Denizler, hukuki olarak kıyısı bulunan devletin hakları dikkate alınarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma, sırasıyla; *“içsular, karasuları, bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge, kıta sahanlığı ve açık denizler”* şeklindedir. İç suları, sahip olunan devletin tam egemenliği altındadır. Açık denizler ise iç suların aksine herhangi bir devletin egemenliği altında olmayan bölgelerdir (Özman, 2006: 7).

Deniz Hukukunun kapsam olarak, hem iç hukukta birçok düzenleme ile oluşturulan hem de uluslararası denizlerde oluşturulan hukuki ilişkilerin ortaya

konulduğu bir hukuk dalıdır. Deniz hukuku; deniz ticareti, enerji kaynaklarına ilişkin araştırmalar, deniz taşımacılığı, işletme ve çalışma ilişkilerini kapsayacak kadar geniş bir disiplindir (Kaya, 2014).

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesini (BMDHS) 1 Nisan 1998 tarihinde Avrupa Birliği (AB) kabul etmiştir (98/392 sayılı Karar [1998], OJ L 179/1; BMDHS md.308(2); Göçmen ve Şeker, 2019).

Avrupa Birliği'nin¹ BMDHS'ye taraf olmasının AB hukuk düzeni açısından belli sonuçları vardır. BMDHS böylelikle AB kurumları ve üye devletler için bağlayıcı hale gelmiştir.

“BMDHS, AB açısından bağlayıcı olduğundan, birincisi ihlal davasının konusunu oluşturabilir ve ikincisi AB tasarrufları ve duruma göre de AB'nin diğer uluslararası anlaşmaları mümkün olduğu ölçüde BMDHS'ye uyumlu bir biçimde yorumlanır. BMDHS'nin hükmü aynı zamanda uluslararası teamül hukukunun bir parçasını oluşturduğunda uluslararası teamül hukuku olarak birincisi ihlal davasının konusunu oluşturabilir ve ikincisi AB tasarrufları ve AB'nin diğer uluslararası anlaşmaları mümkün olduğu ölçüde onunla uyumlu biçimde yorumlanır, dahası o birincil hukukun yorumunda göz önüne alınır” şeklinde ifade bulmuştur (Göçmen ve Şeker, 2019: 356).

Deniz üzerinde oluşturulan hukuksal denge 19'uncu yüzyıl ortalarına kadar örf ve adet hukuku ile yönetilmiştir. Endüstrileşme ile birlikte gelen ticaret deniz ulaşımının önemini arttırmış, deniz hukuku kurallarının yeniden düzenlenmesi ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Uluslararası Hukuk Derneği (International Law Association) ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü (Institut de Droit International) bu amaç doğrultusunda ilk çalışmaları oluşturmuşlardır. 20'nci yüzyılda deniz hukukunun düzenlenmesi için 1930 tarihli La Haye Kodifikasyon Konferansı ve Birleşmiş Milletler öncülüğünde düzenlenen Deniz Hukuku Konferansı yapılmıştır. Deniz Hukuku Konferanslarının ilki 24 Şubat- 28 Nisan 1958 tarihleri arasında Cenevre'de düzenlenmiştir. Deniz Hukuku Konferansı neticesinde dört temel antlaşma *“(Kara suları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, Kıta Sahanlığı Sözleşmesi, Açık Deniz Sözleşmesi, Balıkçılık ve Açık Denizlerin Canlı*

¹ Bkz. Bu çalışmada dönemsel olarak ismi değişen bir yapı olan Avrupa Birliği (AB), çalışma içerisinde dönemindeki adına göre değil; çalışmanın tamamında bölge ve bölgedeki devletler için kullanıldığı için AB olarak kullanılmıştır. Avrupa Birliğine çalışmanın dışında bir not olarak bakmak gerekirse: 1951 yılında Almanya ve Fransa arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve Avrupa'da bir barışın kurulabilmesi için yapılan Schuman Deklarasyonunun bir sonucu olarak, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. 1957'de, işgücü ile mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına dayanan bir ekonomik topluluk kurma amaçlı Roma Antlaşması sonucu Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. 1986'da Avrupa Tek Senedi imzalanmış. 1990'larda Soğuk Savaş sonrası oluşan Almanya'nın bileşmesi ve devletler arasındaki bağları güçlendirme amaçlı, 1991'de Maastricht toplantısında Avrupa Birliği Zirvesi'nde Avrupa Birliği yapısı oluşturulmuştur. 2007 yılında imzalanan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması sonrası ise tamamen Avrupa Birliği adını almıştır. Bkz. www.ab.gov.tr adresinden, bu konuya dair daha detaylı bilgiyi “Avrupa Birliği Tarihçesi” bölümden temin edebilirsiniz.

Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme)” ve bir ek protokol kabul edilmiştir (Güneş, 2007: 1-37).

Sanayileşme sonrası ülkelerin hammaddelere ve doğal kaynaklara olan ihtiyaçlarının artması; Karasal kaynakların ihtiyaçları tam olarak karşılamaması yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu araştırmalara teknolojik gelişmelerle birlikte deniz dibi ve toprak altındaki kaynakların kullanılmasına ve işletilmesine olanak sağlaması cevap vermiştir. Deniz alanların bakır, manganez, kobalt ve nikel içeren maden yumruları ve hidrokarbürler bakımından çok zengin olduklarının ortaya çıkması deniz sahalarının önemini artırmıştır. Yeni oluşan gelişmeler ışığında ülkelerin transit yollarının, ticaret alanları ve araştırma sahaları bağlamında egemenlik alanlarının belirlenmesi ihtiyacı yeni hukuksal düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi sonrası “takımada devletlerine ait deniz alanlarının belirlenmesi; zararsız geçişin tanımlanması ve karasularının sınırlarının belirlenmesi” gibi yeni durumlar yeni bir deniz hukuku sözleşmesinin oluşturulması ihtiyacını artırmıştır (İlgaz, 2009)².

1960 yılında Deniz Hukuku Konferansı yapılmış istenilen sonuç alınamamış bu durum sonrası 1973-1982 yılları arasında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı, sonrası Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) kabul edilmiştir (Güneş, 2007). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine “*Denizler Anayasası*” da denilmektedir.

1982 tarihinde BMDHS’nin derin deniz madenciliğinin pratikte gelişimine engel olduğunu düşünerek Türkiye’nin de dâhil olduğu Amerika Birleşik Devletleri, İsrail ve Venezuela sözleşmeye karşı oy kullanmış ve sözleşmeyi imzalamamışlardır. Türkiye, AB ile katılım müzakereleri yürütmekte olup; BMDHS uyum yükümlülüğünün³ söz konusu olduğu Sözleşmeler arasında bulunması da ayrıca dipnot düşülecek bir durumdur. Ayrıca, Türkiye, AB’ye katılım gerçekleştirilmesinde dahi AB’nin coğrafi açıdan komşusu olma sıfatıyla BMDHS ile karşı karşıya kalabileceği bir vakıadır (Göçmen ve Şeker, 2019: 346-348).

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)’in amacına bakıldığında, “denizlerde ve okyanuslardaki bilimsel, ticari ve ekonomik faaliyetleri

² Bkz. 1958 Cenevre Deniz Hukuku Sözleşmesi sonrasında yeni bir deniz hukuku sözleşmesinin oluşturulması ihtiyacını ortaya çıkaran nedenlerin detaylı anlatımı için; İlgaz, H. (2009).

³ Bkz. Türkiye’nin AB’ye katılımının BMDHS açısından incelendiği, konuyla ilgili bir çalışma için; (Gündüzler, 2013)

kontrol etmek ve gerekli sınırlandırmaları düzenlemek ve aynı zamanda deniz ve deniz çevresi ile ilgili izlemeleri yaparak bu alanların korunmasını” sağlamaktır (Karapınar, 2015: 14).

1.3.1. Uluslararası Deniz Hukuku ile İlgili Kavramlar

Deniz Yetki Alanı: Denizler, coğrafi ve fiziki açıdan bir bütünlük ifade etse de, hukuki açıdan deniz sahaları, özellikleri ve egemenliğinde oldukları rejimler itibariyle çeşitlilik göstermektedir. Deniz alanları, “ulusal yetkiye tâbi deniz kesimi” ve “ulusal yetki alanlarının ötesindeki deniz kesimi” olarak temelde iki ana gruba ayrılmaktadır.

Denizlerin hukuki düzenlemelerde gösterdiği farklılıklara göre, denizlerdeki çeşitli alanlar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- a) *Uluslararası sınırlar içinde kalanlar (iç sular, kara suları, takımada suları ve belli ölçülerde uluslararası boğazlar),*
- b) *Uluslararası sınırlar dışında kalan kıyı devletinin ilanı ile belirli işlevsel münhasır yetkileri olan yerler (bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge, münhasır balıkçılık alanları).*
- c) *Kıta sahanlığı, ilana bağlı olarak oluşmayıp, uluslararası sınırların dışına da uzanan geniş bir bölümü içermektedir.*
- d) *Hiçbir devletin yetkisinde bulunmayıp herkesin serbestçe yararlanabileceği açık deniz ayrı bir alandır (Sur, 2006: 293).*

Esas Hat (Esas Çizgi): Esas hat (base line), deniz hukukunda kara ülkesi ile kara suyunun sınırının belirlenmesidir. Yani devletin yetkisinde olan deniz alanlarının ölçülmeye başlandığı hattır (Kuran, 2006). Esas hattın farklı hukuki rejimlerin geçerli olacağı deniz alanlarının ve sınırlarının tespiti için esas hattın belirlenmesinde “normal esas” ve “düz esas” olmak üzere iki yöntem kullanılır. Normal esas, suların en alçak olduğu zaman (medcezir) oluşan coğrafi kıyı çizgisidir. Düz esas, fazla girintisi olan veya kıyı yakınında ada, kayalık vs. bulunması durumunda iç sınır kıyının uygun uç noktası ile birleştirilmesidir (Günsel, 2012; Karapınar, 2015: 16).

İç Sular: “kara sularının ölçülmeye başlandığı esas hattın kara tarafında kalan deniz alanları” olarak tanımlanmaktadır (Kuran, 2006). Diğer bir tanımlamaya göre ise iç sular; “kara sularının; iç sınırı ile kara ülkesi arasında kalan deniz kesimi” olarak ifade edilmiştir (Toluner, 1996). İç suları, kıyıda yer alan ülkenin kara kısmına “en yakın sularını” oluşturur ve sonuç olarak kıyı ülkesinin “bir parçası” olarak

görülmektedir (Sur, 2006: 293). İç sularını; “*koylar, körfezler, limanlar, kapalı denizler ve iç denizler ile düz esas hatların gerisinde kalan sular*” oluşturmaktadır (Baykal, 1998). Bu sular, kıyı devletinin “*yasama, yürütme ve yargı yetkilerini*” kullanacağı “*mutlak egemenlik sahası*”dır (Seymen, 2010).

Kara Suları; “*devletin kara ülkesi veya iç sularının dış sınırından itibaren açık denize doğru, devletin kendi milli mevzuatına dayanarak milletlerarası hukukun kabul ettiği belirli bir genişlikteki deniz alanını*” ifade etmektedir (Pazarcı, 2005; Bozkurt vd., 2004). Diğer bir tanımlamaya göre; “*devletin sahilleri veya iç sularının dış sınırı (normal esas çizgi veya düz esas çizgi) ile açık deniz arasında belirli genişlikteki bir deniz alanı*” olarak tanımlanmıştır. Sonuç olarak, kara suları, “*coğrafi kavramdan*” çok “*hukuki bir kavram*” olarak karşımıza çıkmaktadır (Özman, 2006). Ayrıca, “*kara suları, iç sularla birlikte devletin deniz ülkesini*” de oluşturmaktadır (Karapınar 2015: 16).

Kara sularının genişliği konusunda, milletlerarası hukukun en çok ilgilendiği konu olmasından dolayı, geniş çaplı ilk düzenleme; “*III. Deniz Hukuku Konferansı sonucunda 1982 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)*” ile yapılmıştır (Bozkurt, vd., 2004).

Kara suları, BMDHS’nin 2 ve 3. maddelerinde de düzenlenmiştir. Bu sözleşmenin 2. maddesine göre; “*kara suları, kara ülkesinin ve iç sularının ve bir takımada devleti olması halinde takımada sularının ötesinde kıyısına bitişik ve kara suları olarak tarif edilen bir deniz kuşağını kapsar*” hükmü yer alırken; 3. maddesinde ise, “*her devletin kara sularının genişliğini tespit etme hakkına sahip olduğu belirtilirken, bu alanın tespit edilen esas hatlardan itibaren 12 deniz milini aşmayan genişlikte olması gerektiği*” ifade edilmiştir (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi).

BMDHS, kara sularının “*hukuki statüsüne*” göre, kıyı ülkesi, sahip olduğu sular ve üzerindeki hava sahasında da geniş yetkilere sahip kılınmıştır. Kıyı devleti bu yetkisini herhangi bir belgeye dayanmaksızın kullanabilmektedir. Kıyı devletinin sahip olduğu kara suları, “*egemenliğinde bulunan kara sularının deniz yatağı, toprak altı ve aynı zamanda üzerindeki hava sahasını da*” içine alarak oluşmaktadır (Karapınar, 2015: 16-17).

Kara suları, devletlerin hakimiyetinde bulunan deniz alanlarında yer almasından dolayı, “*açık denizlerin serbestliği ilkesi çerçevesinde*” deniz trafiğinin aksamadan

yürütülebilmesi için kıyı devletin bu kapsamdaki yetkilerine sınırlamalar getirmiştir. Bu sınırlamalar arasında “zararsız geçiş hakkı” en önemlisidir. BMDHS’nin 17. maddesi, “sahili bulunsun veya bulunmasın, bütün devletlerin gemileri, sahildar devletin barışına, düzenine veya güvenliğine zarar vermeden kara sularından zararsız geçiş hakkından yararlanır” hükmüne yer vermiştir (Bozkurt, vd., 2004).

Bitişik Bölge; “kara sularına bitişik olan ve kıyı devletinin belirli bir genişliğe kadar bazı konularda yetkilerini kullandığı açık deniz alanı” olarak tanımlanmaktadır (Kuran, 2006).

Kıta Sahaneliği; hem “coğrafi anlamda” hem de “hukuki anlamda” tanımlanabilmektedir. Coğrafi anlamda, “kıyı devletinin kara ülkesinin denizin altında süren doğal uzantısı olarak” tanımlanırken (Pazarıcı, 1984); hukuki anlamda ise, “kıyı devletinin, kara sularının ötesinde fakat kıyıya bitişik sualtı alanlarının deniz yatağı ve toprak altındaki cansız kaynaklarını araştırma ve işletme konusunda münhasır egemen haklara sahip olduğu bir deniz alanı olarak” tanımlanmaktadır (Kuran, 2006). Hukuki kavram başka bir ifade şekliyle, “kara sularının ötesinde başlayıp belirli bir uzaklık ve derinliğe kadar giden deniz tabanı ve toprak altını belirtmek” şeklinde de tanımlanabilir (Sur, 2006).

Karapınar (2015), çalışmasında kıta sahanlığının coğrafi anlamda, hukuki anlamdaki kıta sahanlığının sadece bir bölümünü oluşturduğunu, bu nedenle coğrafi açıdan kıta sahanlığı, hukuki anlamda kıta sahanlığı ile karıştırılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Kıta sahanlığı bölgesi, “doğal kaynakların aranması ve işletilmesi konusunda kıyı devletinin sınırlı egemenliğine tabi, güvenlik, ulaşım ve canlı kaynaklardan yararlanma açısından üzerindeki su kütlesi açık deniz statüsüne sahip, kıtaların kıyı çizgisi ile deniz dibine inen doğal uzantısı olarak” görülmektedir (Özkan, 2015).

Kıta sahanlığı kavramı, BMDHS ile yeniden düzenlenmiştir (Karapınar, 2015). BMDHS’nin 76. maddesine göre kıta sahanlığı;

“bir kıyı Devletinin Kıta Sahaneliği, kara ülkesinin doğal uzantısı boyunca Kara sularının ötesinde kıta kenarının dış sınırına kadar uzanan veya kıta kenarının dış sınırının (200 mile kadar uzanmadığı) yerlerde, Kara sularının ölçülmeye başlandığı esas hatlardan itibaren 200 mile kadar uzanan su altı alanlarının deniz yatağı ve toprak altını kapsar. Kıta kenarı, kıyı Devletinin kara kütlesinin su altında kalan uzantısını kapsar ve kıta sahanlığının, kıta yamacının ve kıta yükseliminin deniz yatağı ve toprak altından ibarettir. Kıta kenarı, okyanus sırtına sahip olan okyanus tabanı ile toprak altını kapsamaz”

şeklinde tanımlanmıştır (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi; Doğru, 2003).

Münhasır Ekonomik Bölge (MEB); “1960 Konferansı’ndan sonra gelişmiş ve 1982 BMDHS’nde yazılı ve pozitif düzenlemeye kavuşmadan önce örf ve adet kuralı olarak uygulanmıştır.” 1982 BMDHS’ne göre; *“münhasır ekonomik bölge, kıyı devletine kara sularının ölçülmeye başlandığı hattan itibaren 200 mil genişlikteki deniz alanında kalan su tabakası ile deniz yatağı ve onun toprak altında münhasır ekonomik haklar ve yetkiler tanıyan denizalanı olarak”* ifade edilmiştir. MEB, *“özel hukuki rejime tabi”* tutulmuştur. Kıyı devletlerinin sahip oldukları hak ve yetkiler ile diğer devletlerin hakları ve serbestlikleri *“BMDHS’nin 55 ile 60 arasındaki maddeleri”*nde düzenlenmiştir (Karapınar, 2015: 19).

MEB, *“gerek deniz yatağı altında gerekse içerisinde su yüzeyi toprak altı ve üstü canlı ve cansız doğal kaynakların araştırılması, muhafazası, işletilmesi, korunması ve idaresine ilişkin kıyı devletine önemli ekonomik haklar ve yetkiler veren bir kavram”* olarak da ifade edilmektedir (Kuran, 2009). Bu bölge, kıyı devletinin hakimiyetinde olmayıp; *“sadece doğal kaynaklar”* için yetkiler veren bir alandır. Diğer devletler verilmiş olan bu hukuki statüyü bu alanda serbestçe kullanabileceklerini ifade etmektedir. Başka bir deyişle, *“doğal kaynaklar dışında münhasır ekonomik bölge, açık denizlerin sağladığı neredeyse bütün hakları diğer devletlere sağladığı”* söylenebilir. BMDHS’nin *“Münhasır Ekonomik Bölgede Diğer Devletlerin Hakları ve Yükümlülükleri”* başlığını taşıyan 58. maddesinde, *“diğer devletler, bu alandaki deniz ulaşımına, bu alan üzerindeki hava ulaşımına, telekomünikasyon kabloları veya enerji nakil boruları döşemeye, bilimsel araştırmalar yapmaya ve devletler hukuku açısından kabul edilen diğer faaliyetlere ilişkin hakları kullanmaya devam edebilirler”* hükmüne yer verilmiştir (Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi).

Münhasır Ekonomik Bölge, kıyı devletinin ekonomik özellikli hakları dışında *“her türlü tesis, araç, yapay adaların bu alana yerleştirilmesi ve kullanılması, deniz bilimsel araştırmaları ve deniz çevresinin korunması ve düzenlenmesi”* olmak üzere üç konuda da *“idari ve yargı yetkileri”* vermiştir (Kuran, 2009).

MEB, kıta sahanlığı ile karşılaştırıldığında; MEB’in *“daha çok ekonomik ve hukuksal bir anlamı”* olmasından dolayı daha geniş bir uygulama sahası bulunmaktadır. Dolayısıyla kıta sahanlığı kavramı yerine MEB kullanıldığı görülmektedir (Karapınar, 2015 :19). Kıta sahanlığı kavramının belirlemiş olduğu *“ekonomik çıkarlar”* ülkeler için

yeterli gelmeyince “1982 tarihli Sözleşmede Münhasır Ekonomik Bölge” kavramı ortaya atılmıştır. Ayrıca, kıyı devletin, MEB üzerinde “uluslararası deniz hukukunun tanıdığı yetkilere sahip olabilmesi”; “kıyıların ötesinde münhasır ekonomik bölge ilan etmesi şartına” bağlıdır. Münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı arasındaki farklar şunlardır (Karapınar, 2015: 19-20):

- a) Kıta sahanlığı doğal oluşumdur, MEB ise yapaydır.
- b) Kıta sahanlığı istisnalar halinde 350 mile kadar çıkabilmekte iken; MEB, mutlak olarak 200 mildir.
- c) MEB, su kütlesindeki kaynaklara da sahip olma hakkını içerir.
- d) MEB de balıkçılık, bilimsel araştırma yapma ve suni ada yetkisi kıyı devletine verilmiştir.

Açık deniz; “1958 Cenevre ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmeleri” üzerinden tanımlanmıştır. Bu sözleşmelere göre açık deniz, “hiçbir devletin ülkesine, egemenliğine ait olmayan iç sular, kara suları, takımada devletlerinin takımada suları ve münhasır ekonomik bölge dışında kalan uluslararası deniz alanını kapsamaktadır” şeklinde tanımlanmıştır (Pazarcı, 2008; Kuran, 2009).

1.4. HİDROKARBON

Hidrokarbon, “Hidrojen ve Karbon elementleri bulunan organik bir bileşiminden” oluşmaktadır. Hidrokarbonlar; “katı, sıvı veya gaz” halinde bulunabilirler (Hürriyet Gazetesi, 2020). Petrol de bir hidrokarbondur. Petrol köken olarak bakıldığında; petra = taş oleum = yağ sözcüklerinden türemiş, doğada bulunan bir hidrokarbon karışımıdır (Balkıs, 2012). Bu madenler 20’nci yüzyıl ve 21’ini yüzyılda kullanımı ile stratejik ve üretimde duyulan ihtiyaç açısından önemi artmıştır.

1.5. PETRO-DOLAR

20’nci yüzyılın üçüncü çeyreğinde petrol gelirlerinin düzeyi, para hırsının tüm sınırlarını geçmişti. 1970’li yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri yılda 230 milyon dolar kazanırken bu rakam 1980’li yıllarda 19 Milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönem içinde kaynak zengini diğer ülkelerin petrol gelirleri ise; Cezayir’in geliri 272 milyondan 10.5 milyar dolara; Libya’nınki 1.3 milyon dolardan 22 milyar dolara; Irak’ınki 1 milyar 230 milyon dolardan 25 milyar dolara; Katar’ınki 122 Milyon dolardan 5.3 milyar dolara; Kuveyt’ınki 221 milyon dolardan 18.6 milyar dolara; Suudi Arabistan’ınki de 1.2 milyar dolardan 102 milyar dolara yükselmiştir (Heykel, 1993).

Ortadoğu ülkelerinin sahip olduğu petrol zenginliği, bu bölgede “otoriter rejimleri” güçlendirmektedir. Bu otoriter rejimler, “çeşitli yöntemlerle iktidara alternatif olabilecek güçleri azaltarak ve petrolün sağladığı maddi güçle topluma iktidarlarını kabul ettirmek için politikalar uygulayarak”; “toplumsal muhalefetin” önüne geçmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak, bu ülkelerdeki iktidarlar “petrol zenginliği” ile “baskıcı yönetimlerini pekiştirip, toplumdaki geleneksel yapıları yeniden üretmeye” çalışmışlardır (Altunışık, 1996: 170-171).

1.6. SİSMİK ARAŞTIRMA VE SONDAJ

Sismik yöntem, “yer altı kaynaklarından özellikle petrol aramalarında yaygın olarak kullanılan bir jeofizik yöntem” olarak tanımlanmakta ve jeofizikğin temel yöntemleri arasında yer almaktadır. Sismik yöntem, “hidrokarbon aramalarında yerinin kesitinin çıkarılması, yer altı katmanlarının durumunun saptanması, yer altının haritalanması ve açılacak kuyunun yerinin belirlenmesi” gibi durumlarda kullanılmaktadır. Sismik yöntem, “veri toplama, veri işleme ve veri yorumu” olmak üzere üç ana işlem üzerinden yapılmaktadır (Şahin, 2011).

Sondaj, “yeraltı kaynaklarını araştırma, üretim ve işletmek için ayrıca mühendislik yapılarının temel koşullarının saptanması ve iyileştirilmesi amacıyla düşey, yatay veya herhangi bir yön ile açılı olarak yapılan silindirik kazı işlemi” olarak ifade edilmektedir (Özdemir, 2009). Sondajın ilk uygulamaları “cable tool drilling” adında bir çelik kazığın ucuna bir kablo bağlanarak yere vurulması ile uygulanmıştır. Günümüzde ise, “rotary drilling yöntemi” uygulanmaktadır. “Rotary drilling” yöntemi, “sondaj kulesi aracılığı” ile uygulanmaktadır. Bir sahanın sondaj ile ilk kez araştırılmasına “arama sondajı” denir. Eğer, sondaj daha önce “keşfedilen bir rezervuardan üretimi artırmak için yapılıyorsa”, bu sondajlara da “üretim sondajı” denilmektedir (Gül, 2018; CNN Türk, 2020).

Farklı türden sondaj çeşitleri bulunmaktadır. Bu sondaj çeşitlerinden birisi olan petrol ve doğalgaz deniz sondajıdır. Sondajın yapıldığı alanı temel alırsak deniz sondajı kavramına bakmamız gerekmektedir. Deniz sondajları, “su üzerinde çalışmaya uygun platformlar ile yapılan sondaj operasyonları” olarak tanımlanmaktadır. İlk deniz sondajı, 1897 yılında H.L. Williams tarafından “Santa Barbara Kanalı’nda (California/USA) bir kara sondaj kulesinin tahta ayaklar üzerine yerleştirilerek kazılması” sonucu yapıldığı bilinmektedir. 21’inci yüzyılda ise deniz sondajları, farklı

derinliklere göre özel yapılmış olan “*jack-up, drillship ve semi-submersible platformlar*” gibi platformlar ile yapılmaktadır. Deniz sondajlarında derinliğine göre farklı platformlar kullanılmaktadır. Su derinliği “25 metreye kadar *batar platform*”; “15 metreden 100 metreye kadar *jack-up platform*”; “100 metreden 2000 metreye kadar *demir atılarak sabitlenmiş yarı batar platform veya sondaj gemisi*”, “500 metreden 3000 metreye kadar *aktif konumlama sistemi kullanan yarı batar platform veya sondaj gemisi*”; “yüksek dalga boylarının gözlemlendiği bölgeler de ise *yarı batar platformlar veya yeni jenerasyon sondaj gemileri*” kullanılmaktadır (Gül, 2018; CNN Türk, 2020).

1.7. İÇ SAVAŞ

Varlık’a (2013) göre iç savaş; “*aynı devlet içerisinde bulunan politik, dini/mezhepsel, etnik sınıfsal gruplar arasında yönetimin ele geçirilmesine veya ülkenin bölünmesine yönelik savaşlar*” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Varlık (2013), “*terörist eylemler ve terör örgütlerinin faaliyetleri ile kalkışmaların iç savaş kapsamına girmeyeceğini*” de ifade etmiştir. Bir iç çatışmanın iç savaş sayılabilmesi için “*devletin, hükümetine karşı savaşan güçlere savaşan statüsü vermesini ve iç savaşta yabancı devletlerin de silahlı çatışmalara dâhil olması şartlarının gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiş*”tir (Varlık, 2013). Meisels’e (2014) göre ise; *bir çatışmanın iç savaş olarak görülmesi için “devletin etkili kontrolünü esaslı şekilde tehdit etmesi ve kayıpların belirli bir eşiği aşması gerektiğini”* ileri sürmüştür. Sokullu’ya (2019: 5) göre, iç savaş, “*uluslararası katılım olsun ya da olmasın devletin sınırları içerisindeki grupların birbirine karşı yürüttükleri savaş türü*” olarak ifade eder. Bu savaş türünde taraflar “*toprak, otorite alanı veya doğal zenginlikleri ele geçirmeyi*” planlamaktadır.

Tanımlamalar farklılık göstermiş olsa da temel olarak iç savaş, “*bağımsız bir ülkenin sınırları içinde devlet güçleri ve en az bir organize etkili silahlı grup arasındaki silahlı çatışma olarak*” tanımlanmaktadır.

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine ek olarak imzalanan 2 No.lu protokolün 1’inci maddesine göre “*maddi uygulama alanı*” şöyle ifade edilmektedir (Yamaner vd., 2008: 266): “*...bir Yüksek Akit tarafın ülkesinde kendi silahlı kuvvetleriyle muhalif silahlı kuvvetler veya sorumlu komuta altında olan, devamlılık arz eden ve planlı askeri operasyonlar yapmalarına ve bu Protokolü uygulamalarına imkân verecek şekilde bu Yüksek Akit tarafın ülkesinin ait bir kısmı üzerinde kontrolü elinde*

bulunduran diğer örgütlü silahlı gruplar arasında cereyan eden tüm silahlı çatışmalarda uygulanır.”

Cenevre Sözleşmesi'ne dair inceleme yapan Güler, (2015) iç savaş tanımlarının “iki merkez özellik” çerçevesinde oluştuğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki, “bunun sivil bir savaş olması ve uluslararası silahlı çatışmaların aksine tek bir devletin sınırları içinde gerçekleşmesi”; ikincisinin ise “şiddet seviyesinin diğer düşük seviyeli iç çekişmelerden farklı olması” ile alakalı olduğunu ileri sürmüştür (Güler, 2015). Dolayısıyla iç savaş daha genel olarak; “*bir devletin kendi sınırları içinde devlet güçleri ile onun hükümranlığını tehdit edebilecek silahlı güce sahip en az bir isyancı taraf arasında veya özel durumlarda devlet dışı silahlı grupların kendi aralarında yaşanan, belirli bir şiddet düzeyi üzerindeki silahlı çatışma durumu*” şeklinde tanımlanabilir (Güler, 2015: 47-50).

İç savaşların nedenlerine bakıldığında en önemli nedenlerin “*etnik veya dini kökenli*” olduğu görülmektedir. Fakat literatüre bakıldığında “*etnik farklılıklar*” bir iç savaş nedeni arasında sayılması tartışmalı bir konu olarak gündeme gelmektedir. Bazı kesimlere göre ise, bu konudaki çatışmaların savaşa dönme ihtimalinin yüksek olduğu kanısı varken (Eck, 2009); bazı kesimlere göre ise, gayri safi millî hasılanın sabit tutulduğu zaman “etnik veya dini olarak” bir iç savaş çıkma ihtimalinin düşük olduğu (Fearon ve Laitin, 2001); ayrıca diğer önemsiz sayılabilecek faktörlerle karşılaştırıldığında bu konuların belli bir etkisinin olmadığı ileri sürülmüştür (Collier, 2007). İç savaşların oluşmasında etken olan şartların ortaya çıkmasında çatışmalar “*etnik çizgiler*” çerçevesinde şekillense de “*etnisite*”nin bir “*propaganda aracı*” gibi kullanıldığı görülmektedir (Collier, 2007).

1.8. ARAP BAHARI

Tunus'ta 18 Aralık 2010 tarihinde başlayan iktidar karşıtı gösterilerin, 2011 yılı içerisinde “*Mısır, Libya, Suriye başta olmak üzere Cezayir, Bahreyn, Ürdün, Yemen ve Lübnan gibi Arap dünyasının başlıca ülkelerinde yol açtığı halk ayaklanmalarına*” siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe “*Arab Spring (Arap Baharı)*” adı verilmiştir (Alancıoğlu vd. 2013: 170).

Arap Baharını başlatan ve demokrasinin geç gelmesine neden olan faktörler arasında; “*bölgenin uzun süre sömürge altında kalması, Arap ülkelerinin dışa kapalı ekonomileri, sanayileşmeleri, petrol kaynakları olmasına rağmen tarıma dayalı bir*

yaşam sürülmesi, bireyciliğin ağır basması, ekonomik durumun çok iyi olmaması, yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve işsizlik” gibi faktörler bulunmaktadır (Orhan, 2011: 22-23; Öztoprak, 2012: 9). Alancioğlu vd. (2013), Arap baharının ortaya çıkmasındaki nedenleri şöyle sıralamıştır:

- a) Ekonomik Nedenler: *“İşsizlik, enflasyon, zor yaşam koşulları, gıda sıkıntısı”*.
- b) Siyasal Nedenler: *“Demokratik olmayan diktatörlük yönetimlerinin varlığı, bireysel özgürlüklerin kısıtlı olması, kötü, baskıcı, usulsüz ve yozlaşmış yönetimlere karşı halk nezdinde gelişen tepki”*.
- c) Kültürel Nedenler: *“Küreselleşen dünyada artan iletişim ve ulaşım imkânlarının sonucu olarak halkın, özellikle de Arap gençlerinin sosyal medya üzerinden görüp, haberdar oldukları daha demokratik ülkelere ve toplumlara özenmeleri ve sisteme karşı isyan etmeleri”*.
- d) Uluslararası Nedenler: *“Başta ABD olmak üzere Batı dünyasının aktif siyasal desteği, NATO’nun Libya’daki muhalif kuvvetlere Kaddafi güçlerini bombalayarak yaptığı stratejik askeri yardım”*.

Arap Baharını meydana getiren birçok sebep olsa da temel sebebi; *“Arap rejimlerinin ekonomik iflasi”*dir. Bu nedenle herhangi bir etnik veya dinsel gruba mal edilmeyecek bir şekilde seküler, dindar, Müslüman, Hristiyan toplum içinde pek çok siyasi grubun birlikte hareketiyle, Arap siyasetinin sarsıldığı görülmektedir. Bu çeşitli grupları bir araya toplayan neden; *“ekonomik başarısızlık”*tır. Dolayısıyla Arap Baharı, *“1979 İran Devrimi gibi dinsel; Nasır olayındaki gibi ideolojik bir olay”* değildir. Arap Baharı, *“sıradan insanların temel meselesi olan yüksek fiyatlar, konut sorunu gibi dinamiklerin temel olarak ortaya çıkardığı bir süreci”* ifade eder (Bacık, 2011a: 17).

2. DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Doğu Akdeniz bölgesinin önemini ve Ortadoğu’da yaşanan ve çözüme ulaşmayan mücadeleleri anlamak için bölgenin etnik-dini-siyasi yapısını iyi analiz etmek gerekmektedir. 21’inci yüzyılda bölgede artarak devam eden kargaşayı ve aktörlerini sadece güncel analizlerle anlamak yeterli değildir. Bu sebeple bölgenin manipülasyona açık etnik, dini ve kültürel yapısına tarihsel süreç içinden bakmak, günümüzdeki çatışma ortamını ve bu ortamı sabote eden bölge içi ve bölge dışı unsurları daha net görmemizi sağlayacaktır.

2.1. I. DÜNYA SAVAŞINA KADAR OLAN SÜREÇTE DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU

Doğu Akdeniz kendisini mühim kılan konumundan başka aynı zamanda bir medeniyet havzası olması sebebiyle tarihsel bir derinliğe ve öneme sahiptir. Dolayısıyla bölge günümüzde önemi daha da artan stratejik özellikleri yanında büyük bir kültürel ve tarihi mirasa da ev sahipliği yapmaktadır. Asya, Avrupa ve Afrika arasında hem bariyer hem köprü görevi üstlenmesi hem de zengin kaynakları olması sebebiyle ilk çağ uygarlıklarına da ev sahipliği yapmıştır (Erenoğlu, 2019:6)⁴.

Doğu Akdeniz Romalılar tarafından yer kürenin merkezi olarak görmüş ve bölge “Mediteraaneo” olarak adlandırmışlardır (Gervasi, 1975. Akt. Ünal, 2015: 7). Aynı zamanda Doğu Akdeniz için bizim deniz anlamına gelen “Mare Nostrum” adını kullanmışlardır (Erksan, 2000: 24). Roma İmparatorluğu deniz üstünlüğü sayesinde Doğu Akdeniz’i stratejik olarak askeri maksatlı kullanan ilk büyük devlet olmuş ve bu üstünlüğünü Roma, ikiye ayrıldığı M.S. 4’üncü yüzyıla kadar sürdürmüştür (Ünal, 2015: 7).

Emeviler, M.S. 7’nci yüzyılda bölgede kurulan ilk Müslüman devlet olmuştur. Emevilerden sonra ise Abbasiler bölgede hükümlüklerini M.S. 9’uncu yüzyıla kadar sürdürmüş olup daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu tekrar etkisini göstermeye başlamıştır (Öztuna, 2005).

Osmanlı Devleti’nin 16’ncı yüzyılın sonunda Doğu Akdeniz’deki en büyük ticaret filosuna sahip olduğu bilinmektedir (Yıldız ve Yaşar, 2012: 32). Osmanlı Devleti 16’ncı yüzyılda Preveze ve Cerbe gibi dönemin önemli deniz savaşlarını kazanarak bölgedeki üstünlüğünü ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti’nin bu dönemine bakıldığında Doğu Akdeniz bir “Türk Gölü” haline gelmiş ve bu üstünlüğü 400 yıldan fazla sürdürmüştür (Durmuş, 2017).

Osmanlı Devleti’nin güç kayıpları karşısında güçlenen ve sömürge imparatorlukları kuran Avrupa’nın özellikle 19. yüzyıldan sonra Doğu Akdeniz

⁴Bölgeye bakıldığında ilk baraj (Jawa Bölgesi, M.Ö. 4000), ilk deniz ticareti (Mısır, M.Ö. 4000), dünyada ilk yazının kullanılmaya başlanması (Sümerler, M.Ö. 3000), ilk kanunların Babil’de yazılması (Hammurabi, M.Ö. 1760), tarihte ilk yazılı barış antlaşması (Kadeş Barış Antlaşması, M.Ö. 1274), ilk paranın kullanılması (M.Ö. 700, Lidya) Doğu Akdeniz coğrafyasında gerçekleşmiştir (Yıldız ve Yaşar 2012: 20). Bundan dolayı coğrafyaya literatürde “berekatli hilal” olarak da adlandırılmıştır (Turan, 2003: 18). Tarihin ilerleyen sürecinde insanlık tarihi için o dönemin önemli kaynaklarını da bu bölge barındırması sebebiyle büyük insan hareketleri ve başat devletlerin güç mücadeleleri çoğunlukla bu coğrafyada meydana gelmiştir (Yaycı, 2012: 2).

havzasına ilgisi daha da artmıştır. Bu bağlamda 1815 Viyana Kongresi'nde üretilen “şark meselesi” kavramsallaştırması çerçevesinde Avrupa'nın siyasi etkisi bölgede daha yoğun hissedilmeye başlamıştır (Zürcher, 2016: 14-15). Nitekim 19. yüzyıldan itibaren bölgenin doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupalı devletlerin birbirleriyle rekabet halinde müdahalesine açık hale geldiği görülmektedir⁵.

Amerika'nın Doğu Akdeniz'de kendisini göstermesi 18'inci yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemde İngiltere, Amerika'yı korsanlara karşı korumadığı için Amerika, Fransa ve Cezayir gibi bölgesel ülkelerle işbirliği yoluna gitmiştir (Gervasi, 1975. Akt. Ünal, 2015: 7). Bu sürecin sonunda güçlü bir Amerikan donanması inşa edilerek, İngilizlerin denizlerdeki üstünlüğü ikinci dünya savaşının sonuna doğru yavaş yavaş Amerika'nın eline geçmiştir.

Ortadoğu, ilk uygarlıklara ev sahipliği yapmasıyla kültürel, sırasıyla Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerin ortaya çıktığı coğrafya olmasıyla dini açıdan, ticari güzergâhların merkezinde olması ve zengin enerji kaynaklarına sahip olmasıyla da ekonomik ve stratejik açıdan tarihin her döneminde önemli bir coğrafya olmuştur.

Ortadoğu coğrafyası, uygarlıklar tarihi açısından zengin bir bölgedir. Arkeolojik bulgular incelendiğinde bilimsel olarak düzenli hayata dair Milattan önce (M.Ö). 5 ile 6 bin yılına kadar uzanan bir tarihi bulunmaktadır⁶.

Dinsel kökenli olarak İbraniler yani İsrailoğulları için bölgenin büyük bir önemi ve özelliği vardır. Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünün Tekvin kısmında İsrail'in kuruluşundan Kenan'a yerleştiği zaman dilimi anlatılmaktadır. Köken olarak aynı

⁵ Doğu Akdeniz, 18'inci yüzyıldan itibaren dönemin güçlü devletleri olan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın hem işbirliğine hem de çekişmelerine sahne olan bir bölge haline gelmiştir. Bu girişimler etrafında bölgede varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'ne karşı 1827 yılında yapılan Navarin Muharebeleri sonucunda İngiltere, Fransa, Rusya adeta Osmanlı Donanmasını yakarak yok etmişlerdir (Uçarol, 2008: 161). 1853 yılına gelindiğinde Kırım Harbi yaşanmış; bölgesel menfaatlerin değişmesiyle birlikte Rusya'nın Doğu Akdeniz'de etkin olmasını istemeyen İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğunun yanında yer almışlardır (Uçarol, 2008: 237). Fransa tarafından 1869 yılında Süveyş kanalının açılması ile birlikte Doğu Akdeniz'in stratejik değeri daha da önemli bir seviyeye gelmiştir. İlerleyen yıllarda İngiltere, “*Cebeli Tarık, Kıbrıs ve Süveyş Kanalı'nı*” üzerinde hakimiyet kurarak bölgenin egemenliğini eline almıştır. Bu hakimiyet ile İngiltere, “*ticaret deniz yollarını kontrol ederek doğu ve batıdaki kolonilerini daha serbest bir şekilde yönetme fırsatı*” yakalamıştır (Ünal, 2015: 8).

⁶ Nil, Dicle, Fırat gibi nehirlerin bölgede bulunması etkili olmuştur ayrıca Mezopotamya ve Nil Vadisinin bölgede olması; bölgenin “Bereketli Hilal (Verimli Hilal)” olarak adlandırılmasının nedenidir. Bölgenin bir başka adı da “Yedideniz Ülkesi”dir. Batı, Slav-Ortodoks, Afrika, Çin-Hint uygarlıkları gibi farklı uygarlıklarla etkileşim halinde olunması anlamda coğrafyayı zenginleştiren bir başka unsurdur (Turan, 2003: 18). İlk Uygarlıklar dönemi itibarıyla Ortadoğu'ya baktığımızda; Mısır, Mezopotamya uygarlıkları olan Sümerler, Eski Babil Krallığı, Asurlar ve II. Babil Krallığı bu bölgede ortaya çıkan medeniyetlerdir. Deniz uygarlıkları açısından da zengin olan coğrafyada, Fenikeliler bölgede yaşayan uygarlıklardan bir tanesidir (Turan, 2003: 40).

soya dayansalar da Araplar, Hz. İbrahim'in oğullarından İsmail'in; Yahudiler ise İshak'ın soyundan devam ederler. Bölgede Yahudiler, Hz. İbrahim'in sadece kendi ataları olduklarını iddia etseler de Müslüman toplumlar da Hz. İbrahim'i peygamber kabul ederler. Ayrıca Müslümanların kıblesi Kâbe'nin ilk inşasının Hz. İbrahim'e dayandığı bilinmektedir. İsrail kelimesi ise Tekvin'de anlatıldığı şekliyle, Hz. İshak'ın oğlu olan Yakub'a Yahova (Allah) tarafından verilen isimden gelmektedir.

Günümüzde Ortadoğu'da hâlâ devam eden Yahudi yerleşimi kaynaklı çatışma ve gerilimlerin dini ve tarihsel bir arka planı olduğu görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonunda İsrail devletinin kurulmasıyla söz konusu çatışmalar siyasi ve diplomatik bir boyut da kazanmıştır. Çatışmaların odak noktasında ise üç din tarafından da kutsal bir kimliği olan Kudüs ve dolayısıyla Mescid-i Aksa'dır. Yahudilerin Mescid-i Aksa'nın yerinde olduğuna inandıkları ve günümüze sadece "ağlama duvarı" olarak bilinen kalıntılarının kaldığı "Süleyman Mabedi" Süleyman peygamber tarafından inşa ettirilmiştir.

Yahudiler önce Babil sürgününü yaşamışlar, sonra ise Romalılar tarafından sürgün edilerek yüzyıllarca dünyanın değişik bölgelerinde devletsiz olarak, aynı zamanda da "Arz-ı Mevud"da kuaracakları devletin hayaliyle yaşamışlardır⁷.

M.Ö. 1. Yüzyıldan itibaren Kudüs dâhil olmak üzere bölge Roma hâkimiyetine girmiştir. Hz. İsa da bölgenin Roma hâkimiyetinde olduğu dönemde dünyaya gelmiştir. Hz. İsa'nın Nasıra köyünden olması sebebiyle Hıristiyanlar bazı dönemlerde Nasara olarak da adlandırılmıştır.

M.S. 70'ler de ise Titus isimli general önderliğinde Roma, Kudüs'e girmiş; Yahudilere ait Hz. Süleyman'ın mabedi dâhil birçok şeyi yerle bir etmiştir. Bu durum karşısında Şimon Bar Kohba isyanı sonrası bölgedeki Yahudiler sürgün edilmiştir. Böylelikle Diaspora⁸ süreci başlamıştır (Turan, 2003: 45). Bölgede başlayan Nasara inancı asıl yayılmasını Hz. İsa'nın ölümünden 310 sene sonra Roma içinde yaşamıştır. Hıristiyanlığın bu şekilde toplumda hızlı yayılması sonrası, 306-337 yılları arasında Roma İmparatoru Kostantin, Hristiyanlığı kabul etmiş ve 394 yılında da Hıristiyanlık

⁷ Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra bir türlü dinmeyen iç çekişmeler krallığın Yahuda (Kuzey) ve İsrail (Güney) adıyla iki parçaya bölünmesi ile sonuçlanmıştır. İsrail krallığı da M.Ö. 722 yılında Asurlar tarafından tarih sahnesinden silinmişlerdir. Yahuda krallığı ise M.Ö. 587 yılında Babiller tarafından yerle edilmiştir. Bu işgaller Yahudilerin ruh dünyasında kapatılamayacak kadar büyük ve deriz izler bırakmıştır (Turan, 2003: 41-43).

⁸ Kopuntu veya diaspora, "çok uzun bir zamandan beri bir kavim, ulus veya inanç mensuplarının ana yurtlarından koparak başka yerlerde azınlık olarak yaşamaları" anlamına gelmektedir.

Roma’da resmi din olmuştur (Turan, 2003: 45). Dolayısıyla İslamiyet’in doğuşuna kadar bölgeye sırasıyla Pers, Helen ve Roma İmparatorluklarının hâkim olduğu görülmektedir (Turan, 2003: 44).

7’nci yüzyılın başlarına (610’lu yıllarda) gelindiğinde, Arap Yarımadasında Mekke kentinde İslamiyet Hz. Muhammet önderliğinde hızlı bir şekilde yayılma gösterdi. Bölgenin yapısı gereği kabilevi yaşayış biçimi ve kabilelerin ileri gelenlerinin baskısı sonucu Hz. Muhammet ve Müslümanlar, 622 yılında Hicret olarak adlandırılan Mekke’den Medine’ye göç ettiler. Böylelikle ilk İslam devleti temelleri Medine’de atılmıştır. 630 yılında Mekke fethedilmiş, 632 yılında ise Hz. Muhammet’in vefatı üzerine bölgede siyasi olarak Dört Halife Dönemi (Hulafa-i Raşidin) diye adlandırılan süreç başlamıştır (Turan, 2003: 46-50).

Hz. Muhammet’ten sonra lider olarak İslam devletinin başına Hz. Ebubekir seçilir. 634 yılında yerini Hz. Ömer Bin Hattab alır. Hz. Ömer’in, Mısır, İran ve Mezopotamya’yı İslam topraklarına katması nedeniyle Hz. Ömer dönemi, “fetihler devri” olarak adlandırılır. 644 yılında Hz. Osman liderliği devralır. Bu dönemde denizlere önem verilmiş ve Larnaka, Rodos ile Kıbrıs fethedilmiştir. Dolayısıyla İslamiyet’in ortaya çıkışından kısa bir süre sonra hem Ortadoğu’da hem de Doğu Akdeniz’de geniş bir alana yayıldığı görülmektedir.

Ortadoğu coğrafyasında etkileri günümüze kadar yansıyan dini ve siyasi ayrışmalar Hz. Ali’nin halifeliği sonunda başlamıştır. Mısır valisi Muaviye ile Hz. Ali arasında yaşanan gerginlikler Sıffin Savaşı’na sebep olmuştur. Arı (2017), zamanla İslam dünyasında meydana gelecek olan mezhep ve görüş ayrılıklarının sebebinin genel olarak sünnet konusundaki fikir ayrılıkları olmadığını, asıl çıkış noktasında siyasi fikir ayrılıkları olduğunu; iktidarın kimin tarafından kullanılacağı gibi sorunlar neticesinde çıktığını ifade etmiştir. Muaviye ve Hz. Ali arasındaki mücadelede sonucunda Hariciler⁹ meydana çıkmıştır.

⁹ Bkz. Arı (2017) Geçmişten Günümüze Ortadoğu. Cilt:1. ss.34-35: Hariciler dışta kalanlar anlamında kullanılırken daha sonraki dönemlerde bu grup İslamiyet içerisinde katı bir “saf İslam” savunusu ile ortaya çıkmışlardır. Radikal veya militan İslam olarak adlandırılan bir kolu oluşturmuşlardır. Bunun daha sonrası evrimleşmesiyle “Selefiler” olarak adlandırılan ve Kur’an-Kerim (Müslümanların kutsal kitabı) haricinde İslamiyet’in kaynaklarından olan hadis ve sünneti benimsememeleri, şüphe duymaları ve kaynak olarak almamaları grubu diğer İslam görüşlerinden ayırmaktadır. Selefî ve Vahabîlik olarak adlandırılan Hariciliğin modern versiyonlarının en temel özelliği tasavvufa karşı olmaları, ehli tasavvufu tekfir etmeleri, türbe ve İslami sembolleri İslam’a karşı görmeleri, müteşabih yani yorum gerektirici ayetleri zahir olarak görmeleri ve Hz. Muhammet’i sıradanlaştırmalarıdır. Selefiler; ılımlı selefilik ve cihadi/tefkiri selefilik olarak ikiye ayrılmaktadır. Suudi Arabistan ve Mısır halkının büyük bölümü olan Vahabiler, ılımlı selefilerken; El-Kaide, DAESH/İŞİD, Boko Haram, Ensar el-Şeria ve Eş-Şebab günümüzde terör örgütü olarak nitelendirilen tefkiri/cihadi selefiler olarak bilinmektedir. Bugün bölgelerde varlığını sürdüren terör bağlantılı örgütler

Dört Halife devri sonrası İslam devlet yönetimi Emeviler ve sonrasında Abbasilerle hanedanlığa dönüşmüştür. Abbasilerin güç kaybetmeye başlaması üzerine 9. yüzyılda Orta Asya'dan bölgeye gelen Türk boylarının İslam coğrafyasındaki siyasi boşluğu doldurarak, bölgede etkin rol oynamaya başladığı görülmektedir.

Bölgenin hâkim unsuru 11. yüzyılda Selçuklulardan itibaren Türkler olmuş, Haçlı seferleri ve Moğol istilası gibi kesintilere rağmen Osmanlılarla birlikte bölge tamamıyla Türk egemenliğine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadasında ve Ortadoğu coğrafyasında tam anlamıyla egemenliği Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında yaşanmıştır. Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Suriye, Filistin'i; 1517 yılında Mısır, Mekke ve Medine'yi fethetmiştir. Bu dönem ardından hilafet yani İslamiyet'in merkezi İstanbul'a taşınmıştır. 19'uncu yüzyıla kadar hilafetin bir siyasi güç olarak kullanılması söz konusu olmamıştır (Arı, 2008: 69).

Avrupa'nın Rönesans ve Reformasyon hareketleriyle dini ve düşünsel alanda, coğrafi keşiflerle de ekonomik alanda başlattığı büyük değişim, dünyadaki dengeleri değiştirmiştir. Ortadoğu merkezli başat bir güç mertebesindeki Osmanlı Devleti bu konumunu yavaş yavaş Avrupa'ya devretmiştir. Sanayileşen Avrupa kendi içinde de rekabete girerek kurdukları sömürge imparatorluklarının kapsamı içine Osmanlı coğrafyasını da katarak 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Afrika topraklarını işgal ederek bölgeye adım atmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise hem Süveyş Kanalı'nın açılması hem de petrolün yeni bir enerji kaynağı olarak dünya gündemine girmesi emperyalist devletlerin bölge üzerindeki iştahını daha da kabartmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı bir Avrupa savaşı olarak başlasa da emperyalist rekabet Ortadoğu'yu da savaşın içine çekerek, savaş sonrası petroleri sömürülecek coğrafyalardan birisi yapmıştır.

2.2. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'i paylaşmaya dayalı anlaşmalardan ilki 26 Nisan 1915'te İtalya, Britanya, Fransa ve Rusya arasında imzalanan *Londra* Antlaşmasıdır. Bu antlaşmayla Akdeniz'e kıyısı olan Antalya ve dolayları İtalya'ya bırakılmıştır. Ayrıca İtalya'nın Akdeniz'de mevcut olan On iki Ada'da ve Trablusgarp'taki egemenliği kesin hale gelmiştir. Diğer antlaşma ise 3 Ocak

selefi, harici geleneğinden gelmektedir. Bunun en temel sebebi İslam'ın temel kaynakları yerine kendi kaynaklarını üretmeleri nedenli farklı grup ve örgütlerce daha kolay şekilde fikir empoze edilebilmesi; diğer Müslümanlara karşı da şiddet uygulamaktan çekinmemeleridir.

1916 tarihinde Britanya ve Fransa arasında imzalanan *Sykes-Picot* Antlaşması olmuştur. Gizli olarak yapılan antlaşmaya göre, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya bırakılırken, Musul hariç Irak İngiltere'ye bırakılmıştır. Sonuç olarak, İtalya, İngiltere ve Fransa Doğu Akdeniz bulunan stratejik noktaları gizli antlaşmalarla paylaşmış ve 30 Ekim 1918 yılında imzalanan *Mondros Ateşkes Antlaşması* ile egemenliği devredilmiştir (Gencer ve Özel, 2010: 68).

Birinci Dünya Savaşının Ortadoğu ve Akdeniz havzası için önemi, bölgedeki mevcut devlet sistemlerinin oluşturulmasını sağlamasıdır. Savaşın başladığı döneme bakıldığında Anadolu'ya, Levant'a, Mezopotamya'ya, Mısır'a, Arap Yarımadası'nın belli kısımlarına ve Kuzey Afrika'nın küçük bölgelerine sahip olan Osmanlı Devleti; savaş sonunda hukuki varlığını kaybetmiş, 1920'lerde yeni bir Türk Devleti Anadolu'da kurulurken diğer bölgeler milliyetçilik akımıyla kendine bağımsız rejimler kurmayı hedeflemişlerdir. Savaşın veya batı akımlarının en nihai sonuçlarından birisi de Osmanlı Devleti'yle oluşturulan Türk-Arap ve bölgenin çok farklı olsa da bir bütünü yansıtan mozaik yapısının farklılıklar bahane edilerek tamamen parçalanması ve ayrıştırılması olmuştur. Bölgede diğer bir sonuç olarak Yahudi milliyetçiliğinin bir yansıması olan Siyonizm ile Yahudiler bölgede kendi hakkını tayin (self-determinasyon)¹⁰ edecekti. Bu amaç doğrultusunda Siyonizm ilk ciddi başarısını kazanmış oldu (Gelvin, 2016: 212-214). Bu durum bölgenin geleceğini etkileyerek 2 Kasım 1917'de Filistin topraklarında İsrail devletinin kurulmasını öngören *Balfour* Deklarasyonu'nu¹¹ ortaya çıkartmıştır.

2.2.1. Sykes-Picot ve Sonrası Ortadoğu'da Oluşturulan Devletler

Bölgenin siyasi şekillenmesinde temel olan anlaşma *Sykes-Picot* Antlaşmasıdır. *Sykes-Picot Antlaşması*¹², “*ismini, İngiliz müzakereci Sir Mark Sykes ve onun Fransız muhatabı François Georges Picot'dan almış olan antlaşma; 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında imzalanmıştır*” (Şahin vd., 2015). Fakat söz konusu anlaşma nihayetinde gizli bir anlaşmaydı. Dolayısıyla bölgenin kaderinin 1919 *Paris* ve 1920 *San Remo* Konferanslarında belirlendiği görülmektedir (Sinkaya, 2016).

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki devletlere bakıldığında resmi olarak 22 Arap devleti ve 3 Arap olmayan devlet bulunmaktadır. Bu devletler içinde doğrudan sömürge

¹⁰ Wilson ilkeleri gereği coğrafyada yaşayan topluluklar yeterli çoğunluğa ulaşmış ise azınlık kavramından ziyade kendilerine ait bir devlet kurabilecek; her millet kendi hakkını tayin edebilecektir.

¹¹ Bkz. Tasarıyı öngören Arthur James Balfour'a ait metnin çevrilmiş hali için, Gelvin, 2016: 287.

¹² Bkz. Şahin, İ., Şahin, C. ve Şükür, İ. (2015).“Sykes- Picot antlaşması”, “Küçük Asya Antlaşması” olarak da adlandırılmaktadır.

ya da himaye geçmişi olmayan  devlet Türkiye, İnan, İsrail ve  Arap devleti olan Suudi Arabistan, Kuzey Yemen ve Umman¹³dir. Ülkelerin geçmişine bakıldığında, Türkiye ve İnan dışında diğerlerinin köklü bir devlet geleneği bulunmamaktadır. I. Dünya savaşı sonrası Ortadoğu'da bölgeler genel olarak Fransa ve İngiltere arasında paylaŐılmış; işgal, himaye ya da manda yönetimleri altına alınarak bölge Arap Orta Doğusu, Fransız Orta Dođusu¹⁴ ve İngiliz Orta Dođusu¹⁵ olmak üzere  parçaya bölünmüştür (Kurubaş, 2011: 103).

Fransa tarafından sömürge ya da manda altına alınan yerler arasında Fas (İspanya'yla ortak), Tunus, Cezayir ile Suriye ve Lübnan toprakları bulunurken; İngiltere ise, Güney Yemen, Mısır, Irak, Ürdün dahil Filistin, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri'ni (o dönem 11 ayrı emirlik) manda veya himayesi altına almıştır. 1918 yılında Kuzey Yemen, Osmanlı'dan bağımsızlığını almış ve İngiltere ile savaşa girmiş, İngilizler savaşı kazanamamıŐtır. Bu süre içerisinde Arap Yarımadasında ise, Mekke Őerifi Hüseyin ile Necd Emiri Abdülaziz İbni Suud arasında egemenlik mücadelesi yaşandığı görülmektedir. 1911 yılındaki savaŐla İtalya'nın eline geçen Libya, 1942 yılında İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmiştir (Kurubaş, 2011).

1920'li yıllarda bölgede İnan, Türkiye, Suudi Arabistan ve Yemen olmak üzere dört tane bağımsız devlet bulunmaktadır. Bölgedeki diğer devletler ise *manda*, *himaye* veya *kolonileŐtirme* sonucunda Avrupalı emperyalist devletlerin egemenlikleri altında yer almışlardır. II. Dünya Savaşı sonrasında *dekolonizasyon* sürecinin başlaması ile Ortadoğu siyasi haritası 21. yüzyıldaki halini almıştır (Sinkaya, 2016).

Yaşanan devlet inşası sürecinin sonucunda, bölgedeki siyasi rejimlerin yapıları Őekillen(diril)miŐtir. İngiltere'nin egemenliği altında bulunan (İsrail ve Filistin hariç) yerlerde monarşiler kurulmuş; Fransa egemenliğindeki Lübnan, Suriye, Tunus ve Cezayir'de ise cumhuriyet rejimleri kurulmuştur. Başka bir ifadeyle, Fransa parlamenter cumhuriyetler, İngiltere ise anayasal monarşiler kurmuştur (Arı 2004: 162-185). Bu durumun iki istisnası¹⁶ olmuştur. Bu istisnalar, Filistin ve Güney Yemen'dir. Bu devletler Fransa sömürgesine dayalı yönetim geermelerinden dolayı cumhuriyet olarak

¹³ Bkz. Arı (2004), Ayhan (2010). 1744'ten beri bağımsız bir emirlik olan Umman, İngiltere ile bazı anlaşmalar imzalamıŐsa da himaye altına girmemiştir

¹⁴ Bkz. Ayhan ve Tür (2009).

¹⁵ Bkz. Arı, T. (2004) ve Duman (2010).

¹⁶ Filistin'de Arap-Yahudi anlaşmazlığı nedeniyle herhangi bir birim oluŐturulamamıŐtır. Güney Yemen ise, 1937'ye değin Hindistan sömürgesine bağlı olduğu için ayrı bir siyasi birime dönüŐtürülmemiŐtir.

yönetilseler de (Fas istisna)¹⁷ istenilen istikrarı sağlayamamış ve halk egemenliğine dayalı cumhuriyet kurulamamıştır. Cezayir, Suriye ve Tunus'ta yaşanan darbeler sonucunda rejimlerin temel sınırları belirlenmiş, bu ülkelerde varlığını ordu desteğinden alan, militarist, tek adama dayalı, otoriter yönetimler yani *militokrasiler* oluşmuştur (Kurubaş, 2011).

Tablo 1. Fransız Etkisindeki Orta Doğu Devletleri

Devletler	Fransız Yönetimine Giriş	Kurulan Rejim	Bağımsızlık	Bağımsızlık Sonrası Rejim
Suriye	1920	Parlamentar Cumhuriyet	1946	Parlamentar Cumhuriyet
Lübnan	1920	Parlamentar Cumhuriyet	1943	Parlamentar Cumhuriyet
Tunus	1881	Fransız Himayesi	1956	Parlamentar Cumhuriyet
Cezayir	1830	Sömürge (Resmi Olarak Fransa'nın Parçası)	1962	Parlamentar Cumhuriyet
Fas	1912 (İspanya ile Ortak)	Anayasal Monarşi	1956	Anayasal Monarşi

Kaynak: Kurubaş, (2011: 105).

İngiliz etkisinin olduğu, Mısır ve Irak'ta, Arap dünyasına hükmetmek isteyen, Pan-Arapçı ve ordu destekli asker kökenli diktatörlere dayalı rejimlerin temeli atılmıştır. İngiltere himayesinde bulunan diğer bir bölge olan Güney Yemen, bağımsızlık mücadelesi vermiş ve Güney Yemen'de de bir askeri diktatörlük oluşturulmuştur (Arı, 2004: 306-308). İngiliz egemenliğindeki Körfez devletleri ise, bağımsızlık ilanı ile mutlak ya da meşruti monarşiler şeklinde yönetimlerini sürdürmüşlerdir (Kurubaş, 2011: 106).

¹⁷ 1912'de İspanyol ve Fransız ortak himayesi altına sokulan Fas'ta İspanyol geleneğine uygun biçimde monarşi kurulmuştur. Dolayısıyla Fas istisna olmuştur.

Tablo 2. İngiltere Etkisindeki Orta Doğu Devletleri

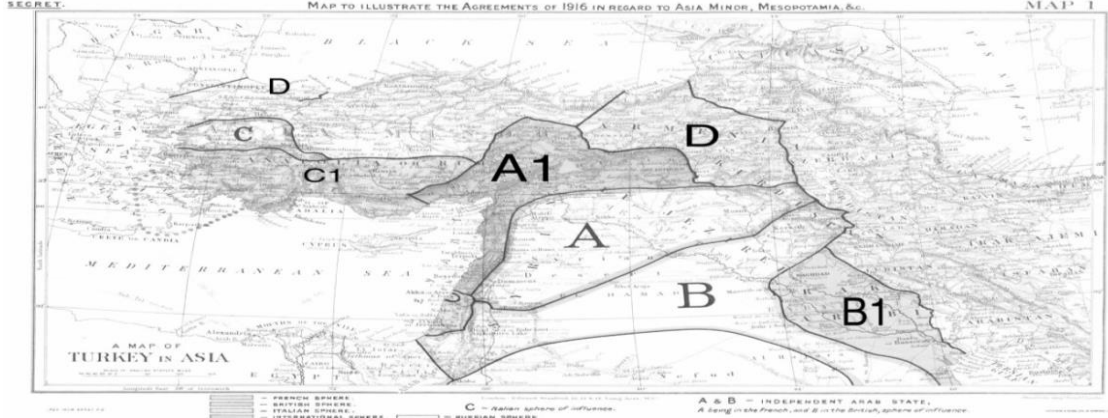
Devletler	İngiliz Yönetimi	Kurulan Rejim	Tam Bağımsızlık	Rejim Değişikliği	Yeni Rejim
Irak	1921 (Manda)	Anayasal Monarşi	1932	1958 ve 2003	Cumhuriyet (Diktatörlük)
Mısır	1882 (Fiilen Himaye) 1922 (Resmen Bağımsız ama Nüfuz Altında)	Anayasal Monarşi	1936	1953	Cumhuriyet (Diktatörlük)
Ürdün	1920 (1928) (Manda)	Anayasal Monarşi	1946	-	Anayasal Monarşi
Kuveyt	1899 (Himaye)	Anayasal Monarşi	1961	-	Anayasal Monarşi
Güney Yemen	1839 (İşgal ve Sömürge) 1937 (Himaye)	Sömürge Yönetimi	1967	1967 1990	Cumhuriyet (Diktatörlük)
BAE – 11 Körfez Şeyhliği	1820 (1892) (Himaye)	Monarşi	1971	1971	Federatif Anayasal Monarşi
Katar	1878 (1916) (Himaye)	Monarşi	1971	-	Mutlak Monarşi
Bahreyn	1861 (1892) (Himaye)	Monarşi	1971	1975-2002 arası Mutlak Monarşi	Anayasal Monarşi
S. Arabistan	1927 (İngiltere ile Anlaşma)	Monarşi	1932	-	Mutlak Monarşi
Libya	1942-1951 (Fransa ile Ortak Geçici Himaye)	Anayasal Monarşi	1951	1969	Cemahiriyye (Diktatörlük)

Kaynak: Kurubaş, (2011: 106).

Devlet inşası süreci, bu tarih itibariyle 21.yüzyıl ve sonrasında da görülen temel siyasi ve güvenlik sorunlarını doğrudan ve dolaylı şekilde etkilediği görülmektedir. Bu süreçte, iktidar merkezinde ve avantajlı konumda bulunan aşiret, mezhep, sosyal grup ile iktidardan uzak kalan kesimler arasındaki ilişkiler siyasetin başlıca kırılma noktalarını oluşturmaktadır. Devlet inşası sürecinde belirlenmiş sınırlar, yapısal sorunlara neden olabilmektedir. Sınırların güçlü devletler tarafından keyfi olarak belirlenmesi, Ortadoğu’da birçok ülkenin komşusuyla sınır sorunu yaşamasını beraberinde getirmiştir. Burada yapısal faktör olan beşeri coğrafyanın bazı durularda siyasi coğrafyalarla örtüşmediği veya farklılaştığı görülmektedir (Sinkaya, 2016).

Gelvin (2008), *Modern Orta Doğu’yu*, “Batılı devletler tarafından kurulmuş ve uzun süre onlar tarafından yönetilmiştir. Dolayısıyla buradaki pek çok devlet 20. Yüzyıl başında emperyalist bölüşüm sonucu, büyük oranda yapay olarak doğmuştur” şeklinde yorumlamıştır.

Şekil 1. Sykes-Picot Anlaşması Sonrası Ortadoğu'da Devletlerin Himayesinin Paylaşımı

Kaynak: Küçük, (2010).

A1 ile gösterilen bölge Fransız yönetimine bırakılan bölgedir; A ile gösterilen bölge ise Fransa Nüfuzunda olan Arap devleti bölgesidir. B1 ile gösterilen bölge İngiliz yönetimine aitken; B1 İngiliz Nüfuzunda olan Arap devleti bölgesidir. D ile işaretlenen bölgeler Rusya yönetimine bırakılan bölgeleri göstermektedir. Kudüs ise statü olarak tarafsız uluslararası bölge olarak bırakılmıştır; bu durum, 1917 Balfour Deklarasyonu ile temelleri atılan Yahudi devletinin ön hazırlık süreci olarak nitelendirilmektedir.

2.3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ DOĞU AKDENİZ VE ORTADOĞU

İkinci Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin egemen konumu ABD'ye geçmiştir. İngiltere, 1956 yılında Süveyş Kanalı'ndan çekilmek zorunda kalmış ve Fransa ile anlaşmıştır. İngiltere, devamında İsrail-Mısır savaşını bahane olarak göstererek kanala asker yerleştirerek bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Bu süreçte ABD, Rusya ile anlaşarak olaya müdahale etmiş ve İngiltere ile Fransa'yı bölgeden uzaklaştırarak; Doğu Akdeniz bölgesinde en güçlü hâkimiyet sahibi ülke olmuştur (Yıldız ve Yaşar, 2012: 35). ABD'nin Doğu Akdeniz'deki hedeflerine bakıldığında; Rusya'nın bölgedeki etkisinin azaltılması, Ortadoğu'da var olan petrol ve doğalgaz yataklarını kontrol altında bulundurulması ve İsrail Devletinin güvenliğinin sağlanması gibi başlıklar öne çıkmaktadır (Quandt, 2004: 5).

Doğu Akdeniz Soğuk Savaş ve sonrası dönemde, Rusya ve ABD gibi büyük devletlerin mücadelesine sahne olduğu bir bölgedir. Rusya'nın, Türk Boğazları ve Süveyş Kanalı vasıtasıyla petrol kaynaklarını, transferini ve fiyatlarını kontrolü altına almak istediği görülmektedir. Ayrıca Rusya bu amaç doğrultusunda, Suriye'deki Tartus Üssünü kiralayarak bölgeye çok sayıda deniz ve uçak filosu yerleştirmiştir (Tamçelik ve Kurt, 2014: 675). Rusya'nın, Doğu Akdeniz'de temel amacı serbest geçiş yollarını kontrol ederek ticareti kontrol etmek ve Soğuk Savaş dönemi için Sovyet fikirlerini

diğer ülkelere yaymaktır. Aynı zamanda, Rusya Doğu Akdeniz üzerinden Asya ve Afrika'yı kontrol etmek istemektedir.

Doğu Akdeniz'deki büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin aralarındaki güç mücadeleleri sonucunda *İsrail-Filistin* sorunu ve *Kıbrıs* sorunlarının yanında diğer sorunlar da ortaya çıkarmıştır. Bu sorunlar; “Doğu Akdeniz’de petrol ve doğalgaz yataklarının araştırılması, işletilmesi ve nakli”, “deniz yetki alanlarının sınırlandırılması” ve “Arap Baharının bölgede yarattığı siyasi sistemlerdeki değişiklikler, iç çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar”dır (Ünal, 2015: 11).

2.3.1. Nasirizm ve Süveyş Krizi

Cemal Abdül Nasır, 1952 yılında Mısır’da askeri bir darbeyeyle ülke yönetimine el koyan subaylar arasında bulunmuş ve daha sonra Mısır iktidarına geçmiştir. Nasır, ülke yönetimini kontrol altına aldıktan sonra kendi ilkelerini uygulama çabası içine girmiştir. Nasır’ın hedeflerinden birisi Mısır’ın Arap ülkeleri arasında başlıca güç merkezi haline gelmesidir. Hedeflerini gerçekleştirmek için yapmış olduğu ilk iş, Mısır’da bulunan İngiltere ve Fransa sermayeli Süveyş Kanalı şirketinin ulusallaştırılması kararıdır. Bu karar, *Süveyş Bunalımı* adını almış ve birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir.

Kanalın Ulusallaştırma fikrine karşı çıkan İngiltere ve Fransa, İsrail ile gizlice anlaşma yaparak “kanal bölgesine askeri bir harekât” yapmaya karar vermişlerdir. Bu durum karşısında “ABD ve Sovyetler Birliği” bu harekâta karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış sonucunda İngiltere ve Fransa bölgeden çekilmiştir. Yaşanan gelişmeler sonucunda; “*Mısır, Arap dünyasında ön plana çıkmış ve Ortadoğu’da da ABD ve Sovyetler Birliği’nin etkinliği ve gücü, önceki dönemlere kıyasla daha yükselmiş*”tir (Serbest, 2017a).

Bunalımın, Sovyetler Birliği açısından en önemli avantajı; bölge dışından bir güç olarak, saygınlığını yükselten başlıca devlet olmasıdır. Sovyetler Birliği’nin, 1956 yılında Londra’da düzenlenen konferans başta olmak üzere diğer yapılan konferanslar da kanalın egemenlik hakkının Mısır’a ait olduğunu net biçimde belirtmesi daha sonraki süreç içerisinde bölgeye müdahalede bulunmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Sovyetler Birliği, İsrail’i “*hukuki olarak ilk tanıyan ülke olması nedeniyle Arap dünyasında oluşan olumsuz imajını tersine*” çevirmiştir (Armaoğlu, 1983).

Bunalım, Ortadoğu’da Arap-Yahudi düşmanlığını şu sebeplerden dolayı şiddetlendirmiştir. Bu sebepler arasında; “*İsrail’in kurulmasıyla başlayan 1948 Arap-*

İsrail Savaşı, İngiltere ve Fransa işbirliğiyle İsrail'in kanal bölgesine saldırması ile ikinci bir Arap-İsrail savaşın yaşanması” yer almaktadır. Yaşanan savaşlar, “*Arap-Yahudi düşmanlığını derinleştirmiş ve İsrail'in bölgede doğrudan Batı işbirlikçisi bir saldırgan olarak nitelendirilmesine*” neden olmuştur (Armaoğlu, 1991a: 128).

Kriz sonuç olarak, “*bölgesel savunma kuruluşu Bağdat Paketi'nin da geleceğinin tartışılmasına yol açmış, sömürgecilikten kurtulan devletlerde kendi doğal kaynak ve zenginliklerine sahip çıkma fikri oluşmuş ve Mısır bölgede emsal halini aldığı için bölgedeki diğer sömürge durumundaki devletlere de ilham kaynağı olmuştur*” (Gönlübol vd., 1996: 279).

2.3.2. Baasçı Hareket

1940 yılında Ortadoğu'da tek bir Arap devleti oluşturarak, dağınık yapıdaki Arap coğrafyasını ve nüfusunu diriliş, tekrar toplanış teorisi çerçevesinde bir araya getirmeye çalışan ideoloji, yeniden başlangıç anlamına gelen “*Baas*” kavramı ile bütünleştirilmiştir. 1947 yılında Şam'da ilk kongresini yapan ve 1953 yılında ise, Arap Diriliş Partisi ve Arap Sosyalist Partisinin birleşimi ile Baas Partisi kurulmuştur. Bu parti “*kullandığı birlik, özgürlük ve sosyalizm sloganları sayesinde Arap ülkelerinin büyük bölümünde ve bünyesinde Arap toplulukları barındıran ülkelerde*”, örgütlenmiştir (Ayhan ve Pirinçci, 2008:15).

Baas Partisi'nin kurucuları ve kuruluş tarihle ilgili bilgilerde farklı görüşler belirtilmiş olsa da bu yaşananlar Arap coğrafyasında yeni bir yankı uyandırmıştır. Dolayısıyla bu hareket, Arap ülkelerindeki sağ ve sol radikal partilerden savunduğu görüşler bakımından farklılık göstermiştir. Baas Partisi'nin ilk kongresinde yapmış olduğu açıklamalar da *birlik, özgürlük ve sosyalizm* düşüncelerini benimsemiş olan bir siyasi hareketin adı olmuştur (Yeşilbursa, 2009a: 1332). Parti, Arap kimliği ve Arap birliğinin kurulması konusundaki fikirlerini her zaman beyan etmiştir (Ayhan ve Pirinçci, 2008:15).

Kurulan birlik ile Arap coğrafyasında emperyalist ülkelere karşı bir bütün olarak hareket edilebileceği düşünülmüştür. Bu kapsamda Mısır devlet başkanı Nasır, Mısır ve Suriye birleşmesinin öncüsü olmuştur. Yapılan birleşmenin sonucunda gerek Suriye gerekse Baas Partisi iyi sonuçlar alamadığından, 1961 yılında dağılmıştır (Ataman, 2012: 8-11).

1962 yılında eski ve yeni Baasçıların bir araya geldiği bir kongre düzenlenmiştir. Parti yönetimi tamamen yenilenirken, Arap birliği karşıtı fikirleri olan Haourani, partiden tasfiye edildi ancak bütünlük parti içindeki Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkilerden memnun olmayan ve Sosyalist politikaların uygulanma şeklini sorgulayan bir grubun olması nedeniyle yaşanan anlaşmazlıklar dolayısıyla partinin ikiye bölünmesine neden olmuştur. Bu iki grup arasında bir iktidar mücadelesi başlamıştır. Eski Muhafız (Old Guard) adını verdikleri grup, Arap birliğinin oluşması konusunu ilke edinmişlerdi. Bu grubun başkanlığını Mişel Eflak, Salahaddin el-Bitar ve Sünni sınıfa mensup olan General Emin el Hafız yapmaktaydı. Diğer grup ise, Bölgeselci Kamp (Regionalist Camp) olarak kendilerini değerlendirmiş ve Sosyalist politikaların uygulanması ve Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulması gibi konulara ağırlık vermişlerdir. Bu grubun başında da Salah Cedit, Muhammed Umran ve Hafız Esed gibi etnik azınlıklara mensup subaylar bulunmaktaydı (İnce, 2017: 276).

Suriye, 1946 yılında Fransız sömürgeciliğinden çıkmış; 1949 ve 1954 yıllarında askeri darbeler meydana gelmiştir. Daha sonra 1958’de Mısır ile beraber *Birleşik Arap Cumhuriyetini* kurmuşlar ve 1961 yılında bu cumhuriyetten ayrılmıştır. 1970’li yıllara kadar Suriye’de etkili olmayan Baas Partisi, bu tarihlerde Hafız Esad tarafından başlayan süreçle oğlu Beşşar Esad’ın” devam ettirdiği tek parti iktidarı ile günümüze kadar yönetilmiştir (Çağ ve Eker, 2013).

Baas ideolojisi, 1963 yılında Suriye’de iktidara gelmiş ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam etmektedir. Baas rejimi, Suriye’nin iç ve dış politikalarının belirlenmesinde etkilidir. 1963 yılından günümüze kadar Suriye’nin tüm ulusal ve uluslararası politikalarının Baas rejimi tarafından oluşturulduğu görülmektedir (İnce, 2017: 276).

2.3.3. İsrail’in Kuruluşu ve Bölgedeki Etkileri

Avrupa’da Yahudi karşıtlığı ve Yahudi milliyetçiliğinin etkisiyle başlamış olan Filistin’de bir Yahudi Devleti kurma düşüncesi, *Siyonizm* olarak tanımlanmıştır. Yahudiler bu hedefleri doğrultusunda harekete ilk olarak Osmanlı Devleti’nin gözetiminde girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Yahudiler istediklerini elde edemeyince; 1917 yılında Balfour Deklarasyonu ile İngilizlerden Filistin’de yurt edinme sözü alınmış ve I. Dünya Savaşından sonra bölgenin İngiliz mandasına verilmesi ile Filistin’e yerleşme faaliyetlerinin yoğunlaştırılması kararlaştırılmıştır. Bu

olaylar karşısında Araplar tepki göstererek; çatışmaların başlamasına neden olmuştur (Kızıloğlu, 2012). II. Dünya Savaşından sonra İngiltere'nin bölgedeki manda yönetimine son verilerek Yahudiler İsrail Devleti'ni kurmuşlardır (Murat, 2019).¹⁸

1917 Balfour Deklarasyonu sonrası, II. Dünya Savaşı sürecinde Yahudiler holokost ile kendilerinin siyasal alanda iyi temsil etmişlerdir. II. Dünya savaşı döneminde de İngiltere bölgede kendine bağlı yapının varlığından emin olmak istemiş ancak Arap-Yahudi devleti dengesini ve oluşumunu istediği şekilde gerçekleştirememiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında yıpranan İngiltere; Filistin ile ilgili sorunun çözümü için “2 Nisan 1947’de Birleşmiş Milletlere resmen başvurarak, Filistin meselesinin Genel Kurul’un gündemine alınmasını, Genel Kurul’un bu konu için özel bir oturum yapmasını, meseleyi incelemek üzere özel bir komite kurmasını ve meselenin Genel Kurul’un sonbahardaki normal toplantısında da ele alınmasını” istemiştir. Konsey çözüm olarak; “Filistin’i Arap devleti, Yahudi devleti ve Kudüs bölgesi olmak üzere üçe taksim edilmiş; Arap ve Yahudi devletlerinin iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olmaları; Kudüs için ayrı bir statü tayin edilecek ve Birleşmiş Milletlerin vesayeti altına girmesi” kararlaştırılmıştır (Murat, 2019: 457). Böylelikle 14

¹⁸ Bir “Yahudi devletinin kurulması” düşüncesinin ilk tohumları, “1843 yılında Boşnak bir Haham olan Yehuda Alkalay” tarafından atılmıştır (Soy, 2007: 127). Siyonizm’in, “Kudüs ve çevresinde bir Yahudi devleti kurulmasını” öngörmesi; 18. yüzyıl sonlarında “Rusya’da, Fransa’da, Almanya’da, Avusturya’da ve Avrupa’nın genelinde” şiddetlenen Yahudi düşmanlığı sonuçlarıyla birlikte Yahudi devlet anlayışını hızlandırmıştır. Yahudi köktencilerin etkisiyle, Yahudi devleti; “Kudüs ve çevresi dışında herhangi bir yerde kurulması” düşüncesi kabul görmemiştir (Turan, 2003: 155). Theodor Herzl, Yahudilerin geleceği hususuna eğilmiş ve çözümü “Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulmasında” görmüştür. 1896 yılında “Yahudi Devleti (Der Judenstaat)” adında bir kitap yazarak bu konu üzerindeki düşüncelerini yayınlamıştır. Herzl, “Filistin’de bir Yahudi devletinin kurulabilmesi için her şeyden önce dünyadaki bütün Yahudilerin teşkilatlanması” gerektiğini savunmaktadır (Öke, 2002: 42). Filistin’e Yahudileri yerleşmek için Herzl, 1896 ile 1902 yılları arasında II. Abdülhamit’i ikna etmek üzere İstanbul’a gitmiştir (Öke, 2002: 41). Herzl’in ölümünden sonra İngiltere ile Siyonist bağlantıları gerçekleştiren, Batı’daki en etkili Siyonizm, “Haim Weizmann” olmuştur (Johnson, 2000: 392). Weizmann, Rus Yahudisi olup 1910 yılında İngiliz vatandaşlığına geçmiştir. Daha sonra “liberal Manchester Guardian gazetesinin editörü C. P. Scott” ile tanışarak onun aracılığı ile “parlamentodaki muhafazakârların lideri Arthur Balfour, Winston Churchill ve Lloyd George” ile de tanışmıştır. Bu siyasi ilişkiler güçlü isimlerin Siyonizm’e bakış açılarını değiştirmiştir. Herbert Samuel, “Yahudi kurumunun üyesi ve Weizmann’ın yakın olduğu” kişilerden birisidir (Johnson, 2000: 393). Dolayısıyla Samuel, “İngiltere ve Fransa arasında gizli imzalanan 1916’daki Sykes-Picot Anlaşması ile Suriye’nin Fransızlara verilmesini; bir Türk devleti ile sınır olacağına bir Avrupa devleti ile sınır olan bir Yahudi devletinin daha iyi olacağı düşüncesiyle desteklemiş ve bunun için çalışmıştır”. 1916 yılının sonlarında Weizmann’ın taraftarları olan “Lloyd George başbakan, Arthur Balfour ise dışişleri bakanı” olmuş ve neticesinde Yahudi Devlet düşüncesini güçlendirmiştir (Öke, 1990: 286). Yahudiler için diğer bir önemli husus Aliyah dönemidir. Aliyah, kelime anlamı olarak “yükselme veya yukarı çıkma” anlamında kullanılan ve “Yahudilerin sürgünden, yani diasporadan, İsrail yurdu olarak addedilen Filistin’e tek tek veya gruplar halinde gelişini ifade eden ve kutsal kitaplarına dayanarak gelişen” bir kelimedir (Karaman, 1992: 18). Bu süreç içerisinde Yahudi göçü, “Balfour Deklarasyonu” ile Filistin topraklarında hız kazanmış, “1919-1923 yıllarında Rusya’dan, 1923-1932 yıllarında başta Polonya olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinden, 1930’larda da Nazi Almanya’sının baskıları” sonucunda artış göstermiştir (Besalel, 2001: 96-98).

Mayıs 1948 tarihinde David Ben Gurion başkanlığında toplanan Musevi Ulusal Konseyi'nin yayınladığı bir bildiri ile İsrail Devleti kurulmuştur (Turan, 2003: 179).

İsrail Devleti'nin kurulduğu gün Arap Birliği, İsrail'e savaş açmıştır. Batının İsrail'e yardımıyla savaşı İsrail kazanmış ve topraklarını genişletmiştir. Savaş sonunda, İsrail'in, Kudüs'ün büyük kısmı da dâhil olmak üzere Filistin arazisinin %77'sini işgal etmesiyle, Filistinli Arap nüfusun yarısından fazlasının komşu Arap ülkelerin sığınması, "mülteciler sorununu" başlatmıştır. Ürdün ile 3 Nisan 1949 tarihinde bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma sonucunda, "*Batı Yakası ve Doğu Kudüs'teki Ürdün mevzileri korunmak suretiyle, Yeşil Hat adıyla bilinen bir ateşkes hattı oluşturulması*" kararlaştırılmıştır (Süer, 2010: 27).

1948 savaşıdan sonra oluşan ve İsrail memnun olduğu bu ortam 1956 yılına (Süveyş Krizi) kadar devam etmiştir. Filistin hareketinin bağımsız olarak yürütülmesini önlemek için Arap devletlerinin desteğiyle 1964 yılında *Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)* kurulmuştur. Bu örgütün kurulması ve Suriye'de Baas Partisinin başa geçmesiyle bunalım yeniden başlamıştır (Ulutaş, vd. 2012).

Bu olayların etkisiyle 4 Haziran 1967'de savaş başlamıştır. İsrail, Mısır ve Ürdün kuvvetlerini yenmiş, Suriye ise beklenenin aksine savaşta etkili olamamıştır. İsrail bu savaşta ilk önce Sovyet güçlerinden çekinse de Golan Tepelerini ele geçirmiştir. İsrail, savaş sırasında "*Mısır'ın elinde olan Sina Yarımadası ile Gazze Şeridi'ni, Ürdün'ün elinde bulunan Doğu Kudüs ve Batı Şeria'yi*" işgal etmiştir. Böylece savaş sonunda İsrail toprakları genişlemiş, Ortadoğu'da sınırlar değişmiş ve yeni mülteci sorunları ortaya çıkmıştır (Gökçınar, 2009: 25-27)

Savaşta ABD, İsrail'e; Sovyetler de Araplara destek vermiştir. İşte bu nedenle savaşın bir Batı-Doğu savaşına dönüşmesinden çekinen ABD ve Sovyetlerin girişimleri üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanmış ve savaşın durdurulması yönünde karar alınmıştır. Mısır ve İsrail karara uyacaklarını belirtirken, Suriye karara karşı çıkmıştır. Bu nedenle İsrail Suriye'ye saldırmış ve Suriye'yi mağlup etmiştir (Gökçınar, 2009: 28).

Mısır'ın İsrail ile savaşarak bir şey elde edemeyeceğini anlaması ve ABD'nin arabuluculuğu ile İsrail-Mısır arasında barış görüşmeleri başlamıştır. 1979'da ABD dış işleri Bakanı Henry Kissinger'ın arabuluculuğuyla Menahem Begin ve Enver Sedat arasında Camp David Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşma iki kısımdan oluşmakta ve

“Mısır-İsrail” arasındaki ilişkileri düzenleyen başlıkta; “*İsrail Sina yarımadasından tamamen çekilirken, ilk kez bir Arap devleti (Mısır), İsrail’i tanımayı kabul etmiştir*” ifadesine yer verilmiştir (Balcı, 2010: 117).

Filistinlilerin, Ürdün içinde güçlenmesi ve Ürdün’ün İsrail topraklarına saldırılarına izin vermemesi sonucu ilişkiler gerilmiş ve Kara Eylül olayı sonrası Filistinliler Ürdün’den çıkarılmışlardır. Ürdün’den çıkarılan Filistin güçleri Lübnan’a yerleşmişler ve Lübnan’daki hassas dengeyi bozarak iç savaşın¹⁹ patlamasına neden olmuşlardır. İç savaştan faydalanan FKÖ İsrail’e saldırmıştır. Camp David Antlaşmasıyla Mısır ile barışı sağlayan İsrail 1982’de Lübnan’ı işgal etmiştir. İsrail bu işgalden ağır yara almış olsa da FKÖ’nün merkezi Lübnan’dan Tunus’a taşınmıştır (Cleveland, 2008: 429-432).

İsrail, özellikle ABD’den de aldığı destekle Yahudi yerleşim alanlarını Filistinlilerin aleyhine genişletmiş, bölgede kalan Filistinliler yoğun olarak Gazze Şeridi ve Batı Şeria gibi alanlarda tecrit edilmiş bir hayata mahkûm edilmiştir.

2.3.3.1. Arap-İsrail Savaşları: Filistin Sorununun Doğuşu

Orta Doğu’da II. Dünya Savaşından sonra 1947 yılında Filistin toprakları bölünerek bir kısmı üzerinde 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti kurulmuştur. Filistin’de yaklaşık “1.250.000 Arap ve 650.000 Yahudi” yaşamaktadır (Altunışık, 1999: 182). İsrail Devleti’nin kurulması ile İsrail, Filistin ve Arap devletleri arasındaki anlaşmazlıklar derinleşmiştir. Dolayısıyla İsrail ile Arap ülkeleri arasında çatışmaların başlamasına neden olmuştur. İsrail Devleti’nin kurulmasını onaylamayan Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak gibi Arap devletleri; İsrail’e savaş açmışlar ve böylece Arap-İsrail Savaşları’nı başlatmışlardır (Armaoğlu, 1984).

ABD ve SSCB’nin İsrail Devletini tanımalarından sonra ABD bu süreçte Arap ülkelere silah ambargosu uygulamış; SSCB ise, İsrail’e silah yardımıyla bulunmuştur. II. Dünya savaşı sonrası İsrail devletinin bölgedeki yayılmacı politikasına karşı Filistinliler bu dönemdeki mücadelelerini Arap Özgürlük Ordusu ile sürdürmüşlerdir. Arap Devletlerinin İsrail’e karşı savaş açtıktan sonra Ürdün Kralı Abdullah ile İsrail arasında bir anlaşma yapılarak; 11 Haziran 1949 tarihinde ateşkes imzalanır. Bu ateşkes sonucunda 300.000 Filistinli topraklarını terk etmek zorunda kalmıştır. Mısır, Ürdün,

¹⁹ Lübnan’daki Müslümanlar ve Hıristiyanlar 1943 yılında Ulusal Pakt adında toplumsal bir konsensüse varmışlardır. Kara Eylül olayları sonrasında Ürdün’den Lübnan’a gelen Filistinliler ile Lübnanlı Hıristiyanların arasındaki çatışmalar bu düzeni tehdit etmiş ve Lübnan iç savaşına giden süreci başlatmıştır.

Suriye, Lübnan ve Irak; İsrail ile ateşkes yapsalar da İsrail'i siyasi olarak tanımamışlardır. Böylece İsrail sınırlarını “%75 oranında genişletme fırsatı bulmuştur (Gönlübol vd., 1996; Armaoğlu, 1984; Yüksel, 2007: 1800-1801).

Kudüs, İsrail ile Ürdün arasında paylaşılırken; Gazze’de Mısır’a verilmiş, Filistin topraklarının %20’sini oluşturan Batı Şeria ise Ürdün yönetimine geçmiştir. Filistin’e yardım için yapılan savaş sonucunda Filistin dışındaki diğer devletler fayda sağlamıştır (Hale, 2000; Armaoğlu, 1984; Yüksel, 2007: 1800-1801).

1967’de Arap ülkeleri tekrar İsrail’e savaş açmaya niyetlenseler de hepsi savaş öncesindeki durumlarından kötü bir sonuç aldıkları için savaşı bitirmişlerdir. Mısır, Suriye ve Ürdün’ün birlikte, fakat farklı stratejileri uyumsuzca uygulamalarından dolayı savaş 6 gün sürmüş ve sonuç olarak İsrail topraklarını 3,5 kat büyütüştür. Böylece *Batı Şeria, Sina Yarımadası, Golon Tepeleri ve Kudüs* İsrail’in hakimiyeti altına girmiştir. Suriye’ye ait olan Golon Tepeleri yapılan bu üçüncü İsrail-Arap savaş sonucunda İsrail’e kaptırmıştır. Golon Tepeleri, stratejik öneme sahip olmasından dolayı 1981 yılında İsrail burayı ilhak ederek 12.500 Yahudi göçmeni bölgeye yerleştirmiştir. Böylece, bölgede İsraililerin sayısı Dürzilerin sayısına eşit duruma gelmiştir. (Armaoğlu, 1984: 510,715-721; Sander, 1998; Gönlübol vd., 1996; Öymen,2002; Yüksel, 2007: 1802; Armaoğlu, 1991a: 252).

1967 savaşları Arapları birbirine yaklaştırmış ve Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Arap Birliği, 1 Eylül 1967’de ilk defa toplanmış ve *Kartun Zirvesi*’nde İsrail’i siyasi olarak tanımama kararı alınmıştır. Savaş sonrasında İsrail’in Orta Doğu topraklarında hızlı bir şekilde genişlemesiyle BM Güvenlik Konseyi 22 Kasım 1967 tarihinde toplanarak 242 Sayılı kararı almıştır. 242 sayılı karara göre; İsrail’in 1967 öncesi sınırlarına geri çekilmesi gerekmektedir. 242 Sayılı karar ve 1973’teki Arap-İsrail Savaşı sonucunda BM’nin almış olduğu 338 Sayılı karar çerçevesinde barış görüşmeleri yapılsa da beklenen başarılar alınamamıştır. (Tibi,1991: 118-120; Özel, 2002: 12; Armaoğlu, 1991b).

1967 yılında yapılan 3. Arap-İsrail Savaşından sonra Mısır Filistin davasındaki yerini Suudi Arabistan Devleti’ne bırakmış ve Filistinlilere maddi destekte bulunmuştur. Savaş sonrasında yaşanan bir diğer değişiklik ise, Arap devletlerinin “*Laik Arap Milliyetçiliğinden*”, “*Radikal Arap Milliyetçiliğine*” geçişleri olmuştur. 1973’te savaş sonrasında petrol fiyatlarının artması Arap devletlerinin zenginleşmesine neden

olmuştur. Dolayısıyla bu durum, Arap devletlerinin Filistin konusunda daha fazla maddi destek verme imkânı sunmuş ve Filistin Bağımsızlık Hareketi'nin başlatılmasını sağlamıştır. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'ın yardımı ve Yasir Arafat'ın öncülüğünde *El Fetih Örgütü* kurulmuştur. Özellikle 1974 yılındaki faaliyetleri sonrasında FKÖ, Rabat'ta Arap Birliği'ni toplamıştır. Birlik, FKÖ'yü Arapların meşru temsilcisi olarak ilan etmiştir (Armaoğlu, 1984: 483, 716, 721; Sever, 1997: 75; Özel, 2002: 12-13). Lübnan, FKÖ'nün ülke sınırları içinde üs kurması ve faaliyetlerini buradan sürdürmesinden dolayı; FKÖ, devlet içinde devlet konumunda görülmeye başlanmış, İsrail'in girişimleriyle FKÖ Lübnan dışına çıkarılmıştır (Gönlübol vd., 1996: 303; Özel, 2002: 13).

FKÖ, Lübnan'dan ayrılmasıyla 1993 Oslo Anlaşması'na kadar faaliyetlerini Tunus'ta sürdürmüştür. Bu süreç, FKÖ için *suskunluk dönemi* olarak ifade edilir. 1982 yılında İsrail'in Filistin'e sardırması sonucunda 1987'de Filistin halkı kendi imkanları ile İsrail ile mücadeleye girişmiştir. Bu mücadeleye “intifada” adı verilmiştir (Hale, 2000: 176-182; Özel, 2002: 14).

Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'te ülke dışındaki Filistinlilerin toplanmasıyla devlet kurma fikrine İsrail karşı çıkmışsa da ABD tarafından bu fikir desteklenmiştir. 1967 yılındaki Arap-İsrail Savaşıyla dağılan Filistinlilerin büyük bir çoğunluğu diğer Arap devletlerinde yaşamaya başlamıştır. 1991'de yapılan nüfus sayımına göre; “4,5 milyon Filistinlinin yarısı; 1,2 milyonu Ürdün'de, 360 bini Lübnan'da, 250 bini Suriye'de, 150 bini Suudi Arabistan'da, 250 bini Kuveyt, Mısır, Umman, Arap Emirlikleri, Katar, Irak, Libya ve 250 bini de ABD ve Batı ülkelerinde yaşamaktadır. Bunlara ilaveten Batı Şeria'da 1,1 milyon, Gazze'de 650 bin Filistinli, İsrail sınırları içinde de Golon ve Kudüs'te 550 bin” Filistinlinin yaşadığı tespit edilmiştir (Gönlübol vd., 1996: 303).

İsrail'de 1992 seçimlerini “Sosyalist Partinin” kazanmasıyla “İshak Rabin” başbakan olmuştur. Rabin, başbakan olduktan sonraki ilk işi “FKÖ ile barış görüşmeleri” yapmak olmuştur. Bu barış görüşmeleri kapsamında “19 Ocak 1993'te İsrail Parlamentosu'ndan Hükümetin FKÖ ile temas yasağını kaldırtmış ve hemen görüşme yapılarak 19 Ağustos 1993'te Oslo'da bir anlaşma parafe edilip; 13 Eylül 1993'te de Washington'da bu anlaşma” imzalanmıştır. 1947'de başlayan İsrail-Filistin anlaşmazlıkları 1993 yılında sona ermiş ve barış sürecine geçilmiştir. İsrail bu süreçte dünyada siyasi desteğini arttırmıştır (Özel, 2002: 14).

2.3.4. Eisenhower Doktrini

Eisenhower Doktrini, “5 Ocak 1957’de Başkan Dwight Eisenhower tarafından ilan edilmiş; Soğuk Savaş koşullarında ABD ve SSCB’nin Orta Doğu bölgesinde de karşı karşıya geldiklerini simgeleyen” bir doktrindir (Oran, 2009: 527).

Eisenhower iktidarında Ortadoğu’da ortaya çıkan ilk önemli olay “Süveyş krizi” olmuştur. Ayrıca Soğuk Savaş dönemi incelendiğinde, “Arap ülkelerinin genelinde, Batılı ülke ve rejimlere düşman, antiemperyalist, sosyalist aynı zamanda da milliyetçi kitle hareketleri görülmeye” başlandığı bilinmektedir. Bu bölgede Sovyetler Birliği’nin etkin olmasının yanı sıra, Mısır’ın bölgenin bağımsızlığı konusunda göstermiş olduğu “güç ve tavrın” etkisi de büyüktür. Ayrıca dönemde oluşturulan Bağdat Paktı da istenilen ölçüde güven ve istikrar sağlamamıştır (Küçükvatan, 2011: 77-78).

SSCB’nin Süveyş Krizinin bitmesi adına BM’de etkin olması ve Arap ülkelerinin emperyalist güçler karşısındaki koruyucusu gibi davranması sonucunda bölge üzerindeki etkisini ve itibarını arttırmıştır. Bu durum, ABD yöneticilerini endişelenmesine neden olmuştur. Süveyş krizi nedeniyle İngiltere’nin bölgedeki gücü azalmış ve bunun sonucunda ABD’nin Orta Doğu üzerindeki ilgisi artmıştır. Eisenhower ve Dulles’in yürütmüş olduğu “Yeni Bakış Stratejisinin” hedefleri kapsamında, “Kuzey Kuşağı” ve “Bağdat Paktı” ile Sovyetlerin Orta Doğu’ya müdahalede bulunması ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Sovyetler. Bunlara rağmen başta “Mısır ve Suriye” olmak üzere diğer Arap ülkeleriyle de sıcak bir temas kurması “Washington’da memnuniyetsizlik” yaratmıştır (Oran, 2012: 564).

Ortadoğu’daki komünizm tehlikesine karşı yapılabilecek iki önemli husus bulunmaktadır: Bunlardan ilki, “bölge ülkelerinin ekonomik sıkıntılarının giderilmesine yardımcı olmak”; ikincisi ise, “ikili veya toplu münasebetler yoluyla, Ortadoğu ülkelerine, komünizm hegemonyasının neler getirebileceğini anlatmak ve bunların komünizme karşı koymalarına yardım etmek” olarak ifade edilmiştir. Başkan Eisenhower, bu unsurlardan hareket ederek; 5 Ocak 1957 tarihinde kongreye gönderdiği “Eisenhower Doktrini” adlı mesajla bütün bu hususları açıkladıktan sonra, kongrede şu konularda kendisine yetki verilmesini istemiştir (Armaoğlu, 2009: 609-610).

Bağımsızlıklarını korumak amacıyla ekonomik kalkınmaya girişen Ortadoğu devletlerine ekonomik yardımda bulunmak; Ortadoğu ülkelerinden, talep eden ülkelere askeri yardım yapmak; Milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden

gelecek açık silahlı saldırılar karşısında Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılmasını sağlamak. Başkan Eisenhower'ın Doktrini, 9 Mart 1957 tarihinde bazı değişikliklerin ardından Senato tarafından kabul edilmiştir. Lübnan, Pakistan, Irak, Türkiye, Yunanistan, Afganistan, Libya, Tunus, Fas ve İsrail Doktrini kabul ettiğini bildirmiştir. Buna karşılık ilk tepki Mısır'dan; ikincisi ise Suriye tarafından gelmiştir. Daha sonrasında da bu tepkiye Ürdün ve Suudi Arabistan da katılmıştır. Ancak, Suudi Arabistan tutumunu daha sonrasında değiştirmiştir (Bodur, 2013: 568).

2.3.5. Bölgede Yaşanan Darbeler

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın ikiye bölünmesi, İtalya, İngiltere ve Fransa'nın güç kaybetmesi sonucunda ABD ve SSCB Avrupa güvenliğinde söz sahibi olmaya başlamıştır (Efe, 2010: 40). Avrupa'daki bu güç boşluğuna benzer olarak Orta Doğu'da da aynı şekilde zayıflayan İngiliz ve Fransız egemenliği yerini soğuk savaş ikliminde ABD-SSCB mücadelesine bırakmıştır. Soğuk Savaş, dili daha çok *askeri polemikler* olsa da bütün dünyada olduğu gibi Orta Doğu'da daha çok *politik ve ideolojik* olarak şekillenmiş ve bu amaçla birçok *silah ve teknik yardımdan kara propagandaya kadar* bütün araçlar kullanılmıştır (Öztürkci, 2017: 375).

Sovyetler Birliği'nin temel amacı; “İran üzerinden Orta Doğu petrollerine hâkim olmak, Yunanistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşmak”tır (Öztürkci, 2017: 375). SSCB açısından en önemli sorun, “II. Dünya Savaşı'nda nüfusuyla beraber askeri ve endüstriyel kapasitesinin önemli bir kısmını yitirmesi ve bunun sonucunda Arap dünyası üzerinde Batı ile mücadele edecek kapasitesinin kalmaması”dır (Harvey, 2008: 42). Fakat, SSCB 1950'lerin ikinci yarısıyla beraber sağladığı ekonomik ve askeri kalkınma sonucunda Orta Doğu'da 1956'da yaşanan Süveyş Krizine doğrudan müdahale edecek duruma gelmiştir. Sovyetler Birliği krizi kendi lehine çevirerek, “Mısır'ın savunuculuğunu üstlenmiş; İngiltere, Fransa ve İsrail'e işgal ettikleri Süveyş Kanalı'nı terk etmeleri konusunda ultimatö vermiş, gerekirse Mısır'a asker yollayacağını bildirerek Arap devletlerinin güvenini kazanmayı” başarmıştır (Öztürkci, 2017: 376).

ABD, SSCB'nin yıkılmasıyla dünyanın tek süper gücü haline gelmiş; Orta Doğu coğrafyasına doğrudan müdahale edebilir bir konumda yer almıştır. 11 Eylül olaylarının ardından ABD'nin bu bölgeye bakış açısında köklü değişikliklere neden olmuştur. ABD, soft power yerine hard power'ı tercih etmiştir. Buna göre de 2001 yılında Afganistan'a, 2003 yılında ise Irak'a doğrudan demokrasi götürülecek noktaya

gelmiştir. Kukllar eliyle darbe yönteminden doğrudan müdahale politikalarına geçiş yapıldığı görülmektedir. Ülkelerin doğrudan demokrasiye geçmelerindeki en temel nokta; Bush döneminde demokrasinin bütün ülkelerde en ideal yönetim tarzı olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Orta Doğu'daki krizlerin ve çatışmaların bitmesi için bu bölgede yer alan ülkelerin demokratikleşmesi gerektiği düşünülmüştür. Bütün sorunlarından kurtarılmış Orta Doğu hem ABD hem Batılı ülkelerin çıkarları için zorunlu olduğu düşüncesiyle, Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) adında bir proje uygulanmaya çalışılmıştır (Şahinoğlu ve Ateş, 2017: 108).

1950'lerde Orta Doğu'da yaşanan darbelere bakıldığında; 1949'dan 1954'e kadar Suriye'de dört defa hükümet darbesi, yirmi bir kabine değişikliği olmuş ve iki defa da askeri diktatörlükler yönetime gelmiştir (Armaoğlu, 2007: 506).

Irak'ta, ABD Başkanı Eisenhower'ın Kore Savaşından beri en büyük kriz olarak ifade ettiği, bütün dünyada olduğu gibi bölgede de *şok etkisi yaratan* darbe, 14 Temmuz 1958 tarihinde General Abdülkerim Kasım tarafından yapılmıştır (Yeşilbursa, 2009b: 181-182). 1958'de yapılan Irak darbesi sonrasında Irak'ta da Suriye siyasi hayatına benzer darbeler süreci kısır döngü şeklinde devam etmiştir. 1958-1968 yılları arasında Irak'da üç askeri darbe daha yaşanmıştır (Pehlivanoğlu, 2004: 67). Baas'ın tutucu ve daha ulusçu kanadı olan Hasan El-Bekr liderliğinde 17 Temmuz 1968'de yönetimi ele geçirmesi sonucunda ülkenin iç politikasında göreceli bir istikrar sağlanmıştır (Öztürkci, 2017: 378).

Arap dünyasında lider ülkesi olan Mısır'da, 1948 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'nda aldığı yenilginin ardından ordu 1952 yılında iktidara el konulmuştur. Darbe lideri General Necip, bütün isteklerini krala kabul ettirmiş ve 23 Temmuz 1952'de cumhuriyet ilan edilmiştir. Darbe sonrasında, güçlü isimlerden biri olan Hür Subaylar Komitesi yer alan Albay Nasır, "General Necip'i 1954 yılında Müslüman Kardeşler ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle yönetimden istifa ettirmiş ve iktidarı ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra Nasır, "*Pan-Arabizm'in bayraktarlığını yaparak bütün Orta Doğu'da siyasal iktidarlar için bir tehdit, iktidara gelmek isteyen darbeciler için ise dayanabilecekleri stratejik ve ideolojik bir güç*" olmuştur (Öztürkci, 2017: 378).

2.3.6. İran Devrimi

İran Devrimi (1979), sosyal bilimler literatüründe İslamî devrim adı verilmiştir (Paşaoğlu, 2019: 307). İran İslam Devrimi, "*petrolün keşfi, bağımsız Arap devletlerinin*

ortaya çıkışı ve İsrail'in kurulması üçgeninde gelişen bölge tarihinin önemli bir noktasında” yer almaktadır (Gündoğan, 2011: 94). Devrime genel olarak bakıldığında; “İslam tarihinde ilk kez bir yönetim çok geniş katılımlı halk hareketi sonucunda el değiştirmesi; din adamları (ulema) önderliğinde bir hareketin mevcut siyasi rejimi devirmesi ve akabinde iktidarı ele geçirmesi; ulemanın güncel siyaset dâhil, toplumsal konuların çoğunda müdahil olduğu, görüş belirttiği, halkı yönlendirdiği, mevcut rejimi suçlayarak tavrı aldığı ve hepsinden de öte, yeni bir yönetim modeli olan “Velayet-i Fakih'i” ortaya koyması ve bunun iktidar alternatifi olduğuna halkı ikna etmesi sonucunda başarıya ulaşması” etkili olmuştur (Çırakoğlu, 2018: 65).

Soğuk Savaş döneminde üçüncü dünya ülkelerinin genelinde görüldüğüne benzer şekilde; batı dışı toplumların komünizmden korunmaları adına dış yardımların sağlanması şeklinde ABD, İran politikası bütünleşmesi görülmektedir (Altun, 2000: 128-129).

Şah Muhammed Rıza Pehlevi yönetiminin ilk dönemlerinde 1906 Anayasası çerçevesinde bir parlamenter sistem uygulamaya çalışılmıştır. Bu ortam sayesinde Muhammed Musaddık ve Seyyid Rıza gibi kişiler tekrardan siyasete katılma imkânı bulmuştur (Djalili ve Kellner, 2011: 81). İran tarihi boyunca demokrasi ve katılım araçları bu dönem içerisinde özgür biçimde kullanılmıştır. Dr. Musaddık'ın askeri darbe sonucunda iktidardan indirildiği 1953 yılına kadar olan süreçte başbakanlar etkin bir şekilde görev yapmışlardır (Üşür, 1991: 57-58). Devrim sürecinde en fazla üzerinde durulan konu; 1953 yılında ABD ve İngiltere destekli bir darbe ile görevden uzaklaştırılan Başbakan Dr. Musaddık olayı olmuştur. İran ulusal çıkarlarının savunucusu olan ve halk tarafından sevilen Başbakan Musaddık, devrim sonucunda iktidardan uzaklaştırılmasıyla İran halkın üzerinde bir travmaya neden olmuştur (Gündoğan, 2011: 95).

Musaddık, petrol endüstrisinin millileştirilmesini mecliste görüşerek yasalaştırılmasını sağladı ve bu başarı ile başbakan seçildi. Bu olay Petrol krizinin yaşanmasına sebep oldu. Ülke ekonomisini kötüleştirirken, aynı zamanda iktidarda olan Şah ile Musaddık arasında büyük bir siyasi anlaşmazlığa dönüştü (Sinkaya, 2011a: 12) Musaddık'ın mecliste elde ettiği çoğunluğun gücü ise Şah'ı tahttan feragate zorladı. Tehlikenin farkında olan Şah'ın destekçileri İngiltere ile ABD, 1952 yılında hükümeti devirme amaçlı bir darbe girişimi planı yapmaya başladılar. Yapılan ilk darbe beklenmeyen şekilde başarısız olunca Şah, Roma'ya kaçmak durumunda kaldı. Bu

durum karşısında CIA para karşılığında sokaklarda Şah yanlısı gösteriler düzenleterek kontrolü elinde tutmaya çalıştı (Zepezauer, 1996: 30-31).

CIA ajanı Kermit Roosevelt tarafından tertiplenen Ajax Operasyonu ile General Fazlullah Zahidi'nin başını çektiği darbeciler 19 Ağustos 1953 tarihinde Musaddık iktidarını düşürmeyi başardı. Daha sonrasında Zahidi başbakan olmuş ve Şah yurt dışından geldiğinde tekrardan tahta oturmuştur. Bu işbirlikçi darbe, İran'ın geleceğiyle ilgili önemli bir dönüm noktası olmuştur. Şah Ulusal Cephe taraftarı milliyetçiler, sosyalistler ve liberalleri baskı altına alarak; belli kesimlere karşı iktidarını sağlamlaştırmıştır. Ayrıca Şah, komünist tehlikeye karşı ülkedeki asıl güç odağı olan dini kesimin önünü açmıştır. Dolayısıyla 1979 Devrimi'nin temellerinin 1953 yılında yaşanan darbeye atıldığı görülmektedir (Abrahamian, 2011: 160-161).

Şah Muhammed Rıza Pehlevi İran'ı modern anlamda kalkındırmak ve gelişmiş ülkelerin seviyesine yükseltmek amacıyla "*İnkılâb-ı Sefid (Ak Devrim)*" ismiyle bir yenilik hareketi yapmıştır. Bu yenilik hareketi, İran'ı Doğu'daki kalesi olarak gören ABD'nin finansörlüğüyle yapılan birtakım yenilikleri kapsamaktadır. Şah'ın gerçekleştirmek istediği yeniliklerin amacı arasında; "*gerek devleti önemli bir külfetten kurtararak ekonomik gelişimini sağlamak, gerekse halkın hizmete ulaşamadığı noktalarda hizmetin halka ulaştırılması, kültürel düzeyinin yükseltilmesi ve daha iyi şartlarda hayatını devam ettirebilmesi*" yer almaktadır (Çırakoğlu, 2018: 65; Sayın ve Çırakoğlu, 2018: 96).

İran devrimine taban hazırlayan şartlar kısaca şöyle sıralanabilir:

"Hızlı ve eşitsiz ekonomik gelişme, sosyal-ekonomik dönüşüm ve kapitalist ekonomik kalkınmanın getirisi olan gelirlerin adaletsiz dağılımı; monarşinin siyasal zayıflığı, Muhammed Rıza Şah'ın son zamanlardaki önderlik zafiyeti ve yabancı güçlerin eliyle iktidara gelen Pehlevi Hanedanı'nın halk nezdindeki meşruiyet sorunsalı; muhalefet güçlerinin geniş koalisyonu ve farklı toplumsal grupların tek bir amaç uğruna hızlı ve etkin muhalefeti; İslam dininin harekete geçirici rolü ve dağınık muhalefeti toparlamada merkez konumuna gelmesi, Kararsız uluslararası bağlam ve dış güçlerin taraflara vereceği destek konusundaki kararsızlığı" (Atay, 1999: 135-140; Taş, 2014: 110-111).

3. ORTADOĞU VE DOĞU AKDENİZ'İN COĞRAFI VE STRATEJİK ÖNEMİ

Doğu Akdeniz'in önemi 21'inci yüzyılda daha da artmıştır. Doğu Akdeniz, "*Ortadoğu ve Hazar bölgesinden Batı'ya yönelik enerji ihracatında transfer ve geçiş güzergâhı olarak da önemli bir kavşak konumunda*" olan bir bölgedir. Bölge var olan ve gelecekte yapılacak olan boru hatları hususunda da önemli bir konumdadır.

Azerbaycan'dan gelen petrolü, Gürcistan ve Türkiye üzerinden İskenderun'daki Ceyhan deniz terminaline ulaştıran *Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)* petrol boru hattı Doğu Akdeniz'deki stratejik enerji rekabetinin unsurlarından birisidir. *Kerkük-Ceyhan* boru hattı, Irak petrolünü uluslararası pazarlara ulaştırmakta ve BTC boru hattının 2006'da hizmete sunulmasıyla dünya ticaretinin önemli noktalarından biri olmuştur. Dolayısıyla bölge, güvenlik ve enerjinin devamlılığı hususunda uluslararası sistemde bütün devletlerin rekabet alanına girmiştir (BP, 2014; Harunoğulları, 2020a: 177-195).

Ticari olarak önemi haricinde bünyesinde bulundurduğu enerji rezervleriyle de birlikte jeopolitik durumu ele alınmıştır. Doğu Akdeniz'in bu enerji kaynaklarının, ekonomik-politik etkisi sadece Akdeniz ile sınırlı kalmayıp; Ortadoğu coğrafyasının politik ve ekonomik dinamiklerini de etkileyecek potansiyelde olması yanında bölge dışı ülkeleri de bölgeye çekmiştir.

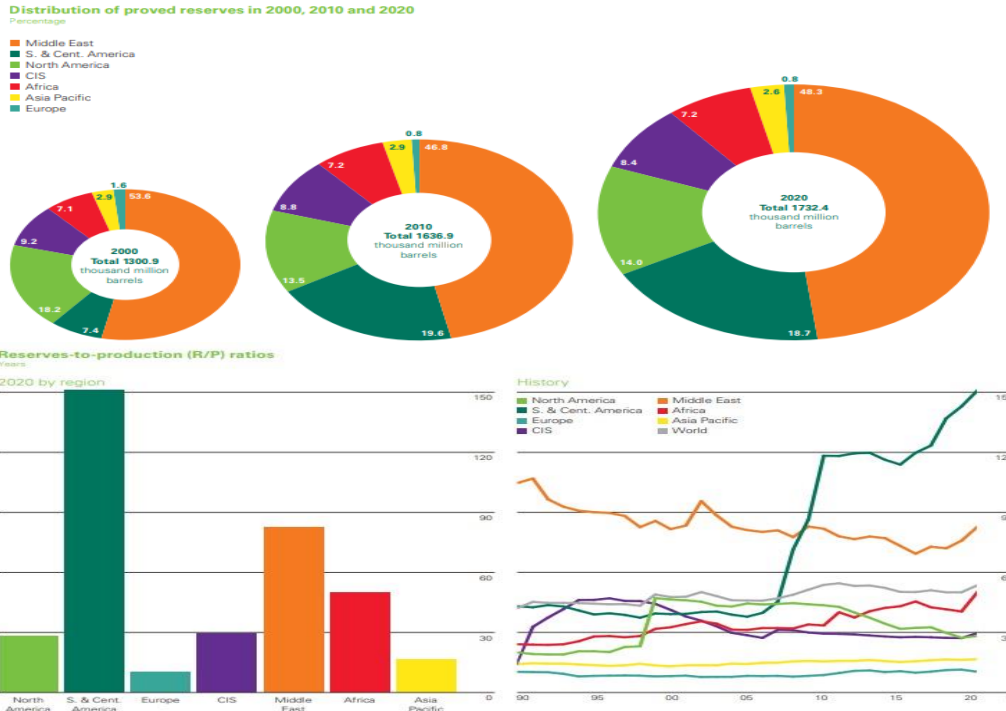
3.1. ENERJİ KAYNAKLARI

Enerji kaynakları ülkelerin stratejik önemini belirlemede değerlendirilmesi gereken başlıklardan birisidir. Bu bağlamda enerji kaynakları sadece petrol türevleri madenler olarak görülmeyip, ülkeye ait ekonomik anlamda değer katabilen zenginlikler olarak görülmesi gerekmektedir. Bu değerler yer altı (tükenebilen fosil yakıtlar) kaynakları, işlenebilen madenler, değerli taş ve madenler olarak çeşitlendirilebilir.

Nitekim çalışmada Orta Doğu ve Doğu Akdeniz coğrafi bölgeleri stratejik açıdan katma değer olan enerji rezervleri değerlendirilmektedir. 21'inci yüzyıl ilk çeyreğinde yenilenebilir enerji kaynakları ile elektrik enerjisinin üretiminde artma sağlanmaya çalışılsa da tükenebilen enerji kaynakları kullanımı önemini korumaktadır. Bu açıdan bu rezervlerin büyük bir kısmını elinde bulunduran Orta Doğu ve Doğu Akdeniz önemli stratejik bir konuma sahiptir.

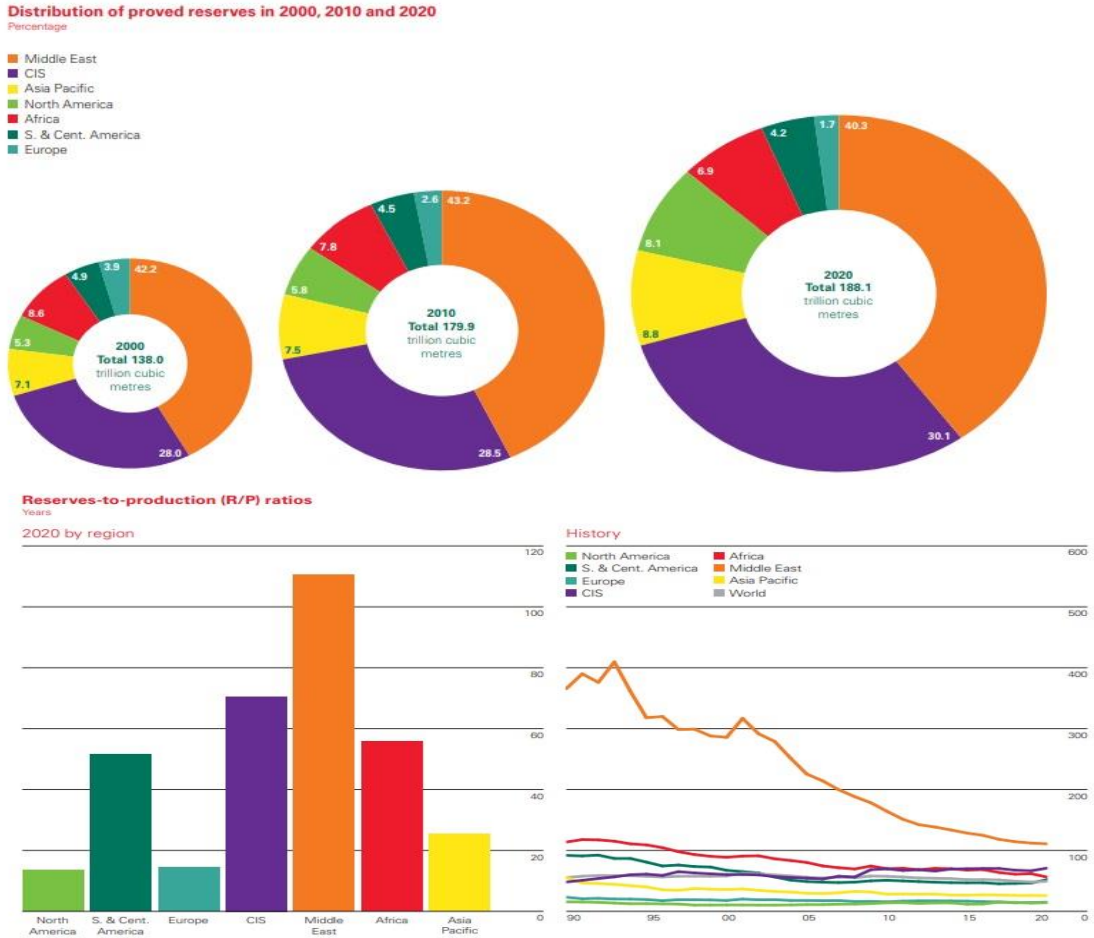
British Petroleum'un (BP) verilerine göre, 2020 yılı itibarıyla dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin yüzde 48.3'ü doğalgaz rezervlerinin de yüzde 40.3'ü Ortadoğu ülkelerindedir.

Şekil 2. 2000, 2010 ve 2020 Yıllarında Kanıtlanmış Petrol Rezervlerin Dağılımı

Kaynak: bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html.

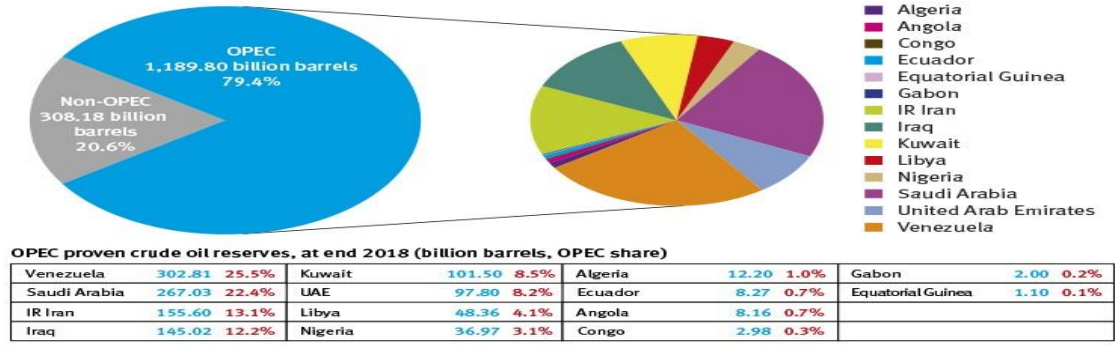
Şekil 3. 2000, 2010 ve 2020 Yıllarında Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervlerin Dağılımı

Kaynak: bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html.

OPEC²⁰ verilerine göre, dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin %79,4'ü OPEC üye ülkelerinde bulunuyor ve OPEC petrol rezervlerinin, %64,5'i Orta Doğu'da bulunmaktadır (OPEC). Doğu Akdeniz'de ise Uluslararası raporlarda bölgede bulunan doğal gaz rezervinin dünya doğal gaz rezervlerinin yüzde 47'sine tekabül ettiği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2018: 2).

Şekil 4. OPEC 2018 Yılı Dünya Ham Petrol Rezervlerinin Payı

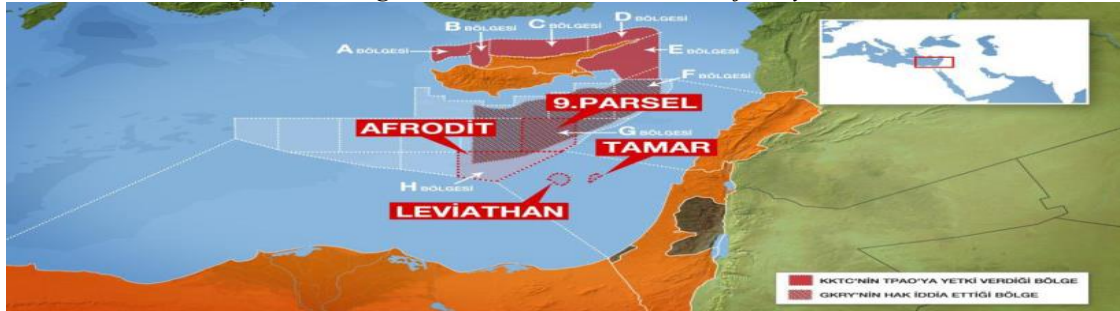

Kaynak: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm.

21'inci yüzyılda artarak devam eden doğal gaz arama faaliyetleri önemli keşifleri beraberinde getirmiştir. İsrail, Akdeniz'deki *Leviathan* ve *Tamar* sahalarındaki çalışmalar sonucunda 1 trilyon m³'ten fazla kanıtlanmış doğal gaz rezervi bulmuştur. GKRY'nin izni ile *Afrodite* sahasında 100 milyar m³'ün üzerinde doğal gaz rezervine rastlanılmıştır. İtalyan şirketi olan *ENI*, Mısır'ın *Zohr* sahasında 850 milyar m³ doğal gaz rezervi bulmuştur (Yılmaz, 2018: 2; Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).

Amerikan Jeolojik Araştırma Merkezi (USGS) tarafından, 2010 yılında *Levant* havzasında hidrokarbon rezervleri hakkında en kapsamlı çalışma olarak bir rapor yayınlanmıştır. Bu raporda 1,7 milyar varillik iki petrol rezervi bulunduğu, 3,45 trilyon m³ doğal gaz rezervi olabileceği ifade edilmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).

Şekil 5. Doğu Akdeniz Havzasındaki Enerji Kaynakları

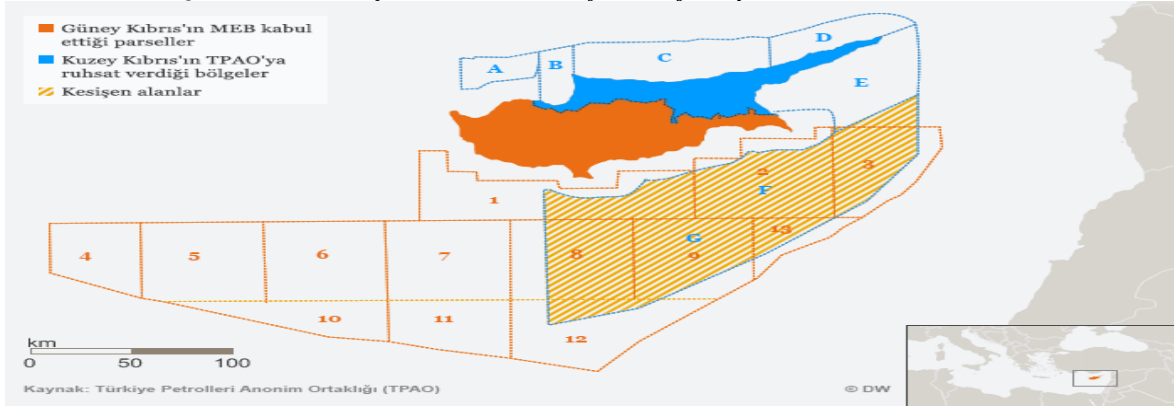

Kaynak: Örnek ve Mızrak, (2015).

²⁰Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), "net petrol ihraç eden ve bilinen dünya petrol rezervlerinin üçte ikisini ellerinde bulunduran 13 ülkenin oluşturduğu konfederasyondur."

Doğu Akdeniz’de ilk doğal gaz sahası, 1999 yılında İsrail tarafından keşfedilmiştir. İsrail, 2009 yılında tahmini olarak 280 milyar metreküplük *Tamar* sahasını; 2010 yılında 600 milyar metreküplük *Leviathan* sahasını keşfetmiştir. 2011 yılında GKRY, Kıbrıs adasının güneyinde yer alan *Afrodit*’te 129 milyar m³ rezerv bulmuş; 2018’de *Calypso* sahasında 220 milyar m³’lük doğal gaz rezervi keşfetmiştir. Ayrıca 2015 yılında Mısır, *Zohr* sahasında bulduğu 850 milyar metreküplük rezerv miktarından daha fazlasını *Noor* sahasında bulunduğunu ilan etmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).

Şekil 6. Kıbrıs Çevresindeki İhtilaflı Enerji Kaynakları Havzaları

Kaynak: TPAO Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı akt. DW Media Center.

Doğu Akdeniz bölgesinde kıyı devletlerinin siyasi, ekonomik birçok sorununun olması; siyasi kutuplaşmaya yatkınlığıyla bölge, güç dağılımını ve kaynak paylaşımında sorunları beraberinde getirmiştir. Bölgedeki uyuşmazlıkların temel noktalarını GKRY’nin tek taraflı olarak komşu ülkelerle imzalamış olduğu MEB anlaşmaları oluşturmaktadır. GKRY, bu çerçevede 2003’te Mısır ile 2004’te Lübnan ve 2010’da ise İsrail ile MEB anlaşmaları imzalamıştır. Yapılan anlaşmalar dayanak gösterilerek Ada karasularında hidrokarbon arama bölgeleri belirlenmiştir. GKRY’nin 2007 ve 2014 yıllarında yapılan iki uluslararası ihale için verdiği belgelerde belirtilen hidrokarbon arama blokları, Türkiye’nin belirlemiş olduğu MEB sınırları ile belli yerlerde çakıştığından dolayı anlaşmazlıklara neden olmaktadır (Yılmaz, 2018).

GKRY’nin tek taraflı olarak İtalyan *Eni* ve Fransız *Total* şirketlerine arama ve sondaj için izin vermesine karşılık; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ise 2011’de *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO)* 1, 2, 3, 8, 9, 12 ve 13 numaralı bloklarda arama izni vermiştir (Yılmaz, 2018).

Şekil 7. Ekonomik Bölge (MEB) Olarak Adlandırılan Açık Sularda 13 Adet Saha İçin Doğal Gaz Arama Alanları

Kaynak: Mengü, (2019).

Bu kaynaklar ülkeler bazında değerlendirildiği zaman:

- İsrail: ABD'nin *Noble Enerji* firması ile İsraili ortaklar tarafından *Tamar* ve *Leviathan* doğal gaz rezervlerini keşfetmişlerdir. Yapılan araştırmalarla, Hayfa'nın belirli açıklarında 2009'da 280 milyar m³'lük rezervi bulunan *Tamar* sahası; 2010 yılında ise, 600 milyar m³'lük rezervi bulunan *Leviathan* sahası keşfedilmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).
- Güney Kıbrıs Yönetimi: Bu yönetimin Amerikan *Noble Energy*'e vermiş olduğu sondaj ruhsatı ile *Afrodite* sahasında 129 milyar m³'lük doğal gaz keşfetmiştir. İtalyan şirketi *ENI*, 2018 yılında *Calypso* sahasında 169-226 milyar m³'lük doğal gaz rezervi bulmuştur. Bulunan sahalar, KKTC'nin TPAO'ya ruhsat verdiği yerlerle çakıştığı için “bölgenin sadece Rumlara ait olduğu iddialarından dolayı bu konu Türk kesimince reddedilmektedir” (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019). *Exxon* ve *Qatar Petroleum* ortaklığı ile *Glaucus-1* sahasında bulunan rezervlere göre bu sahada 142 ila 227 milyar metreküplük doğal gaz rezervi keşfedilmiştir. Ancak bu saha, ihtilafli alan dışındadır (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).
- Mısır: İtalyan şirketi *ENI* tarafından *Zohr* sahasında rezervler bulunmuştur. Bölgenin en büyük doğal gaz sahası sahibi olan *ENI* bu sahadaki hisselerinin %10'unu *BP*'ye (Birleşik Krallık), %30'unu *Rosneft*'e (Rusya) ve %10'unu da *Mubadele*'ye (BAE kökenli yatırım fonu) satmıştır (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).
- Lübnan: 2012 yılında yapılan araştırmalara göre Lübnan'da 1 nolu bölgede gaz potansiyeli 700 milyar m³ olduğu ifade edilmiştir. 2018 yılında Fransa'nın *Total*, İtalya'nın *ENI* ve Rusya'nın *Novatek* şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum ile

buradaki deniz sahasında bulunan 10 bloktan ikisinde petrol arama ve çıkarma izni verilmesi kararı çıkmıştır (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).

Tablo 3. Doğu Akdeniz'de Keşfedilen Doğal Gaz Sahaları ve Rezerv Miktarları

Ülkeler	Keşif Tarih	Doğalgaz Sahası	Tahmini Rezerv Miktarı (Milyar m ³)
GKRY	2011	Afrodit	198
	2018	Calypso	150
	2019	Glaucus	142
İsrail	1999	Noa	1,1
	2000	Mari-B	42
	2009	Dalit	14,1
	2009	Tamar	283
	2010	Leviathan	509
	2011	Dolphin	2,2
	2012	Shimshon	8,4
	2012	Tanin	33,9
	2013	Karish	50,9
	2014	Royee	96
Filistin	2000	Gaza Marine	28,3
Mısır	2015	Zohr	850
	2015	West Nile Delta	77
	2015	Atoll	42
	2016	Great Nooros	85

Kaynak: Öztekin, (2020).

Tablo 4. Doğu Akdeniz Havzasına Ait Doğal Gaz Rezervleri

Country	Billion Cubic Meters (bcm) ³
Israel	
Tamar	283 (proved reserves)
Leviathan	510-540 (estimated reserves)
A number of small fields	85 (estimated reserves)
Cyprus	
Aphrodite	85-140 (estimated reserves) – 198
Syria	240
Lebanon	850
Jordan	6
Gaza	
Gaza Marine	28 (estimated reserves)
Egypt	
Zohr	850 (discovered)
TOTAL EAST MED	3022

Kaynak: Oğurlu, (2017).

Tablo 5. Doğu Akdeniz Havzası Bölgesinden Gaz İhracatına İlişkin Tahminler

	2020	2025	2030
Cyprus	1.1	1.7	2.7
Israel	8.7	22	18.8
Lebanon	-1.5	-3	-3.4

Kaynak: Taliotis ve de Boncourt, (2015).

3.2. SU KAYNAKLARI

Su kaynakları bölgelerin stratejik önemlerini arttıran değerlerden bir tanesidir. Dünya tarihinde özellikle su kaynaklarının az olduğu bölgelerde buna bağlı olarak mücadeleler ve stratejiler gözlemlenmiştir. Orta doğu coğrafyası da su kaynaklarının az olması ve artan nüfus oranının fazla olması sebebi ile değerlendirilmesi gereken bir bölgedir (Yılmaz, 2015).

Dünya'nın dörtte üçü sularla kaplı olsa da insanların kullanabileceği *tatlı su* kaynakları sınırlı bir alanı kapsamaktadır. Ayrıca, bu su kaynaklarının dağılışındaki dengesizliklerden dolayı da dünyada bazı bölgelerde ciddi su sıkıntıları yaşandığı görülmektedir. Su sıkıntısı yaşanan bölgelerden birisi de Ortadoğu'dur. Bu nedenle bölgede su sıkıntısı kaynaklı mücadeleler görülmektedir. Ortadoğu'daki yüksek nüfus artışına nedeniyle kişi başına düşen tatlı su miktarının azalacağı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Dolayısıyla da bölgede bulunan su kaynaklarının bölüşülmesinde sorunların yaşanacağı düşünülmektedir. Orta Doğu'da bulunan *Fırat ve Dicle* nehirleri bu coğrafyadaki en önemli akarsulardır. Orta Doğu'da yer alan sınıraşan su kaynakları stratejik öneme sahip olmakla birlikte bölge devletleri arasında sorunlar oluşturabilmektedir (Yılmaz, 2015).

Ortadoğu'da coğrafyasındaki *Ürdün, Asi, Dicle ve Fırat* nehirleri, sınır aşan akarsular olmalarından dolayı paylaşılması konusunda kıyıdaş olan ülkeler ile aralarında problemler yaşamalarına neden olmaktadır. Yaşanan siyasi olumsuzluklar ve anlaşmazlıklar nedeniyle; "*suyun paylaşımını stratejik bir unsur haline getirmiş ve su kaynakları siyasi ve uluslararası bir soruna dönüşmüştür*" (Koluman, 2002).

Ortadoğu'da su kaynakları ve miktarının azlığından dolayı su sorununa neden olan faktörler; "*suların kirlenmesindeki artışlar ve buna önlem alınmaması, kuraklıklar nedeni ile sınırlı olan su kaynaklarının daha da azalması, su kaynaklarının kullanılmasında gösterilen ihmal ve yanlışlıklar, içme ve kullanma sularının tüketimindeki artışlar, sanayi ve sulama suyu ihtiyaçlarındaki artışlar, su kaynaklarının sınırları aşmaları nedeniyle su kaynaklarının kullanımı konusunda Ortadoğu ülkelerinin işbirliği yapmaması ve paylaşımın hakça yapılmaması*" yer almaktadır (Coşkun, 2020: 381).

Kurak ve yarı-kurak bir bölgede su kıtlığı, siyasal baskıların yoğunlaşmasına ve su gerilimine yol açmaktadır. Bu konuda dört farklı tez ortaya çıkmıştır. Bunlar²¹; “stratejik tez, ortak çıkar tezi, kurumsal esneklik tezi ve iktisadi tez”dir (Kalaycı, 2013).

Su ile ilgili Orta doğu coğrafyasında sorunların yakın tarihi geçmişi 1950’li yıllarda Suriye-Ürdün arasında; 1967 yılında İsrail devletinin Tibet ve Ürdün nehirlerini kaynaklarını eline almasıyla; 1980-1988 yılları arasında sekiz yıl süren İran-İrak arasındaki *Şattül-Arap* konusu su yollarındaki anlaşmazlık olarak görülmektedir (Coşkun, 2020: 382-383).

3.3. KANALLAR VE BOĞAZLAR

Coğrafi konumda önemli bir yere sahip olan fiziki özelliklerden birisi de denizler ve okyanusları birleştiren ve deniz taşıtlarının geçmek zorunda oldukları geçitler olarak ifade edilebilir. Boğazlar ve kanallar sayesinde ortaya çıkan bu geçitler; uluslararası ticari ve siyasal ilişkilerde, askeri stratejide yüzyıllar boyunca önemli bir konumda yer almışlardır (Günel, 2008: 121). Boğazlar ise, *iki kara arasında kalan ve iki denizi birleştiren dar deniz parçaları* olarak tanımlanmaktadır. Boğazlar deniz yolu ulaşımında önemli bir yere sahiptir. Dünyada birçok boğaz bulunsa da bu boğazlardan bazılarının büyük önem taşıdığı söylenebilir. Dünyada sıkça bahsedilen boğazlardan bazıları şunlardır: İstanbul ve Çanakkale boğazları, Malakka, Cebelitarık, Bab-ül Mendep, Macellan, Bering, Hürmüz, Messina, Formoza ve Florida’dır. Dünyanın en stratejik kanalları arasında Süveyş ve Panama Kanalları yer almaktadır (Koday, vd. 2017: 880).

Deniz yolunun dünya ticareti açısından önemi, ticaret akışının yaklaşık olarak %80’inin bu yolla yapılmasından kaynaklanmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2007: 498-505). “Deniz Hâkimiyet Teorisi” temellerini Osmanlı’nın Türk Amirali Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa’nın “*Denizlere hâkim olan cihana hâkim olur.*” sözünden almakta ve “*Denizlere hâkim olan bir devlet, dünyaya hâkim olur.*” görüşüne dayanmaktadır (Özey, 2014: 118).

Asya ve Avrupa arasındaki boğazlar, jeopolitik, ekonomik, siyasi, askeri *stratejik*, jeostratejik ve uluslararası deniz ulaşımı ilk çağlardan günümüze kadar her dönemde önemini korumuş; devletlerarası mücadelelere, konferanslara ve antlaşmalara konu olmuştur (Koday, vd. 2017: 882; Şener, 2015: 328). Ayrıca, Karadeniz ve

²¹ Bkz. UNDP, (2006). “Water Scarcity, Risk and Vulnerability”, Human Development Report, 6.

Akdeniz'e kıyısı olan devletlerin arasında hayati bir bağ oluştursa da bölgeye hâkim olmak istemeleriyle devletler yönünden dünya politikalarında dengelerin belirlenmesi, sürdürülmesi ve değiştirilmesi gibi konularda da belirleyici bir etkisi bulunmaktadır (Şener, 2015: 328).

Hürmüz Boğazı, Basra Körfezi'nin dünya enerji trafiğinde coğrafi geçiş yeri olmasından dolayı önemlidir. İran, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkeler enerji ürünlerini Körfezden diğer ülkelere göndermektedir. Basra Körfezi üzerinden dünya petrol trafiğinin yaklaşık %40'ı karşılanmaktadır (Demir, 2014: 108-109). Bu güzergâhın kullanılmasının sebebi ise hem petrolün gemi taşımacılığıyla taşınması hem de gemi taşımacılığının ekonomik olmasından kaynaklanmaktadır (Demir, 2014: 110). Hürmüz Boğazı, günde yaklaşık 17 milyon varil hacminde bir petrol akışı ile petrol taşımacılığı yapmaktadır (Karam, 2012). Ortadoğu ülkelerinin doğal gaz rezervleri olan bir bölgede yer alması ve ihracata Hürmüz boğazının kullanılmasından dolayı; dünya sıvılaştırılmış gaz ihtiyacının yaklaşık %65'i buradan geçmektedir (Koday, vd. 2017: 893-894).

Bab-ül Mendep Boğazı, Asya ile Afrika kıtaları arasında yer almaktadır. Boğaz, Yemen ile Cibuti devletleri arasında Kızıl Deniz'i Hint Okyanusu'na bağlanmaktadır. Bu boğazdan geçen gemilerin büyük bir kısmını Basra körfezi ülkelerinin petrollerini taşıyan tankerlerden oluşmaktadır. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Kızıl Deniz'in Akdeniz'e bağlanmasını sağlamış; Avrupa'yı Asya'ya bağlayan en kısa su yolu olmasından dolayı da Cebelitarık ve Bab-ül Mendep Boğazları'nın önemini artırmıştır. Bab-ül Mendep Boğazı, stratejik bir konumda olmasından dolayı, I. Dünya Savaşı'nda Yemen İngilizler tarafından; Cibuti ise Fransızlar tarafından işgal edilmiştir (Koday, vd. 2017: 893).

25 Nisan 1859 tarihinde Süveyş Kanalı'nın inşasına başlanmış; on sene gibi uzun bir çalışma ile kanal ve 17 Kasım 1869 tarihinde kullanıma açılmıştır. Kanal, Kızıldeniz'in kuzey ucunda yer alan Süveyş ile Akdeniz kıyısındaki Port Sait şehirleri arası kazılarak inşa edilmiştir (Bediz, 1951: 331). Mısır'ın gelir kaynakları arasında Mısır Piramitleri, petrol ve Süveyş Kanalı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kanal, sadece ekonomik yönden değil; aynı zamanda jeopolitik yönden de bütün dünyanın ilgisini çekmektedir. Süveyş Kanalı'nın açılmasından 9 yıl sonra Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs Adası'nı İngilizlere kiraya vermiştir. 1953 yılında Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle, İngiltere burada bulunan askerini geri çekme anlaşmasına uyarak karargâhını

Kıbrıs'a taşımıştır (Tamçelik, 2011a). İngilizler Akdeniz'den çıkıp Uzakdoğu'ya giden gemileri ve Süveyş Kanalı'nı, gelişmiş teknoloji ve silahlarla bütün Ortadoğu'nun güvenlik kontrolünü Kıbrıs'tan sağlamaya çalışmaktadır (Koday, vd. 2017: 901). ABD'nin Irak'ı işgali, petrol ve farklı nedenler Süveyş Kanalı'nın, Batı açısından kontrol ve güvenlik derecesinin yükseltilmesinde rol oynamıştır (Tarakçı, 2007: 269).

3.4. DİNSEL VE KÜLTÜREL ÖNEMİ

Jeopolitik, bölgesel ve uluslararası nitelikli kritik konuları, çatışma ve kırılğanlıkları açıklamada önemli bir referans kaynak olmuştur. Ancak jeopolitik kavramını dini argümanlardan soyutlamak kavramın önemini eksik bırakacaktır. Vesfelya ile gelen ve ulus-devlet modeline dayalı yeni dünya düzeni, dinin toplum ve devlet üzerindeki rolünü önemli ölçüde etkilemiştir. 17'nci yüzyıla kadar yapılan coğrafya tanımları dini referanslı olup; kutsal/semavi, dünyevi/arazi şeklinde yapılan dikey mekân ve coğrafya tanımlarıdır. 17'nci yüzyıl Vesfelya düzeninden sonra ise coğrafya tanımları yatay hale gelmiş; modern bir referans olan ulus devlet ile birbirine eşit mekânlar olarak tanımlanmıştır (Akçay ve Sezgin, 2013: 22).

Bir akademik disiplin olarak coğrafya kavramının dini düşüncelerden de etkilendiği, tarihi süreç içerisinde haritalar üzerinde Hıristiyanlığın temel referanslarının yansıtıldığı bilinmektedir (Livingstone, 1993: 50). Batı eksenli emperyal devletlere bakıldığında, uzak coğrafyalar için sömürü girişimli hareketleri; o coğrafyanın yerli topluluklarını dini ve sosyal açıdan aydınlatmayı içeren bir modernleşme misyonu ile açıkladıkları görülmektedir (Said, 1982 akt. Çaylak: 1982). Bu açılardan yakın tarihe bakıldığında, 11 Eylül saldırıları ardından “terörle savaş” söyleminin din ve jeopolitik ile ilişkilendirilen çalışmaların artması da bundan kaynaklı olup: Dönemin Amerika başkanı Bush'un “haçlı seferi” söylemi, 11 Eylül saldırısı sonrası Amerika dış politikasında din, terör ve coğrafya tanımlamalarına politik dönüşümdü; dinin jeopolitik yaklaşımlarını yansıtılmasıdır (Akçay ve Sezgin, 2013: 23).

Dini jeopolitik, “*dini referanslardan hareketle bir coğrafyaya yönelik geliştirilen etki odaklı bir politika yaklaşımı*” olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, hem iç politikada hedef kitleyi inanç boyutuyla motive etmeyi ve bütünleştirmeyi hem de dış politikada aynı coğrafyaya ilişkin muhalif yaklaşımları diskalifiye etmeyi getiren kombine stratejilerle beslenmektedir (Akçay ve Sezgin, 2013: 23-24).

Jeopolitik unsurların ve Ortadoğu'da 2020'li yıllara gelindiğinde varlığını devam ettiren çatışmaların sadece modernleşme, toplumsal hareket, demokrasi arayışı gibi kavramlarla izahı din eksenini çıkartıldığında eksik kalmaktadır. Dini jeopolitik yaklaşım çatışmacı yapıları izah etmede bütüncü bir niteliğe sahiptir. Uluslararası sorunlar çok boyutlu olarak ele alındığında Ortadoğu'da, dini jeopolitik eksenli analizlerin yapılması, din faktörünün göz ardı edilerek yapılmaya çalışılan analizlere göre daha anlaşılır sonuçlar verebilen bir denklem kurulmasını sağlayacaktır.

Din jeopolitiği sadece toplumsal olarak insanların yaşam biçimlerini ve o toplumun nizamını belirlemede değil aynı zamanda coğrafya olarak din için taşıdığı sembollerle de önemini ortaya koyabilmektedir. Kudüs, Mecid-i Aksa üç semavi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık için önemli bir coğrafyadır. Bu üç büyük dinin sembol ve kutsalları açısından Ortadoğu coğrafyası jeopolitik olarak daha farklı konum taşımaktadır (Akçay ve Sezgin, 2013).

Ortadoğu coğrafyasında İsrail Devleti'nin temelleri; Balfour Deklarasyonu ile atılmış olsa da bölgenin önemi Yahudilikte dini bir literatüre dayanmaktadır. Kısaca Yahudilerin Ortadoğu, Kudüs bölgesiyle olan ilişkisine baktığımızda; “*Kudüs veya İbranice adıyla Yerusalayim/ Yerusolim*”, Yahudilerce kral olarak görülen Hz. Davut; burayı eski çağlarda politik merkez olarak seçmiştir. Kudüs'e, Hz. Süleyman tarafından yaptırılan “mabette” burada yer aldığından şehir; Yahudiler için sadece politik olarak değil aynı zamanda dini merkez olmuştur. Kudüs, Yahudilikte kible ve kutsal şehir olarak sayılmaktadır. Kutsallık anlayışının temelleri, ilk olarak MÖ 7. yüzyılda ortaya atılmıştır. Kudüs, Hz. Musa'dan Hz. Davud'a kadarki dönemde İsrailoğulları'nın dikkatini çekmemiş; şehir, pagan ilahlarının tapınıldığı bir mekân olmuştur. Bu şehir, Hz. Davud döneminde politik ve dini merkez haline getirilmemiş; Babil sürgününden sonra *II. Mabet* döneminde²² merkez olarak alınmıştır (Hasanov, 2017: 12).

Yahudi kaynaklarında Kudüs'ün faziletleri ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Yahudilerin kutsal kitabı olan *Tanah*, Kudüs'ü Tanrı'nın (Yahve) seçtiği şehir olarak nitelendirmiş, “ulusların tam ortası”, yani bir nevi dünyanın merkezi olarak görülmüştür. Yahudiler ibadet için Kudüs'ü, yönelmesi gereken bir “kible” olarak tanımlamışlardır (Hasanov, 2017: 13).

²²Bkz. Kurt, O. (2006). *II. Mabet Dönemi*; “*Yahudilerin, Babil'den Kudüs'e geldikten sonra MÖ 515-516'da Mabet'i yeniden inşa etmeye başlamasından MS70 Roma İmparatorluğu'nun mabedi tekrar yıkıncaya kadarki dönemdir.*”

Tevrat'ta yer alan hem Yahudilerin hem de İsrail'in dış politikasına yön veren ilkeler sadece “vadedilmiş topraklarla” sınırlı kalmamıştır. İsrail'in dünya siyasetinde söylem ve uygulama konularındaki üstünlük anlayışlarının temelini; “Hz. İbrahim'in soyundan olanların mübarek kıldıklarına yönelik ayet ve Yahudilerin, Hz. Yakup'un soyundan geldiklerini iddia etmeleri” oluşturmaktadır. Bu üstünlük anlayışı, İsrail devletinin uyguladıkları dış politikanın sorgulanamaz olduğu fikrine yol açmıştır (Gül ve Yüksel, 2016: 337).

Tevrat'ın kaynak gösterilmesi ile “üstünlük²³”, “vaat edilmiş topraklar” ve “On Emir”; Yahudilikte önemli bir ibare halini almıştır. Yahudiler kendilerini diğer ırklardan “etnik ve dini tabanlı” üstün görmeleri; Tevrat'ta Allah peygamberleri ve onun soyundan²⁴ gelenler mübarek kılınmış olduğu inancına dayanmaktadır: Bu durum tarihi süreç içerisinde, İsrail'in dış politikasına yansıyan üstünlük anlayışında görülmektedir. Yahudilik için Kudüs ve Ortadoğu coğrafyasının kendilerine verilmesi yani “vadedilmiş toprakları” yine dini bir temele dayanmakta ve buradaki varlıklarını hak olarak gördükleri için dış politikasındaki saldırganlıklarını kendi haklarını koruma gibi yansıtmaktadırlar (Gül ve Yüksel, 2016: 336-338).

Ortadoğu coğrafyası, tarih boyunca Hıristiyanlar için de kutsallığını korumuş bir bölgedir. Bu coğrafyanın kutsallığı, Hıristiyanlığa ait ilk dönem izlerinin Kudüs'te bulunması ve sonraki zamanlarda inşa edilen kutsal mekânların da bu bölgede bulunmasından kaynaklanmaktadır. Hıristiyanlık, “İsa Mesih'in ortaya çıkışına kadar Yahudi tarihini ortak geçmişi olarak” görmektedir. Kudüs'ün Hıristiyanlar açısından önemini; “İsa Mesih'in Nasıra'da yani bu coğrafyada doğmasının yanında bu şehirde vaaz etmesine, ölümünden hemen önce son akşam yemeğini havarileriyle birlikte bu kutsal mekânda yemesi” anlatmaktadır (Güngör, 2017: 14; Turan, 2003: 45). Ayrıca, Hz. İsa Kudüs'te “tutuklanması, mahkemeye çıkarılması, ölüm cezasına çarptırılması, çarmıha gerilmesi, hakarete ve işkenceye maruz kalması, ölümünün ardından tekrar dirilmesi ve yaşanan bu olaylardan yıllar sonra Kıyamet Kilisesi'nin burada inşa edilmesi” Kudüs'ün “kutsal bir şehir” olarak görülmesine neden olmuştur (Güngör, 2017: 15).

²³Tevrat'ta İbrahim'in soyundan gelenlerle ilgili olarak “Çünkü İbrahim büyük ve kuvvetli millet olacak ve yeryüzünün bütün milletleri onda mübarek kılınacaklardır” (Kutsal Kitap, Tekvin: Bap 18:18) denmiştir. Bu ayet, “Tevrat'ta İbrahim'in soyundan gelenlerin mübarek olacağına ilişkin” kaynak olarak görmüşlerdir.

²⁴ “Ve işte, Rab onun üzerinde durup dedi: Baban İbrahim'in Allah'ı ve İshak'ın Allah'ı Rab benim; (Yakup'a) üzerinde yatmakta olduğun şarka ve şimale ve cenuba yayılacaksın ve yerin bütün kabileleri sende ve senin zürriyetinde mübarek kılınacaktır.” (Kutsal Kitap, Tekvin: Bap 28:13-14).

Tarih sahnesine de Hıristiyanlar için Kudüs ve Ortadoğu coğrafyası öneminin bir yansıması da Haçlı Seferleridir. Haçlı Seferleri'nin de temel mantığı oluşturan ve Ortadoğu coğrafyasına geliş nedenlerini olarak gösterilen bu dini motivasyon; Hz. İsa'nın mezarının Müslümanlardan alınması gerekliliğidir (Benli, 2019; Jean, 1999).

Hıristiyanların, Kudüs üzerindeki temel amacı, “*yeryüzünde kurulacak olan Mesih krallığının merkezi olması*”dır. Kutsal bir birikim neticesinde Hıristiyanlar için bu coğrafya, “*dünyadaki diğer yerlerden daha fazla anlam*” taşımaktadır (Batuk ve Mert, 2017: 131).

Ortadoğu, Antik dönemde Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve İran merkezli devletler ile imparatorlukların hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu dönemlerinde ise siyasi bütünlüğe kavuştuğu görülmektedir. Bu coğrafya, İslam medeniyetinin doğuşu ve yayılışı ile tekrardan siyasi bütünlüğe kavuşmuş ve İslam medeniyet havzasının coğrafi bütünlük alanı olmuştur (Çetinsafa, 2017).

Coğrafyanın Müslümanlar için dini önemi, diğer Ehli Kitap dinlerle benzerlik gösterse de bölgenin tarihi seyir içerisindeki durumuna bakıldığında; Müslüman bir coğrafya görülmesinin de sebebini oluşturacak kadar Müslümanların kontrolünde kalması noktasında farklılık göstermeye başlamaktadır. İslam'ın ilk kiblesinin bulunduğu Kudüs şehrinin ve İslam'ın tebliğ edildiği ve kiblesi konumundaki Mekke'nin bu coğrafyada olması yanında, Hz. Muhammet'in kabrinin de burada bulunması açısından bölge önemlidir. Müslümanlar için ibadet olarak Hacc'ın bu bölgeye yapılması coğrafyayı Müslümanlar açısından farklı bir öneme taşımaktadır (Apak, 2017: 17).

Dolayısıyla Müslümanlar bu bölgenin kutsallığını kavrayarak tarih boyunca buraya sahip çıkılması gerektiğini düşünmüş ve bu coğrafyayı her zaman koruyarak tevhit inancının bayrağı altında yer alması gerektiğine inanmışlardır (Apak, 2017: 17).

İslam mezhepleri, ilk olarak Hz. Ali ile Muaviye arasındaki savaş ile ve İslam toplumundaki bölünme ise, Sünnilik, Şiilik ve Haricilik arasında olmuştur. Erken dönemlerde farklı İslam şehirlerinde, şehirlerin kendi adıyla örneğin; Şam (Ezâ'i), Kufe, Basra, Medine gibi fıkıh okulları bulunmaktadır. Zaman içerisinde Irak okulu Hanefi, Medine okulu da Maliki mezhepleri olarak birleştirilmiştir. Şafii, Hanbeli, Zahiri ve Ceriri mezhepleri ise daha sonradan vücut bulmuşlardır.

İnanç (itikad) mezhepleri, inanç etrafında yapılan tartışmalarla ortaya çıkmıştır. Sünniler, inanç açısından Maturidilik ve Eşarilik, fıkhî açısından da Hanefî, Şafîî, Maliki ve Hanbelî mezheplerine bağlı olmuşlardır. Bu mezheplerden ilki olan Hanefî mezhebi itikad olarak Maturidiliğe; diğerleri ise Eşariliğe bağlıdır. Bu mezheplerin dışında, Sünnilik'te yer alan “*icma-i ümmete, kıyasa ve re'ye başvurulmasını kabul etmeyen, her sorunun çözümünü yalnızca Kur'an'da, Sünnette, sahabe ve tabiunun görüş ve uygulamalarında arayan bir grup*” daha bulunmaktadır. Bu gruplar, Selefiyye veya Selefiyyun (geçmişe bağlılar) olarak adlandırılmaktadır. Bu mezhebe bağlı olanlar, güncel sorunlara çözüm bulamadıkları için çok fazla taraftarı olmamıştır. Ancak, Hanbelî mezhebi, Selefiyye anlayışına en yakın Sünnî mezhep olarak tanınmaktadır. Şii'lerin 21'inci yüzyılda bağlı olduğu en büyük fırka; İmamiyye (Caferiyye) fırkasıdır. Bunun dışında sayıları az olmakla birlikte Zeydiyye ve İsmailiyye fırkaları ise, 21'inci yüzyılın ilk çeyreğine kadar ulaşmıştır. Haricilerin ise bu yüzyıla kadar ulaşmış olan tek fırkası İbadiyye'dir.

Ortadoğu bölgesinde mezhepsel farklılıklar bir mozaik niteliği taşımaktadır. Bölge genel itibarıyla Sünnilerden oluşmakta ve yaklaşık %10'luk bir Şii nüfusu yaşamaktadır. Sünnilik Maturudilik, Eşarilik ve Selefilik gibi gruplara ayrılırken; Şii'lik ise, İmamiyye, Zeydiyye ve İsmailiyye gibi gruplara ayrılmaktadır. Ayrıca bölgede Dürzilik ve Nusayrilik gibi itikadi²⁵ ve ameli²⁶ farklı mezheplerde yer almaktadır. Bölgede mezhepler arası anlaşmazlığa bakıldığında Sünnî ve Şia mezhepleri ilk sırada bulunmaktadır (Üzüm, 2010: 121-123; Öz, 2010: 111-114) Bölgede mezhepçiliğin yükselmesi, Sünnî ve Şia kimliklerinin yeniden keşfi ve bölgesel çatışmaların giderek artmasıyla orantılı bir şekilde meydana gelmiştir (Örgev, 2019).

Şia; tabi olmak, desteklemek, şayi olmak, çoğalma anlamlarındaki *şiya* kelimesinden türemiş ve taraftar, yardımcı, destekleyici anlamlarına gelmektedir. Terim olarak bakıldığında; “*Hz. Peygamber'in vefatından sonra devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğuna inan ve bu fikir etrafında birleşen çeşitli gruplara verilen ad*”dır (Üzüm, 2010: 121-123; Öz, 2010: 111-114). Şia'nın temelinde, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam/halife olarak tayin edildiği düşüncesi vardır. Şiiliği diğer mezheplerden ayıran en belirgin özelliği arasında; “*Hz.*

²⁵İtikadi Mezhep: İslam'da “*itikad (inanç) esasları ile ilgili anlayış, düşünce ve yorumların meydana getirdiği sisteme itikadi (kelâmî) mezhepler*” denir.

²⁶ Ameli Mezhep: Amelde (ibadet ve davranışlarımızda), yani Allah'a kulluk ve ibadetlerde yapılması uygun olanı izah eden kılavuzumuz olan mezhepler.

Ali'nin önderliğe yani imamet vazifesine geçmesi gerektiği fikri" yer almaktadır. Şia imametle doğmuş ve bu anlayış çerçevesinde itikadi bir yapı oluşturmuştur. Şia, imamet konusunu (Sünni görüşün aksine) temel bir İslami mesele olarak görmüştür (Onat, 1997: 79-118.).

Şia'da, imametın yani devlet başkanlığının; Hz. Ali'nin soyundan gelenlerin hakkı olduğu ve bu kişilerin günahsız olduğuna dair anlayışı, devlet başkanlığı makamının kutsallaştırılmasına neden olmuştur. 21'inci yüzyılda ise bu anlayış, uygulanma imkânı bulamamasından dolayı Şia, imamlar silsilesini on iki imamla sınırlandırmış, imamların görevlerinin dini otoriteyi temsil eden Ayetullah unvanlı önderlerce yerine getirileceği belirtilmiştir. Ayetullahlar, dini ve siyasi alanda güçlü bir otoriteyi temsil ederler. Şia'nın imamet hususundaki katı dini öğretileri, otoriteye bağlılık konusunda çok sıkı ve tartışmasız bir hale dönüşmüştür (Özarslan, 2005: 41). İran hem ırk hem de mezhepsel olarak farklılıkların olduğu bir bölge olmasından dolayı Şii mezhebi bölgede önemli bir faktör olarak görülmektedir (Okyar, 2016: 97-98).

Vahabilik mezhebi, Selefilik mezhebinden doğmuş ve "*Muhammed B. Abdülvehhab tarafından 1703 yılında Suudi Arabistan'ın Necd Bölgesinde kurulan dini ve siyasi bir hareket*" olarak tanımlanmaktadır (Büyükkara, 2012: 611). Bu yeni yönelim, İslam'daki zengin çoğulculuk geleneğini yalnızca gerçek İslam inancının bozulması olarak gören saf ve hoşgörüsüz bir anlayış olarak da tanımlanabilir. Vehhabilik, "*hoşgörüsüz ve otoriter bir fikri akımı*" temsil etmektedir. Ayrıca, "*gerçek İslam inancına geri dönüşün yalnızca Peygamber'in buyruklarını gerçek anlamda uygulayarak ve kesinlikle doğru ritüel uygulamaya bağlı kalarak yerine getirilebileceği fikrini*" de savunmaktadır (Yönem, 2013; Özdil, 2016; Bodur, 2003: 156-157).

Vehhabilik, "Müslümanlığına dönüşü" savunmuş; ortaya çıktığı bölgenin etkisiyle *nativistik* (doğuşancılık) bir karakter taşımış ve siyasi yönü ağır basan dini bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mezhep dinle ilgili yaşanan her türlü değişimi ilke edinmiş; ötekine karşı hoşgörüsüz ve uzlaşıdan uzak bir yöntemi öngörmüştür (Bodur, 2003: 7-11). Sünnilik mezhebine karşı yoğun eleştiriler sunmuş; Şia mezhebine katı bir tutum sergilemiş ve Şii mezhebiyle yaşanan rekabet sonucunda siyasi yönü ağır basan bir mücadele ortaya çıkmıştır. Şia ve Vehhabi arasındaki rekabet, Suudi Arabistan ve İran arasında bölgesel egemenlik mücadelesini meydana getirmiştir.

Selefiye 'nin kelime anlamı, “geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bağlamında önder olanlar” olarak ifade edilmektedir. Terim anlamı ise, “fazilet ve ilim yönünden Müslümanlara önderlik yapmış, İslami alanda metotları ve görüşlerine başvuru alan ashap ve tabiin” için kullanılmaktadır (Özervarlı, 2009: 399). Selefilik, teolojik bir yönelim olup Kuran ve sünnetten temel almaktadır. Amacı ise, “peygamber ve onun arkadaşlarının yaşayış biçimine geri dönüşü, yani bir öze dönüş” olarak açıklanmaktadır (Taşdemir, 2016: 11-17). Selefilik fikri yapısını, oluştuğu dönem içerisinde Müslüman ülkelerin geri kalmışlığı ve sömürgeleştirilmesi nedeniyle, geri kalmışlığa ve Müslüman toplumların sömürgeleştirilmesine karşı bir tepki üzerine inşa edilmesi oluşturmaktadır (Yönem, 2013; Özdil, 2016; Bodur, 2003: 156-157). Selefilik, dini ve fikri yazıların yorumlanması konusunda kendine ait bir yaklaşımının olması 21'inci yüzyılda ön plana çıkmasına neden olmuştur.

İslam dünyasında yaşanmış olan kimlik krizleri, iç çatışmalar, dışlanma, kolonyalizm ve neoliberal emperyalist süreçler gibi olayların etkisiyle, Selefilik liberal aşaması sona ermiştir. Bu aşamadan sonra Selefilik, katı otoriter ve üstüncül bir inanç halini almıştır. Bunlarda Vehhabilik'in katkısı çok olmuştur (Dağcı, 2019; Çakmaktaş, 2019; Yönem, 2013; Özdil, 2016; Bodur, 2003: 156-157).

3.4.1. Ortadoğu Etnik Kimliklerin Gelişimi Tarihi ve Bölgedeki Etnik Kimlikler

Orta Doğu coğrafyasında ilk yerli topluluk olarak bilinen Sümerler'dir. Sümer'in tarım ile uğraşan toplumu, Sami ve Proto Hint-Avrupa dilleri lehçeleri olarak bilinen dillerde konuşmuşlardır. Bölgede diğer topluluk M. Ö. 2000 yılı ortalarından itibaren Akat'lardır. Bunların dili, Sami dil gurubuna aittir. Med ve Persler İranlıların ataları olarak bölgeye Avrupa'dan gelmişlerdir. Hititler ve Kimmerler Avrupa'dan gelmiş olan başka topluluklardır. Bölgede etkili başka kavim de Asya kökenli olan İskitlerdir. İskitler'in Saka Türkleriyle yakın bir ilişkisi vardır. Frigyalılar, Luvitler, Lidyalılar ve Urartular Orta Doğu'nun değişik yerlerinde hâkimiyet kuran diğer halklardır. Makedonyalı Kral Büyük İskender (Greate Alexandre, M.Ö. 336-323) 13 yıllık hâkimiyeti zamanında tüm yakın doğuyu etkisi altına almayı başarmıştır. Bölgedeki etnik ve dini çeşitliliği kendisi görünce tüm bu etnik ve dini farklılıkları Yunan kültürünün çatısında toplamak yoluyla bu topraklardaki hâkimiyetini kuvvetlendirmek istemiştir. Böylelikle Helenizm ortaya çıkmıştır. Roma 4.yüzyılda Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul ettiğinde Orta Doğu toplum itibarıyla zaten büyük oranda Hıristiyanlaşmıştır (Alptekin, 2006: 5).

İslam'ın yükseliş dönemine kadar devam eden bu dönemde bölgede Pers kaynaklı İran kültürü ile Roma-Bizans kaynaklı Yunan, Latin kültürü etkin olmuştur. Orta Doğu'yu fetheden Müslüman Araplar da her şeyin yerine yenisini koymak için çalıştılar. Eski dinlerin yerine İslam'ı, eski ölçülerin yerine Kur-an'ı ve Peygamberin uygulamalarını ve en son da eski dillerin yerine Arapça'yı koymuşlardır (Lewis, 1996: 192).

Alptekin (2006), İslam ile birlikte bölgede değişimin iki alanı olduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi dinde İslamlaşma; ikincisi, dilde Arapça'dır. Bunun haricindeki Araplaşma olarak adlandırılan değişimin açıklayıcı ifade olmadığını, bu durumun "Samileşme" olduğunu ifade etmektedir. Samiler grubundan olan akraba toplumları olan bölge halkının gelenekselleşmiş ritüelleri, alışkanlıkları ve düşünceleri yaygınlık kazanmıştır (Lombart, 2002: 20).

İslamlaşma ile birlikte Ortadoğu ve çevresinde artık Asur, Mısır, Hitit, Babil ve eski İran dillerinin yerini Arapça almıştır (Alptekin, 2006: 6).

Müslüman Türkler Orta Doğu'da ilk kez Abbasi sarayı içinde paralı asker olarak bulundular. Mısır'da kurulan Tolunoğulları Devleti ve Suriye'de kurulan İhşitler bu ilk Ortadoğu Türk devletlerindedir. Bu Türk grupları bölgede köklü bir kültürel değişim yaşatmamıştır. Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikte siyasi egemenliğin ve askeri gücün de etkisi ile Türk kültür ve dili Ortadoğu'da bir başkalaşım oluşturmaya başlamıştır. Bu devirde Arapların Türkçe'yi öğrenmeleri ihtiyacını karşılamak amaçlı Kaşgarlı Mahmut tarafından 1076 yılında Araplara Türkçe'yi öğretmek amaçlı "Divan-ı Lügat-it Türk" adlı eser yazılmıştır (Alptekin 2006). Selçuklu devrinden başlamak kaydıyla Mısır'da, Irak'ta, Suriye'de ve İran'da Türk nüfusu artmış; Kerkük, Musul, Erbil ve Irak, İran, Suriye bölgelerinde yaşayan Türkler (Azeri Türkleri ve Türkmenler) bu dönemde dirler (Alptekin, 2006 :7). İki buçuk yüzyıl İran bölgesine egemen olan Safeviler'de hanedan ve saray dili Türkçe olmuştur. Bölgedeki diğer Türk devleti olan Mısır Memluklarında resmi dil Türkçe'dir. Bu temellerin dışında Türklerin, Ortadoğu'da Türk kültür ve dili adına başlatmış oldukları değişim ve dönüşümün belirgin olarak yaşandığı zaman, Osmanlı Devleti dönemi olmuştur (Alptekin, 2006).

Dolayısıyla bölgede etnik açıdan farklı olan on bir önemli grup vardır. Bunlar nüfusu en kalabalıktan en az olana göre sırasıyla Araplar, Türkler, Pencabiler, Farslar,

Peştunlar, Kürtler, Berberiler, Yahudiler, Beluçiler, Kıptiler ve Ermenilerdir (Alptekin, 2006: 12).

Araplar: esas vatanları Arabistan ve Suriye'dir. Bunun dışındaki topraklara kültürel olarak yayılmaları, Emevi ve Abbasi devletleriyle birlikte gerçekleşmiştir. Arabistan ve Suriye dışındaki coğrafyalardaki Arap varlığı etnik olmanın yanında kültürel (dilsel) bir yayılmanın eseridir diyebiliriz. Araplar 220 milyon nüfusla Orta Doğu'nun en kalabalık topluluğunu oluşturmaktadırlar. En fazla sayıda devlete de Araplar sahiptir²⁷ (Alptekin, 2006: 13).

Araplar yaşadıkları yerleri ve kökenlerine göre sınıflandırılırlar. Kaybolan Araplar anlamına gelen Arabı bâide tarihin eski devirlerde yaşamış olup daha sonra çeşitli sebeplerle yok olmuştur. Kalan Araplar anlamındaki Arab-ı bakiye bugün varlıkları devam eden Araplara verilen isimdir. Bunlar iki gruba ayrılırlar. Arab-ı âribe Ya'rub bin Yeş Cub bin Kahtan²⁸ nesline mensup olan ve anavatanları Yemen olan Araplardır. Arab-ı Müsta'ribe ise köken olarak Arap olmayıp, Araplarla karışarak Araplaşanlara ve Hz. İsmail'in neslinden gelenlere verilen isimdir (Turan, 2003: 46).

Araplarda toplum yapısı çok belirgindir. Özellikle ana yurtları olan Arabistan'da tüm Araplar kendilerini bir kabileye isnat ederler. Kan bağı anlayışına dayalı olarak oluşan soy sistemi içerisinde kabile öne çıkmış olsa da bu sistem Araplarda altı kategoriden oluşur. Bunlar en büyükten en küçüğe şöyle sıralanır: “Şa'b, Kabile, İmare, Batn, Fahz ve Fasile²⁹” (Durmuş, 2003).

Berberiler: Berberiler kültür ve dil bakımından bugün Araplar ile iç içe olsa da etnik açıdan Araplardan farklı bir ırktır. Araplar Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelmekte iken; bir görüşe göre, Berberiler Nuh'un diğer oğlu Ham'ın soyundan gelenleri temsil etmektedir. Berberilerin yaşam sürdürdüğü yerler bugün Arap ülkelerinin içinde kalmıştır. Afrika kıtasının kuzeyindeki Akdeniz kıyıları tarihte ve bugün Berberilerin yaşadığı bölgeleri temsil eder. Berberiler kendilerine İmazighen derler. Genelde kırdan ve göçebe yaşarlar. Berberilerin çoğu Müslüman ve Sünni'dir (Alptekin, 2006: 15).

²⁷ Bunlar sırasıyla: “Arabistan, Bahreyn, Beyrut, Birleşik Arap Emirlikleri (7 emirlik), Cezayir, Fas, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Mısır, Suriye, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen” olmak üzere 22 devlettir. Bunlara nüfusunun %39'u Arap ve resmi dili ise Arapça olan “Sudan” da eklendiğinde bu sayı 23'e çıkmaktadır.

²⁸ Bkz. Fayda, M. (2001). Ensâb âlimleri Araplar'ı “Adnânîler (Arab-ı müsta'ribe)” ve “Kahtânîler” olmak üzere iki kola ayırmaktadırlar.

²⁹ Bkz. Durmuş, Z. (2003). Araplar, insanlık camiasını “insan organizmasına” benzeterek, “yedi hiyerarşik tabakaya” ayırmışlardır. Bunlar şöyle adlandırılmıştır: “Şa'b, kabile, imare, batın, fahz, fasile ve aşiret”. Bu tabakaya göre; “baş şa'b, boyun kabile, göğüs imare, karın batın, bacak fahz, ayak fasile ve parmaklar aşiretleri” simgelemektedir.

Kıptiler: Kıptiler etnik bakımdan bir Hint-İran ırkıdır. Kıptiler sadece Mısır'da yaşamaktadırlar. Mısır nüfusundaki oranları %7'dir³⁰. Hepsi Arapça konuşmakta ve tamamı Hıristiyan'dır. Kıptilerin ekonomik³¹ güçleri Mısır içerisindeki nüfuslarına oranla daha büyüktür. Mısır içerisinde etnik olarak bir sorun teşkil etmezler. Orta Doğu'daki önemleri ise Mısır'ın iç dengeleriyle sınırlıdır (Alptekin, 2006: 15).

Ermeniler: Ermeniler Lübnan, Ürdün ve Suriye'deki toplam 755 bin kişilik nüfuslarıyla Orta Doğu'da en az nüfusa sahip guruplardan biridir. Ermeniler Hıristiyan'dır ve bölgede toplumsal ve siyasi olarak bir belirleyiciliğe sahip değildirlirler (Alptekin, 2006: 16).

Asuriler: Asuriler, nüfus bakımından Orta Doğu'da en az nüfus oranına sahip olan diğer etnik guruptur. En fazla Irak'ta yaşarlar. Orta Doğu'da (Urfa'daki) ilk Hıristiyan din okullarını bu halk kurmuştur. Buradaki Nasturi Okulları, Orta Doğu'nun ve dünyanın ilk üniversite kurumlarındanındır. Asuriler, Orta Doğu'daki ilk Hıristiyan halklardır. Nasturi, Asuri ve Keldaniler Katoliktir. Keldaniler doğrudan, diğer iki gurup dolaylı olarak Vatikan'a bağlıdır (Alptekin, 2006: 16).

Türkler: Türkler Dünya'da 250 milyonluk nüfusu ve sadece Türkiye Devleti'nde 84 milyonu aşkın nüfusu ile Orta Doğu'daki Araplardan sonra en kalabalık ikinci etnik gurubu temsil ederler. Orta Doğu Türk nüfusu ise, en çoktan en aza doğru İran, Afganistan, Irak ve Suriye'de dağınık olarak yaşamaktadır (Alptekin, 2006: 16; TDPB, 2022; TÜİK, 2022).

Türkiye'deki Türkler, etnik bakımdan kuvvetli bağlara sahiptirler. Geneli Oğuz boyundandır. Türkiye Türkleri etnik bakımdan Oğuz Türküdür. Aşiret yapısı altı yüz yıllık Osmanlı iskân siyaseti sayesinde büyük oranda kırılmış ve millet karakteri baskın hale gelmiştir. Az da olsa ülkenin güney şeridinde aşiret yapısı hala varlığını sürdürmektedir. Bu şeridin orta ve batı kısmında Yörük ve Türkmen aşiretler, doğu kısmında da Türkmen ve Kürtleşmiş Türkmen aşiretler yaşar (Alptekin, 2006: 16)

Dil itibariyle Kürtleşmiş Türkmen aşiretlerine en canlı örnek Urfa'daki Karakeçili aşiretidir. Hayatı kucaklayan bütün bir kültürde Kürtleşmeden bahsedilemez. Buradaki Kürtleşmiş Türkmen aşiretler için sadece dilde Kürtleşmeden bahsetme gereği vardır. Çünkü Türkiye'de yaşamakta olan Kürtlerle Türkler arasında toplumsal

³⁰ Bkz. Alptekin, Y. (2006). 2006 yılında toplanan veriler doğrultusunda bu oran yaklaşık 5 milyona tekabül etmektedir.

³¹ Bkz. Alptekin, Y. (2006). Kıptiler, Mısır nüfusunun "%7'sini", ülke ekonomisinin ise "%35-40'lık" bölümünü oluşturmaktadır.

bütünleşmeyi bozacak bir yaşam tarzı değişikliğinden söz etmek mümkün değildir. Fark iki noktadadır. Birincisi dil farklılığı ve ikincisi de etnik farklılıktır. Bu iki hususta da bin yıllık beraber yaşamının oluşturduğu önemli yakınlaşma söz konusudur. Bu nedenle Kürtleşen Türk aşiretlerinde ne etnik farklılık ne de kültürel farklılık söz konusu değildir. Dil itibariyle Kürtçe'yi ana dil yerine kullanma söz konusu olurken, etnik olarak ve kültürel olarak Türklük korunabilmektedir (Alptekin, 2006: 16). Anadolu'daki Türk nüfusun Arap yarımadası ve Suriye dışındaki Araplardan farklı olarak kültür ve dilin dışında etnik olarak da Türk olduğunu belirtmek gereklidir (Cahen, 2000: 99).

Türkiye'de yaşamakta olan Türkler, tamamı itibariyle Müslüman ve Sünni ve az da olsa Alevi mensuplarıdır (Alptekin, 2006: 17).

İranlılar: Farslar veya Persler de denilmektedir. Onlar kendilerini Persler veya Farslar diye isimlendirmemişlerdir. Kendi ülkelerini hep 'aryaların ülkesi' anlamında 'İran' olarak isimlendirmişlerdir (Alptekin, 2006: 18). İranlılar Orta Doğu'nun en büyük dördüncü nüfusedir. İran'ın bölge üzerindeki asıl tesiri demografik yapısı ile değil entelektüel tecrübeleri, tarihi tecrübesi, dini tecrübeleri, siyasi tecrübesi, kültürü ve dili ile olmuştur. Bu durum tarihte böyle olduğu gibi bugün de aynı etkiyi göstermeye müsaittir (Alptekin, 2006: 19).

Kürtler: Kürtler son yüzyılda Orta Doğu'nun en öne çıkan etnik guruplarından biridir. Toplam nüfusları Orta Doğu'da ve dünyada dört ayrı ülkede dağıntır. Irak, İran, Suriye ve Türkiye topraklarında yaşarlar. Kürtlerin bir bölümünün ana dili hem Kürtçe ve hem de Türkçe'dir. (Alptekin, 2006: 20-23). Etnik mobilizasyonu en fazla olan Kürt topluluk Irak'ta yaşamaktadır. Nüfus bakımından hızlı bir artışları vardır. Kırdan kente göç de yüksektir. (Alptekin, 2006: 24).

Müslüman Kürtlerin çoğu sünnidir. Şii Kürtlerin oranı en fazla %10 kadardır. Bir diğer grup da Yahudi Kürtlerdir. Nüfusları çok azdır, stratejik öneme sahip bir guruptur. Bu grup sayesinde İsrail Kürtlerle yakından ilgilenme gereği duymuştur. Yahudi Kürtlerin bir bölümü İsrail'e göç etmiştir. (Alptekin, 2006: 24).

Kürtlerin neredeyse hepsinde de aşiret yapısı oldukça kuvvetlidir. Bu durum beraberinde etnik özelliklerin toplumun kaderini belirlediği bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Hepsinin siyasi bir rolü olmak üzere yaklaşık yüz farklı Kürt örgütü varlık gösterir (Alptekin, 2006: 25).

Pencabiler: Büyük kısmı Pakistan'da yaşar. 15 milyon civarı Hindistan'da yaşam süren Pencabiler, %60 oranla Pakistan'ın en kalabalık etnik gurubunu oluşturur. Hepsi Müslüman ve Sünni, Hanefi'dir. Siyasi ve ekonomik rolleri Ortadoğu'dan daha çok Hindistan için vardır (Alptekin, 2006: 25).

Peştular: Hepsi Müslüman ve Sünni'dir. Afganistan'da yaşam sürenlerine Afganlı denir. Afganistan'ın ana omurgası bu toplumdur. Afganistan'da yaşayan Peştular Pakistan'da yaşayanlar ile beraber Taliban yönetimini oluşturmakla, Orta Doğu için önemli bir gurup haline gelmişlerdir. (Alptekin, 2006: 26).

Yahudiler: Küçük topluluklar halinde Orta Doğu'nun her ülkesinde yaşam süren tek etnik guruptur. Orta Doğu'da oldukça etkili bir ekonomik ve siyasi güce sahip olarak bilinirler. İsrail sayesinde askeri güç de eklenebilir. Bu gücün esasında yatan önemli dinamik ise, sosyal yapının yüksek demografik özellikleri ve etnik mobilizasyondur. Yahudilerde okuma yazma oranları fazlaca yüksek ve eğitim oldukça kalitelidir. Medeni hayattaki ileri seviyeye rağmen, etnik özellikler bugün de ön planda tutulmakta ve kavim asabiyetinin sağlamış olduğu dinamizmden olabildiğince faydalanılmaktadır. Yahudilerde asabiyet ve dini taassup kaynaşmış şekildedir. Bu kaynaşma Yahudilerde grup bilincini oldukça fazla yükseltmektedir. Yahudilere İsrailoğulları da denilmektedir. Asıl etnik isimleri bu şekildedir. Sami ırkına mensupturlar. Dilleri İbranice'dir. Dinleri de Musevilik adı da verilen Yahudiliktir. İsrail'de yaşayan Yahudilerin tamamı aynı kökenden değildir. Habeşistan Yahudileri, zenci Yahudiler olup, İsrail'de bile toplum tarafından kabullenilmemiş durumdadırlar. Bunlara benzer birçok Yahudi topluluk mevcuttur. Kürt Yahudileri ve Çerkez Yahudileri bunlardan bazılarıdır (Alptekin, 2006: 28).

3.4.2.Bölgedeki Etnik ve Dini Kimlik Tabanlı Siyasi Rejimler

Türkiye, İran ve İsrail dışında yer alan Ortadoğu ülkelerinde Arap nüfusunun daha baskın olduğu görülmektedir. Bu bölgede yer alan ülkelerin nüfus çoğunluklarına bakıldığında; İsrail'de Yahudiler, İran Şiiler, Lübnan, Irak ve Bahreyn'de ise nüfuslarının yarısı Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler, dini açıdan Ortadoğu'nun geneline göre farklılık göstermektedir (Sinkaya, 2016: 4-5).

Ortadoğu ülkelerinin neredeyse hepsinde dilsel, etnik veya dini/mezhepsel azınlık yer almaktadır. Azınlıkların, iktidar ile ilişkileri ülkelerin iç ve dış siyasetleri ile güvenlik politikalarından etkilenmektedir. Irak, Türkiye, İran ve Suriye'deki Kürt siyasi

hareketleri bu kapsamda düşünülebilir. Nüfusun siyasete etkisiyle ilgili konuda toplumsal tabakaların gücü ve birbiriyle ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Sermayedar kesimin gücü, askeri elitlerin gücü veya din adamlarının toplum üzerindeki etkisi farklı şekillerde siyaseti belirlemektedir (Sinkaya, 2016: 4-5).

Dinsel ve etnik çeşitliliği bir zenginlik olduğu kadar ciddi riskler de taşıyan Ortadoğu Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla beraber 20. yüzyılda emperyalizmin cenderesine girmiştir. Jaber (2003: 130), “*Osmanlı hâkimiyeti süresince, idare edilen toprakların özelliklerine göre uygulanan farklı yönetim biçimleri sonucunda Ortadoğu, Osmanlı mülki idare rejiminin yanı sıra, bölgenin kendi yönetim dinamiklerinin de etkili olduğu bir karma sistem ile yönetildiğini*” ifade etmiştir.

Bölgenin Batılı devletlerin kontrolü altına girmesi, “manda yönetimleri” ile başlamıştır. Arap toprakları böylece, yeni adlara, yeni sınırlara sahip ülkelere bölünmüştür. Günümüzdeki Orta Doğuda yer alan devletler ve sınırları, “*İhtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı sonrasında verdikleri kararlar doğrultusunda*” ortaya çıkmıştır (Mansfield, 2012).

Sömürgeci güçler, bu toprakları sömürge yönetimleri olarak idare etmek isterken; uluslararası siyasette etkin bir güç olan ABD ise, bu bölgedeki yönetimlerin kendi kaderlerini tayin hakkı olduğunu belirtmekteydi. Uzlaşma sonucunda Ortadoğu'da manda yönetimlerinin kurulmasına karar verilmiştir. Milletler Cemiyeti, bağımsızlıklarını kazanana kadar bazı Arap ülkelerinin mandasını, İngiltere ve Fransa'ya vermiştir (Erdem ve Erdem, 2017).

Ortadoğu'nun toplumsal yapısının etnik ve dinsel açıdan çeşitliliğinden daha önce bahsedilmişti. Bu çeşitliliğin en belirgin nedeni bölgenin uzun tarihi geçmişinde çok farklı etnik yapılara ev sahipliği yapmış olmasıdır. Bu etnik farklılıkların uzun yıllar boyunca bir arada yaşama imkânı Osmanlı Devleti süresince gerçekleşse de bunlar daha sonrasında ayrılıkçı grupların oluşmasındaki ana taşlardan birisi olarak kullanılmıştır. Ne var ki Ortadoğu demografik yapısı buna uygun gibi görülse de aslında bu kadar farklılığın devletleşme çabasına girmesinin mümkün olmadığı tarihin her aşamasında; en azından 21. Yüzyılın başlarına kadar gözlemlenebilmiştir.

Bölgenin kısaca etnik ve dini yapısı incelemek; çalışma açısından daha sonrasında oluşturulan grupların anlamlandırılması hususunda bizlere yardımcı olacaktır.

Ortadoğu dinsel olarak heterojen bir yapıya sahiptir. Arap toplumlarının hâkim dini inancına bakıldığında İslamiyet ön plana çıkmaktadır. Bu bölgede yaşayan ve sayıca daha az olan Hıristiyanlar ise Müslümanlara göre daha fazla bölünmüş bir yapıdadırlar. Erdem ve Erdem (2017), Ortadoğu'nun “*dini inanış yönünden esas olarak heterojen yapan şeyin, mezheplerin çokluğu olmadığını*”; “*bu mezhepler arasında baş gösteren ve tamamen ayrı doktrinler oluşturmak üzere ayrılan gruplar etrafında şekillenen farklı inanış biçimleri*” olduğu ifade edilmiştir. Bölgeye farklı bir şekilde bakıldığında sentezleme olarak ortaya çıkan farklı grupların varlığı ile de dikkat çekmektedir. Bölgede, eski dinleri benimseyen ya da farklı dinlerin bir tür bileşimi olan inanışlara sahip insanlar da yaşamaktadır. Bu insanlar arasında; *Yezidiler: Zerdüştlük, Nasturilik ve Yahudiliğin karışımı bir inanca benimserken; Mandeenler: Yahudi-Hıristiyan dinlerinin karışımı bir inancı benimsedikleri* görülmüştür (Yerasimos, 2002).

3.5. DÜNYA HÂKİMİYET TEORİLERİ BAĞLAMINDA BÖLGENİN ÖNEMİ

Doğu Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun coğrafi anlamda dünyadaki konumu ve bu konumun yarattığı etkiler jeopolitik uzmanları tarafından açıklanmıştır. İngiliz Jeopolitikçi Sir Halford Mackinder kara hâkimiyet teorisi kapsamında, Doğu Akdeniz'i üç kıtanın birleştiği noktada ana merkez üssü görürken; Alfred Mahan ise deniz hâkimiyet teorisi kapsamında, Doğu Akdeniz'i Süveyş Kanalı vasıtasıyla dünya ticaret ve ulaşım yollarını kontrol eden bir deniz üssü olarak görmüştür. Nicholas Spykman, kenar kuşak teorisi kapsamında Doğu Akdeniz'in Avrasya ülkelerini kontrol edebilecek stratejik bir konumda olduğunu açıklamıştır. Doğu Akdeniz'in stratejik ve jeopolitik açıdan önemini açıklayan bu teoriler, *kara hâkimiyet teorisi*³², *deniz hâkimiyet teorisi*³³ ve *kenar kuşak teorisi* olarak açıklanmıştır (Kürbüz, 2016: 13).

Doğu Akdeniz ticaretini yöneten ülkelerin dünya ticaretine de yön verdiğini göstermektedir. Dolayısıyla bölgenin sahip olduğu ticaret ve enerji kaynaklarının bir kısmını kendi topraklarına katan devletlerin bölgeye hakim olacağı düşüncesinden dolayı mücadele içine girdikleri söylenebilir. 21. yüzyılda en önemli olan hususlardan bir tanesi de enerji ihtiyacı ve enerjinin kaynağıdır. Bu açıdan Doğu Akdeniz'deki

³² Bu teori 1920 yılında, ünlü İngiliz Jeopolitikçi Sir Halford Mackinder tarafından ortaya atılmıştır. 1930 yılında ise Alman asıllı yazar Karl Haushofer tarafından geliştirilmiştir (Kürbüz, 2016: 14).

³³ Deniz hakimiyeti teorisi, “Alfred Mahan” tarafından ortaya atılmıştır. Mahan'a göre, “*denizlere hâkim olan dünyaya egemen olabilir*” görüşünü savunmaktadır (Soylu, 2000: 23). Mahan, “*güçlü bir deniz kuvveti, denizlerde ticaret üstünlüğü sağlayacak ve yeni pazarlar ile egemenlik alanlarının yolunu açacağı*” ifade etmiştir. Mahan, denize bağımlı ülkelerin ve Almanya gibi egemenlik sağlamayı odak haline getiren devletleri askeri olarak etkilerken; aynı zamanda “ABD Başkanı Roosevelt” tarafından benimsenerek, ABD'nin “güvenlik politikalarını” da etkilemiştir (Tezkan ve Taşar, 2013: 33-34).

petrol ve doğal gaz boru hatlarının güvenliği önemli bir konu olarak görülmüştür. Boru hatlarının bulunduğu yerlerde güvenliğin büyük ölçüde kara gücüyle yapılmasından dolayı, kara hakimiyeti kuran devlet dünya enerji trafiğine sahip olan ülke olarak konumlanır (Kesgin, 2015: 77).

21. yüzyılda deniz gücünün önemi artırmıştır. Bunun en temel sebebi ticari ve enerji faaliyet merkezlerine uzak olan güçlerin, merkeze yakınlığı için kullanılan en önemli aracın deniz gücü olarak karşımıza çıkmasıdır. Tarihsel sürece bakıldığında Fransa, Almanya ve Rusya'nın etkin deniz gücü olmadığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, tek deniz gücü olma şansını yakalamış; ancak, bu misyonunu savaş sonrasında ABD'ye devretmiştir (Tezkan ve Taşar, 2013: 36). Ayrıca deniz kuvvetlerinin esneklikleri, harekât yetenekleri, ateş güçleri ve hızlarıyla acil bir müdahalede bulunulması durumunda kara ve hava güçlerine göre daha etkili bir şekilde kullanılabilmesi ifade edilmiştir (Kesgin, 2015: 80). Stratejist Modeski'nin açıklamasına göre; *“küresel güç küresel erişim gerektirir. Bunların arasını deniz gücü doldurur. Küresel erişim yoksa küresel güçte yoktur”* (Modelski ve Thompson, 1988: 3).

Mahan, bölge için *“Süveyş Kanalı ile Akdeniz'e ulaşan ve oradan da Hint ve Pasifik okyanuslarıyla buluşan deniz ticaret ve ulaşım yollarının kontrol edilmesi”* açısından önemini vurgulamıştır. Doğu Akdeniz, *“Süveyş Kanalı'nı, Ege Denizi'ni ve dolaylı olarak da İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı elinde bulundurması; Karadeniz'e açılabilmesi açısından dünya ticaretinde”* oldukça kritik bir öneme sahiptir (Soylu, 2000: 23). Mahan'a göre; Akdeniz, *“mutlak hâkimiyet kurulması gereken dünyanın merkezindeki bir iç denizdir ve deniz gücünün dünya ana karasının içlerine nüfuz etmesini sağlayan”* bir konumdadır. Akdeniz, Cebelitarık, Türk Boğazları, Süveyş Kanalı, Bab-ül Mendep Boğazı'nı kapsayan ve dünya deniz hakimiyeti konusunda önemli stratejik geçiş noktalarının kesiştiği bir konumda bulunan denizdir. Bu geçiş noktaları, askeri güçlerin geçişi ve taşımacılık için de önemlidir (Kesgin, 2015: 80).

II. Dünya Savaşında etkin bir şekilde kullanılan savaş uçakları hava hâkimiyet teorilerini de gündeme getirmiştir. ABD Hava Kuvvetleri komutanları ve ABD yönetiminin hava hakimiyeti konusunda yapmış olduğu vurgular bu konuyu önemli bir yere taşımıştır. Kara ve deniz hakimiyet teorilerinin tek olarak etkili olamayacağını düşünenler, kara ve deniz güçlerine hava gücünün katılmadığı sürece silahlı gücün yeterli olmadığı konusunda açıklama yapmışlardır. Öncelikli olarak deniz ve hava

güçlerinin birleştirilmesi stratejik olarak avantajlı görülmüştür. Çünkü, hava gücü deniz gücüne göre daha rahat hareket gücüne sahip olduğundan dolayı istenilen noktalara daha kolay ulaşılabilir (İşcan, 2004: 67-68).

Hava hakimiyeti ve gelişen teknolojik gelişmelerin ışığında önem kazanan Akdeniz, deniz destekli hava gücünün etkin olarak kullanılacağı bölge olmuştur. Dolayısıyla, Akdeniz bölgesi üzerinde etkin bir güç oluşturma sağlanabilmektedir. Doğu Akdeniz'in jeopolitik konumu dünyanın en uç kara noktasına ulaşabilmeyi sağlamasından dolayı, bu bölgeye kurulacak olan bir hava sahasının Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarına kolay bir şekilde saldırı yapmasını sağlamaktadır. Doğu Akdeniz, hava taşımacılığı konusunda da önemli bir yere sahiptir. Buraya kıyı olarak yakın olan ülkeler, Doğu Akdeniz'den geçen *Fır Hatlarını* kullandıkları görülmektedir.

Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyası yapısına bakıldığında bölünmüş gruplar küçük yapılar oluştursa da ellerinde caydırıcı mühimmat olması nedeni askeri müdahaleleri engellemekte ve zorlaştırmaktadır. Bu durumlarda bölgelere hava saldırısı daha etkin bir çözüm oluşturmak anlamı taşımaktadır. Ayrıca bölge üzerinde hava sahasının etkin şekilde kontrol altına alınması bölgeye hâkim olma anlamı taşımaktadır.

Kenar kuşak teorisi, Nicholas Spykman tarafından geliştirilmiştir. Kenar kuşak devletleri olan devletler, Irak, İran, Türkiye, Afganistan, Pakistan, Çin, Kore ve Avrupa devletleri olarak görülmektedir. Bu teori, kenar kuşak ülkelere sahip olan ülkenin, *Avrasya* bölgesini de kontrol eder hale geldiğini savunmaktadır. Doğu Akdeniz, Türkiye, Yunanistan ve kısmen Irak ve İran'ı kontrol altına almaktadır. Ayrıca, bölgesel ve küresel güçlerin egemenlik kurmak istedikleri Kıbrıs Adası burada yer almaktadır. Sonuç olarak, Kıbrıs'a hâkim olan egemen gücün tüm Doğu Akdeniz'i kontrol ederek, Orta Doğu'yu da etkisi altına almaktadır (Tamçelik, 2011b: 16).

4. DOĞU AKDENİZİN KRONİK SORUNLARI

4.1. KIBRIS SORUNU

Kıbrıs adası tarihine baktığımızda; Osmanlı İmparatorluğu tarafından 1571 tarihinde Venediklilerden alınmış ve 307 yıl Osmanlı Devleti himayesinde kalmıştır. 1878 yılında ise, yönetme hakkı Osmanlı Devleti'nde kalması şartıyla, Kıbrıs İngiltere'ye devredilmiştir. I. Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin karşı karşıya gelmesiyle, 1914 yılında İngiltere almış olduğu tek taraflı kararlar adayı egemenliği altına almıştır. Türkiye, Lozan Antlaşması ile 1923 yılında İngiltere'nin ada

üzerindeki egemenliğini tanımıştır (Vatansever, 2010: 1495; İnce, 2013: 101; Dışişleri Bakanlığı, 2022).

18'inci yüzyıla kadarki sürece bakıldığında Kıbrıs'ta yaşayan Türk sayısı Rumlara göre daha fazladır. Dolayısıyla, Türk toplumunun sahip olduğu toprak miktarı Rum toplumuna göre fazladır. Kıbrıs'ta yaşayan Türk ve Rumlar arasındaki sosyal ve kültürel hayat birbirinden farklıdır. Bu iki taraf arasında evlilik yapılmamış ve ticari faaliyetlerde bulunulmamıştır (Denker, 2001).

ENOSİS fikri, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesi sonucunda Elen Adası halini alması olarak özetlenebilir. Bu fikir, II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmıştır. 1954 yılında Kıbrıs sorunu için Yunanistan, Birleşmiş Milletlere (BM) başvurmaya karar vermiştir. 1954-1958 yıllarında self-determinasyon amacıyla Yunanistan, BM'ye başvurularda bulunsa da bir sonuç elde edememiştir. Kıbrıs'a Yunanistan'dan gelmiş olan *Albay Grivas'in* 1955 yılında EOKA adında bir terör örgütü kurmasıyla adada yaşanan şiddet olayları artarak devam etmiştir (Denker, 2001).

1955-1958 döneminde Rum yönetimi tarafından yapılan şiddet eylemleri sonrasında Kıbrıs'ta yaşayan Türkler 33 yerleşim alanını terk etmişlerdir. 1956'da İngiltere'nin yapmış olduğu bir açıklama ile Rumlar kadar Kıbrıslı Türklerin de self-determinasyon hakkı bulunduğunu ve bu çerçevede taksim talebinin de geçerli bir seçenek olduğunu beyan etmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Yunanistan'ın Enosis için BM'den istediği sonucu alamaması, Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin Enosis fikrine karşı çıkmaları ve Türkiye'nin burada yaşayan Türkleri desteklemesi sonucunda Türkiye ve Yunanistan arasında müzakerelerin başlamasına neden olmuştur. 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te Türkiye ve Yunanistan arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma yapılırken hem İngiltere'nin hem de Kıbrıs'ta yaşayan iki toplumun da onayına sunulmuştur. Zürih ve Londra Anlaşmaları: bağımsızlık, iki toplumun ortaklığı, toplumsal alanda otonomi ve çözümün Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından etkin garantisi ilkeleri çerçevesinde yapılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Kıbrıs Cumhuriyeti, 1960 yılında adada yaşayan iki toplum arasında ortaklık temelinde dayandırılan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde kurulmuştur. Yapılan anlaşmalar ile yapılan Anayasa, adada yaşayan Türk ve Rumların eşit siyasi hak ve statüsüne dayandırması temelinde oluşturulmuştur. Kıbrıs Rum kesimi, 1960'taki Kıbrıs

Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu şekilde devam etmemiş, yapılan anlaşmalar çerçevesinde yeni oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yapısında da Kıbrıs'taki Türkleri devlet kurumlarından uzaklaştırmaya, yalnız bırakmaya ve varlıklarını sona erdirmeye, ayrıca; Yunanistan ile birleşme anlamına gelen ENOSİS'i gerçekleştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Kıbrıs Rum kesimi, 21 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs Türklerine karşı saldırılara geçiş ve Türkleri devlet kurumlarından uzaklaştırmayı başarmışlardır. Kıbrıs Türk tarihinde Kanlı Noel olarak adlandırılan olay temelini daha önceden hazırlanmış olan Akritas Planı'ndan almıştır. Akritas Planı'nın amacı, Türkleri yok etmek ve Ada'dan atılmalarını sağlamaktır. Dolayısıyla bu plan, basit bir eylem planı olmayıp, Rumlar tarafından hazırlanan etnik bir temizlik girişimi olarak ifade edilebilir. 1963 yılında Kıbrıs Rumlarının tek taraflı olarak anayasayı geçersiz saymalarından sonra Kıbrıs Cumhuriyeti son bulmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

1963 yılında yaşanan Kanlı Noel olayları sonrasında 27 Aralık 1963'te Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin askerlerinden oluşan bir Barış Koruma Kuvveti kurulmuştur. Bu kapsamda İngiltere generali, 30 Aralık 1963'te Lefkoşa topraklarını yeşil bir kalemle çizmiş olduğu sınırla ikiye ayırmış ve bu sınır çizgisi, "Yeşil Hat" olarak adlandırılmıştır. Adaya 4 Mart 1964'te BM Güvenlik Konseyi tarafından 186 sayılı karar çerçevesinde uluslararası barış gücü olan *UNFICYP* yerleştirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

1967 yılında Yunanistan'da askeri darbeye yönetimi ele geçiren Cunta, Enosis'e ulaşabilmek amacıyla; Keşan ve Dedeoğaç görüşmelerinde Türkiye ile pazarlık yapmaya çalışmış, bu pazarlıktan sonuç alamayınca Kıbrıs'ta Boğaziçi ve Geçitkale köylerine karşı saldırılar düzenlenmiştir. Ayrıca, bu saldırılara Yunan birlikleri de destek vermiştir. Yapılan anlaşmalar sonucunda Türkiye'ye müdahale hakkının doğması ve bu hakkı kullanacağını beyan etmesi ile bu duruma bir son verilmiş ve Yunanistan, BM'nin gözetimi altında askeri birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, EOKA'cılarının kendi aralarında yaşanan görüş ayrılıkları ve Türkiye'nin yaşanan olaylara müdahalede bulunmasından çekinmesi üzerine Türkleri ekonomik olarak alt etmeyi düşünmüştür. Ancak, hızlı sonuç almak isteyen eski cuntacılarından oluşan *EOKA-B*'ciler ile Makarios'un fikirleri sonucunda bu

iki taraf karşı karşıya gelmiştir. Bu durum, EOKA lideri Nikos Sampson'un, 15 Temmuz 1974'te darbe ile ele geçirmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun üzerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekatı'nı başlatarak Kıbrıs'ın Yunanistan egemenliğinden korunmuş ve Kıbrıs Türklerinin varlığı güvenceye alınmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

2 Ağustos 1975 tarihinde Viyana'da BM önderliğinde Rauf Denktaş ile Glafkos Klerides arasında *nüfus mübadelesi anlaşması* yapılmasına karar verilmiştir. Bu anlaşma BM Barış Gücü aracılığı sayesinde uygulanmıştır. Anlaşma kapsamında Kuzey'den Güney'e yaklaşık 120 bin Rum, Güney'den Kuzey'e de 65 bin Türk geçmiştir. Dolayısıyla ortaya iki ayrı homojen kesim ortaya çıkmıştır. Bu kesimler, ara bölge adı verilen bir bölge ile ayrılmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2022).

1 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Birliğine 10 yeni üye katılımı olacaktır. AB'ye yeni üye olacak olan Kıbrıs'ın kendine özgü durumu, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin, BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanan 1 Nisan 2003 tarihli raporunda şu şekilde tespit edilmiştir: “*Kıbrıs, bir uluslararası ihtilafa konu olması ve bu durumyla Güvenlik Konseyi'nde daimi bir gündem maddesi teşkil etmesi itibariyle AB adayları arasında kendine özgü bir konumda bulunmaktadır.*” (Karluk, 2006). Kıbrıs adası için GKRY'in adanın temsilcisi görüntüsü almış olması; adada var olan sorunu derinleştirmiştir.

Kıbrıs sorunu bölgeyi aşan şekilde kronikleşmiştir. Sorun, Soğuk Savaş öncesi dönemde başlamış; müzakere süreçleri istenilen başarıyı getirmemiştir. Sorunun 21'inci yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelen süreç içerisinde, bölgesel bir konudan uluslararası hale gelmesi sürece dâhil olan aktör sayısını artırmıştır. Kıbrıs Adası'nın jeopolitik konumu ve bağlam içerisindeki stratejik önemi, Kıbrıs Sorununun uluslararası ilişkiler açısından önemini artıran faktörlerden olmaktadır (Ülker, Gürson, Topcu ve Erkan, 2013: 1027).

Batı Asya'nın anahtarı olarak görülen Kıbrıs Adası, önemli bir coğrafyada bulunmaktadır. Kıbrıs'ın bölgedeki enerji kanalları, ticari yollar ve askeri stratejisi üstünlük sağladığı görülmektedir (Keser, 2012: 58). 21'inci yüzyılda başta Avrupa Birliği, ABD ve Rusya Federasyonu olmak üzere uluslararası aktörlerin, Kıbrıs Adası'nın stratejik önemine ilgileri devam etmektedir (Harp Akademileri Komutanlığı, 1994: 48).

4.2. EGE SORUNU

Türk-Yunan karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge sorunu nedeniyle 1940'lı yıllardan başlayarak Türkiye ile Yunanistan arasında yoğunlaşan bir sorun haline almış zamanla kronikleşmiş ve çözümlenememiştir. 1940'lı yıllarda Yunanistan kıta sahanlığı sınırını tek taraflı 3 milden 6 mile çıkarmış, bunun üzerine 1964 yılında da Türkiye 6 mile çıkardığını duyurmuştur. Daha sonrasında Yunanistan bu sınırı 12 mile çıkardığını duyurmuş ve adaları da bu sınırın içine aldığını ifade etmiştir. Bu durum karşısında Türkiye tarafından aşırı tepki almasından dolayı Yunanistan bu karardan vazgeçmiş ve uygulamamıştır (Savrun, 2018).

Şekil 8. Ege'de 12 Mil ve 6 Mil olarak Karasularının Türkiye ve Yunanistan Senaryolarının Gösterimi

Kaynak: Ersen, (2020).

Ege Denizi'ndeki kontrol oranları şöyle belirlenmiştir: *kara suları 6 mil olursa Türkiye Ege'de %9, Yunanistan %35, açık deniz ise %56 oranında olurken, 12 mil olduğunda Türkiye %10, Yunanistan %64, açık deniz %26* şeklinde oranlandığı ifade edilmiştir. (Kalelioğlu, 2016: 180-181). Ege Denizinde 12 mile çıkartılması Türkiye'nin olumsuz olarak etkileneceği bir senaryo oluşturmaktadır. Bu da iki ülke arasında sadece hukuki ve ekonomik açıdan olmayıp Megali İdea gibi tezlerin savunuculuğu sorunu çözülemeyen uzun süreli ve tarihi daha da eskiye dayanan bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4.3. FİLİSTİN SORUNU

Filistin manda yönetiminde yaşanan Yahudi göçü ve ulusal bir Yahudi yurdu oluşturma fikri İngiltere'nin sağlamış olduğu desteklerden dolayı sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere yaşanan sorunlara çözüm bulmakta başarısız olduğu için bu sorun BM'ye taşınmıştır. BM, 1947 yılının Kasım ayında Filistin'i *Yahudiler ve Filistinli Araplar* arasında bölüştürerek iki ayrı devlete *taksim* edilmesi kararını almıştır. Alınan bu karar sonrasında 1948 yılında İsrail Devleti kurulmuştur. BM'nin almış

olduğu bu kararı Araplar tanımayarak Yahudi ve İsrail'e karşı silahlı bir mücadele başlatmış ve uluslararası bir sorununda meydana gelmesine neden olmuştur. Çok uzun yıllardır süren bu sorun bir bölge sorunu olmaktan çıkmış ve 20. yüzyıldan günümüze devam eden uluslararası bu sorun Ortadoğu siyasetinde de etkin rol oynamaktadır (Dursun, Duran ve Al, 2005: 315).

4.4. DENİZ YETKİ ALANLARI SORUNU

Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının tam olarak belirlenmemiş olması bölgedeki gerilimi arttıran en önemli sebeplerden birisidir. Bu durum hem bölge ülkeleri arasında anlaşmazlıklara neden olmakta hem de bölge dışı aktörlerin bölgeye doğrudan veya dolaylı müdahalelerini kolaylaştırmaktadır. Özellikle son çeyrek yüzyılda bölgede varlığı tespit edilen zengin hidro-karbon yatakları durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bölgedeki enerji rezervlerinin tespiti, çıkarılması ve nakliyesi hususu meseleyi bölge dışına taşıyarak uluslararası bir sorun haline getirmiş ve bu kapsamda birbirinden oldukça farklı projeler gündeme gelmiştir.

Şekil 9. Eastmed (Doğu Akdeniz Boru Hattı) Projesi

Kaynak: Mehmet, (2014).

Eastmed (Doğu Akdeniz Boru Hattı) Projesi, kapsam olarak AB Enerji Direktörlüğü'nün finansmanı ile Doğu Akdeniz gazının Avrupa'ya boru hattı ile sevki için Edison şirketine yaptırılmış bir projedir. Proje ile Türkiye'yi bypass edilmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı şekilde EastMed Boru hattının kara kısmı 42, deniz kısımları ise 24 – 32 şeklinde projelendirilmiştir. Proje sayesinde yıl bazında 16 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olan boru hattı, İsrail'in *Leviathan'a* yakın olan *Afrodite* sahasından başlayıp, Kıbrıs adasına uğradıktan sonra Girit adası üzerinden Yunanistan'a, buradan da Poseidon ile İtalya'ya ve Bulgaristan'a ulaşması

planlanmıştır. Bu boru hattı, denizin 3,3 km derinliğine ve uzunluğu ise 2.000 km olacak şekilde yapılmıştır. Boru hattı inşa edilirken öngörülen uzunluklar şöyle ifade edilmiştir: “Leviathan ve Afrodite sahalarından Kıbrıs’a 200 km, Kıbrıs’tan Girit’e 700 km, Girit’ten Yunanistan’a 400 km, Yunanistan içinde de 600 km”dir. Bu amaçla 3 Nisan 2017 tarihinde Tel Aviv’de, İsrail, Yunanistan, GKRY ve Mısır, *Doğu Akdeniz Boru Hattı (EastMed) Projesinde* işbirliği yapmak amacıyla anlaşmaya varmışlardır (Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2019).

Şekil 10. Libya Mutabakatı ile Birleşmiş Milletlere Bildirilen Türk Yetki Alanı

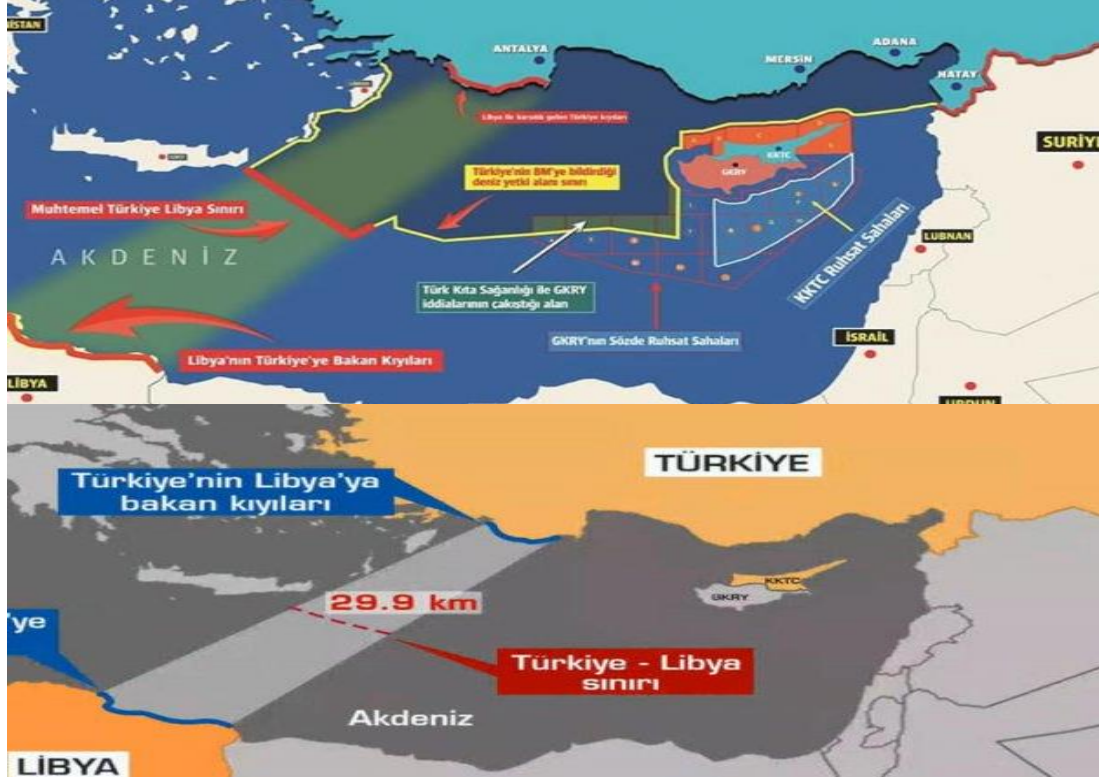

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, (2020).

26-28 Kasım 2019 tarihleri arasında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın daveti üzerine *Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Feyyaz Sarraj, Dışişleri Bakanı Siyala ve İçişleri Bakanı Fethi Başağa* beraberlerindeki bir heyet, Türkiye’ye resmi bir ziyaret yapmışlardır. İstanbul’da yapılan görüşmeler, *iki ülke arasındaki güvenlik ve askeri işbirliğine hukuki bir zemin oluşturmak için Güvenlik ve Askeri İş Birliği Mutabakat Muhtırası ve iki ülkenin uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının muhafazası için de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası* imzalanmıştır. Bu imzalanan mutabakat muhtıralarından biri 5 Aralık 2019 tarihinde diğeri ise, 21 Aralık 2019 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Türkiye, Doğu Akdeniz’de BM’ye bildirmiş olduğu kıta sahanlığı sınırının

güneybatısında 18,6 deniz millik bir hat (Şekil 10 A-B çizgisi) oluşturulmuştur. Dolayısıyla, Türkiye açısından Eastmed (Doğu Akdeniz Boru Hattı) projesine karşı önemli bir adım atılmıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020).

Şekil 11. Türkiye-Libya Sınırları ve Yetki Alanları

Kaynak: CNN Türk, (2019).

Şekil 12. Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının Türkiye'ye Bıraktığı Yerler ve Türkiye'nin Talep Ettiği Alanlar

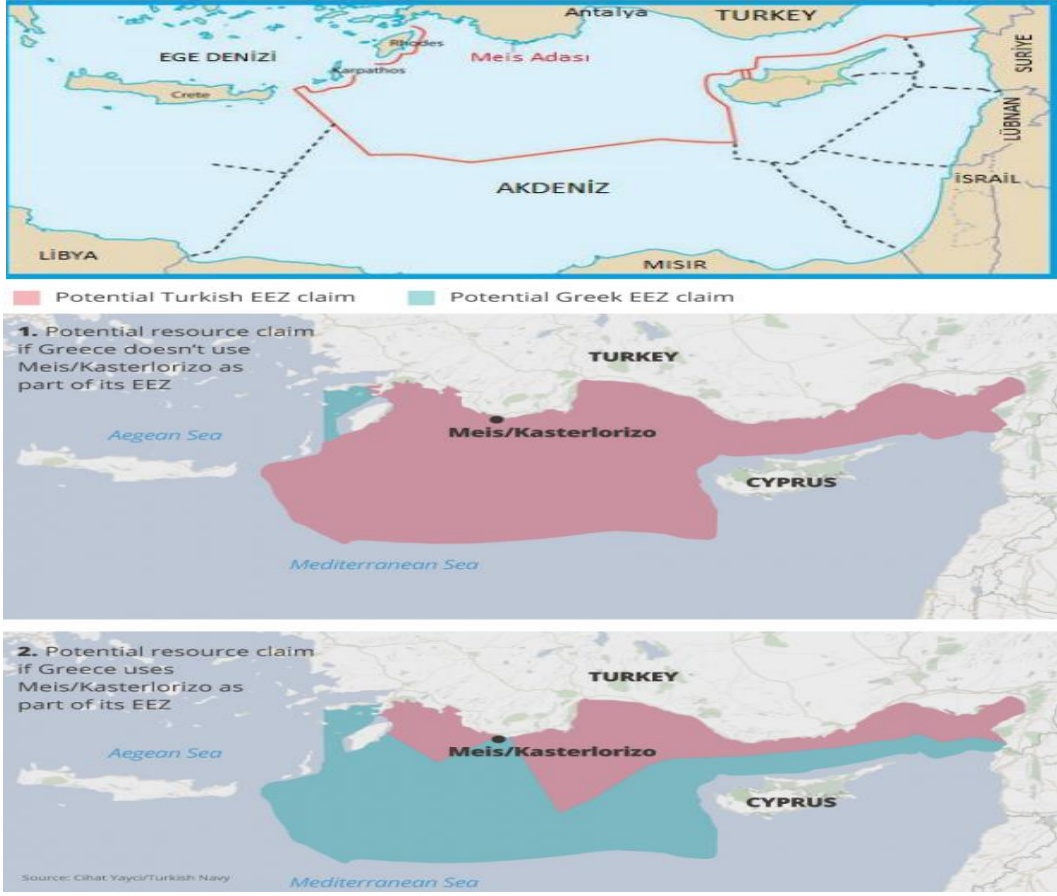

Kaynak: III. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Raporu, (2019: 56-59).

Yunanistan bölgede hâkimiyet iddialarını güçlendirmek için Meis adasında yaşayan nüfusu baz alarak karasularını ve yetki alanlarını ana karadan değil adalardan itibaren çizmeye çalışmıştır. Meis adasına bakıldığında Yunanistan devletine en yakın noktadan kuş uçuşu yaklaşık 580 km mesafesi varken Türkiye'ye yakınlığı yaklaşık 2

km'dir. Bu gibi sorunlar ve anlaşmazlıklar ile bunların getirdiği sürekli atılan adımlar bölgede sorunun kronikleşmesine neden olmuştur.

Şekil 13. Meis Adası Üzerinden Deniz Yetki Alanlarına Ait Olası İddialar

Kaynak: Karabat, (2019).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BAHARI VE BÖLGEYE ETKİLERİ

1. ARAP BAHARI'NIN SEBEPLERİ

Arap Baharı öncesinde Orta Doğu'nun siyasi yapısında öne çıkan özellik, bölgedeki ülkelerdeki rejimlerin çoğunun temsili ve demokratik olmayan karakterde olmasıdır. Bu ülkelerde iktidardaki yönetimlerin çoğu meşruiyetlerini askeri bir darbe neticesinde edinmişler ve bu güce dayanarak baskıcı devlet kurumlarının tesis edilmesi adına çalışmışlardır. Türkiye ve İsrail değerlendirmelerin dışında tutulmak suretiyle, bölge ülkelerinin paylaştıkları ortak nokta, kamuoyunun ve halkın meşruiyet oluşturma sürecinde etkisiz kalması olarak ifade edilebilir (Kıbaroğlu, 2013: 25). Diğer özellik de demokratik olmayan bu ülkelerin hiçbiri Arap Baharı kapsamında yer alacağını düşünmemiş ve topraklarında iktidarın değiştirilmesine yönelik olarak halkın sokaklara dökülmesinin mümkün olacağına yönelik bir yaklaşıma sahip olmamış olmalarıdır (Kaynakçı, 2012). Bunlara ek olarak bölgedeki ülkelerin büyük bir kısmının uluslararası siyaset kapsamında nesnelleştirilmesi ve araçsallaştırılması da (Kaymakçı, 2012: 229) bir başka özellik olarak gösterilebilir.

Orta Doğu için bu bakış açısı; tarihsel süreç içerisinde önce Osmanlı İmparatorluğu, sonra Büyük Britanya ve son elli yıllık bir dönemden bu yana da ABD tarafından ortaya konulmaktadır. Bu ülkeler, bölgesel dinamiklerin belirlenmesi konusunda en önemli aktörler olarak temel belirleyici olma durumuna yönelik hareket etmişlerdir. Özellikle küresel hâkimiyet mücadelelerinin kendisini ortaya koyması doğrultusunda bölge insanının kendi kaderini belirlemekten giderek daha fazla uzaklaşmaya başladığı görülmektedir (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Raporu, 2011: 21).

Arap Baharı öncesinde ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik temel hedefleri: İsrail'in toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin devamlılığını sağlamak; İsrail'in bölgesel meşruiyetine yönelik görüşlerin hâkim kılınmasına katkıda bulunan yönetimleri dolaylı şekilde de olsa desteklemek; Bölge petrolünün Batı'ya aktarılmasını garanti altına almak ve bu petrole makul fiyatlarla erişebilmeyi olanaklı kılmak; Diğer güçlü ülkelerin bölgeye erişimini engellemek ve bölgenin enerji kaynakları üzerinde egemenlik kurmalarını zorlaştırmak; Bölge ülkelerinin ABD hâkimiyetini sorgulamalarının önüne

geçmek ve bu hâkimiyetin engellenmesine yönelik hareketleri önlemek olarak şekillenmiştir (Tonus, 2013: 146).

Arap Baharı olaylarının başlangıç noktası Tunus olarak kabul edilir. Hareketin etkileri Tunus ile sınırlı kalmamıştır ve Domino Etkisi sonucu hareket Mısır ve Libya gibi ülkelere de yayılma göstermiştir. Arap Baharının diğer adı olan Yasemin Devrimi'nin başlangıcı Tunus'ta üniversite mezunu olup seyyar satıcılık yapan bir gencin kendini yakmasıdır. 17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazizi, Sidi Buzid şehrinin valilik binası önünde kendisini yakmıştır. Yapılan protesto hızlıca tüm Arap dünyasına yayılmış ve büyük kitleler tarafından desteklenmeye başlamıştır. Tunus'ta büyük bir kitlenin ayaklanmaya destek olması ve kısa bir süre içinde ayaklanmanın büyümesinin arka planında, yönetimin baskıları, ekonomik sebepler ve demokrasi fikrinin Tunus gençliği arasında yaygınlaşması yer almaktadır. Tunus isyanı tüm Arap Baharını başlatan çok büyük bir akıma dönüşmüş ve Ortadoğu'da yıllarca süren bir kargaşanın başlangıç noktası olmuştur (Çakmak, vd. 2011: 4-5).

Tunus'ta halkın maruz kaldığı pahalılık ve işsizlik protestolarıyla ortaya çıkan ve kolluk kuvvetlerinin de şiddet ile bu ayaklanmayı bastırmaya çalışması sonucu çok fazla kişi hayatını kaybetmiştir. Tunus'un simgesi haline gelen yasemin çiçekleri ile özdeşleştirilmiş ve Yasemin Devrimi olarak da adlandırılan harekette sosyal medya aktif şekilde kullanılmış ve etkisi gözlemlenmiştir (Çimen, 2013).

Başlayan toplumsal hareketler protesto dalgası şeklinde, Ortadoğu'da Cezayir, Moritanya, Lübnan, Ürdün, Libya, Sudan, Yemen, Oman, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır, Irak, Bahreyn, Kuveyt ülkelerinde devam etmiştir. Arap Baharı Mısır, Tunus ve Libya ülkelerinde yönetim değişikliğine; Suriye'de ise iç savaşa neden olmuştur (Sabra, 2013: 66-68).

Arap Baharının nedenleri; siyasi, ekonomik, sosyal, tarihsel nedenler olarak başlıca alanlara ayrılarak incelenebilir:

- a) *Siyasi nedenler*; Tarihin en eski devlet örgütlenmelerine sahip, zengin bir yönetim geleneğinin varisi olan Ortadoğu'da bu birikimin aksine 21. yüzyıla otoriter rejimlerin gölgesinde girmesi ciddi bir problemdir. Bu durum bölgenin demokratik olmayan, iktidarın genelde tek bir aileye dayalı olmasından kaynaklı baskıcı rejimlerin fazla olması gibi nedenlere karşı halkın arayış içerisine girmesi sonucu ortaya çıkarmıştır. Genel olarak, Ortadoğu'da hakim olan

istikrarsız ve baskıcı rejimler, hakkaniyetsiz seçimler ve siyasi yolsuzluklar halkın yaşam şartlarını zora sokmuş ve kitleleri arayış içine itmiştir (Taşpınar, 2019). Arap ülkelerinin hiçbirinde bugüne kadar demokrasinin uygulanamaması, halkların temel insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakılmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda Orta Doğu ülkelerinin “demokratikleşememe sorunu”, Arap Baharı sürecinin en temel siyasi ayağını oluşturmaktadır (Avcı, 2012: 73). Arap ülkelerinde Batılı ülkelerle olan ilişkiler, devlet politikaları şeklinde ve kurumsal ilişkiler kapsamında gerçekleştirilmemekte, iktidardaki kişilerin kişisel yaklaşımları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu sebeple uygulanan dış politika kişilerle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Batı ile ilişkiler değişken yapıda olmuş ve Arap ülkelerinin çıkarlarının göz ardı edilmesi temelinde ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur. Bu durumu kendi adlarına yine bir anlamda onur meselesi olarak değerlendirmiş olan Arap halkları, bu tepkilerini Arap Baharı kapsamında ortaya koymak adına hareket etmişlerdir (Kapan, 2012: 388). Arap ülkelerinde bürokratik yapılanmaya yönelik yetersizlikler, devletin kurumsal uygulamalarda bulunmasını da engellemiş durumdadır. Neticesinde halk, devletin veya iktidarda bulunan kişilerin çoğu zaman kendi kişisel belirlemeleri bağlamında ve kendi çıkarlarını gözetmek durumunda hareket ettiğine kanaat getirmesine neden olmuştur (Doster, 2013: 14).

- b) *Ekonomik nedenler*; Bölgede hakim olan siyasi istikrarsızlık ve diktatör rejimlerin varlığı, Ortadoğu'nun ekonomi anlamında da zayıflamasına neden olmuştur. Siyasi yolsuzluklarla birlikte çökmeye başlayan ekonomi bölgede; enflasyon, pahalı yaşam standartları, açlık, işsizlik, konut sorunları gibi sorunlara neden olmuştur. Arap Baharının ekonomik olarak en kışkırtıcı noktası gıda fiyatlarının sürekli artması ve halkın da bu durumun müsebbibi olarak mevcut iktidarları görmesidir (Bacık, 2011b akt. Taşpınar, 2019: 74). Tunus'ta bu dönemde üniversite mezunlarının işsizlik oranının yüksek olduğu ifade edilmektedir. Suriye'de de 25 yaş altı nüfus için işsizlik oranları %50 olarak açıklanmıştır. Bu durum halkın özellikle genç neslin ülkeye ve geleceğe umutsuz bakmasına sebep olmuş, kitleleri tetiklemede önemli bir etken haline almıştır (Akbaş, 2012: 63). 2008-2009 Ekonomik Krizinde Orta Doğu ülkelerinin paylarına düşeni almaları ve petrolü olmayan bölge ülkelerinin krize hazırlıksız yakalanmış olmaları nedeni ile büyük sıkıntılar çekmeleri, çöküntüye düşen halkı kışkırtmıştır (Avcı, 2012: 71). Bölgede fazlaca bulunan ve dünyanın

en fazla ihtiyaç duyduğu petrol kaynakları dahi Ortadoğu'nun bozulan ekonomisini geliştirmeye yetmemiştir. Bunun sebebi ise ekonomik yeniliklerin neredeyse hiç yapılmaması olarak görülmektedir (Mominkulov, 2012: 4). Devrim öncesinde Mısır'da bir bireyin günlük gelirin 2 ABD doları olduğu açıklanmıştır. 2008-2009 Krizi'ne de hazırlıksız olarak yakalanmış olan Mısır'da halk ekmek gibi temel gıda dahi bulmakta güçlük çekmiş ve temel gıda fiyatları artmıştır (Avcı, 2012: 73). Arap ülkelerinin zenginliklerinin halkın refah düzeyinin artırılmasına yönelik yatırıma dönüştürülmemesi diğer bir ekonomik neden olarak karşılaşılmaktadır (Doster, 2013: 13). Genel olarak ekonomik nedenlere bakıldığında, çok az Arap ülkesinde milli bir ekonomi politikasının olduğu görülmektedir. Bu durum sonucunda, Ortadoğu'daki bu ülkelerin yatırımlarla ilgili eksiklikler yaşamalarına neden olmakta ve önemli bir konu olarak sürekli dışa bağımlı yaşamalarını sebep vermektedir (Mahalli, 2013: 57). Ayrıca halk artık ekonomik refahın iktidar tarafından sağlanamayacağına kanaat getirmiştir.

- c) *Sosyal nedenler*; Ortadoğu'da Arap Baharından önceki zamanda hızlı nüfus artışı görülmekteydi. Refah düzeyinin azalması ve ekonomik yetersizliklerin artmasına sebep vermiştir. Ayrıca toplum, birçok hak ve özgürlükten mahrum bırakılmış olarak görülür (Ayhan, 2012a: 17-19). İnsanların sosyal yaşama yönelik pek çok haklarının ellerinden alınması ve büyük bir çoğunluğun yoksulluk içerisinde yaşama mecburiyetleri; sosyal yaşam alanları, eğitim kurumlarının azlığı, hastane vb. imkânların giderek kısıtlanması sosyal nedenler arasında gösterilebilir (Doster, 2013: 13). Demokratik ülkelere kıyaslandığında bölge halkı insanca yaşama hakkına bile tecavüz ediliyor olması halkın kendisini güvence içerisinde hissetmemesine neden olmuştur.
- d) *Tarihsel nedenler*; Orta Doğu'da hâlihazırda varlıklarını devam ettiren devletlerin geçmişine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin bölgeden ayrılmasından sonra huzur, barış ve hoşgörü ortamı kalmamıştır. Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sonlanması ile birlikte ve Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından bağımsızlıklarını kazanmış devletler olarak görülse de söz konusu kapsamda değerlendirilen devletler batı ile anlaşmalar doğrultusunda var olmuşlardır. Kendi bağımsızlıklarını Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin aksine mücadeleleri bağlamında değil, başka anlamda Avrupa ülkelerinin, "Batı'nın lütfü" ile ve gizli bazı anlaşmalar çerçevesinde elde etmiş devletlerdir (Akbaş,

2012: 61). Orta Doğu'da yaşayan Arap halklarının, 1900'lü yıllar ile birlikte Batı egemenliği altında yaşamaya zorunlu bırakılmaları ve bu yönde sadece kendi yöneticilerine değil, genel anlamda Batı'ya bir başkaldırma olarak kendisini ortaya koymaya başlamıştır (Doster, 2013: 12). İsrail'in her dönemde ABD destekli politikalar kapsamında kendisini bölgenin kolluk kuvveti olarak öne çıkarması ve Arap Dünyası'nın, 1948 yılından itibaren İsrail ile yaptığı tüm savaşları yitirmiştir ve Batı etkisi daha fazla artmıştır (Avcı, 2012: 66). 21.yy'ın ilk çeyreğine bakıldığında Arap Baharı süreci halkın arayışlarına cevap vermemiş aksine batı hegemonyasının yanında Rusya, Çin gibi devletlerin de bölgede daha aktif rol almasına neden olmuştur. Ortadoğu toplumu buradan istediğini alamamış İsrail devletinin varlığına gerek kalmaksızın daha iktidarsız ve hukuksuz bir ortam oluşmasına sebep vermiştir.

- e) *Diğer nedenler*; Evrensel anlamda iletişim teknolojilerinin dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlanması, Arap halklarının da küresel etkilerden ve değişimlerden etkilenmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca sosyal ağların kullanımı ülke içerisinde oluşan ve halk nezdinde kabul görmeyen şike, rüşvet, adaletsizlik ile bunlara karşı oluşan kin ve nefretin artarak toplum içerisinde kontrolsüz dolaşımında etkili olmuştur. Toplum gelişmiş ülkelerdeki birikim ve sağlanan imkânların iktidar tarafından verilememesinin öfkesi yanında durumun giderek kontrolden çıkması ve kötüleşmesi kitleleri ortak bir nefret topuna çevirmiştir.

Ortadoğu jeopolitik konumu, kültürel çeşitliliği, doğal kaynakları, olgunlaşmamış siyasi yapısı, kolonyal geçmişi ve yüksek toplumsal ayrışma seviyesi gibi kendine özgü özellikleriyle tarih boyunca yapısal sorunlara çözüm getirme ve bu çözümleri uygulamaya koymanın istenilen seviyede gerçekleştirememiş bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Kaya; 2015: 21). Coğrafyaya özgü sorunlar tam olarak çözülememiş, aksine sorunlar daha da birikerek ve modern çağın yeni sorunlarıyla birlikte daha karmaşık hale gelerek 21.yy'a kadar gelmiştir.

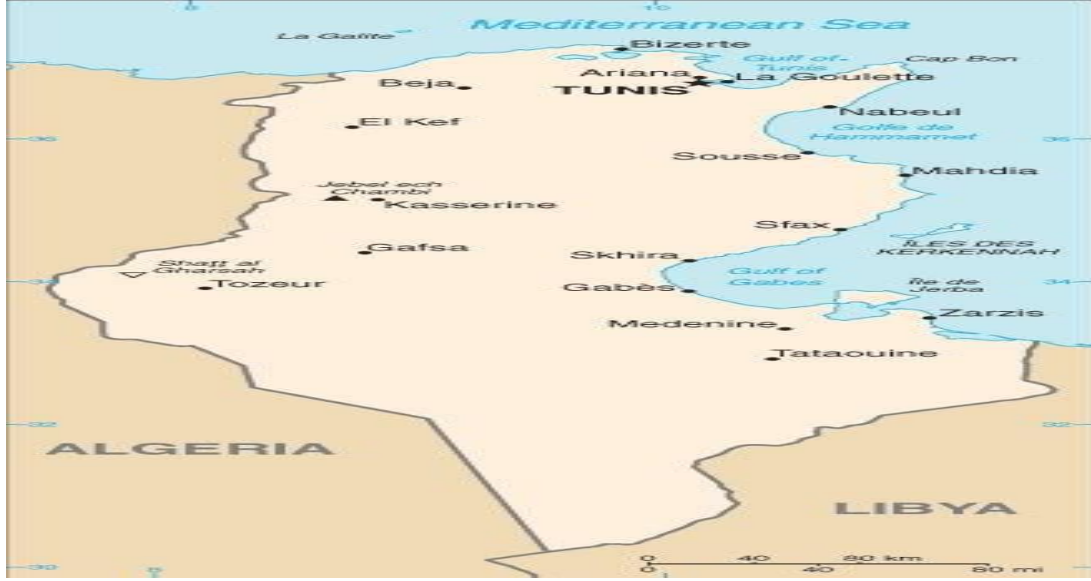
2. ARAP BAHARI'NIN ETKİLERİ

Arap Baharı, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde başlayıp ciddi sonuçlar doğuran ve etkileri hâlâ devam eden 21. yüzyılın en önemli toplumsal hareketidir. Halk hareketleri çok geniş bir coğrafyaya yayılsa da en ciddi sonuçları aynı zamanda Akdeniz'e kıyıdaş olan ülkelerde göstermiştir ve hâlâ da göstermektedir. Söz konusu

ülkelerde Arap Baharıyla birlikte yönetimler değişmiş, bazısında darbeler yaşanmış, bazıları iç savaş ve terör sarmalına itilmiştir. Özellikle Libya ve Suriye gibi ülkelerde bu süreç devam etmektedir. Dolayısıyla Arap Baharı, çalışmanın diğer ayağı olan Doğu Akdeniz ile Arap Baharı'nın çakıştığı coğrafyalar olan Tunus, Mısır, Libya ve Suriye ile sınırlı olarak ele alınmıştır.

2.1. TUNUS VE ARAP BAHARI

Şekil 14. Tunus Siyasi Haritası

Kaynak: Tunisia Map.

Yaklaşık 11 milyon nüfusu ile homojen nüfus özelliği gösteren Tunus 2010 yılı itibariyle bölgedeki diğer ülkelere göre sosyal ve ekonomik açıdan daha iyi durumda olsa da birtakım sorunlara sahiptir (Kösebalan, Şenel ve Ulutaş, 2014: 200-201). Ülkede baskı da isyan öncesinde artmıştır. Devlet Başkanı Bin Ali, ailesi ve yakın çevresi ülkenin ana yatırımlarının sahibi olmuş bir tekel oluşturmuşlardır. Her türlü sektöründe tutmuşlardır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 15).

Gençler öncülüğünde Sidi Buzid şehrinde başlayan eylemleri Zeynel Abidin bin Ali yönetimi başlangıçta önemsememiştir. Zamanla protestolar diğer şehirlere de yayılmış ve kendisi ve ailesinin adı yolsuzluklara karışan Zeynel Abidin bin Ali yönetimini hedef olarak almıştır (Toraman, 2015: 57). Bin Ali, orduyu protestoları bastırmak için göreve çağırılmış ancak ordunun verilen emirlere itaat etmemesi ve silahsız eylemcilerin üzerine ateş açamayacağını bildirmesi üzerine iktidar yanlısı polis ile ordu arasında çatışmalar başlamıştır (Serbest, 2017b: 21-33). Olaylara müdahale etmede polisin yetersizliği ve eylemlerin büyümesi nedeni ile Bin Ali 14 Ocak 2011

tarihinde ülkeyi terk etmiş ve Suudi Arabistan'a kaçmak zorunda kalmıştır (Toraman, 2015).

Yasalar gereği Başbakan Muhammed Gannuşi geçici devlet başkanı olmuş, sonrasında da görevi Meclis Başkanı Fuad Mabeza'ya devretmiş ve başbakanlık görevine geri dönmüş ve yeni bir hükümet kurmuştur. Yeni oluşturulan hükümette Bin Ali döneminde görev yapan bakanların olması halkta sistemin değişmeyeceğine dair kanaat oluşturmuştur. (Toraman, 2015: 55).

Tunus'ta yönetim değişmiş ancak olaylar devam etmiştir. Ülkedeki kargaşa sürekli büyümüş, yeni kurulan hükümet de görevi bırakmış ve Başbakan Muhammed Gannuşi istifa etmiştir. Gannuşi görevi Beji Said Essebsi'ye devretmiş ve teknokratlardan oluşan bir hükümet kurulmuştur. Kurulan bu hükümet Tunus'u 23 Ekim 2011'de yapılan Kurucu Meclis seçimlerine taşımıştır. Gerçekleşen seçimlerde %37 oy alan El Nahda Partisi birinci parti olmuştur. Başbakanlık görevi El Nahda Genel Sekreteri Hammadi Cibali'ye verilmiş ve Tunus'ta yeni bir dönem başlamıştır (Ayhan, 2012b).

Sonuç olarak, Tunus'ta halk hareketlerine sebep olan ekonomik ve siyasi faktörler, devrimden sonrasında da süregelmiştir. Yüksek işsizlik oranı değişmemiş; ekonomisi zayıflamıştır. Devrimden sonraki zamanda siyasi istikrarsızlık ve politik kutuplaşmalar fazlaca derinleşmiştir (Birdal, akt. Demir 2018: 20).

Tunus coğrafya itibarıyla Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bağlantıyı kolaylaştıran bir bölgedir (Yavuz, 2012: 10). Tunus'un yönetimine bakıldığında 1987'den Arap Baharına 2011'e kadar iktidarda Zeynelabidin Bin Ali bulunmaktadır. Arap Baharı öncesi dönemi ve süreci Tunus'ta genel olarak baktığımızda;

Bin Ali egemenliğinin genel özellikleri; insan hakları aktivistleri, muhalefet ve basın organları devamlı takip ve gözetimde tutulmuştur. Bin Ali rejimi döneminde psikolojik ve siyasi baskı fazladır. Toplantı ve yönetim karşıtı gösteriler yasaktır ve internet kullanımı devlet kontrolündedir (Kausch, 2009: 2). Arap Baharından 20 yıl öncesi ülkede ekonomik dengeleri olumlu olsa da ekonomik refaktan rejim karşıtı görünen gruplar mahrum edilmekte ve kendi taraflarını güçlendirmektedir. 10 yıl sonrasında durum farklılaşmış, ülke içerisinde sosyo-ekonomik durum kötüleşmiş ve bunu temel sebebi olarak rejim gösterilmiştir. Ülke içerisinde bölgeler arası ekonomik farklar ortaya çıkmaktadır. 1980'li yıllarda ülkenin kuzeybatısında işsizlik oranı

%30'dan 2000'li yıllarda %3,7'e düşmüş; güneybatıda 1985'te %6,4 olan işsizlik 2000'de %6,7 şeklinde çok değişmemiştir. Ülkenin orta kesimlerinde ise durum 2000'li yıllarda %40'lara kadar ulaşmıştır. Bu sebeple protestolar öncelikle ülkenin iç kesimlerinde başlayarak yayılmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 12-15).

Bu durumlar etrafında Tunus'ta başlayan olaylar üç temel noktada birleştirilmiştir. Bunlardan birincisi, Bin Ali rejimine karşı sosyal ve siyasi olarak muhalif görüşlerin birleşmesi; ikincisi, genç nüfusun işsizlik, ekonomik bunalım içerisinde olup bölgeler arası refah paylaşımında yaşanan eşitsizliklere tepkiler; üçüncüsü, Bin Ali rejiminde hukuksal denetimin olmaması ve yolsuzlukların gözler önüne dökülesine artan tepkilerdir. Olaylar ilk aşama olarak ülke içerisinde iyi yetişmiş, demokrasi, adalet, özgürlük isteyen ancak işsiz, fakir ve kaybedecek bir şeyi kalmamış gençlerin hareketi olarak başladı. Hareketleri tetikleyen ve kitleleri birleştiren bu kişilerin genel olarak ortak özelliği: medyayı iyi kullanabilen, ortak duygu bağlarını ve insanları yönlendirebilen; kısa zamanda sosyal medya aracılığı ile geniş kitlelere ulaşabilen; iyi eğitilmiş genç öğrenciler, işçi sendikaları, hukukçular, muhalif gruplar ve sivil toplum örgütlerinden oluşan "siber aktivistler" olmalarıdır (Fargues, 2010).

Siber Ortam ve Siber Aktivistler: Tunus'ta 2009 yılı verilerine göre 2,8 milyon kişi internet kullanmaktadır. Bin Ali rejimi tarafından sosyal medya ve iletişim ortamları kontrol altında tutulmuş ancak siber aktivistler bu engellemeleri aşarak Facebook, Twitter, internet formları üzerinden rejime karşı propaganda ve protestolar yapmışlardır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 17).

Sivil Toplum Örgütleri: 27 Aralık 2010'da Tunus şehrinde öğrenciler muhalif gruplarla birlikte büyük gösteriler yapmışlardır. Genelkurmay Başkanı General Raşit Ammar'ın silahsız halk üzerine ateş ile baskı oluşturmayacağı söylene üzerine eylemler kısa sürede istenilen başarıya ulaşmıştır. 31 Aralık 2010 tarihinde Baro ülke çapında gösteri düzenlemek için çağrı yapmıştır. Sfax ve Djerba kentlerinde hukukçular tarafında yapılan protestolara öğretmen ve gazetecilerden oluşan sivil toplum örgütleri de destek vermiştir. İşçi Birliğinin de desteğiyle gruplar büyümüştür. 13 Ocak 2021 tarihinde Paris merkezli Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu açıklamalarından sonra Bin Ali rejimi siyasi-politik geniş reformlar gündeme geldi. Etkili olamaması üzerine 14 Ocak 2021 İçişleri Bakanlığı önünde geniş çaplı gösteriler düzenlendi. Sokağa çıkma yasağı, toplanma yasağı, muhalif gruplarda tutuklamalar gibi önleyici tedbirler getirilmeye çalışılsa da başarılı olunamadı. Silahlı Kuvvetlerin Tunus havaalanını

kontrolünü ele aldığı ve hava sahasının kapatıldığı haberleri üzerine Bin Ali önce Malta'ya geçti sonrasında Fransa'ya gitti ancak Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy tarafından kabul görülmemesi üzerine tekrardan Suudi Arabistan'a dönüş yapmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 19-21).

Zeynelabidin Bin Ali iktidarı dönemi boyunca ABD'nin ekonomik, siyasi ve askeri desteğinden faydalanmıştır. Batılı devletler egemenliği dönemince Bin Ali'nin uygulamalarına karşı herhangi bir söylemi olmamıştır. Bin Ali diktatörlüğü batılı ülkelerle anlaşma noktasında güvenilir bir müttefik olarak görülmüştür. AB raporlarında Bin Ali herhangi bir köklü demokratik reform yapmasa da buna karşı batıdan baskı mevcut değildi. Tek kişinin iktidarının olması, seçim ve siyasi partiler kanunundaki uyumsuzluklar, sivil halk ve muhalefet üzerindeki baskı, demokratik yapıların temin edilememesi gibi konular göz ardı edilmektedir. 2004 yılında Beyaz Saray'da George W. Bush ile yaptığı görüşmede ABD başkanı, Bin Ali'nin terörle mücadelede müttefiki olduğunu beyan etmiş Tunus'taki basın özgürlüğünü takdirle karşıladığını ifade etmiştir. 2008 yılında Fransa Cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy, Tunus'ta insan haklarının ihlalinin zirvede olduğu bir dönemde Tunus için özgürlük atmosferi olduğunu değerlendirmiştir. Bin Ali döneminde Tunus, ABD ve Batılı ülkelerin desteği ile Dünya Ticaret Kurumuna üye olmuştur. AB de Tunus ile bu dönemde serbest ticaret anlaşması imzalamıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 30-31).

Bin Ali döneminin bittiğini anlayan batılı devletler 2010 itibariyle müttefikleri olarak gördükleri Zeynelabidin Bin Ali'ye sırt çevirmişlerdir. Bu dönemin sonlarında ise ABD Başkanı Barack Obama, Tunus halkının onurlu davranışlarını ve cesaretli oluşlarını övmüş; ülke yetkililerinden serbest ve adalete dayanan seçimlerin düzenlenmesini istemiştir. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton da Arap ülkelerinin ekonomik, idari yolsuzluk, insan hakları, sivil toplum ve demokrasi durumlarını eleştirmiştir. Tunus için Clinton, yeni düzeni destekleyeceklerini ve iş fırsatları için reformlara destek vereceklerini belirtti. Başkan Obama, Mısır ve Tunus ekonomilerinin yapılanmasında destekçi olduğunu ifade etmiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 30-31).

AB Tunus İlişkileri Hazine Müsteşarlığı Şube Müdürü Dilek Yiğit'in yapmış olduğu bir inceleme raporuna göre:

“AB'nin 1970'li yılların başında şekillendirdiği Küresel Akdeniz Politikasından, 2004 yılında geliştirilen Avrupa Komşuluk Politikasının uygulanmakta olduğu ve 2008 yılından itibaren ise Akdeniz için Birlik politikasının şekillendirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Günümüze kadar

gelen süreçte, AB, Tunus ile istikrarlı ve kurumsallaştırılmış ilişkiler kurmuş ve AB'nin Akdeniz politikaları ekonomik, siyasal ve sosyal unsurlar içerecek şekilde kapsamlı şekillendirilmiştir. Dolayısıyla AB tarafından Tunus'a mali yardımda bulunulması ya da Tunus'a AB pazarına giriş imkânlarının sağlanması, halk ayaklanmaları sonrası gündeme gelen yeni konular değildir. Mali yardımlar olarak AB'nin Tunus ile mali işbirliğinin 1995 yılında başlamış ve 2007 yılından itibaren Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Enstrümanı (ENPI) kapsamında yürütüldüğü bilinmektedir. Ayrıca Tunus, AB'nin Demokrasi ve İnsan Hakları Avrupa Enstrümanı gibi tematik araçları kapsamındaki fonlardan yararlanmaktadır. Ticari ilişkiler perspektifinden bakıldığında, 2010 yılı rakamları uyarınca AB'nin Tunus'un toplam ticaretindeki payının %70,1; Tunus'un AB'nin toplam ticaretteki payının %0,7 olduğu görülmektedir" (Yiğit, 2011).

26 Ocak 2011'de Stefan Füle, Avrupa Parlamentosundaki konuşmasında Tunus'un dönüşüm sürecinin başında olduğunu vurgulamış ve yeni gelişmeler ve düzenlemeler için istenilen desteğin sağlanacağını belirtmiştir. 2011 Ocak ayı içerisinde Avrupa Dış Eylem Servisi (EEAS) üst düzey görevlileri, siyasi ve işçi grup temsilcileri, muhalif gruplar ve hükümet dışı organizasyonlarla görüşmek üzere Tunus'a gitmişlerdir. Ziyaretin maksadı; AB'nin Tunus'un geleceğinin çizilmesinde etkin rol alması ve stratejilerini buna göre yenilemesidir. 11 Mart 2011'de Avrupa Konseyi, olağanüstü toplantısında yeni şekillenen Tunus ve Mısır yönetiminde olan gruplarla işbirliğinde hangi hususlara ağırlık verileceğini kararlaştırmıştır. Bu doğrultuda alınan kararla "Money-Market Access and Mobility" (para, pazara giriş ve dolaşım) olmak üzere 3M stratejisi geliştirilmiştir (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 33-35).

2.2. MISIR VE ARAP BAHARI

Şekil 15. Mısır Siyasi Haritası

Kaynak: Egypt Map.

Filistin'in İsrail'le arasında 2000'li yıllarda gerçekleşen olaylar Mısır'da da yankı bulmuş ve olaylar Mısır tarafında şiddetle kınanmıştır. Mısır geçmişten günümüze olağanüstü hâl durumunda yönetilen bir ülke olmuş ve bundan destek alarak vatandaşına sert müdahale etmiştir. İşkence ile hayatını kaybeden gençlerin bu durumu insanlar tarafından tahammül edilemez bir hale gelmiştir (Özey, 2018). Tunus'ta başlayan hareketler, 2011 yılında Mısır'a da sıçramıştır. Ülke yönetiminde Batı ülkeleri ile iyi ilişkiler geliştiren Hüsnü Mübarek yönetimine karşı Mısır halkı tepki göstermiştir. Ülke halkı; eşitsizlikler, ekonomik sorunlar ve siyasi baskılar ile yönetime isyan etmiştir (Miş ve Telci, 2013: 21). 25 Ocak 2011 günü Hüsnü Mübarek yönetiminin istenmemesi nedeni ile halk tarafından Tahrir Meydanında toplanılıp ayaklanmalar başlamış, 11 Şubat 2011 tarihine kadar 18 gün devam eden olaylar sonucunda Mübarek görevden ayrılmıştır (Yalçiner, 2011).

Mısır'dan olaylardan sonra altı milyar dolara yakın para çıkmıştır. Turizm ile İhracatın azalması da ülkeye bu yollarla giren döviz miktarının düşmesine neden olmuştur. Ülkedeki üretim azalmış bununla beraber kamu ile özel sektörde zarara uğramıştır. Dönemin bu kadar karışık olması, geleceğe dönük objektif ve menfi planlamalar yapmayı zorlaştırmıştır (Torlak, 2011). 1 Haziran 2010 tarihinde Şura seçimleri yapılmış ve sonuca göre Mübarek muhalefeti yenmiştir (Ajami 2012). Mübarek iktidarı halk kontrolünü yitirmiştir. Müslüman Kardeşler mensuplarının da katılımı ile Tahrir meydanındaki protestolardan netice alınmıştır. Ordunun desteğini alamayan Mübarek, 11 Şubat 2011 tarihinde tüm yetkilerini Mısır Ordusuna ve Anayasa Mahkemesine devrettiğini açıklamış ve istifa etmiştir, sonra da tutuklanmış ve yargılanmıştır (Ayhan 2012a: 110-111). İktidar boşluğunu doldurmak için Mısır'da ilk defa demokratik seçimler yapılmış ve Müslüman Kardeşlerin aday gösterdiği Muhammed Mursi seçimlerde %51 oy almış ve ülkenin Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Fahim, 2013).

Ülkede ilk defa seçimle başa gelen iktidar olan Mursi Askeri otoritenin yetki kısıtlaması kararını kaldırarak iktidarını korumayı denemiştir. Fakat ülkesinin ekonomi, toplum ve siyasi alanların desteğini beklerken bu kollar Mursi'ye karşı durmuşlardır. Mursi'ye karşı muhalifi görüşler fazla olmasına karşılık Mursi, halkın kurmuş olduğu topluluklarında kendilerini desteklemesi için bu gruplardan danışman ve bakan olarak imtiyazlar vermiştir. Ancak Mursi'nin destek alma çabaları fazla etkili olmamıştır (Telci, 2014).

Mursi'ye askeriyeenin planlı bir şekilde karşı durması seçimle görev başına gelen iktidar için problem oluşturmaktadır. Anayasa mahkemesi tarafından yasamanın 2013 yılında yetki alanı kısıtlanmıştır. Müslüman Kardeşler bu vesayet sistemi içerisinde yasal düzenlemeleri gerçekleştirememektedir. Gerekli alt tabaka oluştuktan sonra Mursi'nin görevden alınması fikri otaya çıkmaya başlamıştır (Tülü, 2021: 18).

Mursi'nin görevde olduğu dönemde bölgedeki ve Mısır'da daha önce bölge ile ilgili izlenmiş siyasi yollardan farklı yollar izlemiştir. Mursi, 2012 yılında İsrail'in Sina yarımadasına yaptığı saldırı sonrasında bürokrasi ve bazı kurumlarda personel değişikliği yapmıştır. İsrail'in Filistin saldırılarında Mursi, Refah sınırını 2012'de Filistin halkına açmıştır. Bunun üzerine Mursi'ye olan tepkiler artmış, gıda, petrol ve enerji ürünlerinin alımı zorlaşmış, ülke borsasında sert düşüşler olmuş, bazı gruplar iktidara karşı protesto ve gösteri düzenlemeleri gerçeklemiştir. Ayaklanmalar tekrar alevlenince Mursi 15 Aralık günü anayasa değişikliğini referanduma sunmuştur. Referandum sonuçları önce %56,5 evet sonrakinde ise %71 evet çıktı ve anayasa %68 oranla halk tarafından kabul görmüştür (Tülü, 2021: 18).

Ekonomik sorunlar sonucu ve medyanın etkin kullanımı sayesinde ülkenin genelkurmay başkanı Abdulfettah Sisi'nin tarafları iki gün içerisinde uzlaşmaya çağırması sonucunda Sisi 2013'te Mursi'nin görevine son vermiştir. Darbe sonrası açıklamalar Mursi, Müslüman Kardeşler adlı örgüt tarafından desteklenerek göreve getirildiği yönünde yapılmıştır. Partinin faaliyetleri ABD'yi memnun etmemiş, 2013 yılında Arap Baharı ayaklanmaları nedeni ile Mursi devrilmiş ve hapsedilmiştir. Seçilmiş bir iktidarın darbe ile indirilmesi ve görevinin sonlandırılması esnasında demokrasi çağrısı ve koruyuculuğunu üzerine giymiş olan ABD ve Batı devletleri darbeyi görmezden gelerek, âdeta bu durumu göz yummuşlardır (Yalçınkaya, 2014).

Mısır yönetimine Enver Sedat'ın suikastından sonra 1981 yılında Hava Kuvvetlerinde savaş uçağı pilotluğu yapan Hüsnü Mübarek gelmiştir. Mübarek, 1981 yılından Arap Baharı'nın Mısıra geldiği 2011 yılına kadar iktidarda kalmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 41).

Mübarek rejimi, yönetim anlamında bölge Arap ülkeleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak yönetim, kendi iç siyasetinde kendinden önceki iktidarlara (Enver Sedat ve Cemal Abdül Nasır) göre daha istikrarlı bir iktidar dönemi olmuş ve ülke büyük savaşlara girmemiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 41).

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun dağılmasından sonra birey özgürlükleri hususunda ilerleme sağlanmamıştır. Ancak bunun yanında; Sedat ve Nasır döneminde hapse atılan siyasi tutuklular serbest bırakılmış; Siyasi parti ile sivil toplum kuruluşlarında örgütlenme özgürlüğü ve sayısı artmış; yargının yürütmeyi denetleme yetkisi artmış; basın ve ifade özgürlüklerinde gelişme kaydedilmiştir. Tüm bunlarla birlikte Mübarek dönemi, merkezi devletin baskın gücü siyasal özgürlükler alanında varlığı sürdürmüştür (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 41-42).

Mübarek rejimi sürecinde İsrail ile ve ABD ile olumlu yönde etkileşim yaşanmıştır. 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı sırasında Kuveyt'i işgal altına alan Irak Devletine karşı ABD'ye destek göstermiştir. Batıya yakın olmasıyla batıdan ekonomik anlamda Mısır'a destek almıştır. Bölge devletleriyle iyi ilişkiler kurmak isteyen Mübarek, Mısır'ı 1989'da Arap Ligi'ne yeniden kabul ettirilmiştir. Mübarek, "İslamcı Müslüman Kardeşler"³⁴ gibi muhaliflerin batıya karşı İslamcı ve radikal söylemlerini 11 Şubat 2011 tarihine kadar Batının desteğini almada kullanmıştır. Mübarek'in Sedat ve Nasır Dönemlerinden farkı, kontrollü demokrasi bağlamında ekonomik liberalleşme politikası benimsemesidir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 42).

Mübarek Döneminde 2011'de Tunus'taki olaylara benzer sesler çıkmaya başlamıştır. Yasemin Devriminin Tunus'taki süreci Mısır'da hissedilmiştir. Olaylara karşı ön alınmak istense de başarılı olunamamıştır. Tunus'ta olduğu gibi Mısır'da da önce genç aktivistler Twitter, Facebook ve sosyal medya ağları üzerinden örgütlenmişler ve kitlesel gösterilerin hazırlıklarını yapmışlardır. Bu olaylar karşında Batılı müttefiklerin Mübarek rejimine yönelik desteği olamamıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 43).

Tunus'tan sonra Mısır'da da sosyal medya üzerinden örgütlenen gençler geniş kitlelerin önünü çekmektedir. Tunus'ta "oyun bitti" sloganları Mısır'da "kefayaat" (yeter) şeklini almıştır. Kefayaat³⁵, Mısır Değişim Hareketinin diğer ismidir. 2004 tarihli demokrasi söylemli hareket; Olağanüstü Hal Kanunu'nun kaldırılması, dönemin

³⁴ Bkz. Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Mısır iç siyasetinde demokratikleşme sürecinde denge sağlamaya çalışırken dış politika olarak İsrail ve ABD karşıtı söylemleri ile Batıyı karşıtı bir tutum izlemiştir (Ülger, 2016).

³⁵ Bkz. *Kefayaat (Kefâet), eşitlik, denklik, benzerlik ve yeterlik" anlamlarına gelmektedir (Aktan, 2002). Kefayaat grubu (protestoların başlıca organizatörü), Müslüman Kardeşler grubu ile beraber 6 Nisan Gençlik Hareketi,"Hepimiz Khaled Said'iz" Ulusal Değişim Derneđi ve 25 Ocak Hareketi geçici bir milli hükümet kurulması yolunda aracı olarak hareket etmesi için Muhammed El Baradeý'e destek gösterdiler. 25 Haziran'da Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na daha önce başkanlık yapmış olan Muhammed El Baradeý, Mısır protestolarının Tunus devlet başkanının devrilmesi ile sonuç bulan Tunus protestoları ile aynı yolda olması gerektiği anlamını taşıyan ve "Öfke Günü" olarak bilinen 25 Ocak'ta başlayarak daha sonra tüm ülkeye yayılmış olan gösteriler 6 Nisan hareketi tarafından belirlenen protestoları desteklemiştir (https://tr.wikipedia.org/wiki/2011_Mısır_Devrimi).*

siyasi tutuklularının bırakılması, işkencelere son verilmesi, Mübarek diktatoryasının son bulması talepleri ile öğrenci, genç gruplar, sivil toplum kuruluşları, halktan orta sınıf ağırlıklı gruplar, gazeteciler ile hukukçuların gösterilere katılımını sağladılar (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 43).

4 Şubat 2011 tarihinde Kahire'nin Tahrir meydanında “ayırılma günü” adıyla büyük çapta protestolar devam etti. Protestoları bastırmak isteyen Mübarek'e karşı ordu, halk üzerinde güç kullanmayı reddetti. Hüsnü Mübarek ile ordu arasındaki en büyük anlaşmazlık, Hüsnü Mübarek'ten sonra iktidarın kime geçeceği sorusu olmuştur. Hüsnü Mübarek kendisinden sonra yönetime oğlu Cemal'in geçmesini istemektedir. Cemal Mübarek, reform yanlısı olmasına rağmen asker kökenli olmadığı ve Hüsnü Mübarekten sonra iktidarın miras gibi monarşik bir yapıya dönüşeceği fikri ile ordu tarafından istenilmemektedir (Friedman, 2011).

Mısır Ordusu Askeri Konsey Başkanı, 13 Şubat 2011 tarihinde dünya kamuoyuna reform söylemiyle halk isteklerini öne sürerek mevcut rejimi korumuş ve meşrulaştırma çabasına gitmiştir. Konsey Başkanı, Batıya karşı memnuniyetsizlik yaratmamak için dış politikada ABD ve İsrail başta olmak üzere diğer devletlerle yapılan anlaşmalara bağlı kalınacağını açıklamıştır. Bu söylemlerle Mareşal Mohamed Hussein Tantawi³⁶, Mısır Silahlı Kuvvetlerinin en üst konumu ve Yüksek Konsey Başkanı olarak yönetimi devralmıştır.

Mübarek'in istifası iç siyasette Müslüman Kardeşler tarafından “zafer günü” olarak ifade edilmiştir (CNN Türk, 2011). Mısır'da olayların öncülüğünü “Hepimiz Halid Said'iz” sayfasının kurucusu ve Google'ın Mısır müdürü Wael Ghohim ve 6 Nisan Gençlik Hareketi sözcüsü Esmâ Mahfuz yapmıştır. Genç bireylerden oluşan yapıya, rejime muhalifi Uluslararası Atom Enerji Kurumu'na daha önce başkanlık yapmış olan Muhammed el Baradei destek vermiştir (Mommott, 2011). Olayların başını çeken aktivistler; 6 Nisan Gençlik Hareketi'nin kurucularından Asmaa Mahfouz, siyasi yazar Ahmed Ghanem, 6 Nisan Gençlik Hareketi insan kaynakları yöneticisi Israa Abdel Fattah, Kefayaa muhalefet grubunun kurucu üyesi ve Kıpti Katolik Kilisesi'nin üyesi politikacı George Isaac'dir.

³⁶ Bkz. Mohamed Hussein Tantawi, 1935 Kahire doğumludur. Hüsnü Mübarek kendine karşı rakip gördüğü Korgeneral Yusuf Sabri Ebu Talib'i görevden almasıyla 1991 yılında Savunma Bakanı olmuştur. 20 yıl sürece Mübarek'e sadakatle bağlı kalmış ve baskıcı politikasını desteklemiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 48-54).

27 Ocak 2011 tarihinde Avrupa-Akdeniz İnsan Hakları Ağı (EMHRN), Mısır'da Mübarek rejimini şiddet içermeyen eylemleri, şiddet ile bastırđı; polisin orantısız güz kullandığı; sosyal medya ağlarının ve iletişim özgürlüğünün kısıtlandığı gerekçeleriyle kınamıştır. Mübarek rejimini insan hakları taahhütlerine uymaya davet etmiş; ayrıca bu hususlarla ilgili AB tarafından da rejimin kınanması çağrısında bulunmuştur (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 44-46).

Mübarek döneminde Mısır, ABD için önemli bir müttefik konumundadır. ABD için bölgede Mısır'ın önemi; Batı'ya petrol transferinde stratejik konuma sahip olan Süveyş Kanalı'nın koruyucusu rolünde olması ve İran'a karşı denge unsuru olması; ekonomik etkileşiminin olması; İsrail'i tanınması ve 1979 Kahire Anlaşmasıyla³⁷ İsrail'in bekası için önemli bir rol oynaması; Arap Dünyasının liderliği konumuyla etkili bir ülke olmasından kaynaklıdır (Quinn and Mason, 2011).

ABD, Mübarek rejimi ile müttefik konumunda olmasına rağmen Daily Telegraph gazetesinin gizli yazışma ve belgeleri medyaya sunmasıyla ABD ile Mübarek rejimini hedef alan 6 Nisan Hareketi örgütü ile işbirliği içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır. WikiLeaks³⁸, tarafından birçok belge açığa çıkmıştır (Ross, 2011).

30 Aralık 2008 tarihinde ABD Kahire Büyükelçisi Margaret Scobey'in ABD Dışışleri Bakanlığına gönderdiği "ABD Ziyaretindeki 6 Nisan Aktivistleri ve Mısır'da Rejim Değişikliği" başlıklı mektupta işbirliği hususu ifade edilmektedir. ABD, 6 Nisan Gençlik Hareketi ile 2009 tarihinden itibaren yeni oluşturulacak sistem ile ilgili görüş içerisinde (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 56).

Wafd, Nasserte-Young Egypt Party (Cemal Abdünnasır), Karama ve Tagummu Partileri ile Müslüman Kardeşler Örgütü, Kifaya ve İhtilalci Sosyalist Hareket yeni rejim ve Mübarek'in devrilmesi hususunda aynı fikirdedir. Ayrıca WikiLeaks, ABD'nin

³⁷ Bkz. *Mısır-İsrail Barış Ant.*, Mısırlıların "6 Ekim" İsraililerin de "Yom Kippur" olarak adlandırdıkları, 6 Ekim 1973 tarihinde başlamış olan savaşın sonucunda imzalandı. Antlaşmayı taraflar, 26 Mart 1979 tarihinde imzaladı. Antlaşmanın temel noktasını, 17 Eylül 1978'de Mısır Cumhurbaşkanı Sedat ve İsrail Başbakanı Menahem Begin tarafından ABD Başkanı Jimmy Carter gözetiminde imzalanan Camp David Sözleşmesi oluşturdu. Barış Antlaşması ile Mısır İsrail'i resmi olarak tanımış olan ilk Arap ülkesi olurken "Arap-İsrail Savaşı" ile 1948'de başlamış olan "daimi seferberlik durumu" Mısır için sona ermekte ve İsrail ile yeni bir süreç başlamış oluyordu. Antlaşma gereğince Mısır yönetimi, Sina Yarımadası'nın bazı yerlerinin silahsızlanma konusunu kabul ederken, İsrail gemilerinin de Süveyş Kanalı'ndan geçmesinin önünü açtı. Mısır, Tiran Boğazı ve Akabe Körfezi'ni de uluslararası gemi yolu olarak kabul etmişti (Valansi, 2009; Kalabalık, 2019).

³⁸ Bkz. Wikileaks nedir? WikiLeaks, geldiği yer bilinmeyen kaynaklara dayanarak hassas belgeleri açıklayan ve kâr amacı olmayan milletlerarası sivil toplum kuruluşu olarak bilinir. 2006-2016 arasındaki 10 yıllık zamanda 10 milyon kadar belge yayınladığı organizasyonun kurucusu Avustralyalı internet aktivisti Julian Assange'dır. Organizasyon başta, Afganistanda'ki savaş giderleri, Kenya'da yolsuzluk olayları, Guantanamo Körfezi'ndeki Amerikan hapishanelerinin operasyon belgelerini yayınlamıştır. 2012'de "Suriye Dosyaları" adıyla iki milyondan fazla e-iletiyi ifşa etmiştir (tr.wikipedia.org/wiki/WikiLeaks; Ross, 2011).

Kahire Büyükelçiliğinin 2008’de NewYork’ta yaptığı bir görüşmede muhaliflerle işbirliği yaptığını açıklamıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 56).

2011 Nisan ayında Washington’da “ABD-İslam Dünyası Formu” yapılmıştır. ABD Dışişleri Bakanı olan Hillary Clinton, “uzun Arap kışı ısınmaya başladı” şeklinde ifade bulunmuştur. Formda Clinton, Arap ülkelerin tamamında tek bir modelin uygulanamayacağını, her ülkenin ABD tarafından mevcut değerler ve çıkarlar açısından her yönüyle incelenerek politikaların belirlenip uygulanacağını söylemiştir. Tunus ve Mısır olaylarını desteklediğini ve bunun için halk ve yeni yönetim liderleri ile birlikte çalışılacağını; Mısır için 150 milyon dolar fon ayrıldığı ifade etmiştir. Ayrıca özel sektör yatırımı için 2 milyar dolarlık bir destekte sağlanmıştır (U.S. Department of State, 2011).

Mısır’ın İsrail ve Batı dünyasına karşı olan yönetim altına girmesi; Arap ülkeler ile başta İsrail olmak üzere Batıya karşı birlikte hareket etmesi veya buna liderlik etmesi, İsrail için ciddi bir tehdidin ortaya çıkmasına neden olacaktı. Bu bakımdan ABD, Mısır’da arzu edilen yönetim; Müslüman Kardeşlerin etkin olmadığı, ABD’ye müttefik olacak ve kontrol imkânı olan bir yönetimin iktidar olmasıdır. Bu yönetim için iki seçenek vardı. Birincisi Mübarek gibi asker kökenli birisinin seçimle başa geçip mevcut dış politikayı devam ettirmesi; ikincisi Nobel ödüllü, Batı yanlısı Muhammed el-Baradei’in seçilmesidir. Bu sayede Mısır ve ABD birlikte hareket edebilecek; ABD, Mısır’ın Arap Dünyası’ndaki gücünü kendi çıkarlarını koruyacak şekilde yönlendirebilecektir. ABD tarafından istenilmeyen senaryo ise Müslüman Kardeşlerin iktidara gelmesidir. Bu senaryo ABD ve İsrail’in Ortadoğu’daki çıkarlarını tehdit edebilirdi. Özellikle Mısır’ın İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmesi; İsrail-Filistin meselesine yeni bir boyut kazandırabileceği gibi İsrail’e karşı Arap Dünyası’nda topyekûn İsrail karşıtı bir birliğin oluşmasına da neden olabilirdi. Bu durumlar ABD ve İsrail devletleri tarafından göz ardı edilecek hususlar değildi (Hammer and Ismail, 2011).

2.3. LİBYA VE ARAP BAHARI

Şekil 16. Libya Siyasi Haritası

Kaynak: Libya Map.

Libya genel olarak bakıldığında, Orta Doğu kültürüne sahip bir ülkedir ve aşiretler çok etkin rol oynamaktadır. Bu aşiret yapısı hükümete ciddi şekilde müdahale edebilmektedir. Ayrıca Orta Doğu'nun en kıymetli yer altı kaynaklarını elinde bulunduran ülkesidir. Batı ülkelerinin bu nedenle Libya'ya ilgisi vardır. Afrika ve İtalya'ya yakın olmasından dolayı küresel bağlamda değerli bir konumdadır (Tülü, 2021: 23). Kısacası Akdeniz coğrafyasında bulunan Libya, zengin doğalgaz ve petrol yataklarına sahip bir coğrafyadır. Ekonomisinin büyük bir kısmını yeraltı rezervleri ile karşılamaktadır. Libya, Birinci Dünya Savaşı yıllarından İkinci Dünya Savaşı bitimi sonrasına kadar bir sömürü devleti olarak yönetilmiştir (Aktaş, 2020: 80).

Tarihi süreç olarak Libya, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın zayıflığını fırsata çeviren İtalyanların egemenliğine girmiş; 50 yıl boyunca çeşitli baskılar ile İtalyanların egemenliğinde kalmışlardır. Soğuk Savaş'ın başlangıcındaki güç çatışmaları sonucunda, 24 Aralık 1951 tarihinde Meşrutî Krallık olarak bağımsız olmuş ve Birleşmiş Milletler aracılığı sayesinde bağımsız olan ilk ülke konumuna yerleşmiştir (Doğan, Durgun 2012: 66).

Libya'da kurulan Meşrutî Krallığa karşı ilk ayaklanma ve darbe, ülkenin kaynaklarının Kral İdris ve yakınlarının elinde toplanmasından ve halka eşit şekilde dağıtılmamasından memnun olmayan Cumhuriyetçiler tarafından Kral İdris el Senusi'nin zamanında yapılmıştır. Libya'da aşiret tipi yönetimin başlangıcı Kaddafi'nin Kral İdris'e darbe yapması ile başlamıştır. Kaddafi'nin temel amacı, İslamiyet ile sosyalizmi içinde barındıran bir yönetim uygulamaktır. Kaddafi döneminin en önemli girişimlerinden birisi kurulmak istenilen Arap Birliği projesidir (Aktaş, 2020).

Kaddafi'nin Batı karşıtı faaliyetleri, söylemleri sıkça görünen bir durumdur. Terör eliyle de birçok faaliyetin azmettirici olduğu ya kesinleşmiş ya da iddia edilmiştir. Kaddafi bu açıdan Ortadoğu'da Batı ve ABD ile ilişkileri iyi olmayan bir konumdadır (Aktaş, 2020: 80-84).

Arap Baharı, Tunus ve Mısır sonrasında Şubat 2011'de Libya'da başlamıştır. Halk hareketlerinden esinlenen Libyalıların 17 Şubat 2011 tarihinde yaptıkları protestolar, rejim karşıtı olan hareketlerin sonucusu ve en etkilisi olarak tarihe geçmiştir (Kuşoğlu, 2014:107).

Muammer Kaddafi, başlayan gösteriler karşısında diğer ülkelerden farklı olarak reform ve taleplerin yerine getirilmesi doğrultusunda politikalar izlememiştir. Silah ve güç kullanma şeklinde bir yol tercih etmiştir. Kaddafi, devrilen diktatörlerden ayrı olarak ordunun desteğini almıştır. Başlayan ayaklanmalar kısa sürede Libya iç savaşı haline gelmiştir (Taş, 2020: 37). Kaddafi'nin ayaklanmaları durdurmak için sert tedbirlere başvurması krizin daha da artmasına neden olmuştur. Sonuçta rejim karşıtları 17 Şubat'ta Öfke Günü dedikleri gösterileri yapmışlardır. Bu gösteriler Kaddafi yönetiminin sonunu getirmiştir. Öfke Günü, yapılmış olan gösterilerin en şiddetlisi olmuştur (Kadem, 2019: 47).

Birleşmiş Milletlerin ateşkes çağrısı ve çatışmaların sona erdirilmesi kararına karşılık Kaddafi muhaliflere şiddet mücadelesine devam etmiştir. Fransa ve İngiltere'nin liderlik ettiği koalisyon ülkelerince, sonra da NATO bünyesinde Kaddafi'ye karşı hava ve deniz harekâtı gerçekleştirilmiştir (Doğan ve Durgun, 2012: 80). Muhalifler, Kaddafi'nin de hayatını kaybettiği mücadele sonucunda ülkede hâkimiyeti sağlamışlardır (Efegil, 2013: 12).

Kaddafi'nin öldürülmesiyle ülkede istikrarsızlığın daha da arttığı görülmüştür. Ülke çapında birçok silahlı örgüt yapılanması ortaya çıkmış ve Kaddafi sonrası kurulan Ulusal Geçiş Konseyi'nin bu silahlı örgütleri birleştirme çalışmaları sonuç vermemiştir (Aktaş, 2020). 22 Ocak 2012 tarihinden sonra Libya'da siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. 7 Temmuz 2012 tarihinde Geçici Libya Ulusal Konseyi'nin yerini alacak olan "Ulusal Kurucu Meclis" seçimleri yapılmıştır ancak istenilen sonuç alınamamıştır (Karaatlı, 2015). Kaddafi döneminden sonra Libya'da silahlı muhalif gruplar ve DEAŞ faaliyetlerine devam etmişlerdir. Dolayısıyla Kaddafi sonrası Libya'nın en büyük problemi iç savaş ve güvenlik endişeleri olmuştur (Abuhasan, 2013: 52-53).

2015 yılı itibariyle Temsilciler Meclisi tarafından Libya Ulusal Ordu Komutanı olarak atanan Halife Belkasım Hafter, 27 Nisan 2020 ikinci Libya iç savaşı sürerken kendisini tek taraflı olarak Libya Devlet Başkanı olarak ilan etmiştir. 2021 yılı itibariyle Libya için iç karışıklıklar devam etmektedir.

Libya’da Muammer Kaddafi 1969 yılında yapmış olduğu darbe sonucu iktidara gelmiştir (Önder, 2021). Kaddafi dönemi, Libya petrollerinin millileştirilmiş ve gelirin Libya’ya kalması sağlanmıştır (Edurmaz, 2011: 20-27). Kaddafi döneminde Libya halkı için önemli sosyal yaşam için kolaylıklar sağlanmıştır. Elde edilen petrol gelirleri ile eğitim, sağlık hizmetleri, okul, hastane, modern enstitüler, otoyol, ev, ücretsiz elektrik kullanımı gibi imkânlar halka tanınmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 85). Kaddafi dönemin başlangıcında ülke geneline yayılan bir refah ve ilerleme sürecinden zamanla uzaklaşarak, despotik yönetici pozisyonuna dönüşmüştür. Muhalefete karşı sert tutum içerisinde kapalı bir yönetim anlayışındadır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 86). Kaddafi, “cemahiriye” ismini koyduğu milletin siyasi partiler olmadan, komisyonlar ve komünler aracılığı ile doğrudan bir şekilde söz sahibi olduğu kendine has bir sistem ile yönetim uygulamıştır (Bölme, Ulutaş vd., 2011: 9).

Batının tepkisini ve düşmanlığını, 1970-1980’li yıllarda Alman Kızıl Ordusu, İrlanda Cumhuriyet Ordusu, Çakal Karlos ve Ebu Nidal gibi terör gruplarını desteklemesi; Lockerbie bölgesine tüm yolcularının öldüğü uçak düşme olayında suçlu bulunması gibi olaylarla üzerine çekmiştir. ABD ve Batı’nın hassasiyetle üzerinde durduğu bir diğer konu da enerji politikası ve petroldür. Bu çerçevede Kaddafi, Irak eski lideri Saddam Hüseyin gibi “tarafsız değişim değeri” ile Libya petrollerinin dolarla satışını durdurmaya çalıştığı söylemi ABD ve Batı’nın baskısını üzerine çekmiştir. Arap Baharı sürecinde Libya’ya karşı savaş açma ve müdahalede bulunma kararına karşı olan Rusya ve Çin’in destekçi tutumu dahi Batı karşısında Kaddafi’yi yönetimde tutmaya yetmemiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 86-87).

Arap Baharı sürecinde Batı haricinde halkın da destek verdiği ayaklanmaların temel sebeplerinin en başında 1969 yılından itibaren 42 yıldır iktidarda olan; tek adam liderliğine dayalı baskı ile yönetim anlayışındaki Kaddafi’nin yerine halk egemenliğine ve özgürlüğüne dayanan bir yönetimin geçmesi isteğidir. Halkın Kaddafi yönetimine karşı tepkisinin ana sebepleri: Yönetimin şahsi keyif üzerine kurulu olması; iktidara geldikten sonra tüm muhalefet gruplarının kaldırılması; dini yapı ve anlayışlara müdahale; muhalefet partisi, bağımsız sendika, sivil toplum hareketleri gibi alternatif

güç odaklarına müsaade etmemesi; kabile yapılarını böl yönet taktiği ile kontrol altında tutmak istemesi; üst düzey çalışanların yakın çevresinden olması; politika olarak benimsediği İslam sosyalizmi söyleminin aksi yönünde hareket etmesi; petrol gelirlerinin çevre ülkelere göre fazla olmasına rağmen nüfusu az olan Libya halkının bundan yeteri kadar faydalanamamasıdır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 88).

Arap Baharı sürecinin başladığı nokta Libya'nın doğusudur. Bunun temel sebebi doğuda bulunan aşiretler ile Kaddafi'nin aşiretinin arasında yaşanan çatışmaların ve anlaşmazlıkların Arap Baharı'ndan öncesi de var olmasıdır. Libya eski Kralı İdris el-Senussi, Kaddafi tarafından devrilen ve doğudan olan bir liderdir. Doğu aşiretleri, Kaddafi'ye karşı olan grupları desteklemiştir. Bunlar içerisinde İslamcı Savaş Grubu ve İslamcı Hareket gibi Libya devleti tarafından yasadışı kabul gören terör grupları da vardır. Buna karşı Kaddafi doğu bölgesine karşı baskıcı tutum içerisinde olmuş; doğu bölgesindeki Bingazi, Derne, Ajdabia, el Bayda gibi kentler petrol yönünden zengin olmasına rağmen Trablus'tan ekonomik olarak geri kalmış durumda tutarak cezalandırmıştır. Kaddafi bu tutumları nedeniyle doğu aşiretlerine mensup birçok bürokrat ve devlet adınının muhalif hale gelmesine ve rejimden ayrılmasıyla sonuçlanacak tavırlara girmesine neden olmuştur. Bu gibi sebepler yüzünden Kaddafi, 2011 yılında ortaya çıkan olaylarda orta yolu bulacak destekçi bulamamıştır. Ayrıca doğuya karşı sert tutumu Arap Baharı sürecine bakıldığında protestoların neden ilk doğudan başladığına da cevap olmaktadır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 90-92).

1 Şubat 2011 tarihinde Libya ve Danimarka çifte vatandaşlığına sahip olan yazarlık yapan ve aynı zamanda siyaset yorumcusu olan Cemal el Hacı, sosyal medya üzerinden halka ülkedeki rejimi protesto etme çağrısında bulunması ardından tutuklanmıştır (Amnesty International, 2011a). Bu olay sonrasında muhalif seslerden birisi olan 15 Şubat 2011 tarihinde İnsan hakları savunucusu durumunda olan Fethi Terbel'in tutuklanma olayı ile Kaddafi rejimine karşı ilk büyük çapta protestolar Bingazi şehrinde duyulmaya başlamıştır (Amnesty International, 2011b). Benzer şekilde Facebook'ta protesto çağrısı yaydıktan sonra tutuklanan 25 yaşındaki aktivist Rabie al-Messrati, "Bütün Beyida halkı sokaklarda" söyleminde bulunmuştur. Polis ve protestocular arasındaki çatışmalar başkent Trablus güneyindeki Zintan şehrinde bir polis karakolunun yakılmasına neden oldu (aljazeera, 2011a). Libya'nın doğusundaki Bingazi kentindeki iki polis karakolunun da hedef alan bombalı saldırıların olduğu ve doğu Libya yaşanan çatışmalardaki can kaybı haberleri olayları, protestocular ile polis

arasında yaşanan çatışmaları Fransız basını manşetlere taşımıştır (NDTV, 2011: France24, 2011). Olaylar büyüyerek güvenlik güçlerine ait bina ve araçların hedef alındığı bir ortama dönüşmüştür.

14 Şubat 2011 tarihinde başlayan olaylara karşı Kaddafi, sert tutum içerisine girmiş; Kaddafi'nin halka karşı silahlı kuvvetlerin kullanılması, medyada ülkede iç savaş olduğu görüntüsü vermiştir (Pannell, 2011). Kaddafi, olayların büyümesi üzerine dünya basınına karşı en batıdan doğuya protestocuların bastırılacağını; protestocuların el-Kaide ve ABD destekli olduğunu; olaylar karşısında kendisini, ülkesini seven herkesten sokaklara inmesini; iç savaşa karşı ülkeyi kurtarmaya çalıştığını ifade ederek, halkı da bu konularda birleşmeye çağırmıştır (BBC News, 2011a). Kaddafi'nin oğlu Saif Kaddafi de bir basın konuşmasında halkı birleşmeye çağırmış aksi halde ABD ve İngiltere'nin ülkeyi işgal edeceğini ifade etmiştir (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 94).

Protestolarda muhalifler arasında ölen kişi sayısının artması 20 Şubat 2011 tarihinde Birleşmiş Milletlere akredite³⁹ bulunan 22 adet sivil toplum kuruluşunun orta bir çağrı yapmasına neden olmuştur (BBC News, 2011a; Yavuz ve Erduramaz, 2012: 95). BM Anlaşmasının 6'ncı ve 7'nci bölümüne atfen BM Genel Kurulunun almış olduğu 60/251 sayılı İnsan Hakları Komisyonu kararına uygun şekilde bir soruşturma komisyonu kurulması gündeme gelmiştir (Erduramaz, 2020: 32). Kaddafi, taraflarından ve halktan hedeflediği desteği alamamıştır ancak Kaddafi ülkeyi kurtarmaya çalıştığını ifade ederek sonunda şehit de olsa asla istifa edip ülkeyi terk etmeyeceğini, halkı da bu konularda birleşmeye çağırdığını ifade etmiştir (BBC News, 2011a). Kaddafi'nin açıklamaları sonrasında Libya doğusunda yer alan Bingazi şehri isyancıların eline geçtiği ve yönetimin burada düştüğü dünya basınında yer almıştır (Pannell, 2011).

23 Şubat 2011 tarihinden itibaren başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya, BM ve ABD, Libya'ya karşı yaptırım uygulayacağı hususunda açıklamalarda ve toplantılarda bulunmuşlardır (Erduramaz, 2020: 33). Kaddafi ülke dışından gelen baskıları ABD ve İngiltere'nin Libya'yı işgal planı olduğu şeklinde açıklamalar yapmıştır. Batı ile Kaddafi'nin sadece askeri anlamda dahi aralarında yaptıkları yardımlar, anlaşmalar ve ticari faaliyetler 2003 yılında Ukrayna'dan An-32 uçakları ile başlamış, 2004 yılında da devam etmiştir. 2006 yılında İtalya ile silah, uçak, sınır güvenlik sistemleri, askeri eğitimler yapılmıştır. 2007 yılında Hırvatistan; 2008

³⁹ Bkz. Fransızca kökenli kelime olan akredite kelimesi, üçüncü taraflarca dâhilinde kurum veya kuruluşu bağımsız olarak çalıştığını belirten bir denetleme anlamına gelmektedir (TDK).

tarihinde İngiltere; 2009 yılında Rusya ve İtalya, bu anlamada Libya ile ilişkiler içerisinde olmuştur. Tüm bu ilişkilere rağmen 2011 yılında ülkeler arasında sert ilişkiler ve diyaloglar kurulmuştur. Kaddafi, yaptırım haberleri ve iç isyanlara rağmen iktidarı bırakmamış ve silahlı mücadeleye devam etmiştir. 22 Ağustos 2011 tarihinde Trablus kaybedilmiş; 20 Ekim 2011 tarihinde Kaddafi'nin doğduğu yer olan Sirte de düşmüş ve Kaddafi burada öldürülmüştür (Erdurmaz, 2020: 12-35).

ABD ve AB'nin Libya'ya Müdahalesi: ABD, BM tarafından 1993-2003 yılları arasında Libya'ya karşı yaptırımlarda etkili olan bir devlet olmuştur. 2003 yılında sonra ABD, Libya ile iyi ilişkiler kurarak Avrupalı petrol şirketleri ile rekabet içerisinde girmiştir. ABD 2003 yılından sonra 2010'lu yıllara kadar ABD-Libya Yatırım Ortaklığı ile pazarda 2,7 milyar dolar ticaret hacmine ulaşmıştır. Kaddafi, 2004 senesinde CIA'ye ülke içerisinde hususi bir temsilcilik açma izni bile vermiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 95-100).

Libya, tüm bu ilişkilere rağmen tarihsel kök olarak Avrupa emperyalizminde kalmış; İngiltere, Fransa, İtalya ile derin ilişkileri olan bir ülkedir. İtalya devleti, İtalya Başbakanı Silivo Berlusconi döneminde Libya Devlet Yatırım Şirketi'nin %22 hissesini satın alıp rejimin ortağı olmuştur. Kaddafi ve İtalya arasında petrol başta olmak üzere birçok alanda anlaşmalar yapılmış, 2009'da Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 100).

Fransa Sarkozy döneminde Libya ile olan ilişkilerini artırmak ve daha büyük pay almak için girişimlerde bulunsa da Fransız petrol şirketi Total, Libya pazarının %2'sini kontrol edebilmektedir. İngiltere ve İtalya'nın gölgesinde kalan Fransa Kaddafi'ye karşı çıkan isyanları kendi çıkarı için kullanmak istemiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 100).

Batı ve ABD, Libya'da çatışmaların süresinin uzamasını istememektedir. Bunun temel nedeni ise, Kaddafi'nin protestoculara karşı silahlı kuvvetlerin kullanılmak istemesi ve petrol kuyularının imhası dâhil karşı saldırı harekâtı başlatmasıdır. Saldırıları sonrası Brega petrol bölgesinde yapılan saldırı sonrası petrol fiyatı ilk defa 100 ABD doları üstüne çıkmıştır. Bu durumda Avrupa ve ABD'yi tedirgin etmiştir. Ayrıca ABD açısından Libya coğrafyasının iki temel stratejik özelliği daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki Fransız etkisinde olan Çad, Cezayir, Tunus, Nijerya'ya Libya'nın sınırlarının bulunması ve Frankofon Afrika'dan Merkezi Batı Afrika'ya geçiş kapısı olmasıdır. Bölge incelendiğinde Fransız ve Belçika kolonisi durumdadır. ABD, Libya

üzerinden bu zinciri kırarak bölgede daha etkin varlık gösterebilecektir. İkinci önemli olan konu ise; Amerika Birleşik Devletleri, Kaddafi sonrasında kurulması planlanan yeni batı taraftarı olan yönetim ile Libya'daki değerli petrol kaynaklarına ulaşabilecek fırsatı yakalamış olacaktır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 100-101).

Genel olarak bakıldığında Arap Baharı ile kıtanın yeniden şekillenmesi ve Çin'in etkisinin azaltılması ABD için bir diğer önemli husustur. Libya Petrol Enstitülerinde Çin merkezi önemli bir rol üstlenmektedir. Çin Milli Petrol Şirketi (The China National Petroleum Corp-CNPC) merkezli olarak, karışıklıklar öncesi 36 bin kadar işçi gücünün bölgeye gönderilmesi, hazırlanan 50 proje ve Libya petrolünün %11 kadarının Çin'e ihraç edilmesi gibi gelişmeleri de süreçle ilişkilendirmek mümkündür.

ABD, Libya politikasında doğrudan müdahale yerine NATO ve BM gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliğine girmeyi tercih etmiştir. Bu açıdan BM'de Çin ve Rusya'nın da çıkarlarını değerlendirmesi gerekmiştir. BM, BM Güvelik Konseyi 1970 sayılı Ambargo kararı ile Libya'ya ambargo uygulamıştır. ABD ve Batı, Kaddafi'nin meşruiyetini kaybettiğini ifade ederek yönetimi bırakması gerektiği hususunda uyarılarda bulunmuştur. İngiltere ise ambargo kararı sonrası uçuşa yasaklı bölge (No Flight Zone) uygulamasını önermiştir (BBC News, 2011b). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi olan 5 üye ülke arasından Rusya ve Çin'in çekimser oyu ile acele şekilde ateşkes isteyen Libya hava sahasında uçuşa yasaklı bölge uygulamasını onaylamıştır (United Nations, 2011a). 17 Mart 2011 BM Güvenlik Konseyi açıklamalarından sonra 19 Mart 2011 tarihinde Odyssey Dawn Operasyonu, ABD'nin 2003 Irak işgalinden itibaren Arap coğrafyasındaki en kapsamlı operasyonu olarak değerlendirilir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 108).

Rusya'nın BM'de çekimser oy kullanmasının sebebi ise Alexei Podtseron'un ifadesiyle Rusya ve Libya arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilecek çeşitli uygulamaların ertelenmesi yönündeydi. Rusya, Libya'nın iç karışıklıkları sonrasında 10 milyar dolar civarında bir kayıp yaşamıştır (Vladimir, 2011).

BM kararı gereği NATO, Libya'daki sivillerin korunmasına yönelik alınacak tedbirler: Libya kuzeyinde belli bir bölgenin uçuşa yasaklı bölge tesisi; Kaddafi'ye denizden gelecek yardım ve ikmal önlemek için deniz ablukası; sivillerin tehditlere karşı korunmasıdır. BM'nin 1973 sayılı kararından sonra Libya için Fransa'nın ev

sahipliğinde 19 Mart 2011 tarihinde bir zirve yapılmış ve Fransa tarafından Türkiye davet edilmemiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 112-114).

Londra Konferansından sonra Libya için Kaddafi rejimine karşı uluslararası toplumun topyekûn olarak neler yapabileceği hususunda ortak kararlar almak için Libya Temas Grubu kurulmuştur. Kurulan gruba ABD, öncülük etmemiş dönemin başkanı Obama iç siyasette dengeli bir yol izlemek istemiştir. Fransa bölgede etkin olma çabası ile öne çıkmaya çalışmıştır. Toplantılara uluslararası örgütler haricinde 21 ülke katılırken daha sonrasında toplantıya katılım sayısı 40'lı sayılara kadar çıkmıştır. Libya Temas Grubu'nun ilk yaptığı toplantı 13 Nisan 2011 tarihinde Katar'ın başkenti olan Doha'da gerçekleşmiştir. İkinci toplantı İtalya ev sahipliğinde Roma'da düzenlenmiş; Türkiye'yi temsilen dönemin dışişleri başkanı Ahmet Davutoğlu katılmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 114-115). Libya Temas Grubunun İstanbul'da yapılan toplantısında alınan kararlar neticesinde Bingazi merkezli Ulusal Geçiş Konseyinin (UGK) ülkede yönetimde meşruiyetinin tanınmış olması Kaddafi tarafından sert bir şekilde tepki verilmesine neden olmuştur (Jones. 2011). Rusya, Libya Temas Grubunun meşru olmadığı, hukuka karşıt bir oluşum ile Kuzey Afrika ülkesine müdahalenin tüm Ortadoğu'yu etkileyeceği hususunda sert tepkiler göstermiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, 13 Mayıs 2011 tarihinde yaptığı açıklamada Libya Temas Grubunun yaptırımları ve söylemleri sonrasında uçuşa yasak bölge konusunda BM'de ret oyu kullanılmadığı için pişman olduğunu ifade etmiştir (Osborn, 2011). Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi, 6 Mart 2011 Moskova ziyaretinde Rusya ile Libya konusunda paralel hareket etmişlerdir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 117).

16 Eylül 2011 tarihli BM Genel Kurulu'nda alınan Libya ile ilgili kararlarda Libya temsil için Ulusal Geçiş Konseyine (UGK) yer verildi. Alınan kararlarda Libya Milli Petrol Şirketi (NOC), Zueitina Petrol Şirketi, Libya Merkez Bankası ve Libya Yabancı Bankası Afrika Yatırım Teşebbüsleri üzerindeki dondurma işlemleri yerinden düzenlendi. UGK'yı 193 üyeden 114'ünün desteğini aldı (Aljazeera 2011b). UGK, ülkenin bayrağını ve resmi adını değiştirmiştir (BBC News, 2011c). 20 Eylül 2011 tarihinde olan Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısında da Libya ile alakalı olan benzer konulara ve destekler verilmiştir (UN News, 2011).

Geçici Ulusal Konsey, Kaddafi rejiminin yıkılmasından sonra 31 Ekim 2011 tarihinde konseyi oluşturan üyeler arasından geçiş dönemi başkanı seçilmiştir. Böylelikle geçici hükümet Libya'da kurulmuştur (Erdurmaz, 2020: 130).

2.4. SURIYE VE ARAP BAHARI

Şekil 17. Suriye Siyasi Haritası

Kaynak: Syria Map.

Suriye coğrafi olarak 187,4 kilometre karelik bir yüz ölçümüne sahiptir. Kuzeyinde 911 kilometrelik bir uzunluğa sahip sınırı ile Türkiye; doğu tarafında Irak; güney tarafında Ürdün ve İsrail; batı tarafında Lübnan ve Akdeniz ile siyasi sınırları bulunmaktadır. Başkenti Şam olmak üzere önemli kentleri: Halep, İdlib, Hama, Humus, el-Rakka, el-Hasaki, Deyri Zor, Dera, Lazkiye ve Tartus'tur (The World Factbook, 2022a).

Etnik olarak Suriye 2009 verilerine göre %90'ı Araplardan, %9'u Kürtlerden ve %1'lik azınlıkta Türkmenlerden, Çerkezlerden ve Ermenilerden oluşmak üzere yaklaşık 21 milyon nüfusa sahiptir. Halkın %89'sı Müslüman ve bunların da %74'ü Sünni, %12'si Şii ve %3'de Dürzi; %10'u Hristiyan; geri kalan azınlık grup ise Yahudi ve Yezidi'dir (The World Factbook, 2022a).

1920'li yıllara kadar bölgede Bilad-ı Şam olarak bilinmektedir ve Suriye bir devlet değildir. Osmanlı devleti sınırları içerisinde ayrıldıktan sonra Sykes-Picot gizli anlaşmasıyla birlikte 1916 yılında Fransa ve İngiltere arasında manda rejimleri kurulmuştur. Fransa bölgede hâkimiyetine aldıktan sonra bölgede Lübnan Devleti, Halep Devleti, Nusayri Devleti, Şam Devleti, Cebel-i Durûz Emirliği ve Hatay Cumhuriyeti adı altında altı parçalı bir manda sistemi oluşturulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa, 1946 tarihinde bölgeden çekilirken Suriye Devleti kurulmuştur. Suriye Devleti bağımsızlığını kazandıktan sonra darbeler sürecine girmiş ve Arap Baharı sürecine kadar da Baas rejimi idaresinde olmuştur (Affaş, 1999 akt. Yılmaz, 2016: 154).

2011 Mart ayında Arap Baharı etkileri bölgede görülmeye başlamıştır. İlk Şam'da başlayan protestolar Dera bölgesindeki gösterilerle hız kazanmıştır. Protestocuların şiddete başvurmamaya özen göstermesine karşın Esad yönetimi, topluluklara karşı şiddet ve silah kullanması olayların ülke geneline yayılmasına neden olmuştur. 27 Temmuz 2011 tarihinde Esad rejiminin yaptırımlarına karşı çıkan muhalif askerler Riyad el Esad liderliğinde Özgür Suriye Ordusunu (ÖSO) kurmuşlardır. Örgüt, sivilleri Esad rejimine ve diğer örgütlere karşı korumak için faaliyet gösterdiğini açıklamıştır. 2011 Nisan ayında BM'de Suriye Esad rejiminin kınanması kararı Rusya ve Çin oylarıyla veto edilmiştir. ÖSO, 2012 yılına gelindiğinde sayı olarak 40 bin kişiye ulaşmıştır (Arı, 2017: 489). Ülke içinde 2020'li yıllarda hala istikrar sağlanmamıştır.

Arap Baharında başlangıç Tunus olsa da asıl etkileri Suriye'de yaşanmıştır. Bu amaçla Suriye iyi incelenmeli ve analiz edilmelidir. Dolayısıyla Arap Baharında çözümsüz kalan birçok mesele vardır ancak bunların en önemlisi Suriye meselesidir. Suriye'ye bakıldığında bölge enerjinin naklinde kilit öneme sahip bir alandır. Irak'tan çıkan enerji, Suriye kuzeyi üzerinden Akdeniz havzasına İsrail ortaklığı ile ulaştırılabilecektir. Diğer taraftan geleceğe matuf olarak Körfez bölgesinin zengin doğalgazlarını boru hatlarıyla Suriye üzerinden hem Türkiye'ye hem de Akdeniz'e dolayısıyla da Avrupa pazarına ulaştırmak mümkündür.

Ayrıca Suriye'nin önemli olmasının bir diğer nedeni de ABD-Rusya-Türkiye-İsrail stratejik çıkarlarında önemli bir konumda olmasından kaynaklıdır.

Suriye'de 1963 yılı itibarıyla Baas Partisi yönetiminde olmuştur. 1970 tarihinde Hava Kuvvetleri eski komutanı Hafız Esad 16 Kasım ayında darbe ile iktidarı ele geçirmiştir. Esad dönemiyle Alevi-Nusayri ağırlıklı bir rejimin etkisine giren Suriye, İran İslam Devrimi sonrası İran ile yakın ilişkiler kurmuştur. Sünni ağırlıktaki Arap ülkeleri bu duruma hoş karşılamamıştır. Suriye Esad yönetimi döneminde çevre ülkeler aleyhine de bir takım politikalar geliştirmiştir. Bu bağlamda bakıldığında kuzey komşusu Türkiye'ye karşı PKK'yı; İsrail Devletine karşı da Hamas ile Hizbullah'ı desteklemiş ve kullanmıştır. 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümü üzerine yerine Beşşar Esad geçmiştir. (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 148-149).

Ülkede ordu içerisine bakıldığında Alevi Nusayri popülasyon etkisi yüksektir. 2'nci Tümen Sünni bir gruptan oluşsa da komuta kademesi Nusayri-Alevilerden

oluşmaktadır. Ordu içerisinde 3'üncü Kolordu Çerkezler tarafından yönetilen ve karargâhı Halep'teki Sünni olan kolordudur (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 150).

Suriye yönetimi Arap Baharı başladığı zamanlarda dört temel sütun üzerinde durmaktaydı. Bunlar, Alevilerin askeri istihbarat aygıtı üzerindeki kontrolü; Baas Partisi'nin siyasi sistem üzerindeki tekeli; Alevi birliği; Esad ailesinin gücü elinde tutmasıdır (Bhalla, 2011).

Suriye'de Arap Baharı'nın etkileri yaygınlaşırken 29 Mart 2011 tarihinde hükümet istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Beşşar Esad tarafından hükümetin istifası kabul edilmeden önce halk Şam'da büyük meydana toplanarak Esad'a destek vermiştir. Halk "Kana kan, cana can, seninleyiz; Allah, Suriye, Beşşar Esad ve hepsi bu; Bir, bir, bir, Suriye halkı birdir" şeklinde sloganlar atılmıştır (BBC News, 2011d).

Arap Baharı rüzgârı kamuoyuna Şii Baas yönetimi karşıtı hareketler olarak Suriyeli Kürtlerin çıkarttığı gösteriler olarak lanse edilmiştir. 12 Nisan 2011 tarihine kadar protestocular ile rejim arasında yaşanan olaylarda 200 kişinin üzerinde insanın öldüğü Ürdün'de yaşayan Suriye İnsan Hakları Derneği Başkanı Ammar Kurabi ve Arap Birliği gibi çeşitli kişi ve kurumlar tarafından ileri sürülmüştür. 2011 Nisan ayında rejim kuvvetlerinin Kürt nüfusu yoğun bölgelere intikal ettirildiği gözlemlenmiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 151-152).

Arap Baharı etkilerinin Suriye'ye gelemenden hemen öncesinde 2011 Mart ayı döneminde Suriye Dışişleri Bakanı Naci Itri ile Petrol ve Madeni Kaynaklar Bakanı Süfyan El Allo, İran doğal gazının "Türkiye-Irak-Suriye" üzerinden Akdeniz'e, oradan da Avrupa'ya transferini öngören bir projeyi görüşmek üzere İran'a ziyaretten bulunmuşlardır. Ziyaretin amacı, yakın tarihli bu proje ile Suriye devletine 20-40 milyon metreküplük doğalgaz imkânı sağlamak ve İran-Irak-Suriye arasında politik sert iniş çıkışların önüne geçmektir. Suriye Hükümeti'ne göre, Suriye Arap Baharı öncesi yaptığı projeler doğrultusunda ülkenin ilerlemesiyle birlikte başlayan ayaklanmalar ve protestolar, yabancı ülkeler tarafından destekli olarak yapılmaktaydı. Arap Baharı görünümüyle Suriye'de ilk başlayan olaylara bakıldığında merkezde değildir. Gösterilerin başladığı Dera, Ürdün sınırına; Hama, Lübnan'a yakındır. Gösterilere bakıldığında Suriye Hükümeti tarafından "militan İslamcılar" tarafından organize edilen Müslüman Kardeşler gibi örgütlerin kullanıldığı ileri sürülmüştür (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 152-153).

ABD'nin Suriye Esad yönetimine karşı muhalif güçleri desteklemesinin temel nedenleri: Libya, İran gibi Suriye'nin de terörü destekleyen ülke olarak dünya kamuoyuna yayması; Suriye yönetiminin, İsrail'e karşı Hizbullah ve Haması desteklemesi; İran ve Rusya ile iyi ilişkiler kurarak bölgede ABD'nin gücünü azaltması ve çıkar politikalarına ters düşmesidir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 153; Abi-Habib, 2017).

Suriye muhalefet gruplarından Reform Partisi lideri Ferid Kadri, The Wall Street Journal aracılığıyla verdiği röportajda Suriye için takip edilecek politikanın İran ve Hizbullah'ı zayıflatmak yönünde olduğunu; İran'ın paryası halini aldığını ve bunu kırmak için de ABD ve AB'den yardım alınması gerektiğini ifade etmiştir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 153). Yabancı ülkelerin Suriye üzerinde etkisini 8 Nisan 2011 tarihinde Washington Post aracılığıyla; ABD Dışişleri Bakanlığı, Suriye'ye yönelik 2006 tarihinden 2011'li yıllara kadar 6 milyon dolar özgürlük ve demokrasi çalışmaları için muhalif gruplara yardım göndermiş olduğunun ortaya çıkmasından da anlayabilmekteyiz. Ayrıca yine Washington Post tarafından ortaya konulan Londra merkezli ve ABD destekli Barada TV'nin faaliyete başladığı 2009 Nisan ayından itibaren Suriye Esad rejimine karşı propagandalar yapmıştır. Buna benzer ABD destekli muhalif hareketler, 2005 yılında ABD ile Suriye'nin diplomatik ilişkilerinin durdurulduğu ABD başkanı George W. Bush döneminden itibaren yapılan faaliyetlerdir (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 153; Der Standard, 2011).

Michel Chossudovsky⁴⁰, Suriye'de ortaya çıkan olayları ABD, İsrail dâhil olmak üzere yabancı güçler tarafından örtülü olarak desteklenen silahlı bir ayaklanma olarak değerlendirmekte ve ilgili devletleri suçlamaktadır. Washington'un amacı Suriye'de kontrol edilebilir bir kukla rejimdir. Amaç Suriye halkına özgürlük, demokrasi taşımak değil çıkarlarını desteklemeyen Esad rejimini devirmektir. Suudi Arabistan, İsrail, Ürdün ve Suriye'de gösterileri başlatan 14 Mart İttifakı da ABD ile bu ortak amaç çerçevesinde çalışmaktadır (J, 2011).

⁴⁰ Michel Chossudovsky (1946 doğumlu) Kanadalı bir ekonomist, yazar ve komplo teorisyenidir. Ottawa Üniversitesi'nde fahri ekonomi profesörü ve 2001 yılında kurulan globalresearch.ca web sitesini yöneten Küreselleşme Araştırmaları Merkezi'nin (CRG) başkanı ve direktörüdür. Chossudovsky 9/11 (11 Eylül Saldırısı) hakkında komplo teorilerini destekledi. 2017'de Küreselleşme Araştırmaları Merkezi, NATO'nun Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi'ndeki (STRATCOM) bilgi savaşı uzmanları tarafından Rusya yanlısı propagandanın yayılmasında kilit bir rol oynamakla suçlandı. Yoksulluğun Küreselleşmesi adlı yazdığı kitabında, geri kalmış olan veya gelişmekte olan ülkelere, nasıl planlı olarak ekonomik soykırım yapıldığını anlatıyor. Uluslararası finans örgütlerinin, bağımsız ülkeleri ne şekilde vesayetlerine aldığını belgelemiştir.

Esad rejimine karşı başlayan Büyük Cuma Gösterilerinin başlangıcı 22 Nisan 2011 günüdür. 22 Nisan 2011 Cuma günü kılınan Cuma namazı sonrasında protestocuların Deyri Zor, Dera, Hama ve Kamışlı'da yaptıkları gösterilere Esad rejimi sert şekilde cevap vermiş göstericilerin üzerine ateş edildiği iddiasıyla tarihe Kanlı Cuma olarak geçmiştir. Aktivistler, Cuma günleri Esad rejimine karşı direniş göstermişler ve protestolarına devam etmişlerdir. Slogan diğer Arap ülkelerindekine benzer olarak “daha fazla demokrasi” şeklindedir (Aljazeera 2011c; Tisdall and Marsh, 2011; Shadid, 2011).

Tunus ve Mısır'dan farklı olarak Suriye'de yaşanan sürece bakıldığında silahlı kuvvetlerin rejime sıkı şekilde bağlı olduğunu görmekteyiz. Bu da bölgede oluşan gösteri ve protestolara daha ağır şekilde cevap verilmesini kolaylaştıran bir unsur olmuştur (Kepel and Kramer, 2011). 2011 Haziran ayında protestocular tarafından Cisir el-Şigur yakınlarında polis ve güvenlik güçlerine ait 120 askerin öldürülmesi direnişin silahlandığını göstermiş; ülke içerisinde iç savaş görünümü kazandırmış; Esad rejimi taraftarlarının silahlı kuvvetlerin kullanılmasına çağrıda bulunmasına neden olmuştur (Wyler, 2011; Karouny, 2011; Sly, 2011). Aynı dönemde Lübnan'da benzer olaylar yaşanmaktadır. Bölgedeki istikrarsızlık ve Suriye'de ülke dışına kaçan sivil halktaki tedirginlik Esad rejiminin meşruluğunu kaybettiği söylemlerinin de kaynağı haline gelmiştir. Esad rejiminin aktivistleri güç kullanarak bastırması ve sivil halkın da bundan zarar görmesi Esad'ın halkını yok ettiği; Batı'nın olaylara müdahale etmesi gerektiğini destekleyenler kadar Batı'nın da bu olayların bir aktörü olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur (Young, 2011).

2011 Temmuz ayında Hama'da protestoculara destek olmak amacıyla ABD, Suriye Büyükelçisi Robert Ford ve Fransa Suriye Büyükelçisi Eric Chevalier, Hama'ya gitmişlerdir. Ziyaretlerinin ardından Hama kentinde yaşanan olaylara karşı endişe duyduklarını açıklamışlardır. Suriye yönetimi Hama ziyaretine karşılık ABD ve Fransa'yı protesto etmişler ve Şam'da “yabancı müdahalesine karşıyız” şeklinde protestolar atılmıştır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 162-164).

Esad rejiminin göstericilere uyguladığı şiddetli şekilde oyları bastırma politikası çok sayıda vatandaşın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu olayların devam etmesi üzerine başta ABD, Fransa ve Almanya; Rusya liderini kınamış ve olayların bir an önce durması gerektiği söyleminde bulunmuşlardır. Benzer şekilde BM ve Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) de Esad rejimine karşı kınama uyarısında

bulunmuşlardır. Olaylar sonrası yabancı medya mensupları sınır dışı edilmiştir. Olayların ardından AB ülkeleri 2011 Kasım ayından itibaren petrol ve ürün alımlarını durdurma kararı vermiştir. Real Estate Bank, Yatırım Grubu Cham Investment Group, nakliye firması Mada Transport ile iş bağlantısı yapılması da yasaklanması üzerine AB'nin bu kararını kınayan Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise söz konusu durumun “iyi şeylere yol açmayacağını” belirterek tepki göstermiştir. Beşşar Esad ise olaylar karşısında ordunun tutumunun “halklarına, ülkelere ve inançlarına sadakatini” kanıtladığını söylemiştir. Esad, askerlerin “çaba ve fedakârlıklarının” gelecekte “hayran kalınacağını” söyleyerek; ordunun, bu fedakârlıklar sayesinde “ülkenin düşmanlarını yok etme, isyanı sona erdirmeye ve Suriye’yi koruma” hedefine ulaştığını ifade etmiştir. Ayrıca Esad, Suriye'nin bu komplonun yeni bölümünde ülkesinin hayatta kalabileceğine ikna olduğunu söyleyerek; İsyancılar ülkeyi “parçalamakla” ilgilendiğini; Suriye'deki ayaklanmanın aynı zamanda “bütün bölgenin birbiriyle savaşan küçük devletlere bölünmesinin” amaçlandığını ve bunun daha başlangıç olduğunu belirtmiştir. Esad, Suriye hükümetinin politikasını sürdürmek için “her zamankinden daha kararlı” olduğunu ifade etmiştir (Yeni Şafak Medya, 2011; Spiegel Ausland, 2011; Gehlen, 2011; Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 165-166).

2011 Kasım ayında Esad, Arap Birliği ile reformlar ile muhalefetle diyalog hususunda anlaşmaya varsa da istenilen sonuç uygulamaya yansımamıştır. Esad'a göre öldürülenler masum sivil halk değil silahlı terör örgütü mensuplarıdır. Özgür Suriye Ordusunun Suriye birimlerine gerçekleştirdiği 2011 Kasım ayı saldırısından sonra 17 Kasım 2011 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, uluslararası kuruluşların muhaliflere yönelik baskıyı artırması gerektiğini; krizin sonucu iç savaş çıkabileceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Esad, bu olayların sadece Suriye değil tüm bölgeyi etkileyeceğini ifade etmiştir. Esad'a göre protestocular üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar, ideolojik düşünce ve çıkar gütmeksizin reform isteyenler; hüküm giymiş suçlular; ülke dışından yardım alarak çıkar karşılığı direnişte bulunanlardır (Yavuz ve Erdurmaz, 2012: 171-183).

Suriye yönetimine karşı uluslararası alanda Beşşar Esad'ı destekleyen grup ve ülkelerde mevcuttur. Sürecin başlangıcı itibarıyla İran ve Venezüella doğrudan destek veren ülkelerdendir. BM Güvenlik Konseyi oylamalarına bakıldığında Suriye rejim karşıtı oylamalarda Rusya ve Çin veto etmiş veya çekimser oy kullanmışlardır. Ayrıca Lübnan, Güney Afrika Cumhuriyeti, Hindistan ve Brezilya; Suriye yönetimini doğrudan

karşısına alamamışlardır (Yavuz ve Erduramaz, 2012: 209). Suriye’de Esad rejiminin devam etmesinin en temel nedeni ise Rusya tarafından ekonomik, siyasi ve askeri olarak desteklenmesidir. Diğer taraftan Müslüman Kardeşler’in Suriye’de de önemli bir tabana sahip olması, Mısır tecrübesinden sonra Batılı devletlerde Esad sonrası iktidar konusunda kafa karışıklığına neden olmuştur.

2.5. ARAP BAHARI VE BÖLGE DIŞI DEVLETLERİN TUTUMU

Arap Baharı yaşandığı coğrafya itibariyle bölge devletleri kadar bölge dışı aktörlerin de rol aldığı bir süreç olmuştur. Hem Ortadoğu karasındaki petrol kaynakları hem de Doğu Akdeniz’de keşfedilen ve keşfedilmekte olan hidro-karbon rezervleri Arap Baharı olarak başlayan toplumsal hareketlerin bölge dışı aktörlerin de etkisiyle bir vekalet savaşına dönüşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla pek çok devlet sürece dahil olmuştur.

Tablo 6. *Suriye İç Savaşı Taraflarının İsteddiği ve İstemediği Durumlar*

Bölgedeki Temel Aktörler	Varlığını ve Etkinliğini Stratejik Çıkar Olarak İstemediği Gruplar (Öncelik sırasına göre sıralanmıştır.)			Bölgede Olmasını hedeflediği Strateji
	I. Öncelik	II. Öncelik	III. Öncelik	
ABD	DAEŞ & İran	Etkin Rusya	Bölgesel Güç Türkiye	Kürt koridoru
Rusya	Etkin ABD	Etkin Türkiye	DAEŞ	Esad Rejimine bağlı Suriye
İran	Etkin Türkiye	Etkin ABD	DAEŞ&YPG	Esad Rejimine bağlı Suriye
PYD/YPG/PKK	Etkin Türkiye	DAEŞ	İran & Rejim	Kürt koridoru
Esad Rejimi	DAEŞ	Muhalifler & TR	PYD&YPG	Kendisine Bağlı Suriye
Muhalif Gruplar	Esad Rejimine bağlı Suriye	DAEŞ & İran	Rusya & ABD	Esad rejiminin olmadığı Federal yapı
Türkiye	Kürt koridoru	DAEŞ	İran & Rejim	Suriye bütünlüğü

Kaynak: Kuzu, (2019: 35).

2.5.1. Arap Baharı ve Rusya

Rusya, Arap Baharı sürecinden siyasi anlamada olumsuz etkilenmiştir. 2010 yılı itibariyle Tunus’ta başlayan olaylara Rusya ilk etapta olayların bütün otoriter rejimlere karşı ders olması gerektiğini ileri sürerken Mısır ve Suriye ile birlikte söylemler değişmiştir. Ayrıca Rusya için DAEŞ, Kafkasya’da etkisini artıran bir tehdit olmasının

yanı sıra Belarus, Ukrayna ve Rusya gösterileri ile birlikte “Slav Baharı⁴¹” endişesi duyulmuştur (Yılmaz, 2016: 145; Korsunskaya, 2011; Eremenko, 2014).

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Mısır yeni lideri Abdülfettah El-Sisi ile görüşmelerde bulunmuş; Mısır Devleti ile Avrasya Ekonomik Birliği (AEB)⁴² arasında serbest ticaret bölgesi oluşturulması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca Rusya, Mısır’da nükleer enerji santrali inşasında destek olacağını bildirmiştir. Sisi ve Putin arasında ekonomik ve siyasi olarak olumlu bir süreç gelişmiştir. Bunun en temel nedeni Sisi’nin Batı tarafından verilen desteğin her an çekilebileceği düşüncesidir. Rusya da bu durumdan faydalanarak hem ekonomik hem de stratejik kazanımlar elde etmiştir (Yılmaz, 2016: 147-149). Diğer taraftan Doğu Akdeniz enerji rezervleri açısından Mısır’ın önemli bir konumda bulunması da Rusya’yı Mısır’a yakınlaştıran bir etkidir.

Rusya, Arap Baharı süreci itibari ile ABD ve Batı Bloğuna karşı stratejik olarak politika uygulamış; Libya lideri Kaddafi’nin Sovyetler Birliği döneminden kalan tüm borcunu silmiş ayrıca da silah ve petrol satışı anlaşmaları imzalamıştır. Ancak Libya’da ABD destekli muhalefet yönetimi ele almıştır. ABD ile Rusya’nın Arap Baharı sürecinde konumlarına bakıldığında ABD, Obama yönetimi ile Ortadoğu’da daha etkisiz kalmıştır. Arap Baharı süreciyle birlikte petrol-doğalgaz fiyatları sürekli artmış; bu durumda Rusya ihracatçı bir ülke olması nedeniyle ekonomik kar elde etmiştir. ABD, bu durumu kırmak için Ukrayna krizini bahane ederek ambargo uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Rusya 2000-2009 yıllarında bütçe açığı ile uğraşırken Arap Baharı sonrasında tüm açıklarını kapatmıştır. Buna karşılık ABD, askeri ve ekonomik giderleri neticesinde bütçe açığı artmış ve zarar eden ülke konumunda kalmıştır. ABD, Rusya’nın bölgede güçlenmesine karşılık petrol fiyatlarında düşüş yaşatmak üzere petrol piyasasında arz fazlası oluşturmuş 2014 Ekim ayı verilerinde petrol fiyatları %25 düşüş yaşamıştır. Rusya stratejik olarak hamlelerinde sadece Ortadoğu ile sınırlı kalmamış Çin ile birlikte Asya için de stratejiler üretmiştir. Şanghay İşbirliği Örgütü⁴³’nün kurulması; APEC⁴⁴ ülkelerinin karşılıklı işbirliğine teşvik edilmesi; İpek

⁴¹ Bkz. Slav Baharı söyleminin ortaya çıkmasında Arap Baharı ile belirgin benzerlikleri vardır. Ancak, dikkate değer farklılıklar vardır. Bu farklılıklar ilki demografik yapıdır. Arap ayaklanmasının sosyal tabanı, “Slav Baharı”ndan çok daha geniştir. İkinci etki ise ekonomik olarak daha iyi durumda olmaları ve bulundukları imkanları böyle bir çatışma ortamı ile kaybetmek istemeyecek olmalarıdır (Eremenko, 2014).

⁴² Bkz. Avrasya Ekonomik Birliği, 29 Mayıs 2014 tarihinde Kazakistan, Belarus ve Rusya liderlerince imza olunan anlaşma ile temelleri atılmış olan siyasi ve ekonomik bir birliktir. AEB’ye Ermenistan’ı dâhil etmiş olan anlaşma 9 Ekim 2014 tarihinde imzalandı. Birlik resmen ise 1 Ocak 2015 tarihinde kurulmuştur. Fikri temelleri 1994 yıllarında atılmıştır.

⁴³ Bkz. Şanghay İşbirliği Örgütü veya diğer isimleri ile Şanghay Paketi, Şanghay Beşlisi Çin, Kırgızistan, Kazakistan, Rusya ve Tacikistan’ın 1996 yılında oluşturdukları milletlerarası bir kuruluş. 2001 yılında Özbekistan’ın katılımıyla da üye sayısını arttırmış altıya çıkartmıştır.

Yolu Ekonomik Kuşağı⁴⁵'nin devreye sokulması ABD için tedirginlik yaratmıştır. Rusya'nın Arap Baharı sonrası Ortadoğu ülkelerine verdiği askeri ve finansal yardımlar Arap Sonbaharı veya Arap Kışı olarak adlandırılan karşı devrimlerde etkili olmuştur (Yılmaz, 2016: 149-153).

Rusya esas itibariyle bakıldığında Ortadoğu'da varlığını Suriye üzerinden meşrulaştırmaktadır. Rusya-Suriye ilişkilerinin tarihi olarak gelişimine bakıldığında Rusya, Suriye'nin meşru bir devlet olarak kuruluşundan itibaren iyi ilişkiler kurmuştur. Rusya'nı Suriye ile ilişkilerinin SSCB dönemine dayanması ve bu dönemden kalma askeri üslere sahip olması bölgede Rusya'ya önemli avantajlar kazandırmıştır.

Sovyet Birliğinin 1990 tarihinde dağılmasından sonra Rusya 2000'li yıllara kadar kendi iç sorunlarıyla uğraşmıştır. Suriye, SSCB'nin dağılmasından sonra bölgede siyasi olarak yalnız kalmıştır. Bu süreçte ABD, Ortadoğu'da stratejik olarak varlığını güçlendirmiştir. 1991 Birinci Körfez Savaşı'nda ABD'nin Suriye'ye ekonomik yardım teklifi üzerine bölgede yalnız kalan Suriye; ABD koalisyon güçlerine katılmıştır. Rusya yönetimi Yeltsin döneminden Vladimir Putin yönetimi ile birlikte hızlı bir kalkınma yaşamıştır ve küresel çaptaki politikalarına hızlı bir dönüş yaşamıştır. Putin yönetimi ile birlikte Rusya-Suriye ilişkileri yeniden gelişme göstermiştir (Mankoff, 2011: 185-186; Yılmaz, 2016: 155; Karabulut, 2007: 81). Suriye lideri Beşşar Esad 2005 yılında yaptığı Rusya ziyaretleri sonrasında Rusya ile olan ilişkileri yeniden tesis etmiş; SSCB döneminden kalan Suriye'nin borçlarını sildirmiştir (Katz, 2006: 53-58).

Arap Baharı sürecinden itibaren Rusya, Suriye'ye olan desteğini sürdürmüştür. Rusya'nın bu tutumda olmasının temel sebeplerinden birisi, Ortadoğu'da meşruiyetini

⁴⁴ Bkz. Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği Forumu (APEC), 21 üyesi bulunmaktadır. Bunlar, Brunei, Kanada, Şili, Çin, Hong Kong (Çin), Tayvan (Çin), Singapur, Endonezya, Japonya, Kore, Meksika, Avustralya, Yeni Zelanda, Papua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya Federasyonu, Tayland, Malezya, Amerika Birleşik Devletleri ve Vietnam'dır. Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği veya APEC Büyük Okyanus kıyısındaki 21 ülkenin katıldığı, dünya ekonomisinin %60'ını temsil eden ve bölgesel iş birliği, ekonomik, ticaret ve yatırım konularının paylaşıldığı uluslararası bir örgüt olarak bilinir.

⁴⁵ Bkz. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı; Kuşak-Yol Projesi (OBOR), içinde; üye ülkeler arasında kara, demir ve dijital bağlantılar, petrol ve doğal gaz boru hatları, köprüler, enerji santralleri, lojistik üsler, hava alanları ve limanlar yer almaktadır. Projenin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve Deniz İpek Yolu şeklinde iki kısmı vardır. Kara güzergâhında 6 koridor vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir:

1.Çin - Hindicini Yarımadası Ekonomik Koridoru (CICPEC)

2.Çin - Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC)

3.Çin - Orta Asya - Batı Asya Ekonomik Koridoru (CCWAEC)

4.Bangladeş - Çin - Hindistan - Myanmar Ekonomik Koridoru (BCIMEC)

5.Çin - Moğolistan - Rusya Ekonomik Koridoru (CMREC)

6.Yeni Avrasya Kara Köprüsü Ekonomik Koridoru (NELBEC)'tir. Modern ipek yolu olarak da anılan girişimin kara ayağını oluşturan İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile Çin'den, Kazakistan ve Moğolistan'dan başlayarak Rusya ve İran üzerinden Avrupa'ya ulaşacak şekilde demir yolu bağlantıları oluşturulması ve bölge ülkeleri ile ticareti artırıcı ve kolaylaştırıcı önlemlerin hayata geçirilmesi öngörülmektedir. Bu şekilde, Çin'in az gelişmiş iç bölgelerinin kalkınmasına katkı sağlanması beklenmektedir.

Suriye'ye dayandırmasıdır. Ayrıca Rusya, SSCB döneminden itibaren 2015'li yıllara kadar Suriye'de 10 milyar dolarlık bir yatırımı söz konusudur. Ayrıca Rusya, Suriye'ye 2005-2015 tarihleri arasında yaklaşık 7 milyar dolar tutarında silah satışı yapmıştır (Yılmaz, 2016: 157).

Rus hava birliklerinin Suriye'ye Lazkiye'deki Hmeymim bölgesine, Esad'ın talebiyle barış ve güvenliği tesis etmek için savunma amaçlı gelmesini öngören anlaşma, 26 Ağustos 2015 tarihinde Suriye-Rusya arasında yapılmıştır. Rusya, Suriye'de Esad ordusunu ve Esad yönetimine yakın olan PYD ve Hizbullahı destekleyen uçuşlar yapmıştır. Rusya yaptığı uçuşları, kamuoyuna terörizmle mücadele ettiği propagandası yapsa da bu durum Türkiye'nin Rus jetinin düşürülmesiyle değişmiştir (Yılmaz, 2016: 158; NTV Medya, 2015; HaberTurk, 2015).

Rusya'nın Arap Baharı süreci ile bölgeye ağırlık vermesinin ve Suriye'ye destek olmasının stratejik ve ekonomik bazı sebepleri vardır. Bunlar: Tartus Limanı'nın Rusya açısından önemli olmasıdır. Bu durumun temel nedeni Suriye'deki var olan en büyük stratejik üslerinden birisinin Tartus Deniz Üssü olmasıdır. 1971 tarihinden itibaren liman, Rus ikmal ve bakım üssü olarak kullanılmaktadır. Rusya, Akdeniz'deki etkinliğini de Tartus Limanı sayesinde sağlamaktadır. Ayrıca Rusya donanmasını da bu gölgede konuşlandırabilmektedir (Yeni Şafak Medya, 2013; Yılmaz, 2016: 160). Suriye'de Lazkiye Limanından sonra en önemli liman, Tartus Limanı; 2005 tarihinde yenilenen bir anlaşma ile Rusya'ya üs olarak verilmiştir. Rusya için Tartus Limanı Akdeniz ve Ortadoğu'da gücünü kullanabilmenin temel noktalarından birisidir (Yılmaz, 2016: 161).

Rusya'nın Ortadoğu'da meşru olarak kalabilmesinin temel nedeni Suriye, Esad yönetimi tarafından ülkeye davet edilmiş olmasıdır. Rusya, Ortadoğu politikasında önceliği ABD ile sorun yaşayan ülkelere yakın olmaya vermiştir. Bu sebeple Rusya öncelikle İran ve Suriye üzerinden politikalarına devam etmiştir. Ekonomi ile başlayan iş birliği zamanla siyasi ve askeri işbirliğine dönüşmüştür. Ayrıca Rusya, ABD'nin bölgede politik başarısızlığının kendi Ortadoğu ve enerji politikalarındaki engelleri kaldıracağına inanmaktadır. Bu nedenle de Ortadoğu'ya açılan kapısı Suriye'yi askeri ve ekonomik anlamda desteklemektedir (Katz, 2006: 59-60; Yılmaz, 2016: 162; Weiss, 2013).

Rusya'nın bir diğerk amacı da Ortadoğu'da oluşabilecek merkezi bir hâkimiyetin kendi kontrolü dışında olmasından endişe duymasıdır. Bu nedenle ABD veya Sünni Ülkelerin oluşturabileceği bloğu dengelemek için Suriye devletine destek vermektedir. Rusya bölgede ABD ile politik mücadelesinin yanında Türkiye, Katar, Suudi Arabistan gibi Sünni blokta yer alan ülkelere karşı Baas rejimini ve İran ile Suriye'yi destekleyerek denge oluşturmaktadır. Bu açıdan Rusya yaptığı açıklamalarda doğrudan Esad rejimini koruduğunu değil bölgesel istikrarı muhafaza ettiğini vurgulamaktadır. Böylelikle bölgede Sünni-Şii mücadelesini kışkırtarak bölgede aranan kurtarıcı güç olma stratejisi uygulamaktadır (Yılmaz, 2016: 163-164).

Rusya bölgede etkin olarak Doğu Avrupa coğrafyasında yer alan Ukrayna Krizi ile ekonomik ambargoları kaldırmayı hedeflemektedir. Rusya, Suriye operasyonları ile bir yandan da dünya kamuoyunu Kırım-Ukrayna Krizinden uzaklaştırmayı, unutturmayı amaçlamış; ekonomik ambargoları da hafifleteceğini düşünmüştür (Yılmaz, 2016: 165).

Ortadoğu'da siyasi olarak etkinlik kazanmaya çalışan Rusya, ABD ve Batı Blok'unun Esad rejimi üzerindeki siyasi-ekonomik baskısına karşı stratejik olarak Suriye'nin yanında yer almıştır. Rusya, Suriye'de aldığı aktif rol ve Suriye'ye verdiği askeri-ekonomik destekle Batı'ya yakın olan diğerk Ortadoğu ülkelerinin güvenini kazanmayı da amaçlamaktadır (Weiss, 2013; Yılmaz, 2016: 165-173).

Rusya sadece ABD değil bölgesel güç olma yolundaki Türkiye Devleti'ni de bölgede etkisiz kılmayı amaçlamıştır. Suriye Krizi 2011 tarihi itibariyle ortaya çıktığında ABD, Esad rejiminin devrilmesini isterken; Rusya, Esad rejimine destek vermiştir. Esad rejimine karşı mücadele eden grupların Türkiye sınırından güç almaları Rusya'yı Türkiye'ye karşı da önlem alınmasına yöneltmiştir. Ayrıca ABD ve Rusya için ortak olarak istenilmeyecek bir senaryo da Türkiye'nin kontrolsüz şekilde bölgede bağımsız güç kazanmasıdır. ABD, Türkiye'nin bölgesel güç olma stratejisini kendi olası çıkarlarına tehdit olarak algıladığı için dünya kamuoyunda DAES ve diğerk muhalif terör örgütlerinin Türkiye tarafından desteklendiği haberlerine karşı sessiz kalmış ve Rusya'nın bu propagandasına destek vermiştir. Rusya, Türkiye'ye karşı kamuoyunda karalama kapmayası yapmış ve Türkiye'ye karşı desteği azaltmayı amaçlamıştır. Bunun nedeni Türkiye'nin bölgesel güç olarak hızlı kalkınması Ortadoğu ve Orta Asya olarak İdil-Ural ve Kafkasya, bölgesinde yaşam süren Türk ve Müslüman topluluklara güven duygusu vererek Rusya topraklarında yaşam süren Türk topluluklarını asimile etme ve

etnik kimliklerini inkâr politikasına zarar vereceğini düşünmesindedir (Yılmaz, 2016: 179-182).

Suriye geneline bakıldığında 2015 Eylül ayı itibariyle DAEŞ ve ÖSO, Esad rejimine karşı oldukça başarılı şekilde ilerlemiştir; Esad rejimini Lazkiye'ye kadar sıkışmıştır. Esad, bu durum üzerine Rusya'ya destek çağrısında bulunmuştur. Rusya, Ukrayna meselesi yüzünden ABD ile yaptığı görüşmeler nedeni Suriye politikasını yavaş bir seyirde ilerletmiştir. Ancak Rusya bu görüşmelerden bir netice alamayacağını fark etmesi üzerine Suriye'ye müdahale kararı almıştır. Rusya, Esad rejiminin yıkılmasına en yakın olduğu dönemde müdahale ederek rejim için önemini göstermiştir. Rusya, rejimin zayıflaması ve kendisine mecbur kalması ile de Doğu Akdeniz enerji payını garantilemiştir (Yılmaz, 2016: 182-183).

Rusya, Doğu Akdeniz petrol ve doğalgaz kaynaklarının Batı ülkelerine satışını ve diğer enerji hatlarını engellemeyi amaçlamıştır. Bunun nedeni Rusya'nın Batı'ya karşı stratejik bir unsur olarak enerji politikasını bir koz olarak kullanabilmesidir. Rusya, Avrupa'ya sattığı doğalgaz ve enerjiden önemli ekonomik gelir elde etmektedir. Bundan olayı Rusya, Batı'ya ulaşacak alternatif enerji kaynaklarının ekonomi ve siyasi stratejisine zarar vereceğini düşünmektedir.

Diğer bir neden olarak Rusya, Doğu Akdeniz enerji paylaşımından pay almak istemektedir. Bu politika ile 25 Aralık 2013 tarihinde Suriye karasularında gaz arama ve çıkarma hakları almıştır. Rus şirketi Soyuzneftegaz'a Lübnan sınırından Tartus ve Banyas limanlarını da kapsayacak şekilde arama, çıkartma ve işletme hakkı verilmiştir. Rusya, kendisine bağlı Gazprom, Lukoil, Soyuzneftegaz gibi enerji şirketleri ile bölgede ekonomik faaliyet yürütmektedir. Ayrıca Doğu Akdeniz enerjisinin Avrupa'ya transferi için Suriye'ye ihtiyaç vardır. Kıbrıs ve İsrail açıklarında, Tamar Leviathan ve Afrodite keşfedilen doğalgaz yatakları mevcuttur. Bölgede kontrol dışı bir Suriye, doğalgaz ve enerji hatlarının güvenli şekilde ulaştırılmasını önlemektedir. Bu açıdan Rusya, Suriye'deki varlığı ile enerjiden payını alabilecek ve enerji politikalarını stratejik olarak kullanabilecektir. Bu nedenlerden dolayı bölgeyi ABD veya Türkiye yönetimine terk etmemektedir (Yılmaz, 2016: 183-189).

2.5.2. Arap Baharı ve ABD

1920'li yıllar itibariyle Ortadoğu coğrafyasındaki petrol kaynaklarının tespit edilmesiyle birlikte ABD petrol şirketlerinin bölgeye olan ilgisi artmıştır. Eisenhower

1951 yılında bölgenin dünyanın en stratejik bölge olduğunu ifade ederek bölgenin önemini vurgulamıştır. ABD için bölgenin önemi kendisi ve müttefikleri için ucuz ve kesintisiz olarak petrolün dünya pazarına girişini sağlamaktır. 1970’li yıllara gelindiğinde stratejik ve ekonomik rekabet Arap-İsrail Savaşı, petrol ambargosu, SSCB-ABD rekabeti, İngiltere’nin bölgeden çekilmesi ve ABD’nin güç boşluğunu doldurma çabası, İran devrimi gibi olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arı, 2017: 73).

ABD’nin İngiltere’nin bölgeden çekilmesiyle birlikte bölgedeki güç boşluğunu doldurma girişimleri 1970’li yıllarda ABD Başkanı Richard Milhous Nixon’ın “iki ayaklı politikası” doğrultusunda Suudi Arabistan’ı ve İran’ı odak konu hale getirmiştir. İran devrimi ve Afganistan işgaliyle birlikte 1979 dönemindeki gelişmeler ABD’nin bölgedeki iki parçalı siyasetini çökmüştür. ABD, özellikle 1980-1988 İran-İrak Savaşı boyunca Irak Devleti’ni desteklemeyi çıkarlarına daha uygun görmüştür. İran’a karşı Irak’ı destekleyen ABD, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt’i işgale kalkışan Irak’a karşı Çöl Fırtınası Operasyonu⁴⁶ ve İran ve Irak’ı tecrit etmek amacıyla George Bush dönemiyle başlayan ve Clinton dönemiyle devam eden ABD küresel çapta baskın rolünü yeni bir Ortadoğu düzeni oluşturmak için kullanma stratejisi oluşturmuştur. Yeni strateji üç parça üzerine kurulmuş durumdadır. Bunlar: Çifte Kuşatma politikası; Arap-İsrail Barış Süreci; siyasi ve ekonomik reformlardır. Clinton döneminde ortaya konulan Çifte Kuşatma politikası bölgede ABD öncülüğündeki yeni düzene karşı olacağı öngörülen iki ülke olan Irak ve İran’ı hedef almaktadır. Bu strateji ABD’nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte uygulamış olduğu ve Körfez’de İran ve Irak arasında güçler dengesini gerçekleştirmeye yönelik siyasetinin bırakılması üzerine bundan sonra bu iki ülkeyi birbirine karşı kullanma siyasetini bırakması; ikisini de soyutlamaya yönelik yeni bir siyaset geliştirmesidir (Altunışık, 2009: 71-72; Arı, 2017: 74). ABD’nin İran ve Irak’ın kuşatılması projesi 1990’lı yıllar boyunca devam etmiştir. Arap-İsrail Barış sürecinde tıkanma ve Suudi Arabistan’ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine ABD’nin karşı çıkması, Suudi petrol zengini Usame bin Ladin’in liderliğinde el Kaide örgütünün ABD’yi hedef alması Ortadoğu’da işlerin gerginleşmesinde olayları hızlandırmıştır (Arı, 2017: 75).

2000’li yıllara kadar ABD’nin hedefi: ABD denetiminde petrolün dünya pazarına sürekli sevkini sağlamak; müttefikleri ve kendisi için petrol üzerinde

⁴⁶ Bkz. Çöl Fırtınası Operasyonu: 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt’i işgal eden Irak’a karşı ABD liderliğinde, Fransa, Birleşik Krallık, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır’ın bulunduğu 37 ülkenin katıldığı koalisyon gücünün Irak’a karşı düzenlediği askeri harekâta verilen addır (17 Ocak 1991-28 Şubat 1991).

denetimini kaybetmemek veya bu denetimi başka bir gücün eline geçmesini engellemek; kendine yakın olan bölge devletlerinin mevcut istikrarını korumak ve sürdürmek; bölgede İsrail'in egemenliğini muhafaza etmek, gerekli görülürse bu hedefler doğrultusunda askeri güç kullanmaktır (Russell, 2003: 23-37). George W. Bush dönemiyle müttefik olan İsrail Devleti'nin bölgede istikrarı için üretilen politikalar ABD'nin küresel politikaları ile bağlantılı bir hal almıştır (Arı, 2017: 76).

ABD, bölgedeki stratejik noktaları kontrol altına almasında amacı: Doların dünya ticaretindeki merkezi konumunu korumak; rakiplerinin rekabet alanlarında kendisini avantajlı duruma getirmek; rakiplerinin rekabet güçlerini ve alanlarını sınırlandırmaktır. II. Dünya Savaşı sonrası ABD dış politikası ve stratejileri Ortadoğu coğrafyasının ve Körfez ülkelerinin önemi üzerinde durmuştur. Bu maksatla Harry S. Truman'ın Truman Doktrini, Dwight D. Eisenhower'ın Eisenhower Doktrini, Richard Nixon'ın Nixon Doktrini, Jimmy Carter'ın Carter Doktrini ve Ronald Reagan, George H. W. Bush, Bill Clinton, George W. Bush, Barack Obama, Donald Trump'ın bölgeye doğrudan veya dolaylı müdahaleleri olmuştur (Arı, 2017: 76-78).

ABD'nin petrole yönelik 1920 itibari ile girişimleri sonucu Amerikan petrol şirketlerinin ilk ayrıcalığı Bahreyn ve Suudi Arabistan ile yapılan imtiyazlı anlaşmalarla sağlamıştır. 1920'li yılların başları itibariyle başlayan süreç 1928 Red Line Agreement⁴⁷ (Kırmızı Hat Anlaşması) ile bölge petrolünün paylaşılması kurallarına ABD'li şirketlerin dâhil olması ile hız kazanmıştır. 1980'li yıllarda bölgede var olan Amerikalı petrol şirketleri millileşmiş veya petrol üretimi bölge ülkelerinin denetimi altına alınmıştır. ABD tarafından petrol dolayısı ile bölgeye yönelik güvenlik algısı II. Dünya Savaşı sonrası oluşmuştur. İngiltere'nin bölgeden ayrılması üzerine Batı endüstrisi için önem arz eden ucuz Ortadoğu petrolü (1970'li yıllara kadar bir varil 2 dolar altındadır) Sovyetlere karşı koruması gerektiği gündeme alınmıştır. Bu maksatla İngiliz ve ABD gizli servisleri yönetimler ve yerel gruplar üzerinde işbirliği yapmıştır (1953 Musaddık'ın devrilmesi Şah'ın iktidar olması gibi). 1970'li yıllarda petrol bölgedeki yaşanan olaylara paralel varil başı fiyatı 35 dolara kadar artmıştır. 1973 Arap-İsrail Savaşında İsrail'e yardımda buldukları nedeni ile uygulanan petrol ambargosu

⁴⁷ Bkz. Red Line Agreement: Irak'ta dev petrol sahaları bulunması üzerine Anglo-Persian, Royal Dutch/Shell, Compagnie Française des Pétroles (Total) ve Near East Development Corporation, "Kırmızı Hat Anlaşması"nı imzalanmıştır (Ostende/Belçika, 31.07.1928). Herbir ortak güc, Kuveyt hariç olmak üzere Süveyş Kanalı'ndan İran'a kadar olan bölgede çıkan petrolden %23.75 pay almıştır. Geriya kalan %5, Türk Petrol Şirketinde belirli şekilde bir payı olan Ermeni iş insanı Calouste Gulbenkian'a aittir. Anlaşma maddesi dört şirketin ortak onayı olmadan ve kendi şirketleri de dâhil olmak üzere hiçbir şirket bu alanda petrol arayamayacak ve çıkartamayacaktır.

petrolün siyasi amaçlı silah haline geldiğinin göstergesi olmuştur. Petrol fiyatlarındaki ani yükselme 1979 İran Devrimi sonrası yaşanan İran-İrak savaşı ile gerçekleşmiştir. 1986 yılı itibariyle yaşanan petrol fiyatlarındaki gerileme, SSCB'nin dağılması ve piyasaya yeni üreticilerin girmesi sonucu OPEC ülkelerinin elindeki petrol kaynaklarını siyasal bir araç olarak kullanımı zayıflamıştır.

ABD, bölgeye yönelik stratejik hamleleri ekonomik kaynaklıdır. Bunun temel nedeni artan kaynak ihtiyacı ve bu ihtiyaçların Ortadoğu'dan ucuza karşılanabiliyor olmasıdır. Petrol tüketimlerine bu ekseninde bakıldığında; ABD %18, Avrupa %25, Japonya %70'ini Ortadoğu bölgesinden karşılamaktadır. Ayrıca petrol arz durumunun azalması ya da sevkinin kesinti ile karşılaşılması dünya ekonomisini de olumsuz olarak etkilemektedir. 1973 petrol ambargolarından sonra varil fiyatı 1,7 dolar olan petrolün 11,6 dolara yükselmiştir. İran-İrak Savaşı, 2 Ağustos 1990'da Irak askerinin Kuveyt'e girişi ile başlayan I. Körfez Savaşında petrolün varil fiyatı 13 dolardan 31 dolara yükselmiştir. 1990'lı yıllarda petrol fiyatları düşmüş; 2001 yılında 11 Eylül saldırısından sonra Afganistan işgali başlaması petrolün varil fiyatını 30 dolara çıkartmıştır. ABD'nin 20 Mart 2003'te Irak'a tekrar savaş ilan etmesi ile II. Körfez Savaşından sonra petrolün varil fiyatını 2006 yılında 60-70 dolar bandına yükseltmiştir. ABD petrol tüketimi bakımından dünya ülkelerinin toplam tüketimlerinin %25'ine eşittir. Bölgeye bakıldığında ise dünya petrol üretiminin %40'ını elinde bulundurmaktadır. Bu açıdan ABD için bölge vazgeçilmez bir stratejik alan oluşturmaktadır. (Arı, 2017: 78-81).

ABD için bölgede aktif faaliyet göstermesinde İsrail Devleti ile olan ilişkileri de önem arz etmektedir. ABD dış politikasında İsrail'in ve Yahudilerin etkisi 1920'li yıllara dayanmaktadır. ABD 1922 yılında Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere desteğini ortaya koymuştur. 1948 yılında İsrail Devleti'nin bağımsızlığını kurulmasından 12 dakika sonra tanıyan ilk ülke de ABD'dir. İsrail Devleti, ABD içerisindeki güçlü lobi faaliyetleri ile devamlı destek bulmuştur. ABD içerisinde Yahudi lobilerinde bulunan başlıca örgütler; AIPAC, American Jewish Committee ve American Jewish Congress'dir⁴⁸. Lobilerin ABD üzerindeki etkisi 1990'lı yıllar itibariyle belirginleşmeye başlamıştır. Yahudi lobilerinin diğer bir faaliyet alanı ise

⁴⁸ Bkz. ABD içerisinde faaliyet gösteren başlıca diğer lobi örgütleri ise; Bunların dışında başlıca Jewish Study Center, Jewish War Veterans, Jewish National Fund, Institute for Jewish Policy Planning & Research, International Association of Jewish Lawyers & Jurists, B'Nai B'rith Anti Defamation League, National Council of Jewish Women & Hadassah'dır.

Amerikan kamuoyunun Araplar karşısında İsrail'e karşı sıcak ve önyargısız bakmalarını sağlamaktır. ABD'nin İsrail ve Yahudilere karşı olan desteği ekonomik ve askeri alanda da varlığını göstermiştir. Bu destek, bölgede var olan ve dönemine göre bölgeler arası dengeleri değiştirecek kadar ileri teknolojiye sahip donanımlı silahlara sahip modern bir ordu kurmasında etkili olmuştur (Hudson, 1996: 329-343; Arı, 2017: 87-88).

İsrail devleti ile ABD'nin bir başka ortak faaliyet alanı Körfez Krizinden Irak işgaline uzanan süreçtir. İsrail ve Batılı ülkeler 1990'lı yıllara Irak başkanı Saddam Hüseyin'in nükleer silaha sahip olduğunu iddia etmekte; Saddam, bu iddiaları reddetmektedir. Saddam Hüseyin yaptığı açıklamada Batılı şirket ve istihbarat örgütlerinin bu konuda tuzak bir çalışması olduğunu ancak kendisini bu tuzağa çekemeyeceklerini belirtmiştir. Bu iddiaları da ülkenin elinde yeterli kadar caydırıcı kimyasal silaha sahip olduğu ve nükleer silaha ihtiyaç duymadıkları şeklinde ifade etmiştir. Saddam ayrıca uzun menzilli füze sisteminin gelişmesine yardım eden Kanadalı bilim adamı Gerald Bell'in MOSSAD tarafından tehdit edildiğini; 22 Mart 1990 tarihinde öldürüldüğünü ve bu konuda uluslararası kamuoyunun sessiz kalmasını eleştirmiştir. Körfez Krizinde Batı ve ABD yanında SSCB'de BM'de alınan kararlarda Batı'yı desteklemiştir. Körfez Krizi'nin etkileri Irak'ı bölgesel güç olmaktan çıkartırken Filistin sorunu ve Yaser Arafat'ı bölgenin dengelerini etkiler hale getirmiştir.

Bir diğer sonuç olarak bir anda Kürt sorunu dünya kamuoyunda yer almaya başlamıştır. 1991 Körfez Krizi ile Irak ve İran Clinton yönetiminin çifte kuşatma politikası uygulamasına maruz kalmıştır. Bu kapsamda 33. Paralelin güney kısmı ve 36. Paralelin kuzey kısmı Bağdat yönetimi dışına kalması sonucu bölgede otorite boşlukları meydana getirilmiştir. Bu iktidar boşluklarının sonucu olarak bölge Şii ve Kürt gruplar aracılığı ile kontrol edilmesi hedeflenmiştir. Körfez Savaşı biterken kamuoyu ülkenin güneyinde oluşan Şii ve Kürt gruplar arasında ayrıma gitmiş; Kürt grupları desteklerken Şii gruplara aynı yaklaşımda bulunmamıştır. Bunda ABD'nin İran ile aralarında oluşan siyasi durumun etkisi olmuştur. Ayrıca Kuveyt ve Suudi Arabistan Irak bölgesinde İran kontrolünde bir yapılanmanın olacağı endişesini duymaktadır. Bundan dolayı Irak'ta uçuşa yasaklı bölge (no-fly zone) uygulaması amaç olarak Şii gruplara koruma sağlamak değil İran'ın Şii grupları bahane ederek yapabileceği bir olası müdahaleyi engellemektir. Güvenlik Konseyi, 3 Nisan 1991 tarihinde S/RES/687(1991) sayılı karar ile ateşkes koşullarına BM Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından ülkenin denetlenmesi ve silahların imhasını öngören bir şart

getirmiştir. UNSCOM ve IAEA, 9 Haziran 1991 tarihinde denetlemelere başlamıştır. Irak'ta bu süreç olmak üzere 13 yıl BM yaptırımı ve ambargoları gündem olmuştur (Arı, 2017: 355-356; Arı, 2017: 368-371).

2001 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmesi Batı etkisinin sona geldiği anlamına gelmemiştir. Dünyanın başlıca şirketlerinden ExxonMobil, BP, Shell aktif olarak bölgede bulunmaktadır. ABD'nin bölgeden çekilmesi sonrasında Emerson şirketi, Zübeyr petrol sahasında; BP, Rumeila sahasında %38; Shell, Mejnun sahasında %45 işletme hakkı sahibi olmuşlardır. Bölgede Amerikan şirketleri haricinde pay olarak Çin ve Rus şirketlerine de küçük paylar verilmiştir (Arı, 2017: 415).

Tablo 7. Irak Petrol Bakanlığı Kontrolündeki Doğal Gaz ve Petrol Sahaları

Irak Petrol Bakanlığı Kontrolündeki Doğal Gaz ve Petrol Sahaları	
Halfaya Oil Field	Akkas Gas Field
Kirkuk Oil Field	Badra Oil Field
Majnoon Oil Field	Bai Hassan Oil Field
Rumaila Oil Field	Eastern Fields
West Qurna 1 Oil Field	East Baghdad Oil Field
West Qurna 2 Oil Field	Mansuriyah Gas Field
Zubair Oil Field	Ahdab Oil Field
Block 8	Block 9
Block 10	Block 12
Maysan Oil Field	Middle Furat Oil Field
Nahr Bin Umar Oil Field	Najmah Oil Field
Nasiriyah Oil Field	Qayara Oil Field
Siba Gas Field	

Kaynak: Iraq Busines News, (2021a); (<https://www.iraq-businessnews.com/list-of-oil-and-gas-fields-in-iraq/>).

Tablo 8. Irak Petrol Bakanlığı ile Anlaşma Yapmış Uluslararası Petrol Şirketleri

Irak Petrol Bakanlığı ile Anlaşma Yapmış Uluslararası Petrol Şirketleri	
Bashneft	Dragon Oil
BP	Egyptian General Petroleum Corporation (EGPC)
China National Offshore Oil Corporation (CNOOC)	ENI
China National Petroleum Corporation (CNPC)	ExxonMobil
Gazprom	Inpex
Japan Petroleum Exploration Company (JAPEX)	Kogas (Korea Gas Corporation)
Kuwait Energy (KEC)	Lukoil

Tablo 9. Irak Petrol Bakanlığı ile Anlaşma Yapmış Uluslararası Petrol Şirketleri

Pakistan Petroleum	Pertamina
PetroChina	Petronas
Premier Oil	Shell
TOTAL	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)
Itochu	Rosneft
Sonangol	Sinopec (China Petroleum & Chemical Corporation)
Sonangol	TotalEnergies
United Energy Group (UEG)	Occidental Petroleum

Kaynak: Iraq Business News, (2021b); <https://www.iraq-businessnews.com/list-of-international-oil-companies-in-iraq/>.

2.6. ARAP BAHARI SONRASINDA BÖLGEDE DEĞİŞEN GÜVENLİK ALGISI

Ortadoğu ülkelerinin güvenlik algılarının tarihsel gelişimine bakıldığında değişen tehdit algılarına göre şekil aldığı gözlemlenmektedir. Güvenlik algılarının oluşumunda Arap kimliği, Müslümanlık etkin birer faktördür. Ancak Ortadoğu'nun temel parametresi petrolün stratejik ve ekonomik gücüdür. Ortadoğu'nun kaderini belirleyen petrol I. Dünya savaşından sonra 2020'li yıllarda dahi coğrafyanın şekillenmesinde etkili bir kavramdır (Yiğittepe, 2019: 96).

Arap Baharı sürecine başlamadan 2010'lu yıllara gelindiğinde bölge ülkeleri barış atmosferi oluşturarak ortak güvenlik politikaları üretme üzerine çalışmalara başlamıştır. Ülkeler silahlanma ve ordu konusunda dini mensubiyet üzerinden ortak bir İslam Ordusu kurma fikri gündeme gelmiştir. Arap Baharı öncesine kadar bu atmosfer devam etmiş Türkiye öncülüğünde bir takım yeni girişimler oluşturulurken İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) toplantılarına da olumlu yansımaları olmuştur (Yiğittepe, 2019: 96).

Arap Baharı süreci ile birlikte bölgedeki ortak hedefler kaybolmuş; Suriye iç savaşı, Şii-Sünni gruplaşmalar, etnik gruplaşmalar; İran-Suudi Arabistan'ın Yemen üzerinden çatışması; Mısır-İsrail arasında yakın ilişkiler kurulması; Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) liderliğinde Körfez ülkelerinin Katar'a uyguladığı ambargo; Türkiye-Katar arasında işbirliği bölgede dengelerin değişmesine neden olmuştur. Bölgede ortak İslam ordusu kurulması arayışı değişimlerle birlikte bireysel silahlanmaya dönüşmüştür (Yiğittepe, 2019: 97).

Birinci Dünya Savaşı'ndan öncesine bakıldığında Ortadoğu'da bağımsız Arap devleti söz konusu değildir. Savaş süresince Batılı devletlerin etkisiyle Osmanlı'ya

milliyetçilik kavramı üzerinde isyan eden Arap hareketleri mevcuttur. Arap kimliği üzerinden kurgulanan coğrafya Fransız ve İngiliz vesayeti altına giren devletlerden oluşmaktadır. 1940'lı yıllarda bağımsızlık sürecine girmeye başlayan Arap devletleri için temel tehdit emperyalizmdir. 1960'lı yıllara kadar bölgede bağımsız ve antiemperyalist bir iştiyak söz konusudur. 19'uncu yüzyıldan itibaren oluşan Arap kimliği yeni devletler için güvenlik algılarında parametre haline gelmiştir (Yiğittepe, 2019: 101).

1948 yılından itibaren İsrail devletinin kurulması; Arap kimliği anlayışı doğrultusunda Arap devletleri için ortak bir düşman algısı yaratmıştır. Bu bağlamda Mısır, Suriye, Ürdün başta olmak üzere başlıca tehdit İsrail devleti üzerinden kurgulanmıştır. İsrail'in Filistin üzerindeki baskısı ve işgalci politikası Arap ülkelerinde dini hassasiyet değil milliyetçi kimlik üzerinden biçimlenmiştir (Yiğittepe, 2019: 101).

1970'li yıllardan itibaren petrol üzerinden kurgulanan politika anlayışı benimsenmiştir. 1973 yılında yaşanan petrol krizi Arap ülkeleri için dış politikada siyasi bir silah olarak petrolün yer almasına neden olmuştur. Gelişen petrole dayalı ekonomi sonrası zenginleşen Arap ülkeleri ve Körfez şeyhleri için güvenlik politikasının belirlenmesinde ekonomi; İsrail ve Arap kimliğinden daha önemli bir konuma yükselmiştir (Yiğittepe, 2019: 102).

1979 yılına kadar mezhepsel ayırmda Sünni-Şii ayrımı Ortadoğu için sorun haline gelmiştir. 1979 yılında İran İslam Devrimi sonrasında devrim ihracı söylemleri güvelik algısına yeni bir boyut kazandırmıştır. Coğrafyada monarşik düzene dayanan yapılarda yönetimlere karşı ihtilal dalgası yaşama korkusu oluşmuştur. Irak gibi ülkelerde Şii nüfusun varlığı mezhepsel ayaklanmalarla ülkelerin mevcut bütünlüğünü sarsacağı endişesi ile İran dış tehdit; mezhepsel bölünmeler ise iç savaş tehdidi oluşturmuştur. 1980-1988 yılları arasında Irak'ın Sünni Arap ülkelerine liderlik etme iştiyaki sonucu Saddam Hüseyin ülke içerisindeki Kürt ve Şii gruplara baskı uygulamıştır (Yiğittepe, 2019: 102).

1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı'yla 1967 yılında başlayan Araplar üzerindeki çözüme belirgin hale gelmiştir. 2001 yılında yaşana 11 Eylül saldırısı Arap coğrafyasındaki ayrışmayı belirgin hale getirmiştir. Irak işgali esnasında bölgede Irak'a destek yerine bazı Arap devletleri Batı devletleri ile ittifaka girmiştir (Yiğittepe, 2019: 103).

Bölgede yaşanan kronik sorunlar güvenlik algılarında sürekli değişimlere neden olmuştur. Ortadoğu coğrafyasının kronik sorunları: Otoriter liderler; ekonomik problemler; halkın eğitim oranının düşük olması; zengin petrol kaynakları; su kıtlığı; etnik ve dini farklılıklar; kontrol dışı silahlanma yarışı; demokrasi eksikliğidir. Bölgede yıllardır yaşanan savaşlar ve çatışma ortamları bu sorunların çözüme ulaşmasına engel olmaktadır (Yiğittepe, 2019: 104).

Ortadoğu'nun kaderi; petrol ve zengin yer altı kaynaklarının varlığı sonucu bölgeyi sürekli denetimi altına almaya çalışan hegemon güçlerin politik çıkarları ile de ilişkilidir. Bunun temel sebebi ülke kaderinin karar vericileri ülke üzerinde yaşayanlar değildir. Ülkeler üzerinde tasarruf yetkisini kendinden haiz gören yapılar neticesinde ülkelerin bağımsız olarak barış ortamlarını ve bunun istikrarını sağlamaları bölge devletleri açısından mümkün değildir (Deniz, 2016: 144-145).

Arap Baharı süreci bölge ülkelerinin savunma harcamalarını artırmıştır. Silah yarışına giren ülkeler silah satıcısı ülkelerin pazarı haline gelmiştir. ABD, Fransa, İngiltere, Rusya ve Çin silah pazarından pay almak isteyen ülkeler olarak gözlemlenmiştir (Pirinçi, 2018: 289-306).

Tablo 10. Dünya Genelinde ve Özellikle Ortadoğu'da Savunma Harcamaları Giderleri

Yıllar	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015	2016
Dünya Geneli Toplam	1064	1156	1315	1420	1561	1695	1695	1664	1682	1686
Değişim Oranı (%)	-	9	14	8	10	9	0	-2	1	0,2
Ortadoğu	96,1	98	107	124	139	145	162	187	176,1	141,4
Değişim Oranı (%)	-	2	9	16	12	4	12	15	-6	20

Kaynak: SIPRI, (2020a).

Tablo 11. Batı Avrupa ile Ortadoğu'da Kişi Başına Düşen Ortalama Savunma Harcaması Miktarı (Dolar)

	2000	2005	2010	2013	2015
Batı Avrupa Ülkeleri *	352	533	607	589	494
Ortadoğu Ülkeleri **	687	674	830	982	863
* İngiltere, Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, Norveç, Danimarka dâhil olmak üzere 19 Batı Avrupa ülkesi dikkate alınmıştır.					
** Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Bahreyn, Mısır, Irak, İsrail, Ürdün, İran, Lübnan, Katar, Umman, Suriye ve Yemen dikkate alınmıştır. Bazı ülkelerde verilerin bulunmadığı yıllarda, önceki dönemde olan ilk veri dikkate alınmıştır.					

Kaynak: SIPRI, (2020a).

Tablo 12. 2012-2017 Yılları Arasında Dünya Silah İthalatı İçinde Ortadoğu Ülkelerinin Payları

Alıcı Ülkeler	Dünya Silah İthalatındaki Payı (%)	
	2008-2012	2013-2017
Suudi Arabistan	3,4	10
Birleşik Arap Emirlikleri	3,2	4,4
Irak	1,7	3,4
Mısır	1,6	4,5
İsrail	0,8	1,7
Katar	0,6	1,5
Umman	0,3	1,7
Kuveyt	0,2	1
Ürdün	0,7	0,8
Toplam:	12,5	32,2

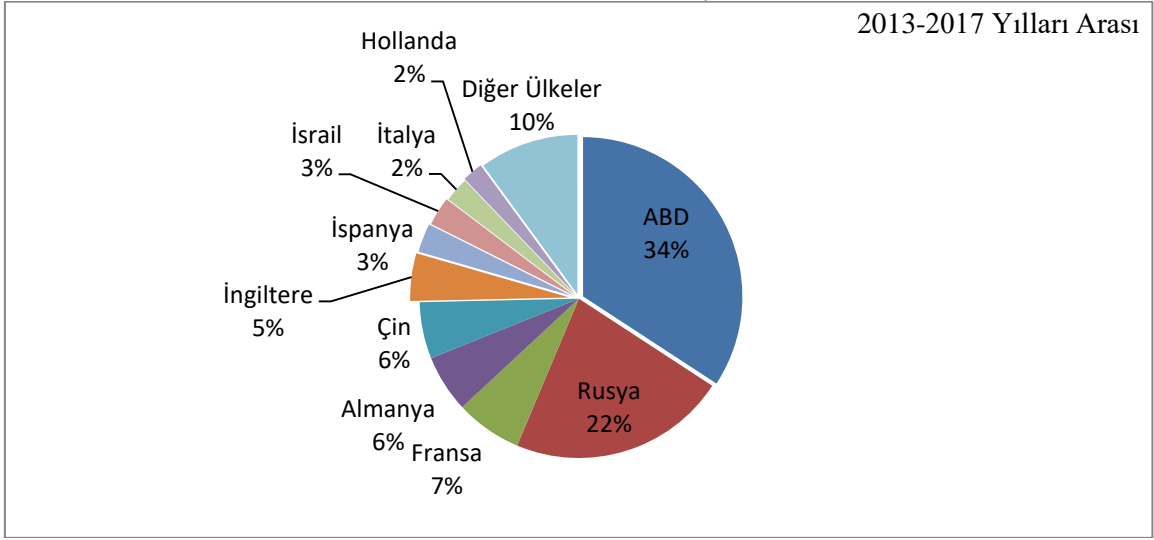
Kaynak: Wezeman, Fleurant, vd. (2018: 6).

Tablo 13. 2012-2016 Yılları Arasında Ortadoğu Ülkelerinin İlk Dörtte Yer Alan Silah İthalatçılarının Payları

Alıcı Ülkeler	I. İthalatçı Ülke		II. İthalatçı Ülke		III. İthalatçı Ülke		IV. İthalatçı Ülke	
	Ülke	Payı (%)	Ülke	Payı (%)	Ülke	Payı (%)	Ülke	Payı (%)
Bahreyn	ABD	61,48	Türkiye	29,51	Belçika	4,10	Çin	3,25
Mısır	ABD	40,6	Fransa	39,65	Almanya	6,02	İspanya	5,99
İran	Rusya	87,66	Çin	12,34	-	-	-	-
Irak	ABD	55,79	Rusya	23,31	G. Kore	9,29	Çekya	3,57
İsrail	ABD	51,82	Almanya	35,81	İtalya	12,37	-	-
Ürdün	Hollanda	43,91	ABD	29,12	BAE	9,44	İsrail	5,46
Kuveyt	ABD	91,19	Rusya	3,56	Avusturya	1,78	İsviçre	1,48
Lübnan	ABD	82,39	Ürdün	12,68	Fransa	2,11	İtalya	2,11
Umman	ABD	34,69	İngiltere	23,31	Fransa	12,41	İspanya	8,59
Katar	ABD	67,52	Almanya	17,95	İsviçre	6,32	Fransa	5,04
S.Arabistan	ABD	52,04	İngiltere	27,12	İspanya	4,19	Fransa	4,11
Suriye	Rusya	93,97	İran	5,36	Çin	0,67	-	-
BAE	ABD	62,40	Fransa	11,83	İtalya	6,46	İspanya	4,46
Yemen	Belarus	32,94	G.Afrika	31,76	ABD	17,65	İspanya	9,41

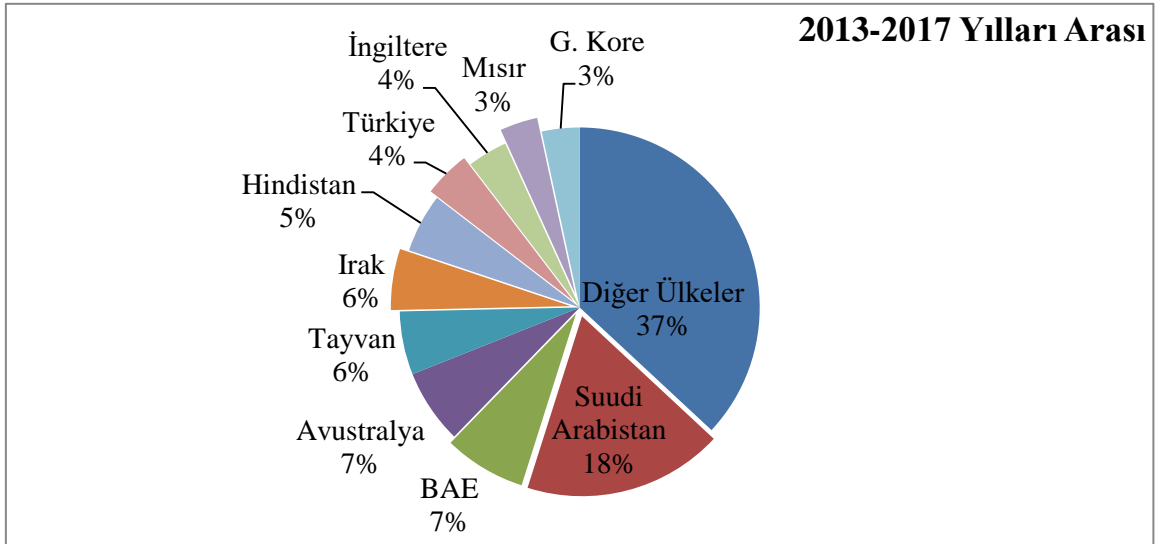
Kaynak: SIPRI, (2020a); SIPRI, (2020b).

Tablo 14. 2013-2017 Yılları Arasında En büyük 10 Silah İhracatçı Ülkenin Silah İhracatındaki Küresel Payı

Kaynak: Wezeman, Fleurant, vd. (2018: 3).

Tablo 15. 2013-2017 Yılları Arasında ABD'nin En Büyük 10 Silah İthalatçısı ve ABD Silah İhracatının Payları

Kaynak: Wezeman, Fleurant, vd., (2018: 4).

Ortadoğu ülkeleri tarafından silah ithal etme oranlarına bakıldığında 2013 ile 2017 yılları arasında silah ithalatının %103 arttığı gözlemlenmiştir. 2008 ile 2012 ve 2013 ile 2017 yılları arasında bölgeye yapılan silah transferlerinin: %31'i Suudi Arabistan'a; %14'ü Mısır'a; %13'ü BAE'lerine yapılmıştır. Bölgeye silah ithal eden ülkeler incelendiğinde Ortadoğu'da yer alan İran, bölge toplam silah ithalatının %1'ini gerçekleştirirken; İhrac boyutuyla ABD %52; İngiltere %9,4; Fransa %8,6'sını gerçekleştirmektedir (Wezeman, Fleurant, vd. 2018: 10).

2.7. ARAP BAHARI: YENİ DÜZEN VE YENİ DÜZENİN OLUŞMASINDA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

2.7.1. İsrail Tarafından Yapılan Doğalgaz Keşiflerinin Arap Baharı'na Bir Etkisi Var mı?

2001 yılında İsrail Devleti 1999 yılında başlattığı Tamar bölgesinde 200 milyar metreküplük gaz bulunduğunu açıklamıştır. Bu rezerv keşfinin ardından Filistin'in rezerv üzerinde hak iddiaları sonrasında İsrail, 2002 yılında Filistin'i çevirerek dünyadan izole etmiştir. İsrail Devleti özellikle Gazze şeridinde bulunan gaz rezervleri ve kaynakları üzerinde deniz yetki alanları sınırlandırmasında Filistin'i bypass etmeyi hedeflemiş; dünya kamuoyunda bunu meşrulaştıracak argümanlar aramıştır. Bu süreç sonrası 2006 yılında AB güvencesi ve gözetiminde Filistin'de bir genel seçim yapıldı. Seçim sonuçlarında %60 ile halkın desteğini alan Hamas, İsrail'inde desteklediği Filistin Kurtuluş Örgütü tarafından baskı altına alınmaya çalışılmış ve aralarındaki rekabet mücadele alanına dönüşmüştür. Bu rekabet sonrasında İsrail'in de desteklediği Filistin Kurtuluş Örgütünün Hamas'a saldırılarına dönüşmüştür. Sonuç olarak Filistin'de Kardeş Savaşı başlamıştır (Avar, 2011).

2008 yılında İsrail devleti sondaj çalışması başlatmıştır. İsrail devleti sondaj çalışmalarına küresel şirketleri de ortak etmesi sonrasında Filistin bu duruma karşı çıkmış; sonucunda İsrail'in Filistin'e ağır saldırıları başlamıştır. Dönemde İsrail tarafından kimyasal silahlara kadar ülkeye aktif saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırılara karşı Libya lideri Kaddafi toplantı düzenlemiştir. Kaddafi'yi Tunus ve Fas desteklemiş; Mısır geri planda desteğini göstermiş Cezayir ise taraf olmamıştır. İsrail'e karşı Arap coğrafyasının diplomatik birleşmesi Arap Baharı'yla kesintiye uğramıştır (Avar, 2011).

Birleşme girişiminde olan coğrafyada Arap Baharı süreci sonrasında İsrail'in çıkarttığı gazı Mısır'da sıvılaştırılmasına katı şekilde karşı duran Hüsnü Mübarek, devrilmiş, Libya'da Kaddafi öldürülmüş, Yemen'de Ali Abdullah öldürülmüş, Tunus'ta Zeynelabidin Bin Ali devrilmiştir. Aynı dönemlerde Türkiye'de de Gezi Olayları yaşanmış, 17-25 Aralık Yargı darbesi ortaya çıkmış ve 15 Temmuz'da darbe girişimi yaşanmıştır (Avar, 2011). Olayların gelişimine bakıldığında Arap Baharı süreciyle bölgedeki yeni hidro-karbon rezervlerinin keşfi ve işletilmesi arasında bir ilişki kuracak donelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Arap Baharı sürecinin en fazla

istikrarsızlaştırdığı ve hatta iç savaşa sürüklediği ülkelerin yoğun olarak Akdeniz havzası ülkeleri olması bu kanaati daha da kuvvetlendirmektedir.

2.7.2. Sivil İtaatsizlik Eylemleri ve Ortadoğu'daki İktidar Değişimleri Kimin Faydasına Olmuştur?

Sosyal demokrasi ve liberalizm söylemleri ile sol devrim söylemi olarak “Yaratıcı Yıkıcılık” düzeni “Schumpeter’in fırtınası” olarak da bilinmektedir. Ekonomist olan Joseph Schumpeter, sistemin Kaynağının “Marksist” temelli olduğunu ifade etmektedir. Bu düzen 1950’li yıllardan beri ekonomist Schumpeter’in, Karl Marx’ın çalışmalarından ürettiğini açıkladığı bir ekonomik yenilenme ve iş döngüsü fikri olarak popülerize ettiği durumdur. Sistemin finansörü Soros olmuştur. “Yaratıcı Yıkıcılığı” önderlik eden “Yaratıcı Kaos” terimini bizzat ABD’li yetkililer de sıkça kullanmıştır. Literatüre “Creative Turmoil” olarak geçmiş ve Condenezla Rice, Richard Hoolbroke, John McCain gibi isimler sıkça kullanılmıştır. Kafkasya, Balkanlar ve Batı Asya’da olan halk ayaklanmalarının bu projeler doğrultusunda yürütüldüğünü belirten görüşler mevcuttur. Temel hedefi, memnun olunmayan iktidarın gitmesidir. Bunun için iktidar güvenlik ve ekonomik alanda zayıflatılarak işleyemez duruma getirmek sonrasında ayaklanmalara ortamı hazırlayan durumlar için ekonomik zorluklar uygulamak sonrasında da mevcutta olan olumsuz şartlar abartılarak ve ABD destekli propaganda araçlarıyla hedef kitleleri örgütlemektir. Pasif direniş sistemini inşa edenlerden biri de Sloven Zizek’tir. (Alili, 2021).

Gene Sharp⁴⁹ da iktidara karşı şiddetsiz direniş hareketinde sıkça duyulan bir isimdir. Sharp, pasif direnişin ve hükümet karşıtı “şiddetsiz direniş hareketinin⁵⁰” fikir babalarından olan bir siyaset bilimcidir. Sharp, sivil itaatsizliğe ve gençlik direnişine öncülük eden bir teorisyen olarak birçok ülkede meydana gelen gösteri ve olaylarla ilgili olabileceği kıymetlendirilmektedir (Avar, 2011).

Arap Baharı sürecinde halk içerisindeki aktif gruplara bakıldığında ülkeler farklı olsa da söylemler ve söylemlerin kitlelere yayılma biçiminde benzerlikler gözlemlenmiştir. Söylemlerin, coğrafyada en büyük eksiklik olan demokrasi vurgusu üzerinden yapılması

⁴⁹ Bkz. Gene Sharp (21 Ocak 1928-28 Ocak 2018), Amerikalı siyaset bilimci. Şiddetsiz eylem çalışmalarını ilerletmeye adanmış kar amacı gütmeyen bir kuruluş olan Albert Einstein Enstitüsü’nün kurucusu ve Massachusetts Dartmouth Üniversitesi’nde siyaset bilimi profesörüdür. Sharp, dünya çapında sayısız hükümet karşıtı direniş hareketini etkileyen “şiddetsiz mücadele” üzerine kapsamlı yazılarıyla tanınmaktadır. https://en.wikipedia.org/wiki/Gene_Sharp

⁵⁰ Bkz. Şiddetsiz Eylem, Uygulamalı Şiddetsiz Eylem ve Stratejiler Merkezi (CANVAS), Sırbistan’ın Belgrad kentinde bulunan, kâr amacı gütmeyen, hükümet dışı, şiddet içermeyen çatışma kullanımına odaklanan bir eğitim kurumudur. en.wikipedia.org/wiki/Centre_for_Applied_Nonviolent_Action_and_Strategies

normal gibi görünse de kitlelerin iktidara karşı yaptığı direniş biçimi ve kurgusu ciddi benzerlikler taşımaktadır.

2.7.2.1. CANVAS ve İktidarlara Yönelik Programları

George Soros⁵¹, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması sonrasında Batı Avrupa'ya göre oldukça fakir durumda olan Doğu Avrupa (Belarus, Ukrayna, Yugoslavya, Polonya, Romanya) ülkelerine tek başına büyük finansal destekler yaparak adını duyurdu. Yaptığı destekler Birleşmiş Milletler gibi kuruluşların finansal yardımlarından da daha fazladır. Yaptığı ekonomik yatırımlar ve yardımlardan dolayı kendisini hayırsever olarak nitelendiren çevreler olduğu gibi aksi görüşte olan ve ülkelerin sosyo-politik düzenini kontrol altına almak için yatırımlar ve yardımlar yaptığını öne süren çevreler de mevcuttur. Sırbistan'da Soros vakıflarının fonları yardımıyla desteklenen sivil toplum kuruluşları ve aydınlar fikrî şiddetlerini zamanla arttırmıştır. Bu operasyonun yaratıcılarından biri de Richard Miles'dır. Miles, Otpor'un fikir babalığını da yapıyordu. Otpor, yürütülen sivil kampanyanın sokak ayağının ve sivil itaatsizliğin baş aktörü olarak bilinir (Uzun, 2009).

1998 yılında Belgrad Üniversitesi'nde okuyan üniversite öğrencilerince gençlik örgütü meydana getirildi. Sırbistan'da "Otpor" adlı örgüt dönemin iktidar muhalifleri kısmında yerini buldu. Sırp Başkan Slobodan Milosevic'e karşı yapılan propaganda ve kampanyaların başını çekmektedir (Uzun, 2009). 1980'li yıllarda Polonya'da sivil darbe gerçekleştikten sonra Yugoslavya'ya⁵² ardından Bulgaristan'a, Romanya'ya, Arnavutluk'a yerleşen Soros, 2000 yılına gelindiğinde kurduğu enstitülere, desteklediği medya organları yardımı ile Ortadoğu, Avrupa ve Kafkaslarda propaganda şirketine dönüşmüştür (Uzun, 2009).

2003 yılına geldiğimizde ise Gürcistan'da "Gül Devrimi"⁵³ şeklinde adlandırılacak olan bir sivil itaatsizlik kampanyası başladı. Soros'un etkili olduğu ve desteklediği özel televizyon kanallarından başlatılan iktidardaki Şevardnadze aleyhtarı kampanya kısa zamanda Gürcistan'da etkili oldu. Televizyon kanallarında gerçekleşen tartışma programları ile halka ideolojik bir zemin hazırlandı. Olayların ardından ABD Gürcistan'a yeni büyükelçisi olarak Richard Miles'ı gönderdi. Otpor'un kuruculuğunu

⁵¹ Bkz. George Soros kimdir? https://tr.wikipedia.org/wiki/George_Soros.

⁵² Bkz. Yugoslavya'nın Dağılması: Sole, S. (2016). Yugoslavya'nın Dağılışı: Bir Devrin Sonu, *Stratejik Ortak Dergisi*.

⁵³ Bkz. Gül Devrimi Nedir?: https://tr.wikipedia.org/wiki/Gül_Devrimi.

üstlenen üniversite öğrencileri Tiflis'te Soros'un desteğiyle "Kmara" ismini alacak gençlik örgütünü oluşturmuşlardır (Uzun, 2009).

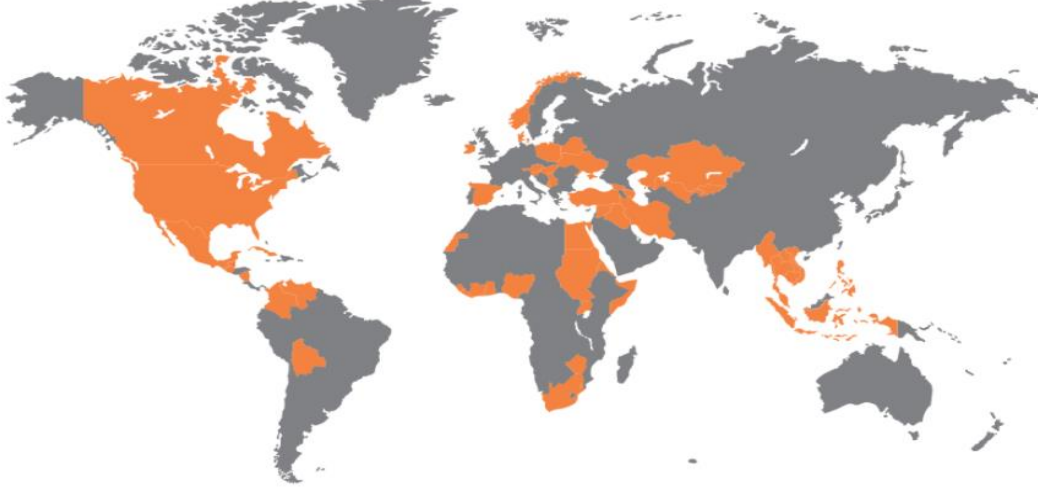
Sırbistan Büyükelçisi Richard Miles, Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID), fonların dağıtımını ticari yükleniciler ile ve STK olarak bilinen NED, NDI ve IRI yardımı ile yapmıştır. IRI, Otpor liderlerine, Budapeşte Hilton Otel'inde yapılan şiddetsiz "direniş seminerine" katılım için para ödemiştir. Bu seminerde Sırp öğrenciler, korkunun üstesinden gelmek, simgelerle iletişim kurmak, grev örgütlemek, bir diktatör rejimini devirmek konularında eğitim almışlardır. Bu eğitimcilerin başındaki kişi, Otpor göstericilerini eğiten ve 70.000 kopya şiddetsiz direniş kılavuzu dağıtan Amerikan Ordusu emeklisi, Savunma İstihbarat ajanı Robert Helvey'dir. Helvey, Pentagon'un darbelerini "şiddetsiz direniş" adı altında faaliyetlerin kurgulanması gerektiğini öğrendiği, Albert Einstein Enstitüsü'nün kurucusu Gene Sharp ile birlikte çalışmıştır (Alili, 2021).

Otpor, zamanla Pora oldu, sonra da Kmara oldu. Otpor gelişti ve adını CANVAS olarak değiştirdi. Hâlen "Şiddetsiz Direniş Eğitimi" verdiğini ileri süren dernek olarak Sırbistan merkezli faaliyetlerini yapmaktadır (Alili, 2021). CANVAS resmi sayfasında, 2005 yılında Slobodan Djinovic ve Srdja Popovic tarafından, insan hakları ve demokrasinin geliştirilmesinde şiddet içermeyen direnişin kullanımını savunmak için kurulduğu şeklinde kendini tanımlamaktadır (canvasopedia). Organizasyon 50'den fazla ülkede faaliyet göstermektedir. Ayrıca CANVAS, Belgrad, Sırbistan'daki genel merkezinden, başarılı şiddet içermeyen hareketler oluşturma ve yürütme konusunda uzmanlığa sahip bir uluslararası eğitimler ve danışmanlar ağı işletmektedir. "Daha adil, demokratik ve sorumlu bir toplum inşa etmek" üzerine söylemlerle kurulan örgüt; Washington DC, Kuala Lumpur, Male, Tiflis, Johannesburg ve Belgrad'daki ofisleri ile sahadaki aktivistlere maksimum destek sağlamayı amaçlamakta; şiddetsiz mücadele ve yaratıcı aktivizm ilkelerine dayanan yerel ve bölgesel girişimler için bir ortak toplanma merkezi olma görevi görmektedir. Kuruluş, atölye çalışmaları, kitaplar, videolar ve özel kurslar dâhil olmak üzere çeşitli medya aracılığıyla bilgiyi yayar. CANVAS, yoğun araştırmalara ve üyelerinin bu alanlardaki deneyimine dayanarak, yıllar içinde şiddetsiz direniş üzerine bu tür yayınları⁵⁴ üretmiştir. Devrim nasıl yapılacağı hususunda "know-how"lar web siteleri üzerinden ücretsiz olarak elde edilebilmektedir. Bu eğitimlere ek

⁵⁴ Bkz. CANVAS'ın örnek dergisi: canvasopedia.org/wp-content/uploads/2020/12/MOB_English_May2014.pdf.

olarak, eğitimleri dünya çapındaki çeşitli eğitim kurumlarında düzenli olarak şiddetsiz strateji üzerine kurslar verilmektedir (CANVAS, 2005).

Şekil 18. CANVAS'ın Aktif Faaliyet Gösterdiği Ülkeler

Kaynak: <https://canvasopedia.org/who-we-are/>.

2.7.2.2. OTPOR ve ABD İlişkisi

Washington Post yazarı Michael Dobbs, Belgrat'ta gözlemlediği olayları ve birinci elden alınan bilgiler ile ve Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de katılmış olduğu toplantıyı aktararak konuyu değerlendirmiştir. Michael Dobbs yazısında;

“Amerikalı kamuoyu araştırmacısı Doug Schoen konferans odasında, 840 Sırp'ın katıldığı anketin sonuçlarını yansıtıyor ve Avrupa'daki komünist devrin son iktidarını devirmeye yönelik stratejiler çiziyordu. Sırbistan'ın geleneksel aksi muhalefetine aktarılan mesaj basit ve güçlüydü. Dört kaybedilen savaştan, iki önemli sokak ayaklanmasından, 72 günlük NATO bombardımanı ve on yıllık uluslararası yaptırımdan sağ çıkan Slobadan Miloseviç, iyi örgütlenmiş bir seçimin getireceği meydan okumaya karşı 'tamamıyla savunmasızdı.' Devrilecekti ve bunun anahtarı, muhalefetin birliğindeydi. Schoen'in, 1999 Ekim'inde kapalı kapılar ardında, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de lüks bir otelde verdiği bildirme, bir yıl sonra Miloseviç'i devirecek seçim sonrası ayaklanmaya işaret ediyordu. Dobbs diyordu ki: Amerika Birleşik Devletleri hükümeti Miloseviç'in indirilmesini 41 milyon dolara 'satın aldı'. Birleşik Devletler Büyükelçisi Miles'in ofisinde yürütülen operasyonda, özel eğitilmiş ajanlar, daha iyi bir dünya 'Amerikan tarzı bir yaşam' için mücadele verdiklerini düşünen öğrenci birliklerini eşgüdümleyenlerdi” şeklinde olayları anlatmıştır (Alili, 2021).

Gazeteci Michael Dobbs, Otpor'un Amerikan Büyükelçiliği'nce desteklediğini “Amerika tarafından akçelendirilen danışmanlar, iktidar karşıtı hareketin her alanında önemli bir role sahipti. Anketlerin yürütülmesi, muhalif göstericilerin eğitimi ve hayatı öneme sahip paralel bir oy sayımının yürütülmesi gibi... Sırbistan'da duvarlara, öğrenciler tarafından baştanbaya boyanan iktidar karşıtı duvar yazıları için 5000 kutu püskürtme boyanın parasını Amerikan vergi mükellefleri ödedi. Üzerinde 'Gotov Je' (O bitti) sloganı yazan yaklaşık 2,5 milyon çıkartma bütün Sırbistan'a yapıştırıldı.

‘Gotov Je’ devrimin anahtar sloganı hâline geldi. Bu guruba ‘direniş’ anlamına gelen ‘Otpor’ deniliyordu” şeklinde ifade etmiştir (Alili, 2021).

Bu olayları incelememizdeki temel neden Ortadoğu ve Arap Baharında sıkça duyulan sivil itaatsizlik olgusunun köküne inmektir. Ayrıca Ortadoğu’da oluşan yeni güç dengesinde Balkanlar’dan da yapılan sıkıştırma politikalarına az da olsa değine bilmektir. Bu açıdan bakıldığında, Balkanlarda yaşanan olaylar sonrasında yeni Balkan nizamı oluşturuldu. Sırbistan-Kosova anlaşması, Yugoslavya parçalanmasından sonraki süreçte ortaya çıkan devletlerden olan “Yeni Yugoslavya” ABD ile yakın ilişkiler kurdu. Sonra ise Sırbistan’dan Kosova da ayrılmıştır. Kosova ayrılma yaşarken çatışmalar yaşandı ve 1999 yılında Belgrad NATO tarafından bombalanmıştır. Bu kanlı şekilde ayrılığın sonrasında ABD, Ferizay bölgesine üs kurdu. Sırp Başbakanı Aleksandar Vuçiç’in ABD başkanı önünde “ekonomik normalleşme” adıyla anlaşma imzaladı. Anlaşma kapsamında Sırbistan’a ekonomik destek ile denize çıkış garantisi verilmiş, Kosova ve Sırbistan arasında da serbest ticaretin önü açılmıştır. Farklı olan olay ise konuyla bağlantısız olan İsrail’in anlaşmada yer bulmasıdır. Anlaşmadaki maddeye göre Sırbistan büyükelçiliğini Kudüs’e taşıyacaktır, Kosova da İsrail’i resmen tanıyacak, büyükelçiliğini Kudüs’te açacaktır. İsrail’deki büyükelçiliklerini Tel Aviv’den Kudüs’e taşımış ve bunu resmileştirmişti. Böylelikle Türkiye’nin yakın ilişki içinde olduğu Kosova’nın Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıması ve Türkiye’yi savunduğu dış politika açısından hayal kırıklığına uğratmıştır. Vuçiç yönetimindeki Sırbistan da kuzey Slav kardeşi olan Rusların karşısına ABD ve İsrail bloğuna yakınlaşmıştır. ABD, Sırbistan-Kosova anlaşmasıyla Balkanlar’daki olasılıkla Türkiye ve Rusya etkisini yok etmeyi amaçlamıştır (Alili, 2021). Balkanlarda yürütülen politikaların dahi Ortadoğu’nun şekillenmesiyle ilişkili olduğu bu örnekte de görülmektedir.

2.7.2.3. Arap Baharı ve CANVAS

Otpor’un Mısır’daki karşılığı “6 Nisan Gençlik Hareketi” olmuştur. 6 Nisan Gençlik Hareketi’ne mensup gençler isyan sırasında Otpor-Canvas’tan aldıkları eğitimde öğrendiklerini uyguladılar. 6 Nisan Hareketi’nin önde gelen isimlerinden birisi de Mısır’da “Hepimiz Halid Said’iz” sayfasını oluşturan Vail Guneym’dir. Guneym “pasif direniş” konusunda birçok toplantı düzenlemiştir. Bu konuyla ilgili eğitimler vermiştir. Eğitimler Canvas’ın hazırladığı videolar üzerinden yapılmıştır. 6 Nisan Hareketi’nden bir başka isim Muhammed Adil, Otpor-Canvas’ın Kahire’nin kenar mahallelerinde kurslar düzenlediğini, bu kurslarda barışçı direnişin nasıl yapılacağını

öğrendiklerini anlatmıştır. Adil'e göre insanları şiddet içermeyen görüntüler ile etkilemeliydiler. İnternette videoların yayılması için de kurslar düzenlenmiştir (Özüğurlu, 2018).

CANVAS Yönetim (icra) direktörü Srdja Popovic, Arap Baharı süreci devam ederken verdiği seminerlerden birinde şu ifadelerde bulunmuştur:

“Çalışmalarımın bir kısmını birkaç sebepten dolayı Ortadoğu'ya yoğunlaştırdım. Birincisi mücadele bitmedi, 8-9 ülkeden bahsediyoruz. Bu ülkelerden bazılarında bazı gruplar ile çok iyi iletişim halindeyiz. Bu grupları işa etmemek için açıkça anlatmayacağım. Bazı ülkelerde durumu gözliüyor ve yapılması gerekeni (hazırlık) yapıyoruz. Sırbistan'daki devrimden sonra 37 ülkede çalıştık. Ortadoğu'dan önce beşinde başarılı olduk. Yani Gürcistan, Lübnan, Maldivler, Mısır ve Tunus. Bu liste uzayacak” (Özüğurlu, 2018).

Benzer şekilde Arap Baharı sürecini yaşayan Ortadoğu coğrafyasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden de belirli sesler yükselmeye başlanmıştır. Türkiye'de Gezi Olaylarının başlamasıyla birlikte bölgede yaşanan olaylardaki benzerlikler açısından Sharp, CANVAS ve dolayısıyla ABD suçlamaları gündeme gelmiştir. Ancak Gene Sharp, kendisinin ve Albert Einstein Enstitüsünün ilgili iddialarla bağlantısının olmadığını, bunların tamamen saçmalık olarak değerlendirdiğini belirtmiş; kitabında yer alan yöntemlerin bu olaylarda kullanılması ile hiçbir alakasının olmadığını savunmuştur (Özüğurlu, 2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ HAVZASINDAKİ HİDROKARBON MÜCADELESİ

1. ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ULUSLARARASI REKABET

Enerjinin dış politika stratejilerinde önemli bir yer tutması Avrupa'nın enerjiye olan bağımlılığının geçen zaman içerisinde artmasıyla doğru orantılıdır. Enerji politikalarında artan ilginin bir sebebi yüksek ekonomili ülkelerin artan ihtiyaçları yanı sıra Rusya gibi ülkelerin kaynak milliyetçiliği uygulamaları; enerji kaynaklarını hedef alan terörizm; transit yollarında korsanlık; kaynaklarda tükenme beklentileridir. Yeni enerji politiğinde ülkeleri enerji fazlası ve enerji açığı olan ülkeler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Burada önemli olan husus hegemon güçlerin güç hiyerarşisinde sahip olunan petrol/doğalgaz rezerv miktarları ile enerji kaynaklarını satın alma, egemenlik kurma kabiliyetleridir (Şöhret, 2015: 1-2).

Uluslararası ekonomi politik politikası, merkezindeki güç ile ekonominin merkezindeki refah noktalarının kesişimidir. Ekonomik alanda aktörler rakiplerine üstünlük kurduklarında bu ekonomik güç siyasallaşmaktadır. Siyasallaşan ekonomik güç; rakipleri üzerinde kendi çıkarlarına uygun şekilde hareket alanı oluşturma eğilimindedir. Bu ekonomik güç, ülkeler olabileceği gibi ülkelerin desteklediği çok uluslu şirket yapıları da olabilmektedir (Smith, El-Anis, & Farrands, 2011: 1-6).

1.1. DENİZ YETKİ ALANLARININ SINIRLANDIRILMASINA İLİŞKİN PRENSİPLER

Doğu Akdeniz'in bölge olarak kıyı ülkelerde siyasi sorunları bulunan ve iç savaşlar yaşayan bir coğrafyada bulunması; enerji kaynaklarına yakın olması ve ticari olarak geçiş ağlarını barındırması bölgeyi çok uluslu bir mücadele alanına dönüştürmüştür. Ayrıca bölgedeki mevcut aktörelere kendi çıkarları doğrultusunda bazı bloklamalara giderek Doğu Akdeniz havzasında bazı sınırlandırmalarda bulunmuştur. Bu sınırlamalar hem sondaj hem de güvenlik algılarının yeniden oluşmasında önemli bir etken haine gelmektedir. Bu açıdan bu alanların belirlenmesi ve hukuka uygunluğunu kavrayabilmek için sınırlandırma yapılan esasları göz önüne almak gerekmektedir. Bu açıdan ülkeler kendi hakları doğrultusunda denizcilere uluslararası bir duyuru; navtex ilanında bulunurlar.

Navtex; meteoroloji tahminleri, denizcilere, aciliyet, seyir bilgileri, emniyet ve denizde çalışılan sahalar ile ilgili bilgi veren iletişim cihaz sistemidir. Ülkelerin Deniz Kuvvetleri, yapacağı eğitim ve tatbikat bilgilerini öncesinden bildirerek bu sahalara girilmemesi hususunda uyarıda bulunmaktadır (Yeniçeri, Karaca ve Kurtuluş, 2020).

- *Hakkaniyet İlkeleri:* Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) sonrası dönemde de Uluslararası Adalet Divanı (UAD), net şekilde hakkaniyet tanımını yapmamıştır. UAD'ye göre hakkaniyet, adalet ilkesine soyut bir adalet olarak atıf yapmamış (Beaglehole, 1984: 428); öngörülebilir özellikte olarak, uygulaması tutarlılık içermekte olan bir adaleti ilkesine vurgu yapılmaktadır (I.C.J. Reports, 1984: 39). Hakkaniyet ilkeleri, somut olaya göre farklılık gösterebilir. Bu haliyle hakkaniyet ilkesi, yeni gelişen durumların meydana getirdiği uyuşmazlıklara uygulanması mümkündür (Koç, 2006: 172).
- *Eşit Uzaklık:* Uluslararası Adalet Divanı içtihatlarına bakılarak eşit uzaklığın uygulanması ancak hakkaniyetli bir sonuca ulaştırıyor ise mümkündür. Eşit uzaklık prensibi, uygulanması şart değildir; hakkaniyet ilkelerinin uygulanabilmesi için başvuruda bulunulan alt prensiptir. Eşit uzaklık, diğer özel şartlar ile ele alınarak hakkaniyetli bir sonuca ulaşılması sağlamak için kullanılmaktadır (Kütükçü ve Kaya, 2016: 86).
- *Coğrafyanın Üstünlüğü:* Bu düşünceye göre sınırlandırma yapılması planlanan deniz alanında yer alan anakaraların kıyı uzunluğu dikkate alınır. Anakaraların kıyı uzunluğu, devletlerin sahip olacakları deniz yetki alanlarını tayin eder. Bu durumda kıyının girintili-çıkıntılı olması da önemlidir (Kütükçü ve Kaya, 2016: 87).
- *İlgili Şartlar Çerçevesinde Dikkate Alınan Konular:* Bu konuda dikkat çeken ilk unsur adalardır. Adaların deniz yetki alanları sınırlandırmasındaki durumu, adada var olan nüfus yoğunluğuna; adanın konumu ve büyüklüğüne; adanın anakara ile arasındaki coğrafi dengesine göre değişme göstermektedir. Bağlı buldukları ülkenin anakarasına en yakın olan adalar, kıyısal adalar olarak tanımlanmaktadır (Kütükçü ve Kaya, 2016: 87). Uluslararası hukukta da adalara kıta sahanlığı ve MEB hakkı tanınmıştır (Charney, 1999: 863-866'da akt. Kütükçü ve Kaya, 2016).

- Bir diğ er faktör ise *cezir çizgisi*⁵⁵ *unsurları ve kayalıkları* olarak görülür. Bunlar, sınırlandırmaya esas hat çizgisinin oluşturulmasında esas noktalar şeklinde kullanılabildiği gibi sadece sınırlandırma amacıyla oluşturulmuş esas çizginin parçaları olarak da kullanılabilmektedir (K t k u ve Kaya, 2016: 87).
- Diğ er bir unsur, *deniz tabanında bulunan jeomorfolojik ve jeolojik özelliklerdir*. Bunların sınırlandırmadaki etkisi nispidir. Bu  zellikler kıta sahanlığı için geçerli sayılmaktadır (K t k u ve Kaya, 2016: 87-88).
- Bir diğ er şart, sınırlandırma konusu bölgede var olan veya olması ihtimal olan *sınırlardır*. Deniz yetki alanlarını sınırlandırma yaparken hakkaniyetli bir sonuç için bölgedeki mevcut ve olası tüm sınırların da dikkate alınması şarttır (K t k u ve Kaya, 2016: 88)
- Değ erlendirilmesi gereken diğ er unsur *savunma ve güvenlik şartları* olarak karşımıza çıkmaktadır (K t k u ve Kaya, 2016: 88).
- *Oransallık Prensibi*: Oransallık prensibi, deniz yetki alanlarını sınırlandırma yaparken dikkate alınacak olan unsurların hangi oranla değ erlendirileceğini belirlemede kullanılan; sınırlandırmanın hakkaniyete uygun yapılıp yapılmadığını denetleyen bir yöntemdir. Bu prensiple, hakkaniyet çerçevesinde uyumazlığın  z me ulaşması amaçlanmaktadır. Ayrıca bu prensip ile sınırlandırma hususu devletlerin kıyı uzunlukları tespit edilip sahip olacakları kıta sahanlığı durumu ve münhasır ekonomik bölgenin birbirine orantılı şekilde olması amaçlanmaktadır. Oransallık ilkesinin bir test aracı olarak değil, ilgili şart olduğunu belirten Uluslararası Adalet Divanı kararları da vardır (Koç, 2006: 233).
- *Kapatmama Prensibi*: Kıta sahanlığının sınırlandırılması konusunda devletlerin kendi kıyılarına yakın alanlardaki kullanma yetkisinin kısıtlanmamasına  zen gösterilmesi önemlidir. Bir devletin kıyıların yakın yerlerin başka bir devletin tasarrufuna bırakılması durumu hakkaniyete uymaz. Bu prensip nispidir. Bazı durumlarda bu prensibin uygulanması dahi hakkaniyete aykırı sonuç oluşturabilmektedir. Bu itibarla ilkenin uygulanma durumu, somut olayın özelliklerine göre değ erlendirilmektedir (K t k u ve Kaya, 2016: 88).

⁵⁵ Bkz. Cezir  izgisi: Suların dönemde en d şuk seviyede olduğu zamandaki coğrafi kıyı çizgisi; suların en çok çekildiği hattır (BMDHS m.5).

1.2. DOĞU AKDENİZ BÖLGE AKTÖRLERİNİN DENİZ YETKİ ALANLARINA GENEL TUTUMLARI

1.2.1. Yunanistan

Yunanistan'ın hedefi; Kaşot, Kerpe, Girit, Rodos ve Meis hattı bazında hat temelli bir sınırlandırma yapmak olarak bilinir (Yaycı, 2012: 19). Yunanistan, bu amacını Mısır ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında yapılan sınırlandırma antlaşması yapmıştır⁵⁶. Meis adasına ve diğer adalara koşulsuz tam kıta sahanlığı verilmesi gerektiğini ve Anadolu anakarası ile en uç ada arasındaki hatta göre sınırlandırma yapılmasını talep etmektedir. Bu iddialar Uluslararası Adalet Divanı kararları ve uluslararası hukuk kurallarıyla uyuşmamaktadır (Kütükçü ve Kaya, 2016: 89).

1.2.2. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

GKRY, karasularını 12 mil şeklinde açıklamıştır. 2004 yılında da “Kıbrıs Cumhuriyeti” ismi ile 200 millik münhasır ekonomik bölge ve 24 millik bitişik bölge ilan etmiştir⁵⁷. Bu ilanları çerçevesinde GKRY, bölge devletleriyle antlaşmalar yapıncaya değin sınırlandırmada ortay hattın geçerli olacağı belirtilmiştir (Kütükçü ve Kaya, 2016: 89). GKRY, 2007 yılında 13 tane petrol-doğalgaz arama ruhsat alanı ilan etmiştir. Bu alanlardan 5'i Türkiye'nin kıta sahanlığını ihlal durumunda, 8'inde ise KKTC'nin de hakkı bulunmaktadır (Başeren, 2010: 13; Kütükçü ve Kaya, 2016: 89).

1.2.3. Mısır

Mısır, 1958'de karasularını 12 mil şeklinde açıklamıştır. Düz esas hatlarını da 1990 yılında ilan etmiştir⁵⁸. Mısır'ın 200 m derinliğe kadar veya işletme olanağının olduğu derinliğe kadar kıta sahanlığının mevcut olduğuna dair de düzenlemesi vardır. Mısır, BMDHS'nin yürürlüğe girmesinden sonra da münhasır ekonomik bölgesinde egemenlik haklarının olduğunu ve diğer komşu devletlerin haklarına zarar verilmeden bu haklarını kullanacağını bildirmiştir⁵⁹ (Kütükçü ve Kaya, 2016: 90).

⁵⁶ Bkz. Law of the Sea Bulletin, (2003). New York: United Nations Sales Publications: 45-47.

⁵⁷ Bkz. GKRY tarafından ortaya konulan deniz yetki alanları ile ilgili metinler: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_eez_proclamation.pdf; A law to provide for the proclamation of the contiguous zone by The Republic of Cyprus, 02.04.2004, https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/cyp_2004_cz_proclamation.pdf

⁵⁸ Bkz. Law of the Sea Bulletin, (1990). New York: United Nations Sales Publications: 3-11.

⁵⁹ Bkz. Mısır Devleti tarafından ortaya koyduğu deniz yetki alanları ile ilgili metinler: https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1958_Decree.pdf, https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/EGY_1958_Decision.pdf, https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/convention_declarations.htm#EgyptUponratification.

1.2.4. Suriye

Suriye, 2003 yılında karasularını 12, birleşik bölgesini 24 ve münhasır ekonomik bölgesinin 200 mil olarak açıklamıştır. Suriye'nin 2011 yılında petrol-doğalgaz arama iznini verdiği alanların kuzey kısmı, Türkiye-Suriye kara sınırının bittiği noktanın 30 deniz mili batısına gelmektedir. Bu bölge Türkiye'nin deniz yetki sahasıdır⁶⁰ (Yaycı, 2012: 25-26).

1.2.5. İsrail

İsrail, 1990 yılında 12 millik karasularını açıkladı. 17.12.2010'da ise GKRY ile münhasır ekonomik bölge sınırlandırması antlaşması yaptı ve 12.07.2011 tarihinde bu antlaşmayı BM'ye bildirmiştir (Kütükçü ve Kaya, 2016: 91).

1.2.6. Lübnan

1983 yılında karasularını 12 mil şeklinde açıkladı. GKRY ile 2007 yılında imzaladığı sınırlandırma antlaşmasını 2011 yılında iç hukukunda yürürlüğe koymuştur. İsrail münhasır ekonomik bölgesi alanı ile Lübnan münhasır ekonomik bölge alanının 9 km'lik bir bölgede kesişmekte olduğu biliniyor (Kütükçü ve Kaya, 2016: 92).

1.2.7. Türkiye ve KKTC

KKTC, 12 millik karasuları açıklamıştır. KKTC'nin uluslararası kamuoyunda kimlik sorunu dünyaca, Kıbrıs adasının resmi temsilcisi şeklinde GKRY'yi görmesine ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" olarak tanınmasıyla sınırlandırma antlaşmaları dâhil ilgili tüm anlaşmaları GKRY ile yapmasına neden olmaktadır. Bu sebeple KKTC haklarını Türkiye ile ortak çerçevede gerçekleştirmektedir. Türkiye BMDHS'ye taraf değildir. Karasularının genişliği ise Akdeniz ve Karadeniz'de 12 mil, Ege'de 6 mil olarak biliniyor (Kütükçü ve Kaya, 2016: 92).

1.3. PETROL VE DOĞALGAZ TAŞIMACILIĞININ STRATEJİK ÖNEMİ

Enerji alanlarında kaynakları elinde bulunduran ve üretici coğrafyalar ile bu kaynaklara ihtiyaç duyan ve tüketici coğrafyalar arasında petrol ve doğalgaz ticaret hareketleridir. Petrol ev doğalgaza bakıldığında üretimi noktasında benzerlik gösterse de taşınması hususunda teknik farklılıklar göstermektedir. Petrol doğalgaza göre taşınması daha ucuz ve deniz yolu ile taşınabilirken; doğalgazın aynı esaslar doğrultusunda

⁶⁰ Bkz. Suriye tarafından ortaya konulan deniz yetki alanları ile ilgili metin: https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/syr_2003e.pdf.

taşınabilmesi için sıvılaştırılması (LGN) gerekmektedir (U.S. Department of Energy). Bu işlemlerde üretilen kaynağın maliyetini artırmaktadır. Bu durumda daha güvenilir ve daha kontrol edilebilir transit yöntem ve yollar aranmaktadır.

Bu açıdan Ortadoğu coğrafyasında hem geçiş noktaları hem de üretici ülkeler olarak stratejik önem taşımaktadır. Ortadoğu petrolünün transit güzergâhı Hürmüz Boğazı'nın taşıma potansiyeli 2012 yılında günde 20 milyon varil düzeyindedir. Güzergâh incelendiğinde 2035 yılı itibariyle dünya petrol ihracatının %50'si ve doğalgaz transit noktası olacağı kıymetlendirilmektedir (International Energy Agency, 2012). Ortadoğu coğrafyası incelendiğinde ABD, Avrupa ve Uzak Doğu'ya petrol taşımaktadır. Akdeniz güzergâhının kullanılması için petrolün önce Bab el-Mendep Boğazından ve Süveyş Kanalı'ndan geçmesi gerekmektedir. Bu durumlar bölgenin stratejik önemini artırmaktadır (Şöhret, 2015: 20).

1.4. ENERJİ SAVAŞLARI

Ülkeler dünya üzerinde etkin bir yapıya sahip güçlü devlet olmak için ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan kendi ideolojilerini yaygınlaştırma eğilimindedirler. Siyasi güç; ekonomiye; ekonomi de gelişmiş sanayilere; sanayi de, alt yapısı ve devamlılığı için enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Batılı sanayi ülkeleri açısından üretimin devamlılığı yönüyle kömür, petrol ve doğalgaz gibi temel enerji kaynaklarının kontrol edilebilmesi hayati bir konudur. Üretici ülkelerin hegemonyası altına girmesi için bu ülkelerde istikrarlı ve kendi çıkarları adına bu gücü kontrol edebilecek bölgesel veya milli bir gücün kurulmaması; gelişmemesi ve kendi kaynakları hakkında tasarruf yetkisinin olmaması gerekmektedir. Bu sebeple enerji ithalatçısı sanayileşmiş ülkeler, üretici ülkelerin siyasi yapılarını da kontrol etme eğiliminde olmuşlardır.

Sanayi devrimi ve kaynak arayışının yaygınlaşmasıyla birlikte 2020'li yıllara kadar başta Ortadoğu bölgesi olmak üzere enerji kaynakları zengin olan üçüncü dünya ülkelerinde yaygın çatışma ve savaş durumu hâkimdir. Bu tür bölgeler incelendiğinde kriz, savaş, çatışma alanlarının yoğunluğu, terörizm ve iktidarın sürekli hukuksal tabanı olmadan el değiştirmesi yaygın bir durumdur. Bu durum söz konusu ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplerin yanında belki ondan daha fazla enerji rekabetiyle ve bundan kaynaklı dış müdahalelerle ilgilidir. Rekabet durumu üretici ülkelerin kendileri içerisinde ve stratejik rakipleri karşısında çatışmalara neden olmaktadır. Bölgede aktif bir gücün olmaması; kendi kaynaklarında tasarruf yetkisine

haiz olmama durumu bölgelere çatışmayı beraberinde getirmiştir. Farklı bir açıdan bakıldığında üretici bölgelerdeki savaşlar; rekabete dayalı enerji kaynaklarının kontrolü ve bu kontrolün getireceği stratejik üstünlüğün kullanılabilmesi anlamına gelmektedir (Kılıçaslan, 2015: 87).

Kıbrıs Adası; Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslar enerji kaynaklarının dıştaki dünyaya açılan yolun üzerinde stratejik bir konumdadır. Kıbrıs konum itibariyle Cebelitarık, Süveyş, Karadeniz deniz ticaretinin kontrol edilebilmesi ve Ortadoğu enerji kaynaklarına yakınlığı ile de bölgede askeri üs olarak kullanılabilen jeopolitik bir noktadır (Kılıçaslan, 2015: 105).

Türkiye enerji politikası ve güvenliği açısından ada; Akdeniz'in emniyeti, bölgede deniz ulaştırması ve ticaretinin güvenliği, ticari faaliyetleri kontrol altında tutabilme, Bakü-Tiflis-Ceyhan ile Kerkük-yumurtalık petrol boru hatlarının İskenderun Körfezine açılması ve bu yeni projelerin, doğalgaz hatlarının güvenliği bakımından önem taşımaktadır. Kıbrıs, enerji bölgeleri ve enerji hatları ile Akdeniz kontrol merkezi olması yanı sıra Doğu Akdeniz, Asya, Avrupa, ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir noktada yer almasıyla büyük coğrafya alanını kontrol etme imkânı vermektedir (Kılıçaslan, 2015: 105).

Adanın stratejik yapısı; Süveyş Kanalı, Hazar Havzası, Karadeniz ve boğazlar, Irak ve Cezayir'den gelen petrol ve doğalgaz ile adanın güneyinde keşfedilen yeni doğalgaz kaynaklarının güvenliği, kontrolü ve nakli için de önemli bir konumdadır. Bu gibi ana nedenler dahi ABD, İngiltere, Rusya gibi küresel güçleri bu bölgeye çekmektedir (Kılıçaslan, 2015: 105).

Kıbrıs Adası yarım asır devam eden çözümsüzlüğe rağmen 2004 yılında Avrupa Birliği'nin daha önceki üyeliklerde uyguladığı kriterlerin ihlali göze alınarak aceleyle birliğe üye yapılmış ve AB'nin sınırları hidrokarbon zengini Doğu Akdeniz sınırlarına taşınmıştır.

1.5. DOĞU AKDENİZ HAVZASINDAKİ HİDROKARBON MÜCADELESİ

Doğu Akdeniz konumu itibariyle dünya ticareti deniz ulaşımının 1/3'üne yakın bir oranda bünyesinde barındıran bir kesişim noktasıdır. Deniz güvenliği ve enerji güvenliği açısından çok boyutlu ve çok aktörlü karışık bir yapıya sahiptir. Ortadoğu'da yaşanan ve Arap Baharı'yla daha da artan karışıklıklar, bölgedeki terör tehdidi ve iç savaşlar, kıyı devletlerde süregelen istikrarsızlık ve iktidarsızlık, yetki alanları paylaşım

mücadelesi, çok uluslu firmaların doğalgaz keşiflerine ilgisi Doğu Akdeniz'i büyük bir rekabet ve çatışmanın içine sürüklemiştir. (Yaycı, 2020: 11-20).

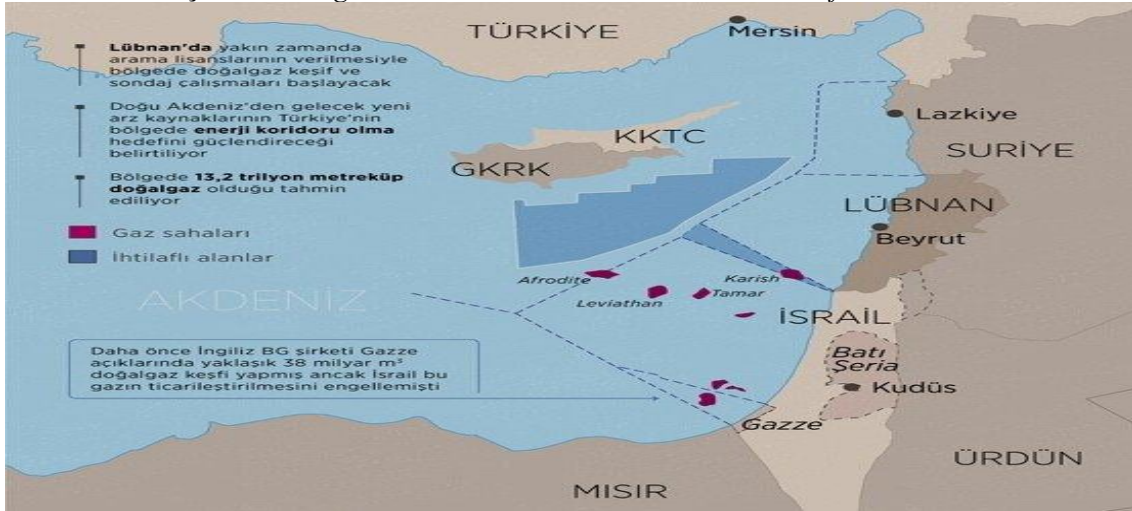
Şekil 19. Stratejik Coğrafyasıyla Doğu Akdeniz

Kaynak: Ültanır, (2020).

Akdeniz havzasında 2020'li yıllara kadar; Fas, GKRY, Tunus, Suriye, Libya, Lübnan olarak toplamda yedi devlet münhasır ekonomik bölge ilan etmiştir (Yaycı, 2019: 4042). Akdeniz bölgesinde Hırvatistan, İtalya, Fransa ekonomik koruma alanı; İspanya, Libya, Cezayir, Tunus ve Malta balıkçılık koruma bölgeleri şeklinde sekiz devlet muhtelif deniz yetki alanı açıklamıştır (Yaycı, 2020: 34).

Şekil 20. Doğu Akdeniz Havzası Gaz Sahaları ve İhtilaflı Alanlar

Kaynak: TIMETURK, (2020).

Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı üzerinden yapılan dünyadaki deniz ticaretinin önemli noktasıdır. Petrol rezervleri bakımından zengin olan Orta Doğu bölgesine stratejik bir konumu bulunmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesinde 2001 yılında keşfedilen enerji kaynakları bu coğrafyanın stratejik durumunu artırmıştır. Keşfedilen enerji kaynakları sonrasında küresel dengeler değişmiş; bölgedeki ülkeler arasındaki ilişkiler

karmaşık duruma gelmiştir. Doğu Akdeniz'in kalbi konumunda bulunan Kıbrıs Adası, bölgeye olan hâkimiyeti ve bölgesel dengelerin belirlenmesinde kritik olması nedenleriyle önemli bir yer almaktadır (Şafak, Çıraklı ve Koldaş, 2021: 58).

Türkiye, Lübnan, İsrail, Suriye ve Mısır'ın deniz yetki alanlarında doğalgaz ve petrol kaynakları keşfedilmiştir. Kıbrıs ve İsrail açıklarında keşfedilen kaynakların Rusya Devleti'ne karşılık Avrupa'ya yeni bir alternatif olabileceği değerlendirilmektedir. Bölgede yapılan yeni keşifler bölge dışı aktörleri bölgede daha aktif olmalarına neden olmuştur. Türkiye, Batı'ya açılan bir enerji terminali (energy hub) olarak bölgeye yakın olması, kaynakların daha az maliyete ve hazır tesisler ile Batı'ya taşınabileceği altyapısıyla bölgede öne çıkan en önemli devletlerden birisidir. Bölgenin siyasi istikrarsızlığı güvenli yatırımların önünü kesmektedir. Bu durum da bölgedeki kaynakların aktif kullanımını geciktirmekte ve dünya pazarına tam anlamıyla girişini engellemektedir. Bölgede var olan sorunların çözümünde her devletin kendini merkeze koyması sorunu daha da büyütülmektedir. Özellikle ABD ve İngiltere gibi dünya siyasetinde etkili bölge dışı devletlerin de doğrudan veya dolaylı olarak bölgeye müdahil olmaları bölgede yeni güç dengeleri ve ittifakları gündeme getirmiştir. Yeni keşiflerle birlikte Rusya bağımlılığını azaltmak isteyen Türkiye de bölgede yeni arayışlara girmiştir (Demiryol, 2019: 444-445). Nitekim bölgede 2010 yılı tüketim miktarları dikkate alınarak çıkarılan veriler neticesinde keşfi yapılan doğalgazın Türkiye'nin yaklaşık 572 yıl, Avrupa'nın ise 30 yıl doğalgaz ihtiyacını giderebilecek büyüklükte olduğu değerlendirilmektedir (Yaycı, 2020: 15-28).

AB için Doğu Akdeniz doğalgaz rezervleri özellikle Rus gazına karşı en önemli alternatif kaynaktır. Bölgenin üretici devletleri açısından ise çıkarılacak gazın en önemli pazarı AB'dir. Doğalgaz ihtiyacının %30'unu Rusya'dan alan AB; 2006 ve 2009 Ukrayna Krizi dolayısı ile ortaya çıkan sorunların Doğu Akdeniz doğal gazı ile alternatifini yaratıp aşmak isterken (Demiryol, 2015: 261-264), günümüzde bu krizin Rusya ile Ukrayna arasında bir savaşa dönüşmesi Avrupa'nın alternatif arayışlarını hızlandırmıştır.

2009 yılında Doğu Akdeniz Tamar bölgesinde İsrail şirketi Delek ve ABD şirketi Noble Enerji ortak aramaları sonucu rezerv keşifleri yapmıştır. 2011 yılında ise Afrodit bölgesinde doğalgaz rezerv keşifleri yapılmıştır (Özgöker ve Çelik, 2015: 254).

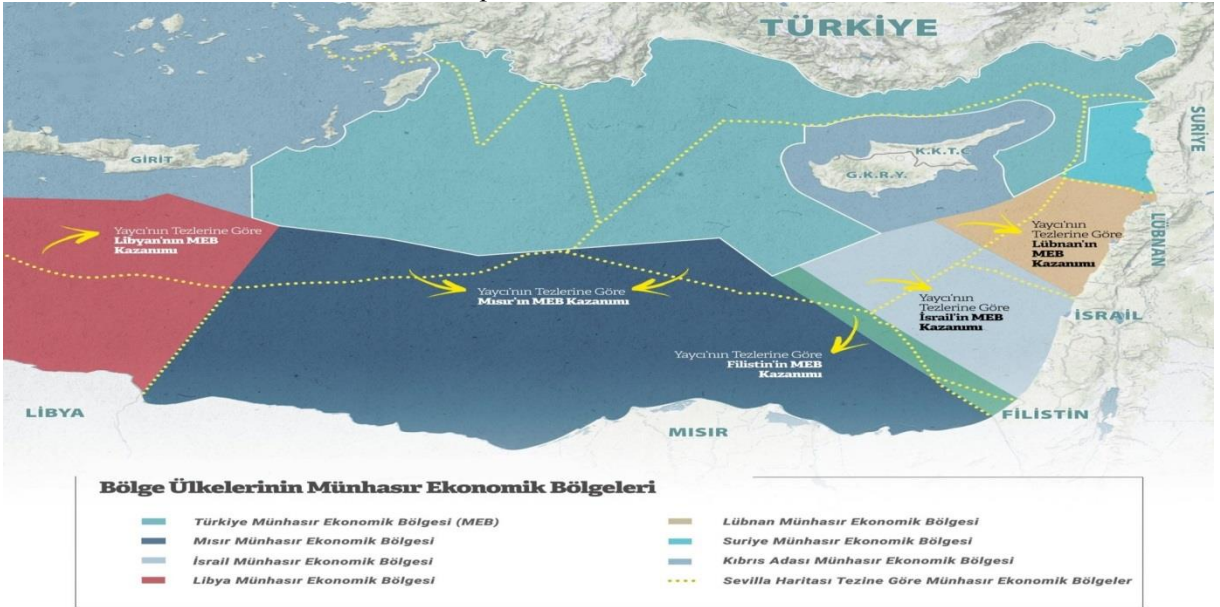
Şekil 21. Doğu Akdeniz Kıyı Ülkelerine Ait Bazı Münhasır Ekonomik Bölgeler

Kaynak: Yaycı, (2012: 25).

Doğu Akdeniz için kronik sorunlardan bir tanesi de deniz yetki alanlarındaki belirsizliklerdir. Bölge ülkelerinin anlaşmazlıkları ve çıkarıcı tutumları; hak ihlallerine neden olmaktadır. Bölgede GKRY-Yunanistan liderliğinde dayatılan Sevilla Tezi; bölge ülkelerin haklarına büyük ölçüde gasp etmekte ve hukuk dışı tavrını dünya kamuoyunda meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Şekil 22. Doğu Akdeniz Ülkeleri ve Deniz Yetki Alanları ile Yunanistan Sevilla Haritası Üzerinden Gasp Edilen Alanların Görünümü

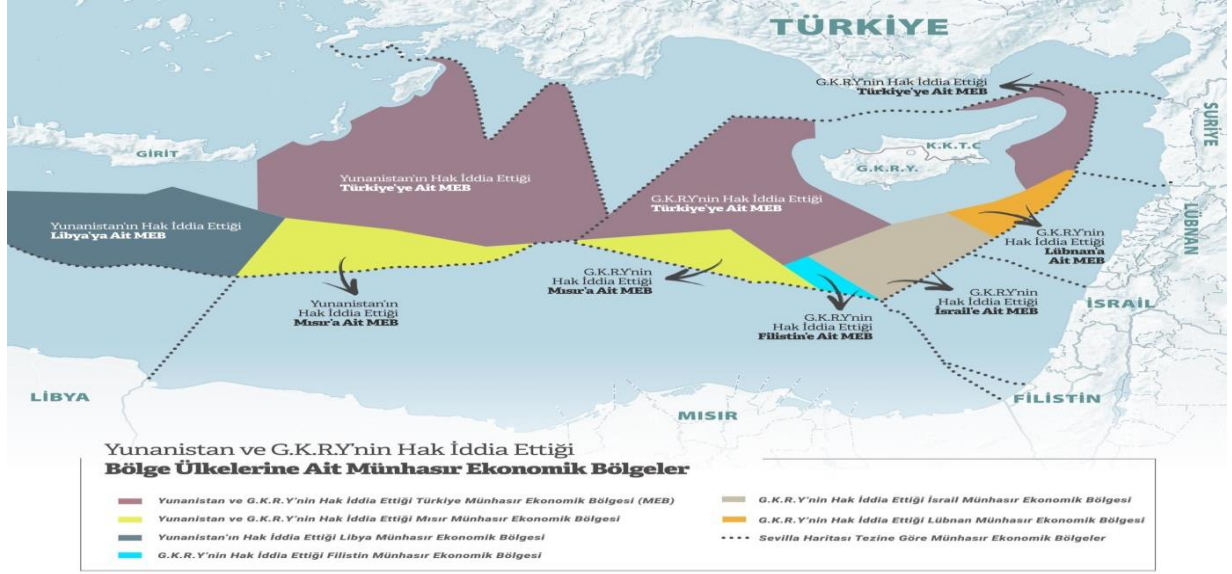

Kaynak: catismagundemi, (2021a).

Sevilla Tezi, 2007 yılında Sevilla Üniversitesi beşeri denizcilik coğrafyası alanında uzman Juan Luis Suarez de Vivero tarafından ileri sürülmüştür. Yapılan tezde deniz yetki alanları “ortay hat hesabına” göre belirlenmiştir. Yapılan tezde bölgedeki adalar için aynı anakaralar gibi tam etki verilmektedir. Tezde ileri sürülen husus

Türkiye Devletine 2 kilometre uzaklıkta olan Meis adasını temel alarak Mısır'a doğru ilerleyen bir hat çizilmektedir (Anadolu Ajansı, 2020a).

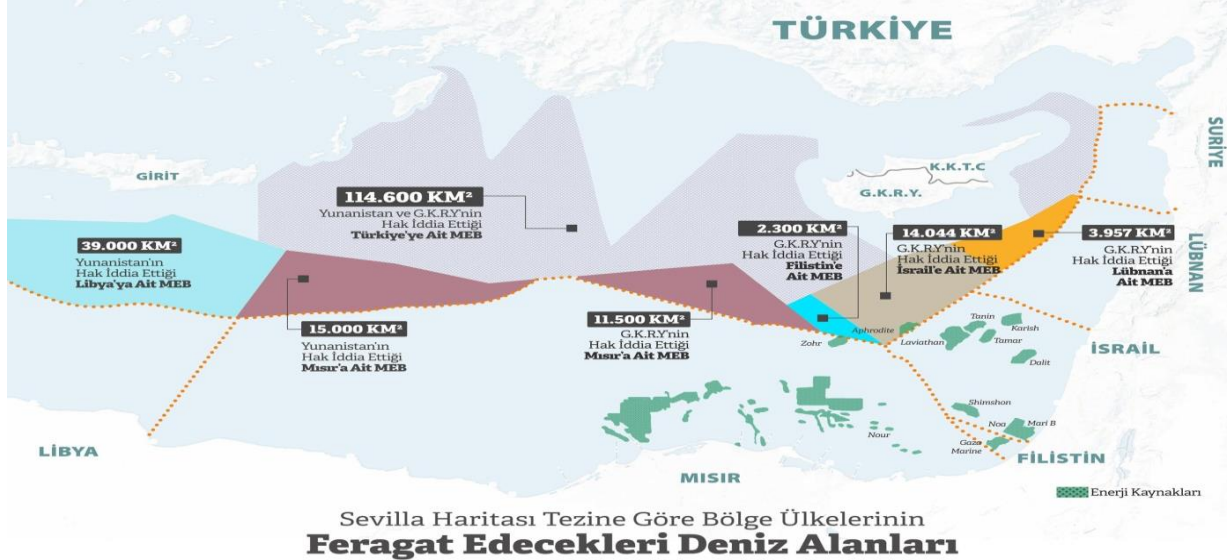
Şekil 23. Yunanistan ve GKRY tarafından Hak İddia Edilen Bölgeler

Kaynak: catismagundemi, (2021b).

Yunanistan tarafından ileri sürülen Sevilla Tezi hukuksal olarak bir nitelik taşımamakla birlikte bölgede yer alan diğer devletlerin de haklarını gasp etmektedir.

Şekil 24. Sevilla Tezi ile Gasp Edilmek İstenilen Alanların Büyüklükleri

Kaynak: catismagundemi, (2021c).

1.6. DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON REZERVLERİ VE TRANSFER HATLARI

Doğu Akdeniz havzasının stratejik önemi, transit geçiş noktası olarak rezerv keşiflerinin öncesinde de varlığını korumaktadır. Doğu Akdeniz’de yapılan yeni keşifler ve bu rezervlerin nasıl, nereden ve kim tarafından ihracatının yapılacağı konusu bölgede bloklaşmalara ve uyuşmazlıklara neden olmaktadır. Bölgede 2020’li yıllara kadar yapılan keşfedilmiş rezerv bölgeleri Kıbrıs adası açıkları ile Mısır, İsrail, Lübnan arasındaki bölgede yoğunlaşmaktadır. 2000’li yıllardan 2020’li yıllara kadar bölge ülkeleri kadar çok uluslu şirketler ve bölge dışı aktörelere de aktif olarak bölgede varlığını sürdürmektedir.

İsrail’in Doğu Akdeniz tarafında yürütülen hidrokarbon tarama çalışmaları sonucu ilk keşfini 1999 yılında Ashkelon, Noa bölgesinde yapmıştır. 2000 yılında ABD’li Noble Energy tarafından bu alanın yakınında bulunan Mari-B isimli doğalgaz bölgesi bulunmuştur. İsrail tarafından 2010 yılında Dalit ve Tamar alanlarının batı bölgesinde büyük hidrokarbon alanı keşfedilmiştir (Karagöl ve Özdemir, 2017: 25).

Şekil 25. Doğu Akdeniz’deki Enerji Kaynakları

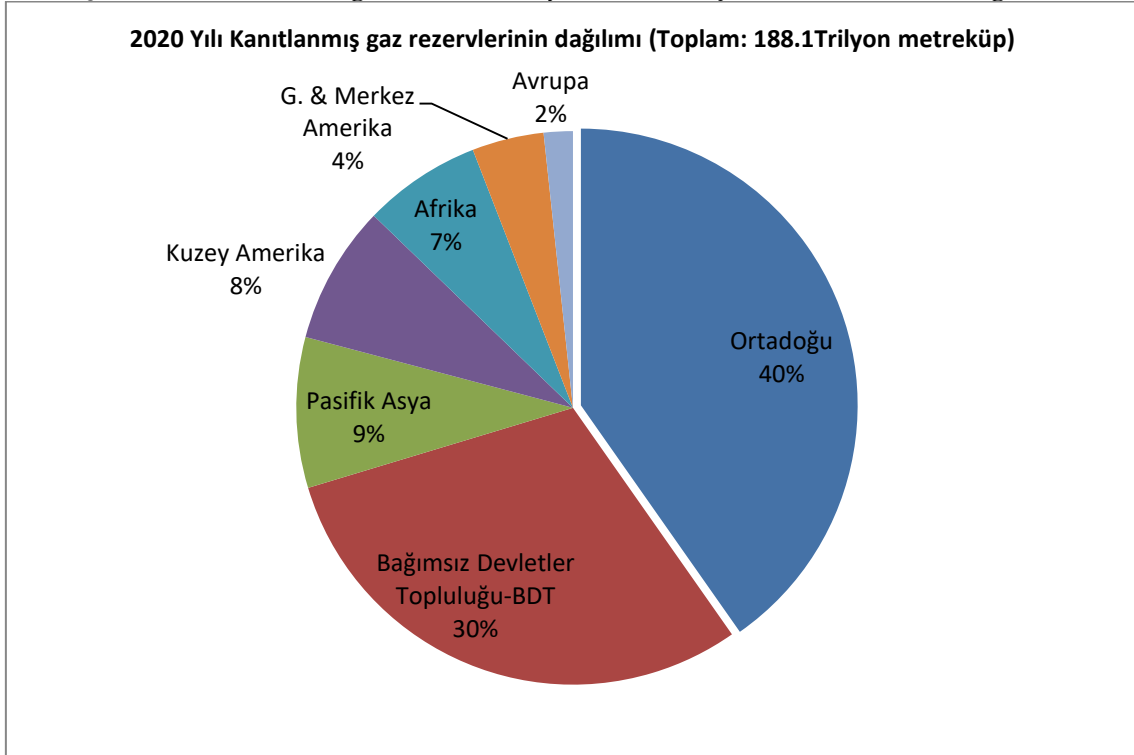

Kaynak: Tsakiris, Ulgen ve Han, (2018: 11).

Doğu Akdeniz sahasındaki Filistin münhasır ekonomik bölgesinde İsrail tarafından Filistin’e Gazze ve Batı Şeria olmak üzere iki ayrı alandan kısıtlamalar uygulanmaktadır. Bu kısıtlamalar, Filistin’in enerji kaynaklarına ulaşmasını engelleyici faaliyetler içermektedir. Filistin münhasır ekonomik bölgesinde bulunan Gaza Marine alanındaki doğalgaz rezervleri enerji ve altyapı, ekonomi hizmetleri hususunda büyük

sorunlar çeken ve İsrail ablukasına uğrayan Filistin'e stratejik önem sağlamaktadır. Filistin yönetimi 1999 yılında Gaza Marine alanındaki haklardan faydalanmak amacıyla alanın incelenmesi için BG Group'a (British Oil and Gas Group) 25 yıllık lisans vermiştir. 2000 yılında İsrail denetimi altındaki Yam Thetis konsorsiyumu Filistin yönetiminin lisans verme yetkisinin olmadığını ve BG Group'un alandaki faaliyetlerinin sonlandırılması gerektiğini ileri sürülmüştür. 2017 Mayıs ayında Noble ve Delek şirketleri Filistin yönetiminden izinsiz Gaza Marine alanında üretime başlamışlardır. Uluslararası hukuka aykırı olan bu girişimlerin İsrail'den Ürdün'e gaz ihraç edilmesi hedefi ile gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Karagöl ve Özdemir, 2017: 31-32). Bölgedeki zengin hidrokarbon yataklarının keşfiyle orantılı bir şekilde özellikle 2000'li yılların başından itibaren İsrail'in kıyıya sınır Gazze'ye saldırılar düzenleyerek bölgeyi Yahudi yerleşimine açmak istemesini de bu bağlamda yeniden değerlendirmek gerekir.

Şekil 26. 2020 Yılı Bölgelere Göre Dünya Kanıtlanmış Gaz Rezervlerinin Dağılımı

Kaynak: BP, (2021: 35).

Akdeniz havzası sadece elinde bulundurduğu hidrokarbon kaynakları değil zengin kaynaklara sahip bölgelere yakın olması nedeniyle de önemli bir konumdadır. Diğer taraftan kaynakların transferi ve enerji güvenliği noktasında da bölge ön plana çıkmaktadır.

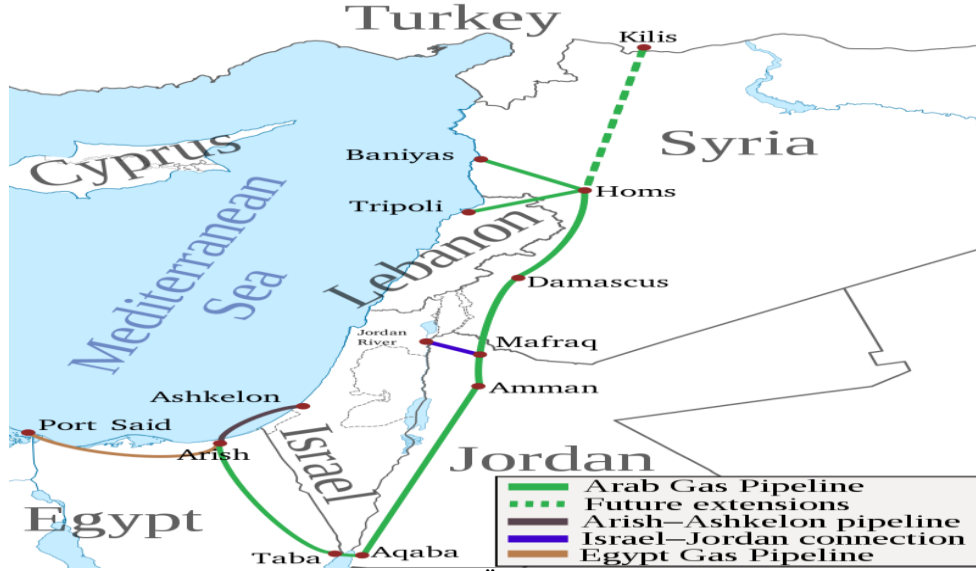
Tablo 16. Doğu Akdeniz 'de Keşfedilen Doğalgaz Sahaları ve Rezerv Miktarları

Ülkeler	Keşif Tarih	Doğalgaz Sahası	Tahmini Rezerv Miktarı (Milyar Metreküp)
GKRY	2011	Afrodit	198
	2018	Calypso	150
	2019	Glaucus	142
İsrail	1999	Noa	1,1
	2000	Mari-B	42
	2009	Dalit	14,1
	2009	Tamar	283
	2010	Leviathan	509
	2011	Dolphin	2,2
	2012	Shimshon	8,4
	2012	Tanin	33,9
	2013	Karish	50,9
	2014	Royee	96
Filistin	2000	Gaza Marine	28,3
Mısır	2015	Zohr	850
	2015	West Nile Delta	77
	2015	Atoll	42
	2016	Great Nooros	85

Kaynak: Karagöl ve Özdemir, (2017: 14); Kavaz, (2021: 144).

Arap Boru Hattı, Mısır'daki doğal gazı Avrupa'ya taşımak hedefi ile kurulması planlanan boru hattıdır. Ürdün, Lübnan, Suriye ve Türkiye gibi devletlerin enerji ihtiyaçlarını gidermek; alternatif oluşturmak için proje edilmektedir.

Şekil 27. Arap Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: Karagöl ve Özdemir, (2017: 38).

Mısır'dan başlamakta olan Arap Doğalgaz Boru Hattı, İsrail'e ait olan doğalgazı taşıyacaktı. Ürdün üzerinden komşu olan ülkelere ihracatı planlanan elektrik, İsrail'in doğalgazı ile üretilmesi düşünülmektedir. Doğalgazla üretilen elektriğin, Suriye ve Lübnan'a iletilecek olması söz konusu ülkelerin İran'ın desteklediği Direniş Hilalinin

sacayaklarını oluşturması nedeniyle siyasi sorunlara yol açabileceği de gündeme gelmiştir. Projenin öncüsü olan ABD Dışişleri Bakanlığı, projeyi Lübnan'ın bütünü ile Hizbullah'ın eline geçişini önleme çalışmalarının bir basamağı olarak da görmüştür. Proje iki aşamadan oluşmaktadır. Birincisi, Ürdün'ün fazlaca elektrik üretip Suriye'den Lübnan'a göndermesi; ikincisi, doğalgazın boru hattı yardımı ile Mısır'dan ve İsrail'den Ürdün'e, sonra da Suriye'ye ve elektrik santrallerinde kullanılmak amacı ile Lübnan'a taşınmasıdır. Arap Doğalgaz Boru Hattı, aslında Mısır'daki doğalgazın fazla olan kısmını, Ürdün ve Suriye'ye satmak amacıyla inşa edilmektedir. Buradan yeni hat ile alanını Lübnan'a ve Türkiye'nin güneyine doğru açma imkânı taşımaktadır (Avsat, 2021).

Doğu Akdeniz Doğalgaz Boru Hattı (EastMed) Projesi, tamamen siyasi bir içeriğe sahiptir. Bölgede var olan enerji kaynaklarının Türkiye'yi bypass ederek Avrupa'ya taşınması amaçlanmaktadır. Proje Batı için Rusya enerji bağımlılığına alternatif oluştururken; projenin maliyetinin yüksek olması ve çevre ülkelerin ulusal çıkarları ile kesişmesi başlıca sorunları oluşturmaktadır.

Şekil 28. Doğu Akdeniz (Eastmed) Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Ülkelerin Bağlantı Noktaları Krokisi

Kaynak: Karagöl ve Özdemir, (2017: 47).

Amaç olarak Türkiye'nin bölgede aktif terminal ülkesi olma konumunu elinden alarak stratejik öneminin azaltılması, ekonomik kayba uğraması, siyasi olarak gücünün uluslararası alanlarda zayıflatılması gibi birçok nedeni barındırmaktadır. Proje hem petrol hem de doğalgaz taşımacılığı sağlamak amacıyla Yunanistan ve GKRY tarafından tasarlanmakta ve fon sağlayıcı platformlar aranılmaktadır.

Şekil 29. Doğu Akdeniz Eastmed Projesinde Doğalgaz-Petrol Boru Hatları

Kaynak: Ceyhun, (2018: 348).

EastMed projesi Türkiye-Libya Mutabakat anlaşması ile birlikte Yunanistan E-F hatlarının deniz yetki alanları dışında kalması ile yapımı hukuksal olarak da engellenmektedir. Ayrıca Türkiye'nin kaynak taşıma kapasitesi bakımından yeterli ve güvenli bir altyapı oluşturması kaynakların Türkiye üzerinden iletilmesi gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Son tahlilde ABD'nin projeden desteğini çekmesi, projenin gerçekleşme ihtimalini iyice zayıflatmıştır.

Tablo 17. Türkiye'nin Mevcut Ham Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Boru Hatları	Türü	Kapasitesi
Irak-Türkiye	Ham Petrol	70,9 milyon ton/yıl
Ceyhan-Kırıkkale	Ham Petrol	7,2 milyon ton/yıl
Batman-Dört Yol	Ham Petrol	4,5 milyon ton/yıl
Bakü-Tiflis-Ceyhan	Ham Petrol	50 milyon ton/yıl
Rusya-Türkiye	Doğal Gaz	14 milyar metreküp/yıl
Mavi Akım	Doğal Gaz	16 milyar metreküp/yıl
Bakü-Tiflis-Erzurum	Doğal Gaz	6,6 milyar metreküp/yıl
Doğu Anadolu (İran-Türkiye)	Doğal Gaz	10 milyar metreküp/yıl
Türkiye-Yunanistan	Doğal Gaz	10 milyar metreküp/yıl
TANAP	Doğal Gaz	16 milyar metreküp/yıl
Türk Akım	Doğal Gaz	31,5 milyar metreküp/yıl

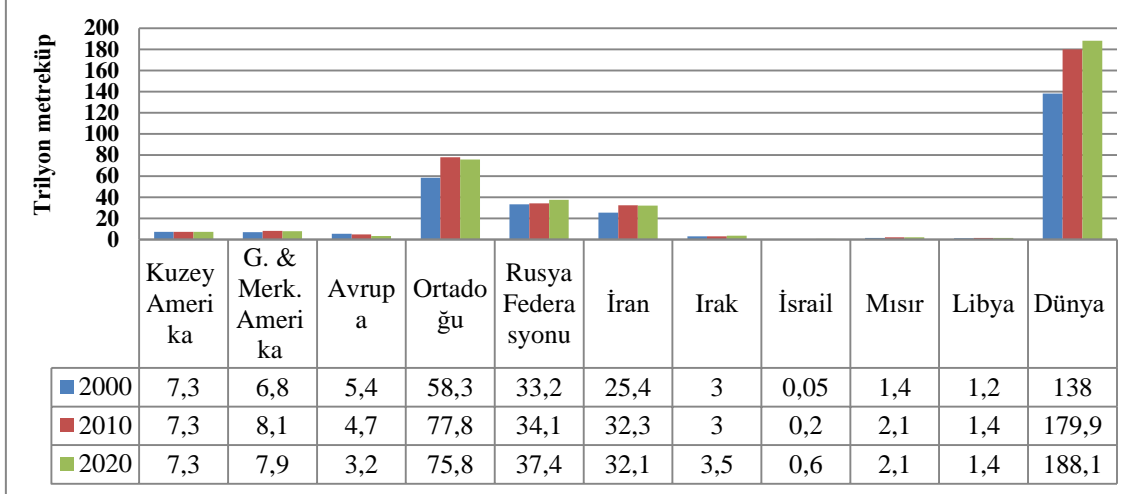
Kaynak: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/projelerimiz/109>.

Tablo 18. 2000-2020 Arasında Dünya Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi

Ülkeler (Trilyon metreküp)	2000 yılı sonunda	2010 yılı sonunda	2020 yılı sonunda
Kuzey Amerika	7.3	7.3	7.3
G. & Merk. Amerika	6.8	8.1	7.9
Avrupa Toplam	5.4	4.7	3.2
Ortadoğu Toplam	58.3	77.8	75.8
Rusya Federasyonu	33.2	34.1	37.4
İran	25.4	32.3	32.1
Irak	3.0	3.0	3.5
İsrail	0.05	0.2	0.6
Mısır	1.4	2.1	2.1
Libya	1.2	1.4	1.4
Dünya Toplam	138.0	179.9	188.1

Kaynak: BP, (2021: 34).

Şekil 30. 2000-2020 Yılları Arasında Dünya Toplam Kanıtlanmış Doğalgaz Rezervi

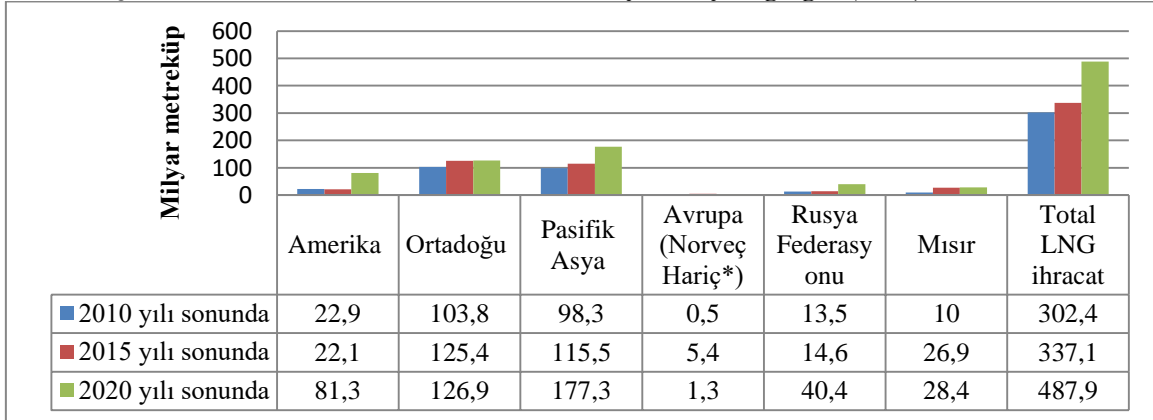
Kaynak: BP, (2021: 34).

Tablo 19. Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İhracatı

Bölgeler (Milyar metreküp)	2010 yılı sonunda	2015 yılı sonunda	2020 yılı sonunda
Amerika Toplam	22.9	22.1	81.3
Ortadoğu Toplam	103.8	125.4	126.9
Pasifik Asya Toplam	98.3	115.5	177.3
Toplam Avrupa (Norveç Hariç*)	0.5	5.4	1.3
Rusya Federasyonu	13.5	14.6	40.4
Mısır	10.0	26.9	28.4
Total LNG ihracat	302.4	337.1	487.9

Kaynak: BP, (2021: 44).

Şekil 31. 2010-2020 Yılları Arasında Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İhracatı

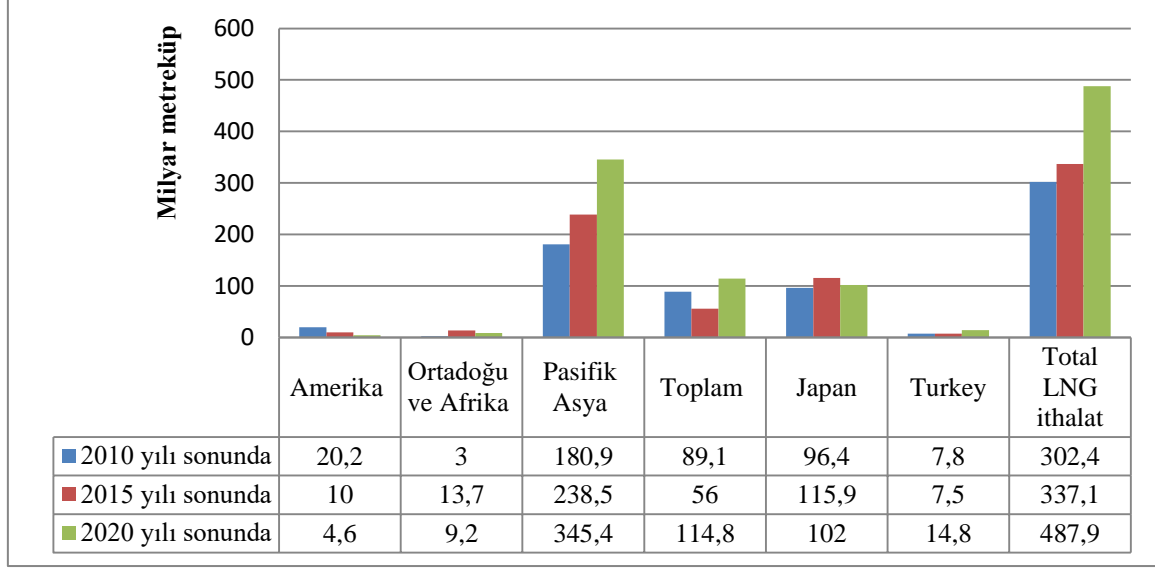
Kaynak: BP, (2021: 44).

Tablo 20. 2010-2020 Yılları Arasında Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İthalatı

Bölgeler (Milyar metreküp)	2010 yılı sonunda	2015 yılı sonunda	2020 yılı sonunda
Amerika Toplam	20.2	10.0	4.6
Ortadoğu ve Afrika Toplam	3.0	13.7	9.2
Pasifik Asya Toplam	180.9	238.5	345.4
Toplam Avrupa	89.1	56.0	114.8
Japan	96.4	115.9	102.0
Turkey	7.8	7.5	14.8
Total LNG ithalat	302.4	337.1	487.9

Kaynak: BP, (2021: 43).

Şekil 32. 2010-2020 Yılları Arasında Sıvılaştırılmış Doğalgaz (LNG) İthalatı

Kaynak: BP, (2021: 43).

Tablo 21. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Ticaret Miktarları

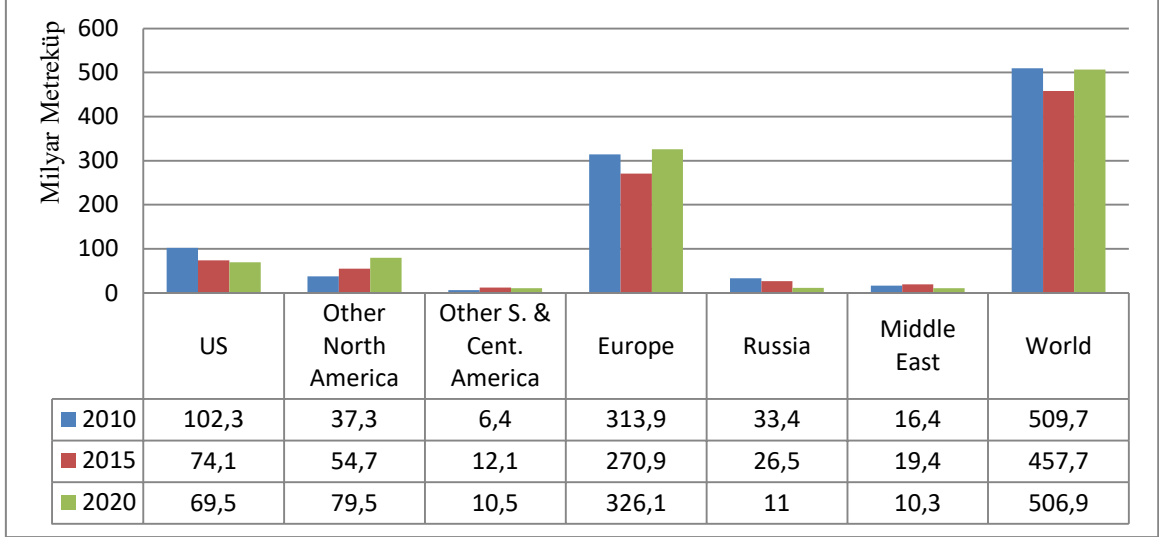
Bölge ve Ülkeler	(MilyarMetreküp)	2010	2015	2020
US	Boru hattı ithalatı	90.2	71.6	68.2
	LNG ithalat	12.1	2.5	1.3
	Toplam İthalat	102.3	74.1	69.5
	Boru hattı ihracatı	29.2	47.2	76.1
	LNG ihracatı	1.5	0.7	61.4
	Toplam ihracat	30.7	47.9	137.5
Other North America	Boru hattı ithalatı	29.2	47.2	76.1
	LNG ithalat	8.1	7.4	3.4
	Toplam İthalat	37.3	54.7	79.5
	Boru hattı ihracatı	90.2	71.6	68.2
	LNG ihracatı	-	0.05	0.05
Other S. & Cent. America	Boru hattı ithalatı	6.4	12.1	10.5
	Toplam İthalat	6.4	12.1	10.5
	Boru hattı ihracatı	9.3	11.2	6.2
	LNG ihracatı	21.4	21.4	19.9
	Toplam ihracat	30.7	32.6	26.1
Europe	Boru hattı ithalatı	224.8	214.9	211.3
	LNG ithalat	89.1	56.0	114.8
	Toplam İthalat	313.9	270.9	326.1
	LNG ihracatı	5.1	11.0	5.6
	Toplam ihracat	5.1	11.0	5.6
Russia	Boru hattı ithalatı	33.4	26.5	11.0
	Toplam İthalat	33.4	26.5	11.0
	Boru hattı ihracatı	194.0	194.2	197.7

Tablo 22. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Ticaret Miktarları

	LNG ihracatı	13.5	14.6	40.4
	Toplam ihracat	207.5	208.8	238.1
Middle East	Boru hattı ithalatı	13.4	9.6	1.1
	LNG ithalat	3.0	9.8	9.2
	Toplam İthalat	16.4	19.4	10.3
	Boru hattı ihracatı	8.2	8.1	7.7
	LNG ihracatı	103.8	125.4	126.9
	Toplam ihracat	112.0	133.5	134.6
World	Inter-regional pipeline trade	435.3	444.6	452.2
	LNG trade	302.4	337.1	487.9
Total Trade		737.7	781.7	940.1

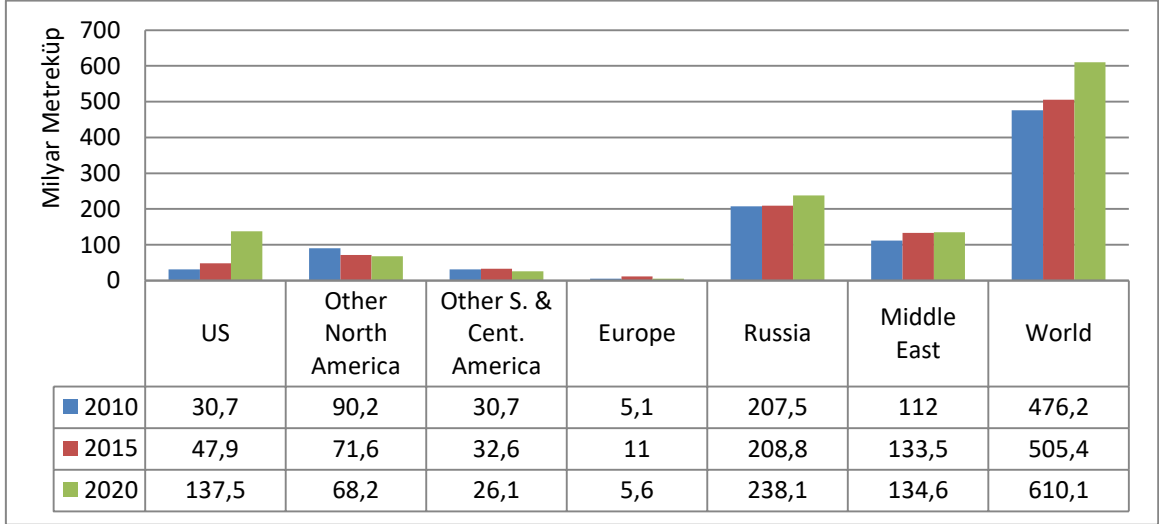
Kaynak: BP, (2021: 42).

Şekil 33. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Toplam İthalatı

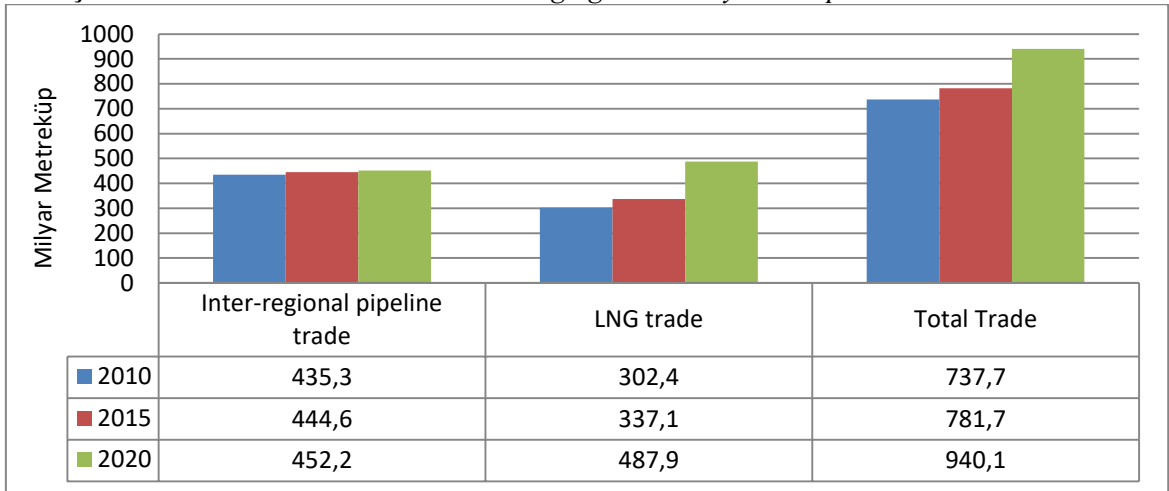
Kaynak: BP, (2021: 42).

Şekil 34. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Toplam İhracatı

Kaynak: BP, (2021: 42).

Şekil 35. 2010-2020 Yılları Arasında Doğalgazın Dünyadaki Toplam Ticaret Miktarı

Kaynak: BP, (2021: 42).

1.6.1. Kıbrıs Adası

Şekil 36. Kıbrıs Siyasi Haritası

Kaynak: Fasanotti, (2021).

Kıbrıs adası tarihi süreç olarak bakıldığında bölgede önemli bir stratejik nokta olarak varlığını göstermektedir. Bunun en temel sebebi jeopolitik konumu ile Akdeniz ticaretine kontrol noktası olurken; aynı zamanda Ortadoğu enerji kaynaklarına yakınlığı ile askeri üs olarak kullanılabilmesidir. Doğu Akdeniz’de yapılan enerji keşifleriyle birlikte bölge ayrı bir önem kazanmıştır. Ada bu önemi ile paylaşılmasında ve ada üzerinde egemen gücün kurulmasında bazı kronik sorunları da beraberinde getirmiştir.

Kıbrıs adası için enerji kaynaklı çatışmaları üç ana alanda toparlamak mümkündür. Bunlar; birincisi, Kıbrıs adası deniz yetki alanları sorunu; ikincisi, doğalgaz keşifleri sonrasında ortaya çıkacak olan gelirin paylaşımı; üçüncüsü, enerji rekabeti ile ortaya çıkan gruplaşmaların askeri ve siyasi ittifaklara ve bloklaşmaya götürebileceğinin değerlendirilmesidir (Demiryol, 2015: 261-262; Gavouneli, 2020).

Kıbrıs adası deniz yetki alanları sorunu 1970’li yıllar itibariyle kronikleşmiş ve çözüme ulaştırılamamıştır. Yunanistan öncülüğü ile GKRY, doğal kaynaklar üzerinde kontrolü ele almak için Mısır, İsrail ve Lübnan ile ikili anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte Türkiye ve KKTC yetki alanlarına tecavüzlerde bulunmuş ve Türkiye ile KKTC aleyhine yetki alanlarını genişletmiştir. Yapılan faaliyetler, Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC açısından ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu duruma karşılık Türkiye Devleti ve KKTC 2011 yılında Kıta Sahaneliğini Sınırlama Anlaşması yaparak bölgede kendi rezerv aramalarına başlamıştır (Demiryol, 2015: 261).

GKRY, ada için kaynak paylaşılması hususunda elde edilecek ekonomik rantın ada geneline dağıtılacağı konusu üzerinde durmuş; bu eşit paylaşımın ise adada siyasi bir çözüm sağlandıktan sonra, ada üzerindeki Türk kesimi ile paylaşılacağını öne sürmüştür. GKRY, siyasi çözüm olana kadar ada üzerinde uluslararası alanda aday temsil hakkının kendilerinde olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda KKTC'ni oyalama ve sorunu çözmeye yönelik değil sorunun var olduğu süre müddetince kendi çıkarları doğrultusunda ada geneli için siyasi karar alıcı merci olarak kendisini atfetme çabası olarak algılanmaktadır (Demiryol, 2015: 261).

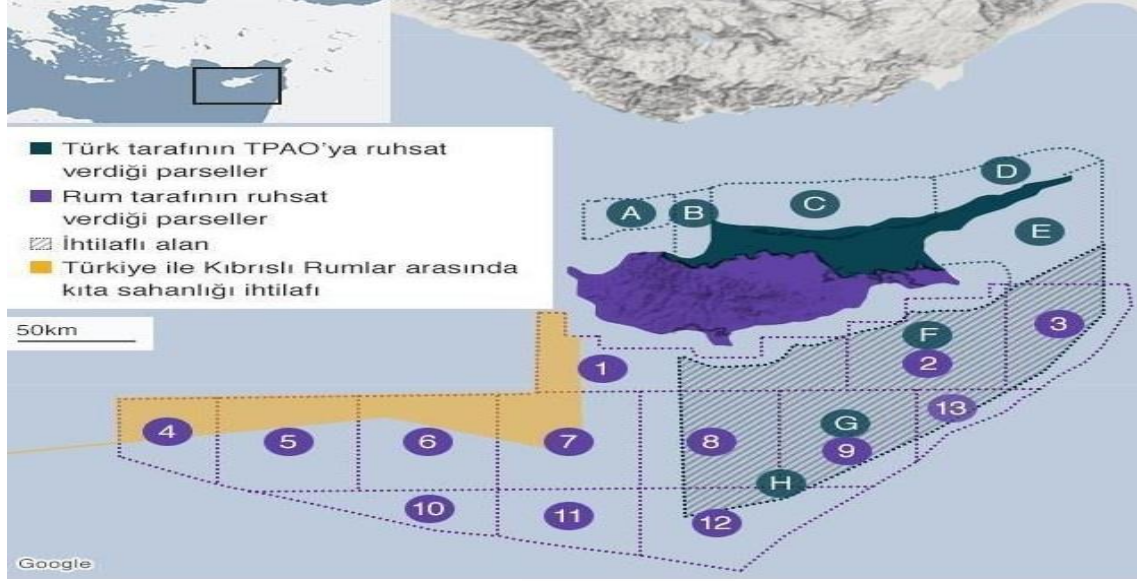
Kıbrıs adası üzerinde enerji trafiğinin kontrolü için askeri ve ekonomik ittifak kurma GKRY, İsrail, Yunanistan arasında olmuştur. Devletler arasındaki bu ittifak 2013 yılında üç ülkenin bakanlıkları arasında imzalanan ortak niyet beyanı ile resmileşmiştir. Bölgede kurulan üçlü ittifak ise GKRY, Yunanistan ve Mısır arasındadır. Doğu Akdeniz için ortaya çıkan etkin bir diğer unsur Rusya Devleti'dir. Rusya; GKRY ve Yunanistan ile doğrudan ekonomik ve askeri işbirliği yaparak GKRY'nin ada üzerindeki egemenlik iddialarını desteklemektedir (Demiryol, 2015: 262).

2. DOĞU AKDENİZDEKİ ENERJİ REKABETİNİN AKTÖRELERİ

2.1. GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ

GKRY'nin deniz yetki alanlarındaki uyuşmazlıklar incelendiğinde ilk ihtilafın Türkiye ile yaşadığı gözlemlenmektedir. GKRY, 2000'li yıllar itibariyle kendi ulusal çıkarları doğrultusunda tek taraflı faaliyetler icra etmektedir. 2004 yılında KKTC ve Türkiye Devleti'nin haklarını ihlal ederek tüm ada üzerinde temsil yetkisi kullanarak Kıbrıs Cumhuriyeti adına GKRY; 21 Mart 2003 tarihinde münhasır ekonomik bölge ilanına çıkmıştır (Yaycı, 2020: 36-37). GKRY, münhasır ekonomik bölge sınırlandırma anlaşmalarına 17 Şubat 2003'te Mısır; 17 Ocak 2007'de Lübnan ve 17 Aralık 2010'da İsrail Devleti ile benzer anlaşmalar imzalayarak faaliyetlerini meşrulaştırma ve dünya kamuoyunda taraf toplama girişimlerinde bulunmuştur (Jones, 2010).

Şekil 37. Doğu Akdeniz Havzasında GKRY tarafından İlan Edilen 13 Parsel ve İhtilaflı Bölgeler

Kaynak: Göksedef, (2021).

Türkiye ve KKTC bölgede değişen dengeye karşı hukuksal bir arayış içiresine girmiştir; amacı ihtilaflı konular için taraf olan tüm ülkelerin katılımı ile ortak bir çözüm üretilmesi, hak ihlallerinin ortadan kalkmasıdır. Bu tutumuna karşılık GKRY, Türkiye Devleti'nin Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine (UNCLOS) taraf olmadığını ileri sürmüştür. GKRY'nin amacı Türkiye Devleti'ni ve KKTC'ni bölgeden uzaklaştırarak gelişen sürecin dışına çıkartmaktır (Stocker, 2012: 579-597; Demiryol, 2015: 266-267).

GKRY, ikinci münhasır ekonomik bölge anlaşmasını 2007 yılında Lübnan ile imzalamıştır. Türkiye Devleti bu anlaşmanın ulusal çıkarlarına ve haklarına ihlal ettiği gerekçesi ile Lübnan Devletine nota veriş; Lübnan parlamentosu bu durum karşısında anlaşmayı onaylamayarak yürürlüğe sokmamıştır. Türkiye Devleti'nin bu hamlesine karşılık GKRY, Doğu Akdeniz havzasında tek taraflı olarak 70 bin kilometrekarelik bir alanı 13 parselle bölerek sondaj için ruhsat sahası oluşturmuştur. GKRY'nin havzaya verdiği ruhsatların 5 parsellik alanı Türkiye Devleti ve KKTC'nin kıta sahanlığını ihlal etmektedir. 2007 yılında bu 13 parselin 11 tanesi üzerinden işletilmesi üzere uluslararası bir ihale açılmıştır. İşletme ruhsatı için teklif alınmış ancak ruhsat verilmemiştir. 2008 yılında ihale yeniden açılmış; Noble Energy şirketi Afrodit sahasını içeren 12 numaralı parsel için işletme ruhsatı almıştır (Demiryol, 2015: 267-268).

GKRY, uluslararası toplumun desteği ile Doğu Akdeniz üzerinde hak ihlallerinde bulunmakta; kendi geliştirdiği tezler ile hakkını dünya kamuoyunda

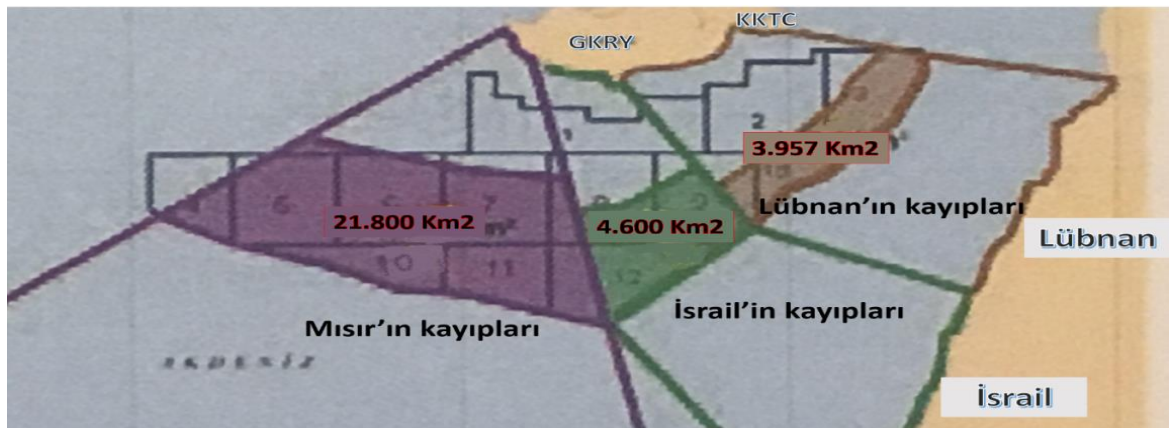
aramaya alıŖmakta ve rezervleri arama, sondaj faaliyetlerinde bulunmaktadır (Demiryol, 2015: 274). 2012 yılında GKRY, parsellediği ve ihtilafly olan bölge için ihale açmıŖ ve uluslararası 15 Ŗirket/Ŗirketler birliği bu ihaleye katılmıŖtır. İkinci, üçüncü, dokuzuncu parsellerde Güney Koreli KORGAS ile İtalyan ENI Ŗirketlerinin oluŖturduđu Ŗirketler birliği; 10'uncu ve 11'inci parsellerde Fransız TOTAL Ŗirketi ruhsat almıŖtır. 5-6-7 ve 8 numaralı parseller için teklif alınmıŖ olmasına rağmen bu parsellere ruhsat verilmemiŖ; 1-4 ve 13 numaralı parseller için ihale açılmamıŖtır (Demiryol, 2015: 274; Peker, Oktay ve Ŗenyol, 2019: 97; BaŖeren, 2018).

GKRY, Doğu Akdeniz havzasında tespit edilen doğalgazın geliri ile Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı ve Vasilikos SDG terminalini inŖa ederek Avrupa'ya gaz transfer edilmesini sağlamak yönündedir (Özgür, 2017: 34). Vasilikos SDG ve Doğu Akdeniz Doğal Gaz Boru Hattı projeleri maliyeti yüksek olduğu için uygulamaya konulamamıŖtır (Demiryol, 2015: 274).

Doğu Akdeniz deniz yetki alanları sorunu 2010 Aralık ayı, İsrail-GKRY arasında imzalanan anlaşma ile Tamar ve Leviathan sahaları İsrail yetki alanında olduğu; GKRY, doğalgaz rezervleri üzerinde hak iddiaları İsrail nezdinde meŖruluk kazanmıŖtır. İsrail-GKRY-Yunanistan yakınlaŖması Doğu Akdeniz ve bölge açısından önemli bir gruplaŖma teŖkil etmektedir (Demiryol, 2015: 269-270).

GKRY tarafından yapılan parselleme hukuksal olarak gereçli olmayıp Türkiye Cumhuriyeti baŖta olmak üzere birçok ülkenin egemenlik alanı ile kesiŖmektedir. Bölgede devam eden siyasi bloklaŖma devletlerin dıŖ politikasını etkilemekle birlikte bu anlaşmaya taraf olan ülkeler mevcuttur. Bunun en önemli göstergesi GKRY-İsrail ve Mısır yakınlaŖmasıdır.

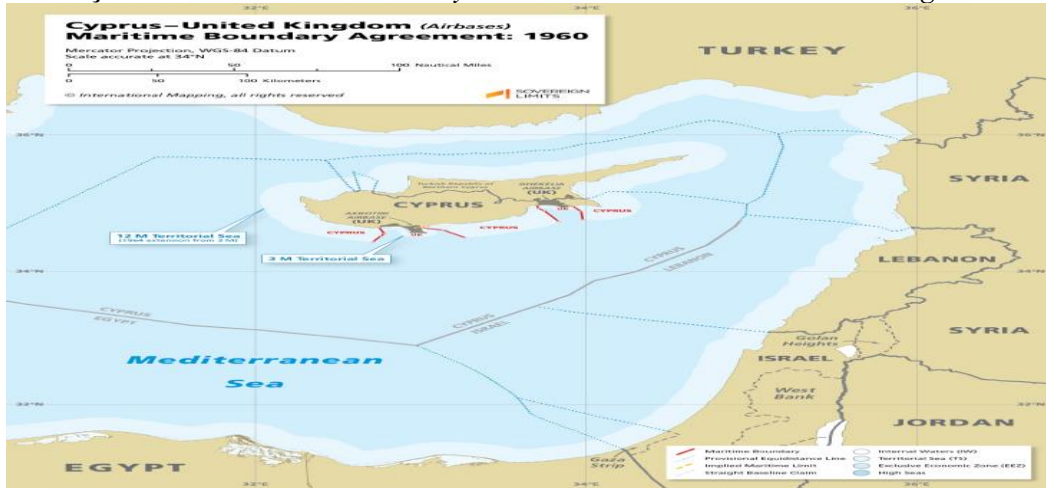
Ŗekil 38. GKRY Tarafından İlan Edilen MEB Sonrası Doğu Akdeniz'e Kıyılı Ülkelerin Gasp Edilen Deniz Yetki Alanları

Kaynak: Alpar, (2019).

GKRY ada için kendisini dünya kamuoyunda tek söz sahibi olarak görmekte ve adanın tamamı için kendisini temsilci atfetmektedir. Bu durum KKTC ve Türkiye için kabul görülmez iken bu buna karşılığı Kıbrıs adasının bir diğer garantör ülkesi olan İngiltere Devleti de dile getirmektedir. 1960'da kabul edilen ve halen yürürlükte olan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası üzerinden İngiltere adadan bazı haklar elde etmiş ve bu hakları mevcut konjonktürde dile getirmiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin de adadaki üsleri ve dolayısıyla bundan kaynaklı deniz yetki alanları üzerinden bölgeye müdahil olma yetkisi bulunmaktadır.

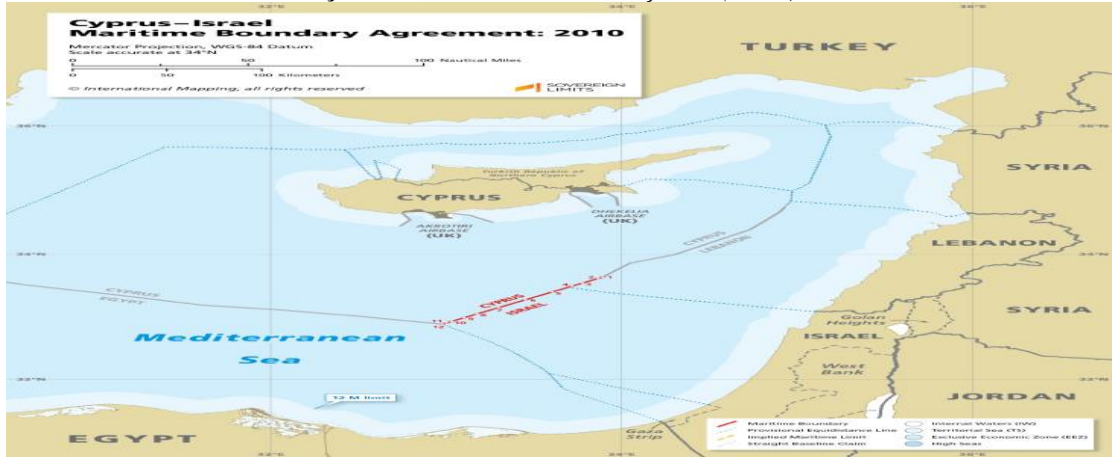
Şekil 39. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti-UK Kıbrıs Münhasır Ekonomik Bölgesi

Kaynak: <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-united-kingdom-maritime>.

GKRY, İsrail'in Türkiye ile dış politikada uzaklaşmaya başladığı bir zamanda yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Kıbrıs ve İsrail deniz yetki alanı sınırlandırma anlaşması ile bu ilişkiyi pekiştirme gayretinde bulunduğu gibi; İsrail Devleti Kıbrıs üzerinde doğalgazı sıvılaştırıp nakil edebilecek bir alan tanzim etme girişimlerinde bulunmaktadır.

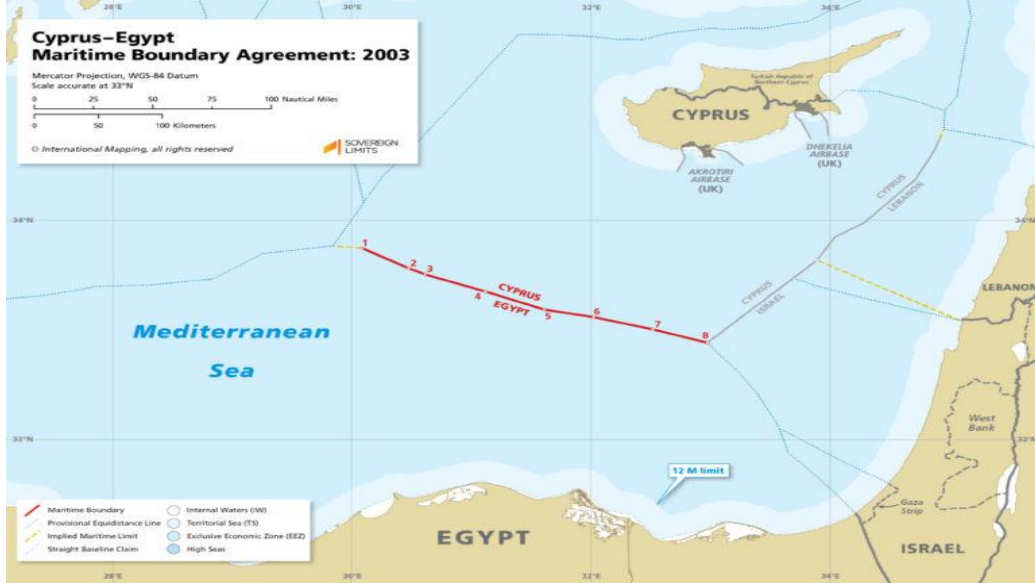
Şekil 40. Kıbrıs-İsrail Anlaşması (2010)

Kaynak: <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-israel-maritime>.

GKRY-İsrail -Mısır ve Yunanistan bölge içerisinde siyasi bir bloklaşmaya girerek KKTC ve Türkiye'nin aleyhine bazı siyasi ilişkiler içerisine girmektedir. Kıbrıs ve Mısırın deniz yetki alanları bulunmaktadır. Ancak nu bölge GKRY'nin hak iddia ettiği alanlarla kesişmektedir.

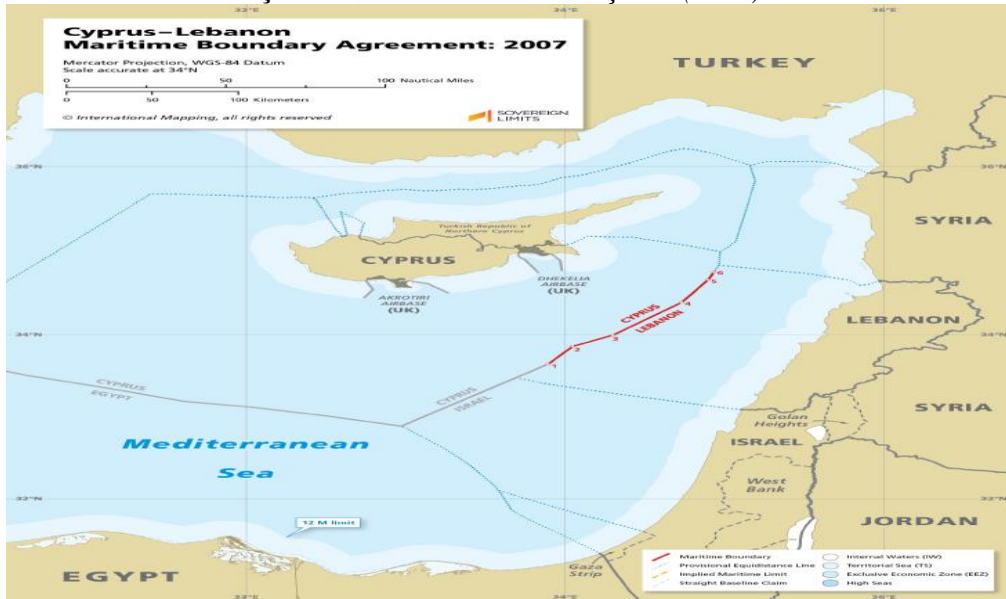
Şekil 41. Kıbrıs-Mısır Anlaşması (2003)

Kaynak: <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-egypt-maritime>.

Kıbrıs Adası bölgede kontrol noktası olarak stratejik konuma sahiptir. Kıbrıs açısından bakıldığında bölge ülkelerle deniz yetki alanları bulunması yanında Türkiye'nin iyi bir diplomasi ile kendi ana karası üzerinden Libya ile olduğu gibi yapacağı bazı deniz yetki alan sınır anlaşmaları ile daha stratejik politikalar üretilebilme imkânına sahiptir.

Şekil 42. Kıbrıs-Lübnan Anlaşması (2007)

Kaynak: <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-lebanon-maritime>.

2.2. TÜRKİYE VE KKTC

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Akdeniz havzasında ulusal çıkarları doğrultusunda hukuki haklarını koruma gayreti içerisinde olan bir ülke konumundadır. Tarihi süreç olarak komşu ülkelerle bazı sorunları olmakla birlikte bölgenin gelişmesi ve barışı için birçok alanda çalışmaları bulunmaktadır. Her ne kadar yapmış olduğu çalışmaları uluslararası hukuk çerçevesinde icra etse de bölge devletlerinin tutumları ve ulusal çıkarlarını gasp edecek davranışları, dış politikada olumsuz gerginlikler meydana gelmektedir. Türkiye bu gerginlikleri aşmak için alternatif politikalar üretme gayretindedir. Bu politikaların başlıca olanları KKTC ile yapılmış olan anlaşmalar neticesinde TPAO'ya Doğu Akdeniz'de arama yetkisi verilmesi, Libya ile ortak deniz yetki alanları hakkında çalışmaların yapılması, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge haklarının her platformda savunulması, East-Med Projesi gibi projelerin ulusal çıkarları tehlikeye atacağından önceden öngörülerek önlemler alınması, Akdeniz Kalkan Harekâtı gibi diplomasinin askeri güçle desteklenmesi örnek gösterilebilir.

Türkiye'ye ait münhasır ekonomik bölge güney bölgesinde kalan Doğu Akdeniz havzası için 145 bin kilometrekarelik bir alanı kaplamaktadır. Bu alan Türkiye'de akademik anlamda tartışılmakta ve farklı argümanlarla bu alan desteklenmekte veyahut alternatif bölgeler öne sürülmektedir. Türkiye Devleti batı komşusu Yunanistan'ın Sevilla Tezinin aksine yapmış olduğu sınırlandırmaları uluslararası hukuka uygun ve örneklendirebilecek şekilde ortaya koymaktadır.

Şekil 43. Türkiye Cumhuriyeti'ne Ait Münhasır Ekonomik Bölge

Kaynak: Yayıncı, (2012: 50).

Türkiye güney hattı münhasır ekonomik bölgesi Deniz Kuvvetleri Komutanlığı haritasında 235 bin metrekareye yakın bir alan olmakla birlikte literatürde yer alan belli farklılıkları ile birlikte Mavi Vatan prensibi ile 189 bin kilometrekare olarak gösterilmekte; uluslararası alanda tartışılan bu alan dahi belli çevrelerce kabul görememektedir.

Şekil 44. Türkiye Tarafından Asgari 44.000 Kilometrekarelik Münhasır Ekonomik Bölge Alanı Kaybını Gösteren Harita

Kaynak: Yaycı, (2012: 50).

Bahse konu prensipler esas alınarak yapılan hesaplamalar, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de öngörülen yaklaşık 145 bin kilometrekarelik münhasır ekonomik bölgenin asgari 189bin kilometrekarelik bir alana sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum karşısında, yaklaşık 44bin kilometrekarelik deniz yetki alanı farkının bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu alanlar Türkiye Devleti açısından ulusal kayıp alanı teşkil etmektedir.

Türkiye, milli çıkarlarını korumak için KKTC ile Türkiye Devleti arasında “Kıta Sahaneliğini Sınırlandırma Anlaşması” yapılmıştır. Anlaşma sonrası TPAO'na doğalgaz ve petrol arama izinleri verilmiştir. Türkiye Koca Piri Reis gemisi ile araştırma çalışmalarına başlamıştır. Türkiye öncülüğünde yapılan araştırmalarda GKRY'nin ilan etmiş olduğu münhasır ekonomik bölge içerisinde bulunan iki, üç ve dokuz numaralı parselleri de içine alacak şekilde NAVTEX seyrüsefer duyusu ilan etmesi sonrası GKRY'yi 2014 Ekim ayında görüşmelerden çekilmiştir (Özgöker ve Çelik, 2015: 254-255).

GKRY'nin 2010 yılında Kıbrıs münhasır ekonomik bölgesini 13 parsel bölmesi ve sondaj için 2012 yılında ihale çağrısında bulunması üzerine; Türkiye Cumhuriyeti, 2012 yılında ihaleye katılan şirketlerin Türkiye enerji projelerinden men edilmesi kararlaştırılmıştır (Demiryol, 2015: 274). GKRY tarafından 2012 yılındaki ihaleye çıkartılan ve ruhsat verilen alanlar ile KKTC tarafından 9 Ağustos 2007 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına ruhsat verilen alanlar kesişmektedir (Peker, Oktay ve Şenyol, 2019: 98; Başeren, 2018).

Türkiye Cumhuriyeti, GKRY'nin bu girişimlerinde haklarını korumak için 2008 yılında kıta sahanlığını ihlal eden iki Norveç sismik araştırma gemisine uyarıda bulunmuş; 2009 yılında benzer şekilde yapılan sismik araştırma faaliyeti Türk savaş gemileri ile engellenmiştir. Sismik araştırma gemilerinin benzer şekilde yaptığı hak ihlallerine karşı Türkiye Devleti 2014 yılında da aynı şekilde cevap vermiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 2014; Demiryol, 2015: 269).

2009 Davos Krizi ve 2010 Mavi Marmara olayları ile Türkiye'nin Filistin meselesi üzerinde sürekli İsrail Devleti'ni dünya kamuoyunda suçlu ilan etmesi, İsrail-Türkiye ilişkilerinin bozulmasına; İsrail Devleti'nin Yunanistan ve GKRY'ne yaklaşmasına neden olmuştur (Demiryol, 2015; 274).

Şekil 45. Türkiye-Filistin Olası Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırmasında Karşılıklı Kıyılar

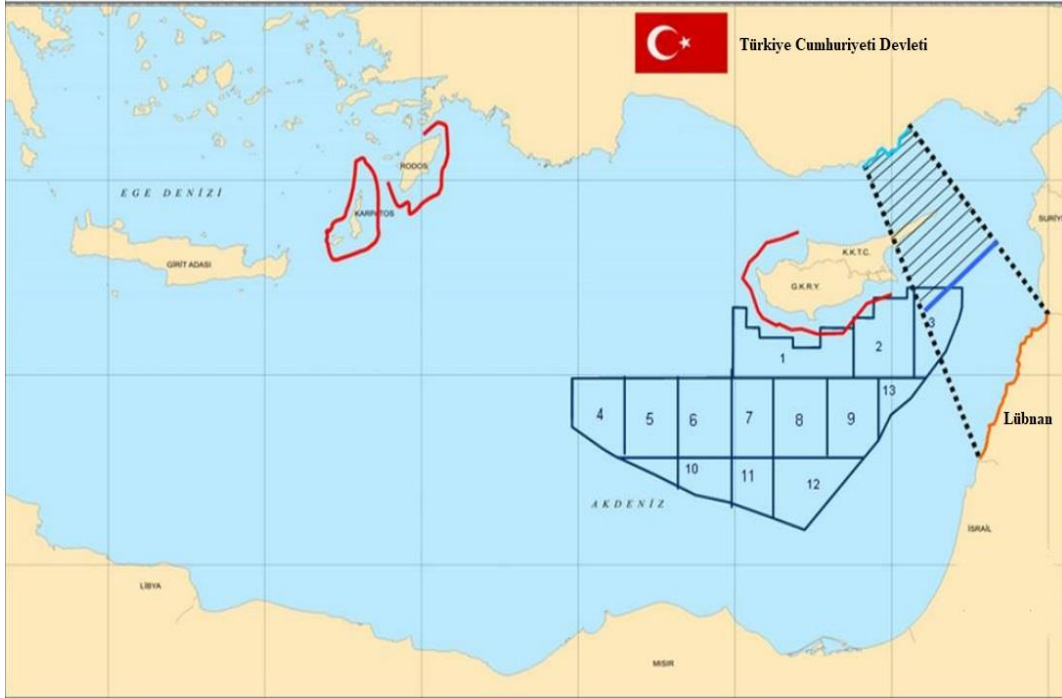

Kaynak: Kökten, (2021).

Doğu Akdeniz'de her yıl ortak olarak düzenlenen ABD-Türkiye-İsrail Denizkızı (Reliable Mermaid) tatbikatlarından Türkiye 2010 Temmuz ayında çekilmiştir (Hürriyet

Planet, 2012). Böylelikle İsrail-ABD ve Türkiye ortak tatbikatlarında Türkiye Devleti'nin yerini Yunanistan almıştır. 2012 yılında yapılan tatbikatta Türkiye Donanma kabiliyetlerine benzer bir kuvvete karşı doğalgaz tesislerine saldırması senaryosuna karşı yapılması Türkiye Devleti'ne karşı kutuplaşmanın bir belirtisi olarak medyaya yansımıştır (Mankoff, 2012). Türkiye Cumhuriyeti bu duruma karşılık İsrail Devleti'nin Gazze şeridi üzerinden yaptığı arama ve rezerv sondaj çalışmaları karşısında Filistin ile karşılıklı kıyıları üzerinden yapacağı bir anlaşma ile İsrail'i bu alanda kısıtlayabilir ve Doğu Akdeniz havzasında hukuksal boyutta yeni bir adım atabilir konumdadır.

Şekil 46. Türkiye-Lübnan Olası Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırmasında Karşılıklı Kıyılar

Kaynak: Yayıcı, (2012: 49).

Lübnan, 2009 yılında doğalgazı aktif olarak kullanmaya başlamıştır. Lübnan tarafından 2009 yılında kullanılmaya başlanılan gaz, Arap Doğalgaz Boru Hattı ile Mısır'dan gelmektedir. Sina yarımadası boru hatlarına yapılan saldırılar ve Lübnan'ın ödemelerdeki gecikmeleri kaynaklı olarak 2010 yılında bu girişim başarısız olmuştur. İsrail-Lübnan arasındaki gerginliğin sebebi; Lübnan-İsrail deniz sınırı arasında 860 kilometrekarelik ihtilafli bölgenin bulunmasıdır. İsrail Devleti, Lübnan'ın 2017 yılında ihaleye açtığı ruhsat alanlarından üç tane alanın İsrail kıta sahanlığında kaldığını ileri sürmektedir. Levant Havzasında kalan bu alan da dahil olmak üzere Lübnan'ın ruhsat ihalesine 52 şirket dahil olmuştur. Türkiye bu tür dış politikadaki uyuşmazlıkları değerlendirerek kendisine dış politikada destekleyici unsurlar oluşturabilir. Ayrıca

Lübnan ve Türkiye deniz yetki sınırlamasında karşılıklı kıyı anlaşması imzalayabilir; Lübnan'ın ihtiyaç duyduğu kaynak Türkiye üzerinden sağlanacak yeni hatlarla desteklenebilir; ekonomik anlamda da işbirliği yapılabilir (Demirci, 2019).

GKRY tarafından 26 Ocak 2007 tarihinde kendinden 13 parsellik bir alana ruhsat ihalesi açması üzerine oluşan gelişmelerde KKTC ve Türkiye Devleti'nin haklarını ihlal etmektedir. 17 Eylül 2019 tarihli İtalyan ENI, Fransız TOTAL ve G. Koreli KOGAS arasında yapılan anlaşma yapılmıştır. 2019 tarihli anlaşma ile 7 numaralı parselde ENI ve TOTAL şirketlerinin %50-%50 hak sahibi olacağı; ikinci, üçüncü, sekizinci ve dokuzuncu parsellerde TOTAL şirketinin %20, ENI şirketinin %40 oranında hak sahibi olacağı; Kore KOGAS şirketinin ikinci, üçüncü ve dokuzuncu parsellerde %20 hak sahibi olacağı ilan edilmiştir. Yapılan anlaşma incelendiğinde 7 numaralı parselin bir kısmının Türkiye Devleti'ne ait olduğu; 2'nci, 3'üncü, 8'inci ve 9'uncu parsellerin KKTC'nin TPAO'ya ruhsat verdiği arama sahaları ile kesiştiği gözlemlenmektedir. Bu duruma karşılık Fransa Devleti kendi çıkarları bağlamında GKRY ile çıkarları paralellik arz edecek şekilde hukuksuz oluşan bu sahaları meşrulaştırma girişiminde bulunduğu ve dış politikada GKRY faaliyetlerin uluslararası platformlarda desteklediği gözlemlenmektedir (Yaycı, 2020: 41-42).

Yunanistan'ın Sevilla Tezine göre, Meis Adası kısmından başlayıp Yunan kıta sahanlığı güney kısımlara doğru Akdeniz'in ortasına kadar inmekte ve Türkiye'ye Antalya Körfezi dışında bir çıkış fırsatı tanımamaktadır. Türkiye, yüzölçümü 10 kilometrekare olan, Anadolu'ya 2 kilometre, Yunan ana karasına ise 580 kilometre uzaklıkta olan bir adanın 40 bin kilometrekare genişliğe sahip kıta sahanlığı yaratmasının uluslararası hukuka uygun olmadığına dikkat çekerek bu iddiaları reddediyor. ABD Ankara Elçiliğinden Yunanistan'a cevap olarak: ABD'nin Ankara Büyükelçiliği, ABD'nin, Yunanistan'ın kara sularına ilişkin Sevilla haritasının hukuki bir öneme sahip olduğunu düşünmediğini bildirmiştir. ABD'nin prensip gereği diğer devletlerin deniz yetki sahalarıyla ilgili ihtilaflarda herhangi bir pozisyon almadığı kaydedilen açıklamada, Sevilla Haritası'nın hukuki statüsü konusunda, Amerika Birleşik Devletleri, Sevilla Haritası'nın hukuki bir öneme sahip olduğunu düşünmemektedir. Avrupa Birliği'nin de Sevilla Haritası'nı hukuki bağlayıcılığı olan bir belge olarak değerlendirmedeğini görmekteyiz, sözlerine yer verilmiştir. (İstanbul Gazetesi, 2020).

Şekil 47. Yunanistan'ın İleri Sürdüğü Tezlerde Kullanılmak İstedığı Meis Adası'nın Konumu

Kaynak: Anadolu Ajansı, (2020b).

Meis adasının konumuna benzer nitelikte uluslararası hukuka konu olan bazı uyuşmazlıklar gözlemlenmiştir. Mesela Fransa-İngiltere 1970 deniz yetki alanı kıta sahanlığı uyuşmazlığı 1977 yılında anakaralar esas alınarak belirlenmiştir. Bu gibi hukuksal içtihatlar göz önüne alındığında Yunanistan'ın yaptığı tamamen hem hukuken hem de mantıksal açıdan aşırılık teşkil etmektedir.

Mısır-Yunanistan-GKRY üçlü ittifakı neticesinde; Türkiye Devleti'nin ulusal çıkarları doğrultusunda uluslararası hukuka bağlı yaptığı faaliyetleri Mısır ekseninde GKRY ve Yunanistan dış politik ilişkilerini genişleterek uluslararası arenada Türkiye'ye karşı bir ittifak olarak yer almasını sağlamışlardır (Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, 2014a; Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, 2014b; Hellenic Republic Permanent Mission of Greece to the United Nations, 2019; Mazis & Sotiropoulos, 2016: 27-44).

Doğu Akdeniz bölgesinde yapılması planlanan MEB sınırlandırmasında, Anadolu ile Afrika Kıtası sahilleri (Libya-Mısır) arasında ortay hattın temel alınması durumunda, doğal olarak ortay hattın kuzeyinde kalacak olan Kıbrıs Adası'nın coğrafyanın üstünlüğü ile kapatmama (non-encroachment) ilkeleri uyarınca ana karalar kadar deniz yetki alanına sahip olamayacağını dikkate alınması gereklidir (Yaycı, 2012: 48).

Şekil 48. Türkiye-Libya Mutabakat Anlaşması F-E Hattı ile Türkiye-KKTC Mutabakat Anlaşması B-A Hattı Konumu

Kaynak: Par, (2020).

Dolmabahçe Mutabakatı 27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye ve Libya karşılıklı olarak deniz yetki alanlarını çizen ve askeri iş birliği amacı ile Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasına imza atılmıştır. Muhtıra uyarınca deniz yetki sınırlarının belirlenmesi, ekonomik iş birliği ve Libya’da kolluk kuvveti kurulması ve eğitimi gibi askeri yardım hükümlerine yer verilmiştir. Türkiye ve Libya ulusal çıkarları olduğu kadar uluslararası alanda da stratejik öneme sahiptir. Mutabakat anlaşması, Türkiye’nin Marmaris-Fethiye-Kaş kıyı hattından Libya’nın, Derne-Tobruk ve Bardiyah karşı kıyıları arasında yer alan Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH)’nin hâkim olduğu Libya’nın batı kısmı ile yapılmıştır. Bu anlaşmayla beraber Türkiye, Doğu Akdeniz’de deniz yetki sahalarının batı sınırını belirlemiş durumdadır. Türkiye, uluslararası deniz hukukunu dayanak olarak aldığı; Doğu Akdeniz’de ortay hattın ters tarafında kalan adaların karasuları dışında deniz yetki alanı olamayacağı tezini uluslararası bir anlaşma ile pekiştirmiş kabul edilmektedir (Yorulmaz, 2020).

Türkiye Devleti, 1 Nisan 2006 tarihinde Doğu Akdeniz’de Akdeniz Kalkanı Harekâtı (Mediterranean Shield) ile enerji hatlarının ve ulusal çıkarların bu doğrultuda korunmasının açıkça önemini vurgulanmıştır. Ayrıca Akdeniz Kalkanı Harekâtı, dünyada doğrudan doğruya enerji güvenliği konusuna yönelik yapılan ilk deniz güvenlik harekâtı olma özelliği de bulundurmaktadır (Yaycı, 2020: 26-27; Özgen, 2013: 110-112).

Akdeniz Kalkanı Harekâtının (AKH) ilk hedefleri; deniz taşımacılığındaki risk ve tehditleri yok etmek; deniz alanlarında petrol taşıma işinin güvenliğini sağlamak; NATO’nun bölgedeki deniz güvenliği ile ilgili girişimlerini desteklemek; Muhtemel

deniz yetki alanlarında varlık göstermek olarak sıralanabilir (Keser ve Ak, 2018: 104; Özgen, 2013: 111).

2.2.1. Türkiye Cumhuriyeti ve Mavi Vatan Konsepti

Türkiye Devleti açısından Doğu Akdeniz hayati önem taşımaktadır. Ancak Deniz Kuvvetleri Komutanlığının belirlediği hatlar ile akademik literatür arasında bazı uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bunun sebebi güney batı hattında yer alan gri adaların statüsünün tam olarak saptanamamış olması yanında Girit adasına yakın bulunan bu adaların Türk yetki alanlarında kalması nedeniyle Yunanistan'ın temkinli şekilde 2004 yılından itibaren uyguladığı işgalci politikanın göz ardı edilmiş olmasıdır.

Şekil 49. Tümamiral Cihat Yaycı'nın Mavi Vatan Tasviri

Kaynak: Üntanır, (2020).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Mavi Vatan doktrininin uygulanmakta olduğunu gösteren hamleler: KKTC'de Askeri Üsler, Libya'da Askeri Üsler, Libya Anlaşması, Mavi Vatan'da Ganbot Diplomasisi ve Sismik ve Delme Diplomasislerinin Yürütülmesi, Akdeniz Kalkanı Harekâtının tatbik ediliyor olması, 2002 yılından itibaren sadece 2016 yılına gelinceye kadar 14 sismik araştırma gemisinin ulusal sahadan çıkartılması ve faaliyetlerine devam etmesine müsaade edilmemesi, Türkiye Devleti'ne ait sismik araştırma gemilerinin bölgede aktif faaliyetleri ile bu faaliyetlerin Deniz Kuvvetleri komutanlığınca sürelik koruma altında tutulmasıdır (Yaycı, 2020: 141: mavivatan.net, 2020).

Şekil 50. Türkiye Münhasır Ekonomik Bölgesi Dış Hatları

Kaynak: Yalım, (2018).

Türkiye tarafından Birleşmiş Milletler'e verilmiş olan 2 Mart 2004 tarihindeki notada Doğu Akdeniz bölgesinde Türk Kıta Sahanelığı doğu sınırının 32° 16' 18'' Doğu meridyeninden geçtiğini belirtilmiş; Doğu Akdeniz Türk Kıta Sahanelığı güney ve batı sınırının nereden geçtiğini deklare etmemiştir. Birleşmiş Milletler'e verilmiş olan 12 Mart 2013 tarihli notada benzer şekilde Doğu Akdeniz'deki Türk Kıta Sahanelığı doğu sınırının 32° 16' 18'' Doğu meridyeninden geçtiği vurgulanmış, Doğu Akdeniz'deki Türk Kıta Sahanelığı batı ve güney sınırının nereden geçtiğini deklare etmemiştir. Bu durumun nedeni olarak Türk Kıta Sahanelığı'nın batı sınırı kısmında; güneyinde Girit Adası ve Yunan işgalinde bulunan Gri adaların var olmasıdır. Gri adalar, olarak belirtilen 5 ada; Gavdos, Gaidhouronisi, Koufonisi, Dhia, Dionisades adaları statüsü ve egemenliği belirlenmemiş alanlardır ve bu adalarda Türkiye Kıta Sahanelığı'nda olması nedeniyle Türkiye nezdinde değerlendirmektedir. Bu adalar üzerinde tasarruf edilmemesi Yunanistan işgaline terk edilmesiyle sonuçlanmıştır. Gaidhouronisi, Gavdos, ve Koufonisi adalarının 2004 yılından bu yana Yunan işgalinde olması Türkiye Devleti ulusal çıkarlarını ve egemenliğini gasp etmektir. Uluslararası antlaşmalar ve BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca doğu Akdeniz Türk kıta sahanlığı, 30 Mayıs 1913 Londra Antlaşması madde 4, 5 ve 24, 1923 Lozan Antlaşması madde 12'ye göre Yunanistan'a Girit Adası'nın sadece dörtte biri verilmiştir, Girit Adası'nın çevresindeki on dört ada ile kayalıklar ve adacık Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Lozan Antlaşması yapıldıktan sonra Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ, Girit Adası'da bulunan haklarından vazgeçmiş ve bu sayede Girit Adası'nın dörtte üçü aslına rücu ederek Türk toprağı haline gelmiştir. Bu Antlaşmalar ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi madde 76 ve madde 121'e göre Doğu Akdeniz'de, Türk Kıta Sahanelığı'nın batı sınırı 33° 45' 00 Kuzey paraleli ve 23° 20' 00'' Doğu meridyeninden, doğu sınırı ise 33° 40' 00''

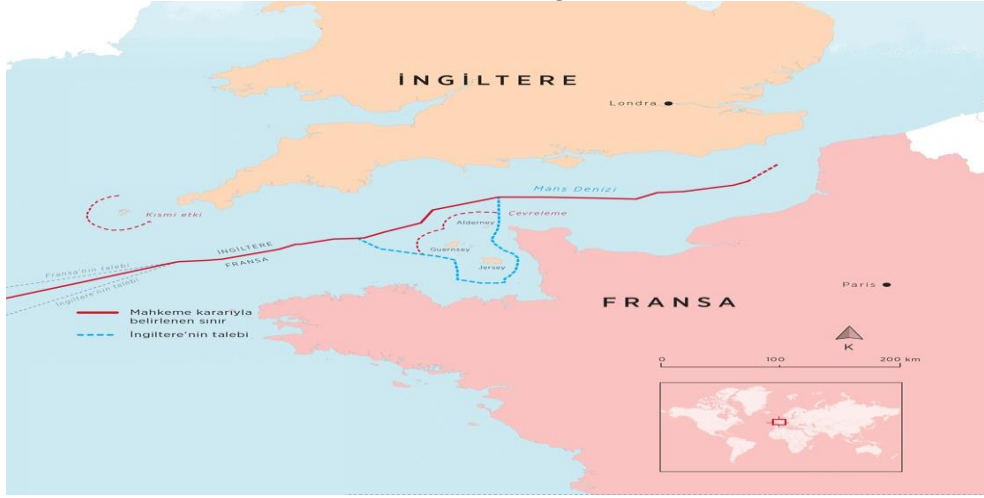
Kuzey paraleli ve 032° 16' 18'' Doğu meridyeninden geçmektedir. Doğu Akdeniz'deki Türk Kıta Sahanelığı yaklaşık rakamla 238.814 kilometrekaredir. Türkiye akademik literatürüne bakıldığında 2004 yılında yayınlanan Türkiye münhasır ekonomik bölge haritalarında Girit Adası'nın çevresindeki adaları Türk adası şeklinde belirtilmemiş ve Türk Kıta Sahanelığı'nın batı sınırını Gavdos Adası'nın batısından geçirmesi gerektiği halde, Girit Adası'nın doğusundan geçirildiği ortaya konulmuştur. Hazırlanan bazı haritalara bakıldığında Türk Kıta Sahanelığı 156.614 kilometrekare olup 78.200 kilometrekaresi eksik olduğu görülmektedir. Türkiye hâkimiyeti ve milli çıkarlar doğrultusunda haritalar gözden geçirilerek yenilenmeli ve eksikleri giderilmeye çalışılmalıdır. Deniz Kuvvetleri'nin haritasına bakıldığında Girit Adası'nın çevresindeki adalar Türk adası olarak gösterilmiş; literatürdeki eksiklik ortaya konmuştur. İyon Denizi'nde ve Girit Adası etrafındaki hidrokarbon alanlarının araştırılması ve işletilmesi için ihaleye çıkan Yunanistan önce ihaleyi Girit Adası'nın batısı ile sınırlandırmıştır. Zira Yunanistan Girit Adası güneyindeki alanın Türk Kıta Sahanelığı olduğunu bilmektedir. Yunanistan, Türkiye'den tepki gelmemesi üzerine Girit Adası güneyindeki Türk Kıta Sahanelığını parselleyerek satışa çıkarmış durumdadır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de, batı sınırı 33° 45' 00'' Kuzey paraleli ve 023° 20' 00'' Doğu meridyeninden, doğu sınırı ise 33° 40' 00'' Kuzey paraleli ve 032° 16' 18'' Doğu meridyeninden geçen 238.814 kilometrelik bir sahayı kapsamaktadır (Yalım, 2018; Kaplan, 2022; Ültanır, 2020).

Şekil 51. Türkiye Münhasır Ekonomik Bölgesi Batı Sınırı

Kaynak: Yalım, (2018); Ültanır, (2020).

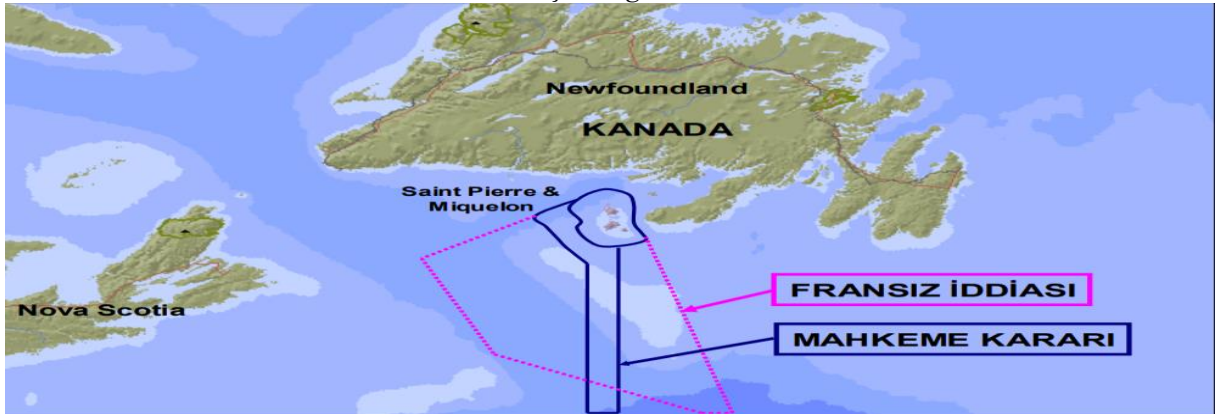
Şekil 52. 1970 Yılı İngiltere-Fransa Manş ve Kanal Adaları Deniz Yetki Alanı Anlaşmazlığı

Kaynak: Anadolu Ajansı (2020a).

İngiltere ve Fransa arasında oluşan 1970 yılındaki kıta sahanlığı sorunu olmuştur. Sorunun temel nedeni Manş ya da Kanal adaları olarak bilinen Jersey, Guernsey, Alderney adaları İngiltere Devleti'ne ait olup; Fransa bu adaların kıta sahanlığının 3 milden fazla olamayacağını bunun hak ihlaline neden olacağını ileri sunmuştur. 1977 yılında Uluslararası Tahkim Mahkemesi bu duruma karşılık Manş adalarının Fransa anakarasına yakın olduğunu kıta sahanlığı sınırlandırması yaparken adaların yok saymıştır (Anadolu Ajansı, 2020c).

Şekil 53. 1992 Yılı Fransa Saint Pierre & Miquelon-Kanada Deniz Yetki Alanı Anlaşmazlığı

Kaynak: Uğur, (2006: 21).

Fransa ve Kanada arasında yetki alanı uyuşmazlığı, Kanada'nın Newfoundland bölgesinin güney kesimlerinden az mesafedeki iki küçük Fransız devletine ait adasının kıta Sahanlığının ve münhasır ekonomik bölgesinin sınırlandırılmasıdır. Kanada uyuşmazlığa çözüm olarak Saint Pierre & Miquelon adalarının kendisine ait olan kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgesi olamayacağını ve bu adaların sadece 12 deniz mili mesafesinde bir karasuları hakkı tanınabileceğini ileri sürmektedir. Fransa bu

anlaşmazlıkta adaların kara ülkelerine benzer şekilde kıta sahanlığının olduğunu ve sınırlandırma konusunda devletlerin hâkim eşitliğinden ötürü eşit uygulama yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Mahkeme, adaların batı tarafına doğru bakan cephede 12 deniz mili genişliğinde bir deniz alanına sahip olduğunu; Atlantik Okyanusu tarafında yer alan kısmının 200 mil genişlikte lazer ışını hattına sahip bir deniz alanını Fransız Adalarına vermiştir (Uğur, 2006: 20-21).

Şekil 54. Eritre-Yemen Haniş Adaları Deniz Yetki Alanı Anlaşmazlığı

Kaynak: Sezer, (2021).

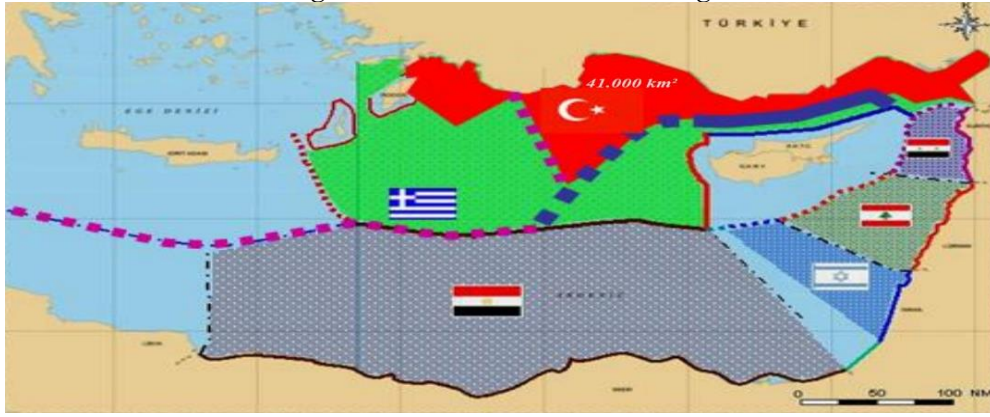
Eritre 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, Haniş adalar krizi olarak anılan olayda 1995 yılında adaları işgal etti; 1999 yılında adalar üzerindeki iddiasından vazgeçti ve Yemen adaları devraldı. Bab el Mendez boğazının kuzey tarafında ve Yemen-Eritre arasındaki adalar ve kaya parçaları hakları hususunda yıllar boyunca anlaşamayan iki ülke bu konuyu Daimi Tahkim Mahkemesi'ne taşımıştır. Mahkeme Yemen'in adalar dolayısı ile daha fazla geniş kıta sahanlığı isteğini geçersiz olarak saydı. Buna göre, iki ülke arasındaki deniz sınırının belirlenmesinde adaların ve kaya parçalarının mesafesi değil de iki ülkenin karaları arasındaki uzaklık dikkate alınmıştır (Sezer, 2021).

Bu uyuşmazlıklarla ilgili uluslararası içtihat durumuna bakılarak Türkiye-Yunanistan deniz yetki alanlarında Yunanistan'ın ileri sürdüğü Sevilla Haritası'nın hukuki geçerliliği bulunmamaktadır (Anadolu Ajansı, 2020c). Türkiye anakarasına 2 kilometre Yunanistan anakarasına 580 kilometre uzaklıktaki Meis Adası'nı, anakara gibi görüp münhasır ekonomik bölgeyi bu noktadan itibaren çizerek hak iddialarında bulunmak tamamen hukuksuz ve hakkaniyet ilkesine aykırılık teşkil etmektedir.

2.3. YUNANİSTAN

Yunanistan, deniz yetki sahalarına ilişkin olarak, Girit, Kaşot, Kerpe, Rodos ve Meis hattını esas alarak ortay hatta dayalı deniz yetki alanı sınırlandırması yapmayı amaçlamaktadır. Yunanistan, GKRY ile bir sınırlandırma amaçlı antlaşma yapmak ve bu platformunu meşrulaştırmak için Mısır ve Libya ile görüşmeler yapmaktadır. Yunanistan tarafından sunulan tezi, İsrail dış politikası yönüyle desteklemektedir. İsrail bu desteği kamuoyuna yansıtarak; kullanılan bazı haritalarda, Yunanistan münhasır ekonomik bölgesinin devamı olarak GKRY münhasır ekonomik bölgesini göstermektedir (Yaycı, 2012: 19).

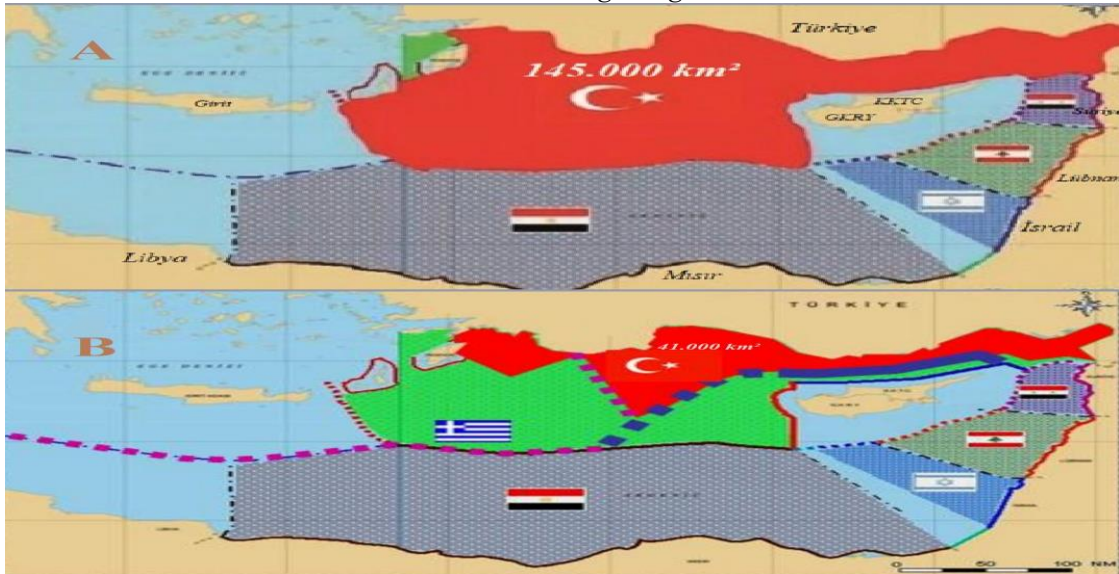
Şekil 55. Yunanistan ve GKRY Tezlerine Göre Türkiye Cumhuriyeti Devleti İçin Öngörülen Münhasır Ekonomik Bölge

Kaynak: Yaycı, (2012: 25).

Yunanistan tarafından ileri sürülen tezde Türkiye Devleti'ne ait alanlar gasp edilmektedir. Bu durumu ileri sürmesinin ana kaynağı Meis adasıdır.

Şekil 56. Yunanistan ve GKRY İleri Sürdüğü Tezler ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne Ait Hak İhlal Ettiği Bölgeler

Kaynak: Yaycı, (2012: 25).

Yunanistan tarafından ileri sürülen tezlerin ana kaynağı Meis adası, Türkiye anakarasına 2 kilometre uzaklıktadır. Yunanistan tezini desteklemek ve uluslararası alanda ortak bulmak için GKRY başta olmak üzere Mısır ve Libya ile politik temaslarda bulunmaktadır. Uluslararası hukuka aykırı olan tezin uygulanması durumunda, Türkiye'nin münhasır ekonomik alanı Antalya Körfezi ile sınırlı tutulacak ve yaklaşık olarak 41.000 kilometrekarelik bir alandan ibaret olacaktır. Durum neticesinde Türkiye göreceli tahmin olarak asgari 104.000 kilometrekarelik deniz yetki sahası kayıp olmuş olacaktır (Yaycı, 2012: 24).

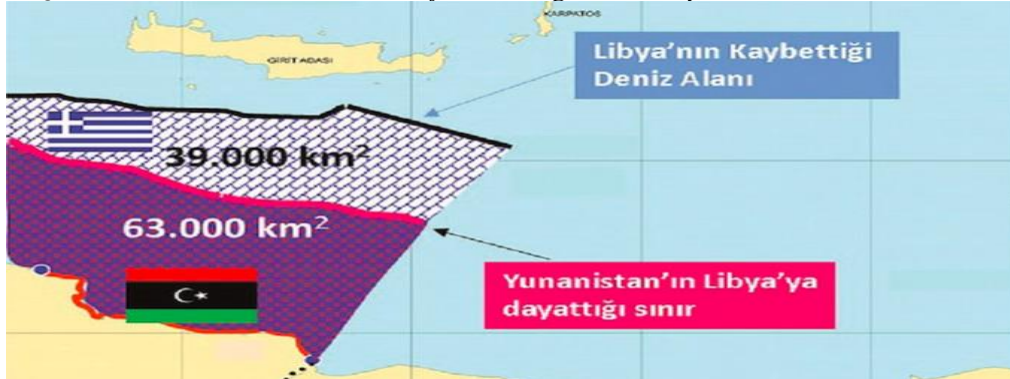
Şekil 57. Yunanistan'ın İleri Sürdüğü Sevilla Haritası Deniz Yetki Alanları Tasarısı

Kaynak: Taşar, (2020).

Yunanistan Akdeniz için yaptığı deniz yetki alanları sınırlandırmasında Libya üzerinden yaptığı çalışmalarda Türkiye'nin aksine 39 bin metrekarelik bir alanı gasp etmektedir. Türkiye ve Libya karşılıklı olarak yapılan anlaşma ile birlikte E-F hattı ile Yunanistan'ın yaptığı çalışmalar neticesiz kalmıştır.

Şekil 58. Yunanistan Devleti tarafından Öngörülen Libya-Yunanistan Deniz Yetki Alanı

Kaynak: Yaycı, (2011: 47-48).

Uluslararası mahkemeler, sınırlandırmada tarihi süreçte ilk olarak iki devlet arasında, anakara ülkelerinin coğrafi özelliklerini yansıtan bir sınırlandırma çizgisi oluşturmaktadır. İki ülkenin kıyı uzunlukları yaklaşık ve kıyı şekilleri birbirlerine

benzer olması durumunda; sınırlandırma çizgisi eşit uzaklık çizgisi olmaktadır. Kıyı uzunlukları arasındaki fark ve kıyı şekillerindeki önemli farklılıklar göstermesi durumunda; sınırın eşit uzaklık dışında bir sınır olmasını gerektiren faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle anakaralar arasındaki adalara ne kadar etki verileceğini, coğrafi denge ve nüfus; konum ve büyüklük benzeri özellikler belirleyici faktörlerdir. Adaların kıta sahanlığı vardır ancak bu durum adaların anakara ülkeleri ile aynı statüde oldukları sonucunu doğurmamaktadır (Yaycı, 2012: 19-21).

Yunanistan'ın Kaşot, Rodos, Kerpe ve Meis adalarının Türkiye ve Yunanistan arasındaki ortay hattın “ters tarafında” (Türkiye anakarasına yakın yarıda) olmaları sebebi ile Doğu Akdeniz’de münhasır ekonomik bölgesi sahibi olması olağan değildir. “Coğrafyanın üstünlüğü” ve “oransallık” prensipleri üzerinden, Anadolu yarımadasının kıyılarının uzunluğu bu adalarla kıyaslanamayacak kadar fazladır. Ayrıca Anadolu yarımadası konumları sebebi ile bu adalar “kapatmama” prensibine aykırı durum oluşturmaktadır. Deniz yetki alanı sınırlandırmasında önemli bu prensip ve etkiler ile önceden petrol arama ruhsatı bölgeleri belirlenmesi gibi devlet uygulamaları Yunanistan'ın Doğu Akdeniz’deki münhasır ekonomik bölge iddialarının resmi varlığını ortadan kaldırmaktadır (Yaycı, 2012: 19-24).

Yunanistan batının ihtiyaç duyduğu kaynakları ve enerji transferi projeleri oluşturmaktadır. EastMed Hattı projesi ile kaynak ile tüketici arasında yeni bir hat kurularak Akdeniz üzerinden Avrupa’ya kaynak naklini amaçlamaktadır. EastMed Hattı Yunanistan-GKRY ve İsrail’in oluşturulduğu Türkiye’yi enerji terminali olma konumundan uzaklaştırma gayesi ile alternatif bir arayış ile ortaya atılmıştır. Projenin maliyetli olması tartışma konusuken Türkiye-Libya Deniz Yetki Anlaşması ile proje askıya alınmak durumunda kalmıştır (Üntanır, 2020).

2.4. İNGİLTERE

Doğu Akdeniz bölgesinin stratejik durumunun artmasıyla birlikte İngiltere Devleti, Kıbrıs üzerinde stratejik konumunu sağlamlaştırmaktadır. İngiltere, Kıbrıs’ta var olan iki hâkim üssü yardımıyla Doğu Akdeniz’de, bölge dengelerini değiştirebilecek önemli bir faktör şeklinde varlığını devam ettirmektedir. 1960 senesinde Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulması ile İngiltere, Adadaki tek hâkim güç olma durumunu kaybetmiş ancak Kıbrıs üzerinde siyasi ve askeri varlığını adada kurulan anayasal düzen içerisinde elde ettiği iki hâkim üs alanı ile devam ettirmiştir. Kıbrıs’ta var olan

İngiltere'ye bağı egemen üs alanları, Doğı Akdeniz'de Kıbrıs etrafındaki hidrokarbon kaynaklarının bulunması ile birlikte ortaya çıkan deniz yetki alanları paylaşımı sorunu için önemli bir etken oluşturmaktadır (Şafak, Çıraklı ve Koldaş, 2021: 58). İngiltere'nin AB'den ayrılması ile Brexit sonrasında Doğı Akdeniz politikası, kendi çıkarlarını göz önünde bulundurarak ekonomik ve siyasi varlığını bölgede devam ettirmek olmuştur. İngiltere'nin bölgede geliştirdiğı politikalar Atlantik ötesi ve Avrupa müttefiklik ilişkilerini korumak ve Rusya'yı doğrudan karşısına almadan denge denetimi sağlamaya çalışmak olmuştur (Tüzünkan ve Koldaş, 2013: 98-99;).

İngiltere, Brexit sonrası oluşabilecek yeni dengelerde çıkarlarını muhafaza etmek adına, hukuki statüsünü sağlamlaştıracak hükümet ve özel sektör alanlarında girişimlerde bulunmuştur (Tüzünkan ve Koldaş, 2013: 98-99). İngiltere bu politik girişimleriyle Lübnan (Gov.UK., 2019a); Filistin (Gov.UK., 2019b) Mısır (Kotb, 2020); İsrail (TOI STAFF, 2020); Türkiye (Gov.UK., 2020); ile Serbest Ticaret anlaşmaları yaparak yeni bir serbest ticaret sahası oluşturmuştur. British Petroleum (BP) olarak İngiltere ortaklığındaki enerji şirketleri, İsrail ve Mısır ile Brexit öncesi dönemde imzaladıkları anlaşmalara, Brexit süreci içinde devam etmiş (Egypt Today Staff, 2018); yeni anlaşmalar ekleyerek (Al-Youm, 2021) enerji ve ekonomi güvenliğini artırmıştır. ABD ve Fransa'nın kurumsal ilişki kurma eğiliminde olduğu; Türkiye'nin üye olmadığı East-Med Gas Forum'a mesafeli olarak yaklaşan İngiltere, denge politikasını devam ettirmiştir (Middle East Monitor, 2020). Kıbrıs üzerinde İngiltere şirketleri çalışmalarına Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ile yaptıkları anlaşmaya (Staff, 2015) bağı 12. Parselde devam etmektedir. Bu bağlamda bölgesel ve küresel enerji güvenliği İngiltere'nin güvenlik siyasetinin önemli noktası halini almıştır.

İngiltere (1878-1959) hâkimiyeti süreci sonrasında da Kıbrıs adası ile olan ilişkisini kesmemiştir. Kıbrıs adası üzerinde İngiltere'nin iki üssü bulunmaktadır. İngiltere Devleti bu üsler sayesinde hem ada üzerinde uluslararası alanda söz sahibi olduğunu göstermiş hem de güvenlik stratejileri doğrultusunda Ortadoğı ve Akdeniz politikalarına güvenli bir liman oluşturmuştur (Özgöker ve Çelik, 2015: 249).

Kıbrıs adasının doğu kısmında keşif edilen yeni doğalgaz sahaları, Kıbrıs konusunu tekrar dünya kamuoyunda duyulur hale getirmiştir. Kıbrıs 1960 Anayasası EK-1'de yer alan garanti anlaşması bölümünde adanın garantör ülkeleri yer almaktadır. 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs adası Türkiye, Yunanistan ve Birleşik Krallık'ın "Kuruluş, İttifak ve Garanti" isimli üç anlaşmayı imzalaması ile bağımsızlığını

kazanmıştır. İngiltere, “Egemen Üs Bölgesi” statüsündeki üsleri sayesinde adada meşruluk kaynağı oluşturmakta ve kıta sahanlığı ile münhasır ekonomik bölgelerinin varlığını ilan etmektedir. İngiltere’nin kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge girişimleri ile adadaki varlığını askeri-güvenlik alanından ekonomik alana taşımıştır (Hasgüler, 2007: 231; Özgöker ve Çelik, 2015: 249-250; Özgöker ve Çelik, 2015: 252; Mirbagheri, 2010: XXVI-XIVIII).

Şekil 59. Kıbrıs Adası’nda İngiltere’ye Ait Ağrotur ve Dikelya Üsleri

Kaynak: Yayıcı, (2021).

İngiltere’nin Dikelya ve Akrotiri (Ağrotur) üs bölgelerinde karasuları ilan etmiş; bu ilan kıyı devletlerine de iç sularda ve kara ülkesinde sahip olunan hak ve yetkileri kullanma imkânı sunmuştur (Toluner, 1989: 109; Pazarcı, 1989: 53-54). Ülkelerin karasuları ilanı ile birlikte bölgede savaş gemisi seyri, tatbikatlar, ticari gemileri seyri ve limanlardan faydalanma avantajlarını kullanılma kararıyla birlikte kıta sahanlığı konusu gündeme gelmiştir (Özgöker ve Çelik, 2015: 255).

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti haricindeki oluşumlar İngiltere’nin üs kurma politikasına ters düştüğü için çıkarlarına uymamaktadır. İngiltere bu sebep ile 2014 yılında AB Brüksel zirvesi Ekim ayı toplantılarında David Cameron⁶¹, Kıbrıs sonu çözülmenden Kıbrıs’ın münhasır ekonomik bölgesi olmaz söylemleri ile GKRY’nin tek taraflı münhasır ekonomik bölge ilanlarına itiraz etmektedir (Diyalog Gazetesi, 2014).

⁶¹ Bkz. David William Donald Cameron, Birleşik Krallık eski başbakanı ve aynı zamanda Muhafazakâr Parti’nin eski genel başkanı. 2010-2016 yılları arasında başbakanlık yapmıştır.

İngiltere, çıkarlarına uygun şekilde GKRY'nin Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerini işletmesine karşı durmuştur. İngiltere ve Türkiye hidrokarbon yataklarının Kıbrıs sorunu çözülmeden işletilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Dünya kamuoyuna, adadaki iki toplumca, iki oluşturucu devlet ve aynı zamanda 'yeni ortaklık' mantığı içinde işletilmesi gereken doğal bir zenginlik olduğunu vurgulamıştır. İngiltere, Türkiye-AB ilişkilerinde yeni krizler istememektedir (Diyalog Gazetesi, 2014). İngiltere Devleti'nin nihai amacı üs bölgelerinin hukuku varlığını temin eden Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını devam ettirerek bölgeden çıkan kaynakların tüm toplum tarafından paylaşılmasını ve kendi statüsünü devam etmesini amaçlamaktadır. GKRY'nin tek taraflı olarak ortaya koyduğu münhasır ekonomik bölge İngiltere çıkarlarına ters düşmektedir. Böylelikle İngiltere garantör olmasından kaynaklı haklarını muhafaza edebilmekte; kendi üslerinin hukuki varlığını ortaya koymaktadır (Özgöker ve Çelik, 2015: 254-257).

2.5. MISIR

Mısır, GKRY ve Yunanistan Dışişleri Bakanları 29 Ekim 2014 tarihinde Lefkoşe'de bir araya gelerek enerji politikaları ve enerji güvenliği alanında ortak çıkar vurgularında bulunmuş; Türkiye'nin Kıbrıs münhasır ekonomik bölgesinde yaptığı sismik araştırmaları hukuk dışı olduğunu ve sonlandırılması çağrısı yapmışlardır (Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, 2014a). 8 Kasım 2015 tarihinde Mısır'da Başkan olan Sisi, Yunanistan Başbakanı ve GKRY lideri ile Kahire'de toplanarak GKRY'nin ilan etmiş olduğu münhasır ekonomik bölge içerisinde arama-tarama yaptığı gerekçesi ile Türkiye Devleti'ni kınayan ortak bir duyuruda bulunmuşlardır (Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs, 2014b)

Mısır Arap Cumhuriyeti, Yunanistan ve GKRY New York'ta üçlü bir toplantı yaparak; Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki ve Ege Denizi'ndeki yasa dışı eylemlerini, özellikle Uluslararası Hukuku ve egemenlik ve egemenlik haklarını açıkça ihlal eden Kıbrıs'ın deniz bölgelerinde artan, kışkırtıcı ve yasadışı sondaj faaliyetleri, sismik araştırmalar ve askeri varlığını kınadılar. Bakanlar toplantı sonrasında Türkiye Devleti'nin Doğu Akdeniz bölgesini istikrarsızlaştırdığını vurgusunda bulundular (Hellenic Republic Permanent Mission of Greece to the United Nations, 2019). Mısır Devleti'nin de içerisinde yer aldığı yapılanmada GKRY-Yunanistan-Mısır dış politikada enerji güvenliği eksenli bir gruplaşma yapmaktadır.

Mısır Devleti atıl sıvılaştırılmış doğalgaz tesissilerinin, GKRY üzerinden transfer edilecek gazın sıvılaştırılarak Mısır üzerinden ihracatı projelendirilmiştir. Mısır ve GKRY 25 Kasım 2014 tarihinde Kahire Deklarasyonu takiben GKRY üzerinde Mısır'a doğalgaz ihracatını görüşmüşlerdir (Mazis & Sotiropoulos, 2016: 35).

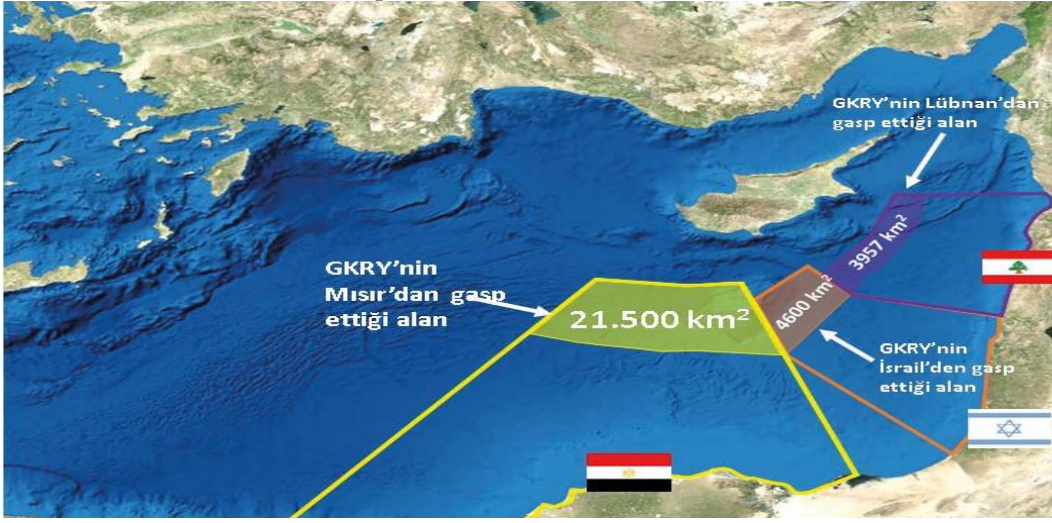
Şekil 60. Yunanistan'ın Sevilla Haritası Üzerinden Mısır Arasında Yapılan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması

Kaynak: Greek City Times, (2021).

Mısır, GKRY ile 17 Şubat 2003 tarihinde münhasır ekonomik bölge sınırlandırma anlaşması yapmıştır (Jones, 2010). Ortadoğu bölgesindeki gelişmelere paralel olarak oluşan siyasi bloklaşma ve iktidarların dış politikada Batı yanlısı veya karşıtı olmaları yaptıkları politikaları da etkilemektedir. Mısır 2003 yılında GKRY ile imzaladığı anlaşma incelendiğinde; Mısır Devleti'nin GKRY yerine Türkiye Cumhuriyeti ile benzer bir anlaşma imzalama durumunda 11.500 metrekarelik daha fazla bir alana etki edebilecekti. Bu durum karşısında Mısır Devleti, GKRY tarafından çizilen 10 numaralı parsel sahasının tamamına; Türk kıta sahanlığı dışında kalan 6 numaralı parselin güney yarısına; 4'üncü, 5'inci, 7'nci ve 11'nci numaralı parsellerin bir kısmına sahip olunabilecekti (Yurdakul, 16.03.2018).

Şekil 61. GKRY tarafından İlan Edilen MEB Sonrası Doğu Akdeniz'e Kıyı Ülkelerin Gasp Edilen Deniz Yetki Alanları

Kaynak, Cingöz, (2021).

Konuya dair, uluslararası hukuk, alakalı olan yargı organı kararları ve Doğu Akdeniz'de var olan coğrafi konumların dikkate alınmasıyla yapılan hesaplamalarda, Türkiye'nin daha da fazla MEB sahasına sahip olduğu görülür. Doğu Akdeniz'de yapılması planlanan MEB sınırlandırmasında Afrika ile Anadolu Kıtası sahilleri (Libya-Mısır) arasında ortay hattın esas alınması, ortay hattın kuzeyinde bulunan Yunan adalarının ve Kıbrıs Adası'nın ters tarafta bulunmaları ve Anadolu sahillerinin önünü kapatmak suretiyle Türkiye'nin denize yapacağı açılımını engelliyor konumda olmaları nedeniyle; coğrafyanın üstünlüğü ile kapatmama (non-encroachment) prensibine uyulması, ters yönde olan adaların da karasuları kadar deniz yetki alanlarına sahip olabileceğinin göz önüne alınması gereklidir (Yaycı, 2011: 31).

Şekil 62. Doğu Akdeniz'de Hakkaniyet Çerçevesin Konusunda Ortay Hatta İlişkin Sınırlandırma

Kaynak: Yaycı, (2011: 34).

2.6. İSRAİL

ABD ile yakın ilişkileri olan İsrail Devleti bölgede güç dengesi üzerinde etkin Doğu Akdeniz kıyı ülkelerinden birisidir. Doğu Akdeniz’de keşfi yapılan yeni rezervler ve Kıbrıs’ın jeopolitik konumunda faydalanmak isteyen İsrail Devleti, GKRY ve Yunanistan’a yakın ilişkiler içerisine girmiştir. Yeni ilişkilerin kurulmasının tek faktörü ekonomik olmamakla birlikte diplomatik ilişkilerin de etkisi bulunmaktadır. İsrail-Türkiye ilişkilerinin bozulması, İsrail’i bölgede yeni ittifaklar aramasına neden olmuştur (Ağdemir, 2016: 111-116; Demiryol, 2015: 275). İlişkilerin gerginleşme nedenlerinden birisi de Kudüs ve Filistin olmuştur. Türkiye Devleti’nin bölgede barışı destekleme projeleri ve insani hassasiyeti İsrail Devleti’nin çıkarları ile ters düşmüştür. 2001 yılında İsrail Devleti Tamar bölgesinde hidrokarbon rezervleri bulunduğunu açıklamıştır. Bu rezerv keşfinin ardından Filistin’in rezerv üzerinde hak iddiaları sonrasında İsrail, 2002 yılında Filistin’i çevirerek dünyadan izole etmiştir. İsrail Devleti özellikle Gazze şeridinde bulunan gaz rezervleri ve kaynakları üzerinde deniz yetki alanları sınırlandırmasında Filistin’i bypass etmeyi hedeflemiştir. Dış politikadaki destek grubu olarak GKRY-Yunanistan ile iyi ilişkiler kurma sürecine dâhil olmuştur (Örselli ve Babahanoğlu, 2019: 393-395).

İsrail Devleti bölgedeki iç savaşlar sonrası Akdeniz’in öneminin artması ile birlikte daha etkin bir dış politika uygulamaya başlamıştır (Ağdemir, 2016: 104). İsrail-Türkiye ilişkileri bölgede önemli bir diplomasi ağı oluşturmaktadır. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz politikalarında 2008 yılı sonrasında Gazze Savaşı Cast Lead Operasyonu sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri değişmeye ve bozulmaya başlamıştır. Bu tarih sonrasında İsrail farklı bir diplomasi ağı kurma çabasına girmiştir. 2010 yılı itibariyle İsrail, GKRY ile olan ilişkilerini enerji politikası ve enerji politikasının korunması anlamında anlaşmalara varmış; münhasır ekonomik bölge anlaşmaları ile ilişkileri pekiştirmiştir (Ağdemir, 2016: 106-111). İsrail Devleti enerji politikası yönünde Yunanistan ve GKRY üzerinden EuroAsia Connector projesi ile Avrupa’ya doğalgazdan üretilen elektriğin deniz altından nakli üzerine çalışmalar yapmaktadır (Demiryol, 2015: 275). İsrail, dış politikadaki değişimi üzerine Doğu Akdeniz ortak tatbikatlarında Türkiye yerine Noble Dia tatbikatına Yunanistan katılmıştır (Hürriyet Planet, 2012). Böylelikle İsrail Devleti, ekonomik ve enerji güvenliği eksenini askeri politikalarla desteklemiştir.

2019 yılında Kahire’de yedi ülkenin katılması ile Doğu Akdeniz Gaz Forumu kurulmuştur. 2020 Ocak ayında Yunanistan, İsrail ve GKRY “East-Med” olarak adlandırılan ve GKRY ile İsrail tarafından çıkarılan doğalgazı Avrupa kıtasına taşıması planlanan doğal gaz boru hattı anlaşması yapılmıştır. Buna göre inşa edilmesi planlanmakta olan “Poseidon” boru hattının, dünyanın en derin sualtı boru hattı olması öngörülmektedir. Maliyetinin fazla olması ve bölgenin istikrarsız yapısı nedeniyle 2020’li yıllarda proje uygulamaya döndürülebilmiş değildir (Savun, 2020).

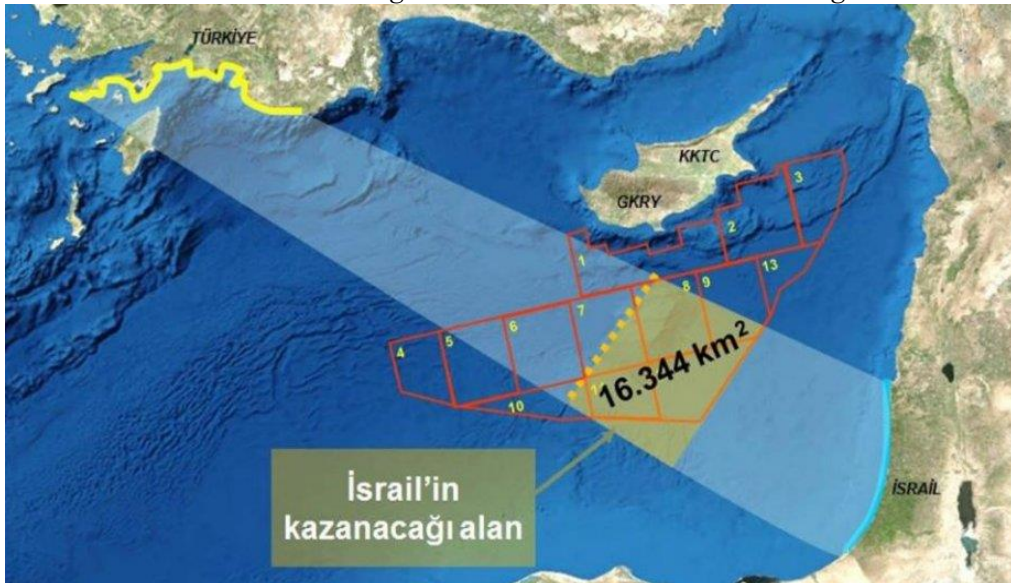
GKRY tarafından hak iddia edilen ve münhasır ekonomik bölge olarak belirlenen 9’uncu parsel Lübnan ve İsrail arasında olan yetki uyuşmazlığı hususunda ihtilafı bir bölgedir (Peker, Oktay ve Şenyol, 2019: 97).

Şekil 63. Türkiye-İsrail Tasviri Muhtemel Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması

Kaynak: Yayıcı, (2012: 46).

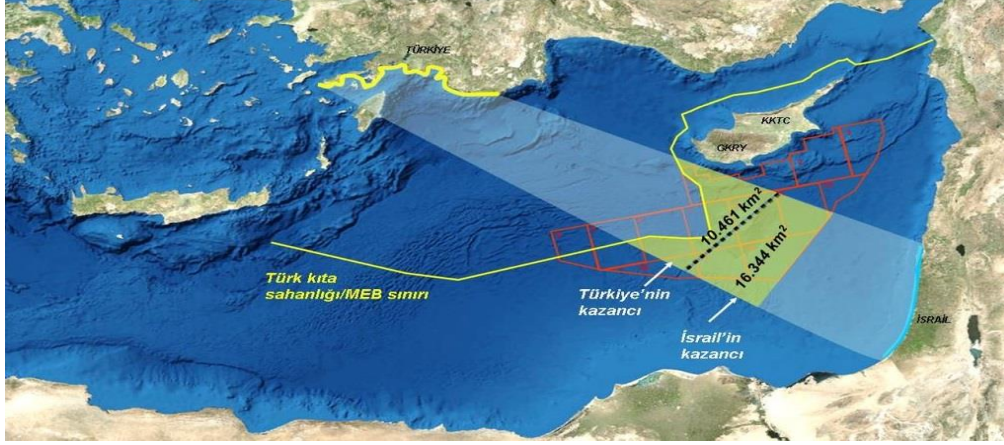
Şekil 64. Yunanistan-İsrail arasında yapılan Üçlü Anlaşmalar Yerine Türkiye ile Muhtemel Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırması Sonrası Kazanacağı Alan

Kaynak: Küçük, (2020).

İsrail Devleti; GKRY yerine Türkiye Cumhuriyeti ile münhasır ekonomik bölge anlaşması imzalamış olsaydı GKRY tarafında ilan edilen 12 numaralı parselin tamamı ile 7'nci, 8'inci ve 11'inci parsellerin bir kısmına sahip olabilecekti (Yaycı, 2020: 40-41).

Şekil 65. Türkiye ve İsrail Devletlerinin Kazanacakları Deniz Yetki Alanları

Kaynak: Küçük, (2020).

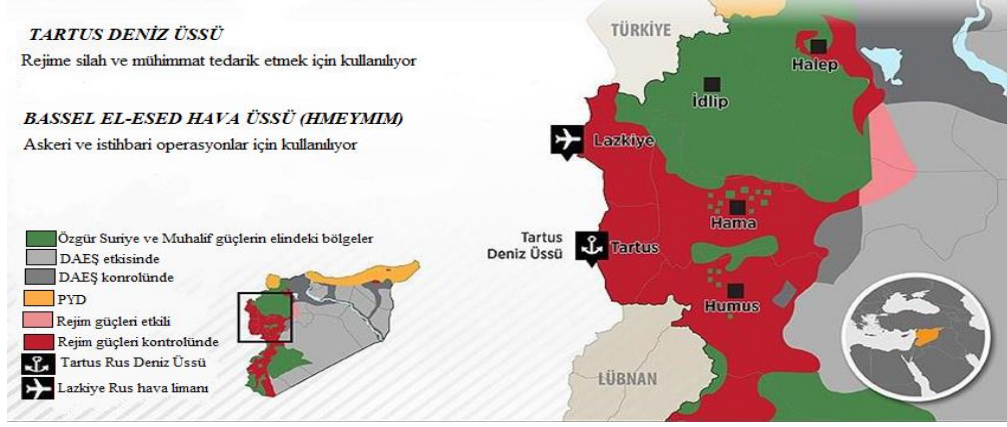
İsrail ve Kıbrıs Rum Yönetimi arasında Afrodit Çatlağı olarak adlandırılan gaz anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır. İsrail münhasır ekonomik bölgesine ait olan *Yishai* gaz rezerviyle, Rumların *Afrodit* gaz rezervi kaynağının kesiştiği iddiasıyla Rumların gazından hak talep etmektedir. Rumlar bu isteğe karşı çıkmaktadır. Sorunu çözmek için İsrail Rumları dışlayıp münhasır ekonomik bölge anlaşmasını Türkiye ile yapması durumunda Afrodit sahası deniz yetki alanları içerisinde kalacaktır (Üntanır, 2020).

2.7. RUSYA

Rusya Devleti, Avrupa'ya enerji ihraç eden ülkelerden birisi olarak, Avrupa'ya karşı enerji-politiğini sürdürme gayretindedir. Doğu Akdeniz havzası Ortadoğu'nun kontrolü ve dünya ticareti ve enerji trafiğinin yoğun olduğu bölge olarak Rusya'yı bölgeye çekmektedir. Rusya Devleti 2010'lu yıllar sonrasında bölgede daha aktif rol alırken; Doğu Akdeniz'de etkin varlığı Ortadoğu'da müttefik olarak Suriye Essad Rejimini desteklemesi kendi askeri varlığını ve müttefiklerinin güvenliği açısından önem arz etmektedir. Rusya'nın Ortadoğu tablosunda yer alma gayretleri 1977 yılı itibariyle Tartus Limanında lojistik üs bulundurması bunun neticesinde ortaya çıkmış gelişmelerdir. 7 Haziran 2013 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Putin, bölgenin ulusal çıkarlar açısından önemini kamuoyu ile paylaşmıştır. 26 Aralık 2017 tarihinde Rusya Savunma Bakanı olan Şoygu, Tartus ve Hmeymim askeri üslerinde kalıcı olmasına

yönelik çalışmaların varlığını duyurmuştur. Bunlara ek olarak Rusya, Mısır'da hava üssü kurma istemindedir (Yaycı, 2020: 23; Vatan Gazetesi, 2018).

Şekil 66. Suriye, Lazkiye Hmeymim Rus Hava Limanı ve Tartus Rus Deniz Üssü

Kaynak: Polat, (2015).

Rusya'nın Doğu Akdeniz için ana hedefleri: Suriye'de bulunan Lazkiye ve Tartus limanlarını korumak, Ortadoğu'daki etkinliğini artırmak amacıyla Türkiye ile diplomatik ilişkilere devam etmek ve bölgede yeni bir güç unsuru kurarak ABD etkinliğini azaltmak; İran ile ortak askeri alanda iş birliğini sürdürmek ve ilişkilerini korumak; Mısır yönetimiyle ekonomik ve askeri alanda yakınlaşmak; ABD'nin Doğu Akdeniz'de yerini doldurmak ve Ortadoğu'da etkin kuvvet haline gelmektir (Özdemir, 2018: 7-16).

Rusya; GKRY ve Yunanistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Rusya, GKRY'ni destek olmak amacıyla Kıbrıs Adası açıklarına savaş gemisi yönlendirmiştir. Rusya'nın bu siyaseti GKRY tarafından Türkiye'den gelen tehditlere karşı bir güvenlik önlemi şeklinde algılanmıştır. Rusya'nın bu yardımı İsrail ve Yunanistan tarafından bir blok şeklinde tartışmasız olarak değerli görülmüştür. Suriye'de devam etmekte olan sivil savaş, Rusya'nın yakın bir müttefiki şeklindeki Beşşar Esad Rejiminin geleceği konusundaki belirsizlikler, Kıbrıs adasının stratejik önemini artırmıştır. Rusya, diplomatik çalışmalar sonrası 2015 Şubat ayında Rusya için GKRY'nin limanlarından faydalanmasına izin veren bir askeri anlaşma yapmıştır. Rusya bölgede yaptığı diplomasi ile Libya ve Suriye üstünden Doğu Akdeniz coğrafyasında belirleyici olan unsur haline gelmiştir (Kısacık, 2020).

Rusya'da ülkedeki doğalgaz piyasasının %90'nını denetimde tutan Gazprom'un Doğu Akdeniz'deki çabaları Rus dış politikasıyla ilgilidir. Gazprom'un Lübnan ve Mısır'daki doğalgaz firmalarıyla işbirlikleri söz konusudur. Rus Novatek şirketi, Lübnan'da TOTAL ve ENI firmalarıyla ortaklık oluşturmuştur. Rus firması Lukoil,

Mısır'ın Zohr Sahasının bir kısmının mülkiyetine sahip olmuştur. Suriye'de de Banyas'tan Tartus'a kadar uzanan kıyı şeridinde Rus firmaların sondaj yapma imkânı bulundurmaktadır. Rusya Devleti, bölgede bulunan tüm devletlerle geniş kapsamlı ilişkiler tesis etmeye çalışmaktadır. Libya, Suriye ve GKRY ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Türkiye Devleti ile politik sorunlar yaşamıştır (Kısacık, 2020).

2.8. ABD

ABD için Doğu Akdeniz'in önemi, Ortadoğu'da yer alan müttefiklerinin ve şirketlerinin güvenliği; çıkartılan kaynakların transferi; bölgeyi stratejik yapısı nedeniyle kontrol altında tutulma isteği; askeri, siyasi, ekonomik olmak üzere çok boyutlu çıkarlarının bulunmasındadır.

Girit Adası'ndaki Suda Üssü ile NATO Denizde Denetim Harekâtı Eğitim Merkezi (NATO Maritime Interdiction Operational Training Centre – NMIOTC) aracılığı ile bölgenin etkin ve sürekli şekilde takibini yapabilmektedir. Suriye Krizi nedeniyle ABD donanmasına ait 6'ncı Filonun Doğu Akdeniz'de bulunması; 2019 Şubat ayı itibariyle ABD Exxon Mobil'in GKRY tarafından hak iddia ettiği 10 numaralı parselde yaptığı keşiflerin güven içerisinde sürdürülmesini sağlamaktır (Yaycı, 2020: 22).

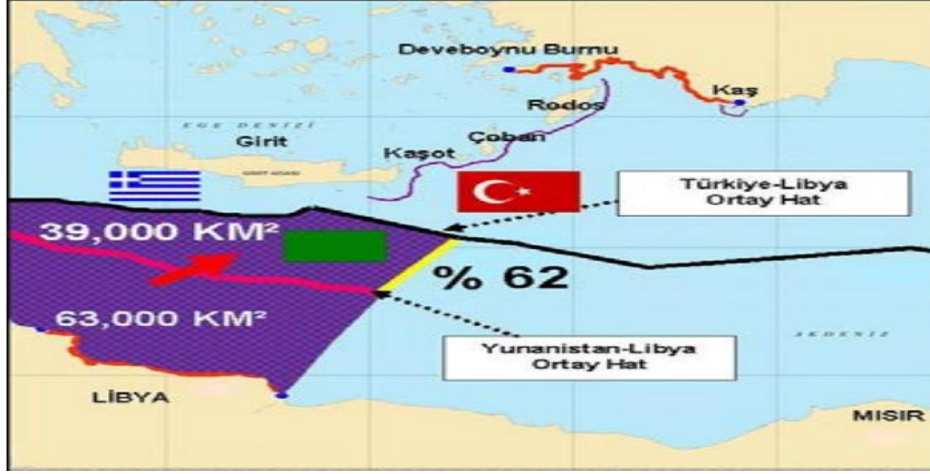
Türkiye Devleti'nin uluslararası hukuka bağlı olarak ulusal çıkarlarını korumak adına İtalyan ENI şirketinin yaptığı ihlal sonrası Türk savaş gemileri tarafından önlenmesi sonrası ABD 6'ncı Filosu ile ABD ExxonMobil şirketine ait araştırma gemilerine eşlik etmesi bölgede askeri gücünü açık şekilde ortaya koyduğunu ve kendi çıkarlarını doğrultusunda yönlendirebildiğini göstermektedir (Sputniknews, 2018).

2.9. LİBYA

Türkiye ve Libya arasındaki Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtıra 27 Kasım 2019 tarihinde İstanbul'da Cumhurbaşkanı ve Birleşmiş Milletler'in tanıdığı Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi Başkanınca yapıldı (Üntanır, 2020). Uluslararası kamuoyunda kabul gören bu anlaşma Türkiye-Libya ulusal çıkarlarını koruduğu gibi Libya-Türkiye askeri-ekonomik işbirliği ile mevcut Libya egemenliğinin güvenliğini pekiştirmiştir. Libya anlaşmayla birlikte darbeci unsurlara karşı bir tedbir basamağı oluşturmuştur. Libya Devleti'nin aksi yöne alacağı bir karar ile Yunanistan ile bir anlaşma imzalamış olması

durumunda şu anki mevcut durumuna göre ulusal çıkarları zarar görecektir ve Libya Devleti'ne ait olan 39 bin metrekarelik alanı kaderine terk edecekti.

Şekil 67. Libya-Türkiye/ Libya-Yunanistan Deniz Yetki Alanı Anlaşmalarınının Tasviri Kıyaslamasına Yönelik Teknik Harita

Kaynak: Yaycı, (2011: 48).

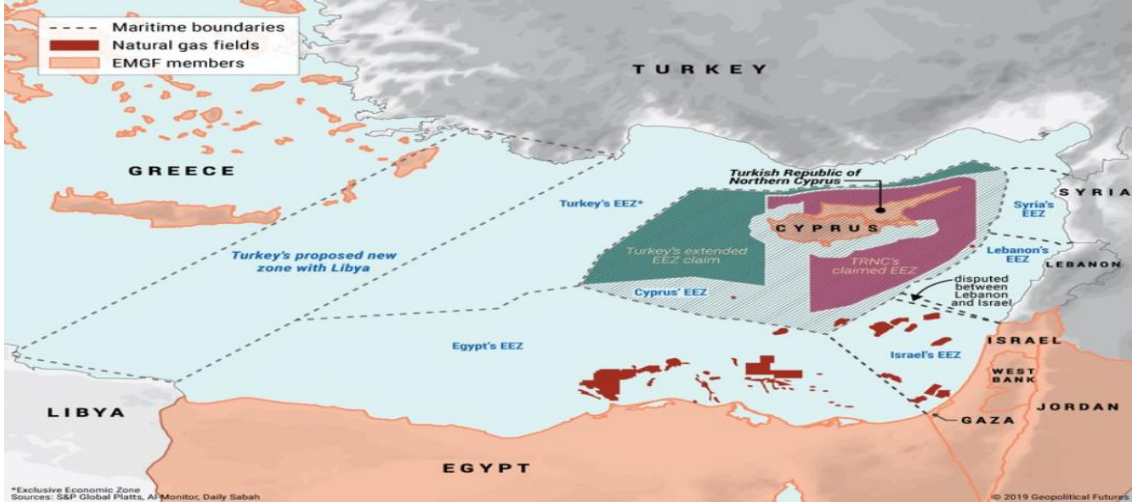
Libya, Yunanistan ile imzalayacağı bir sınırlandırma anlaşması ile Türkiye ile yapacağı sınırlandırma anlaşması kıyaslamasında 16.700 kilometrekare daha az deniz yetki sahasına sahip olacaktı. Libya'nın bu kaybı aslında 16.700 kilometrekare ile sınırlı kalmayacak; antlaşma aynı zamanda Yunanistan ile anakaralar esas alınarak sınırlandırma antlaşması yapılmasına zemin hazırlayacaktır. Türkiye ile yaptığı anlaşma ile Girit Adası güneyinde bulunan birikmiş deniz yetki sahası kazancı % 62 artarak asgari 39.000 km²'ye ulaşabilecektir (Yaycı, 2012: 47).

Şekil 68. Türkiye ve Libya Arasında Bulunan Ortay Hat Esasına İlişkin Sınırlandırma Antlaşması Sonucu Yetki Alanındaki Değişim

Kaynak: Yaycı, (2012: 47).

Şekil 69. Doğu Akdeniz'de Doğalgaz İşbirliği

Kaynak: Shaltami, etc., (2020).

Tablo 23. Doğu Akdeniz Havzası Bölge Devletlerin Genel Politik Yaklaşımları

Ülkeler	Bölgesel ve Doğu Akdeniz Kapsamında Temel Politikaları
GKRY	GKRY'i KKTC'ini yok sayarak adanın tamamı için proje ve politika üretmektedir. Bunu AB'nin tek taraflı olarak alım kriterlerine uygun olmamasına rağmen adanın temsilci niteliğinde GKRY'nin AB ye alınması; GKRY'ine ilham ve destek oluşturmaktadır. Çıkarları doğrultusunda yaptığı hukuk dışı girişimlerine çok uluslu şirketleri ve diğer aktörleri dahil ederek meşrulaştırma girişimine girmektedir.
Yunanistan	Yunanistan öne sunduğu tezlerle Türkiye aleyhine projeler oluşturmakta; bu projeleri GKRY ile desteklemektedir. Akdeniz bölgesinde Türkiye'yi zayıflatmayı hedeflemekte 2004 itibariyle aktif olarak Ege Denizi genelinde adaları işgal etmektedir. Yaptığı faaliyetleri Türkiye dış politikasında gerginleşen durumları fırsata çevirerek çıkarlarını muhafaza etmeye ve kendisine bu platformlarda destekçi bulmayı amaçlanmaktadır.
İsrail	ABD'nin desteğini alarak bölgede etkin bir ülke olma konumunu korumaktadır. Bölgede çıkarları doğrultusunda politikalar geliştirmekte; Türkiye ile gerginleşen dış diplomasisi sonrası Yunanistan-GKRY ve Mısır ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır. Lübnan ile ihtilafli bölgeleri bulunması yanı sıra Türkiye ile yapacağı deniz yetki anlaşmaları ile mevcut haklarını güvence altına alabilme imkânına sahiptir.
Mısır	Mısır, İsrail-GKRY ve Yunanistan ile işbirliğine girerek bölgede doğalgaz kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaşmasında merkezi ülke olmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Türkiye ile stratejik bir rekabet içerisindedir.
Türkiye	Bölgede hukuki ve ulusal çıkarlarını çok aktörlü arenalarda korumayı amaçlamaktadır. Bölgede stratejik bir nokta olması yanında dış diplomaside yalnızlaşması bölgede yaptığı politikalarda adaletin tecelli etmesini zorlaştırmakta; sürekli olarak bölge içerisinde aktif bir rol alma durumunda kalmaktadır. Bölgede Türkiye karşıtı projeler ve söylemler incelendiğinde Türkiye'ye karşıt oluşumlar genel ekseriyetle etnik-dini-siyasi ve tarihi serüvenlerden dolayıdır. Türkiye karşıtı projeler; projeyi oluşturan ülkeler tarafından ekonomik, hukuki çerçevede tam kapsamla oluşturulmuş politikalar değildir. Bu açıdan Türkiye kendisini ve ulusal çıkarlarını hukuka dayandırarak sürekli olarak korumak ve geliştirmek bunları da askeri güç ve teknoloji, sanayi ile desteklemek mecburiyetindedir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'YE ETKİLERİ BAĞLAMINDA ARAP BAHARI VE DOĞU AKDENİZ ENERJİ REZERVLERİ MÜCADELESİ

1. ARAP BAHARI SÜRECİNE KADAR TÜRKİYE: İÇ VE DIŞ POLİTİKADAKİ GELİŞMELER

28 Şubat süreciyle daha da kırılmalanılan Türkiye siyasal yapısı “rüşvet, yolsuzluk, politik dışlanmışlık, ekonomik kriz, yaşanan depremde devletin müdahalede yetersiz kalması” insanları yeni bir siyasal parti ihtiyacına yöneltti. Adalet ve Kalkınma Partisi, 28 Şubat askerî müdahalesinin daha da kırılmalanılaştırdığı 1990’lı yılların güçsüz ve parçalanmış siyasal yapısından mütevellit, toplumun yeni siyasal arayışlara ve beklentilere yöneldiği bir dönemde kurulmuştur. Refah Partisinin 6 Ocak 1998 tarihinde kapatılması öncesi 17 Aralık 1997 tarihinde RP milletvekilleri Fazilet Partisi altında toplamıştır. RP’den sonra parti mensubu adaylar içerisinde iki görüşe ayrılmıştır. Abdullah Gül ve destekçileri yenilikçileri oluştururken; Recai Kutan ve destekçileri gelenekçiler olarak ayrışmıştır. Yenilikçiler, 22 Haziran 2001 tarihinde Fazilet Partisinin kapatılmasıyla kurulan Saadet Partisine katılmayarak; Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde ve Abdullah Gül, Bülent Arınç ve Abdullatif Şener isimlerinin öncülüğünde 14 Ağustos 2001 tarihinde Adalet ve Kalkınma Partisini (AK Parti) kurulmuştur (Miş, 2019: 156-157).

AK Parti iktidarı, dönemleri itibariyle 2002-2007 yıllarında Türkiye’nin dönüşümü; 2007-2011 yıllarında Anayasal dönüşüm ve buna direnç; 2011-2015 yılları “yeni Türkiye” söylemi üzerinden siyasal krizler, çıkış yolları ve çözüm süreci; 2015-2020 yılları sınır güvenliği, harekâtlar, göç meselesi olarak dönemlere ayrılabilir (Miş, 2019: 157-178).

AK Parti, 2002-2007 ilk iktidar döneminde (Dönüşüm süreci), AB ile demokratik dönüşüm süreci başlamış, vesayet yapılarına karşı mücadele edilen bu dönemde Cumhuriyet mitingleri, 367 Krizi ve e-muhtıra gibi sorunlarla karşılaşılmıştır (Miş, 2019: 157). 15 Temmuz 2016 yılına kadar ki sürece bakıldığında birçok iç ve dış siyasal, ekonomik kriz ve sorun yaşanmıştır.

Bunlar arasında; Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi kronik ordu merkezli laiklik tartışmalarının ortaya atıldığı 27 Nisan 2007 *E-Muhtıra Krizi*, yine aynı sürecin

yasamadaki yansıması olan *367 Krizi*, 17 Mart 2008 tarihinde partinin laikliğe aykırı fiillerin odağı haline geldiği gerekçesiyle *AK Parti Kapatılma Davası*, *Türk Telekom casusluk ve telefon dinleme skandalı*, *Gezi Parkı Olayları*, *17-25 Aralık Operasyonu*, *MİT turları krizi* ve *15 Temmuz darbe girişimi* gibi daha çok iktidara ve iktidarı devirmeye yönelik olaylar ön plana çıkmaktadır. Olaylara bakıldığında çoğunun direkt veya dolaylı olarak arkasında Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün olduğu görülmektedir (Miş, 2019: 164-178).

Doğu Akdeniz'de enerji merkezli rekabetin ortaya çıkmaya başladığı ve bununla bağlantılı Ortadoğu'da iktidarlara yönelik toplumsal hareketlerin başladığı kritik bir süreçte devletin pek çok kademesine sızmış dini cemaat görünümlü bir terör örgütünün (FETÖ) harekete geçirildiği açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu örgütün özellikle Arap Baharı süreciyle birlikte açığa çıkmaya, örgütsel kimliğini deşifre etmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin 21. yüzyıla girilirken karşılaştığı olayları kısaca ele aldığımızda bu olayların önemli bir kısmının bu çalışmanın da konusu olan konjonktürel gelişmelerle ilişkili olduğunu güçlü bir ihtimal olarak değerlendirmek gerekir.

1 Mart Tezkeresi Krizi: AK Parti'nin iktidara gelişiyle beraber ilk önemli dış politika sınavıdır. ABD yönetimi Irak'a kara harekâtı başlatmış ve işgali Ankara'nın da desteklemesini istemiştir. AK Parti yönetimi, parti içinden bazı itirazlar gelmesine rağmen yoğun bir çaba harcamış, ancak 1 Mart 2003 tarihli tezkere TBMM tarafından reddedilmiştir. Tezkerenin reddi ise bir yandan Türkiye'nin İslam Dünyası'ndaki imajına olumlu bir katkı sağlamış; diğer yandan da Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı sorunların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca karar Türkiye'nin bölgede mühim bir aktör olarak algısı oluşmasını sağlamıştır. Türkiye Devleti, tezkerenin reddiyle olumlu anlamda bir ülkenin işgal edilmesine doğrudan etki etmemiş; olumsuz anlamda, Irak merkezli gelişmelere doğrudan müdahil olma fırsatını kaçırmıştır (Türkmen, 2021: 187-188).

Davos Krizi: 29 Ocak 2009 tarihinde İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu toplantılarında dünya kamuoyu önünde yaşanan bir gelişmedir. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki Moon ve Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Moussa'nın katıldığı "Gazze: Ortadoğu'da Barış" başlıklı panel sırasında

Başbakan Erdoğan, İsrail'e karşı sert eleştiriler yöneltmiştir. Panelin moderatörü Wall Street Journal yazarı David Ignatius, Erdoğan'a sürenin dolduğunu belirterek sözünü bitirmesine izin vermemesi üzerine tepki olarak Başbakan Erdoğan sözünü tamamlayıp toplantıyı terk etmesiyle yaşanan gerilimdir (Erdoğan, 2013: 43-44). Davos Krizi'nin yaşandığı dönemde İsrail'in Doğu Akdeniz'de öneli oranda gaz rezervi tespit ettiğini, rezerv bölgelerinin bir kısmının Filistinle ihtilafli bölgeler olduğunu ve bu sebeple İsrail'in özellikle Akdeniz kıyısındaki Gazze'ye yoğun saldırılar başlattığını bir dip not olarak düşmek gerekir.

Gezi Parkı Olayları: 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin, Gezi Parkı'na ait duvarının yıkılıp Taksim'de yeşil alana ait ağaçların sökülmeğe başlanması tepki uyandırmıştır. Eylemler kısa zamanda sosyal medyanın da aktif kullanımını sonucu sivil toplum örgütleri, siyasi aktörler, sanatçılar ve öğrenci grupları gibi birçok topluluğun bir araya geldiği topluluk meydana getirmiştir. Eylemler öncelikli olarak gösteri şeklinde başlamış daha sonra itiraza ve ilerleyen aşamada tepkilere ve tepkilerden de dirence dönüşmüştür. Olaylar zaman bakımında şekil olarak yeşil alanların korunması hareketi olarak başlayıp iktidara karşı söylemlere evrilmiştir. (Kaçaker, 2017: 52).

Olaylar, topluluğun direnci ve polisin müdahalesi ile gerginleşip protestocuların sayısında artmasına neden olmuştur. Olaylar zaman içerisinde Taksim dışında İstanbul'un diğer bölgelerine de yayılmıştır. 28 Mayıs-15 Haziran 2013 tarihleri arasında gelişen reaksiyonlar, Gezi Parkı olaylarının hızlı şekilde tırmanmasıyla Başbakan R. Tayyip Erdoğan'ın protestoculara karşı söylemleri ile olayların süreci değişmeye başlamıştır (Kaçaker, 2017: 54).

Gezi Parkı olayları incelendiğinde; olayların topluma intikal ettirilmesindeki sosyal meyanın yaygın kullanımıyla kitleleri bir araya getirmedeki metot Arap Baharı süreciyle benzerlik göstermektedir. Bu olayların yaşandığı 2010'lu yılların sosyal medya kullanımının etkin şekilde kitleleri sokaklara dökme ve belirli kalıplaşmış propagandalar ve sloganlarla topluluğu tetikleme faaliyetleri bulunmaktadır. Bu faaliyetler kitlelerin söylemlerini "silahsız direnişe" dönüştürerek hükümet karşıtı söylemler şeklinde zuhur etmiştir (Zafer ve Vardarlier, 2019: 379-388).

15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ve FETÖ Terör Faaliyeti; Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ), 2010'lu yıllardan sonra hükümet çatışma haline girmiş ve

kurumlardaki yapılanmasını kaybetmeye başlamıştır. Askeri alanda da yapılanma içerisinde olan FETÖ, 2016 Ağustos ayında Yüksek Askeri Şurada tasfiye edileceğinden dolayı panik yaşamaya başlamıştır. Yaşanılan panik, planlanan hükümeti devirme ve kendi yapılanmalarını iktidara getirme gayelerini ani bir kalkışma hareketine dönüşmüştür. 15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ, tüm yapılanmalarıyla birlikte hükümet ve topluma karşı bir harekete girmiştir. Düzenlenen kalkışma hareketi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kalkışmaya karşı tutumu; toplumun sokaklara inerek kalkışma karşıtı istikrarlı duruşu; hükümetin kalkışmayı reddetmesi ve medya üzerinden destek çağırısı; diğer kurumların demokrasiyi desteklemesi ve tek çatı altında birleşmesi sonucu başarısız olmuştur (Bağlı, 2019; Durna, 2018; Ekiz, 2019; Dal, 2020).

15 Temmuz girişimini gerçekleştiren yapı, önceki dönemlerden farklı bir özelliğe sahiptir. Bu yapı, uzun yıllar boyunca devletin bütün kademelerinde paralel bir oluşumla gerek kurumlar gerekse kişiler aracılığıyla kalkışmayı girişimini planlamıştır (Karagöl, 2016: 46)

Orduya karşı kumpaslarla gelen bu değişiklikler ve devamında emir komuta zinciri güdülmeyen ordu içinden bir yapı, ordunun diğer mensuplarının itibarını da gölgeleyecek şekilde kalkışma teşebbüsünde bulunmuştur. “15 Temmuz olayı, 7 Şubat 2012 MİT operasyonu, Haziran 2013 Gezi isyanları ve 17/25 Aralık 2013 yolsuzluk kılıfı geçirilmiş yargı merkezli darbe teşebbüsünün devamı olarak görülmüştür. FETÖ'nün darbe girişimi öncesi polis ve yargıdaki güçleriyle giriştiği operasyonlardan istediği sonucu alamaması; terör örgütünün, Ordu içerisinde yaptığı kumpaslarla oluşturduğu gruplar aracılığıyla kalkışma planlamasına neden olduğu değerlendirilebilir (Yayla, 2016: 24).

2. TÜRKİYE'NİN 2000 SONRASI ARAP BAHARI SÜRECİNE KADAR BÖLGEDEKİ DEVLETLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

Ortadoğu coğrafyası incelendiğinde bölgede var olan devlet rejimlerin neredeyse tamamının temsili ve demokratik olmayan bir karaktere sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu bağlamda diğer bölge devletleriyle ayrılmaktadır (Kıbaroğlu, 2013: 25). Bölgenin Arap Baharı öncesi durumuna baktığımızda bölge ülkelerinin rejim olarak demokrasiden uzaklaşması ve halkın gelecekle ilgili olan kaygılı durumları medyaya yansımaktadır. Özellikle gençler nezdinde oluşan iktidara karşı tutumlar zamanla sert söylemlere dönüşmüştür.

Ortadoğu coğrafyası siyasi ve tarihi olarak da tam anlamıyla bir bütünlük oluşturabilmiş değildir. Bunun temel noktalarından bir tanesi coğrafyanın etnik, dini ve siyasi açıdan çok parçalı yapılara sahip olmasıdır. Dış bir çerçeve ile bakıldığında bir bütünü yansıtan coğrafya; incelendiğinde parçalı farklı desenlerden var olan bir mozaik yapıya sahiptir.

Bölgede yaşayan halk hem siyasi sınırlarla ayrılmış hem de görülmeyen çizgiler toplulukları, din, etnik köken ve siyasi görüş olarak ayrılmıştır. Toplumları bir arada tutan bağlar zamanla toplumu ötekileştirmeye ve gruplaşmalara ayrılmaya iteklemiştir. Türkiye Devleti'ni burada örnek alacak olursak ülkede Türk, Kürt, Laz vb. etnik yapılar bulunurken bu yapılar bir de Müslüman Türk, Hristiyan Türk şeklinde bölünmüş; Müslüman Türkler kendi aralarında Sünni Türk, Şii Türk gibi ayrıştırılmış olabildiği kadar minimal hale getirilmiştir.

Bu bölünmüş yapıların varlığı ne ifade etmektedir sorusuna cevaben; bölge içerisinde dışarıdan savaşmak, mücadele etmek veya iktidarlar üzerinde baskı kurmak için insan ihraç etmek yerine bölgede var olan grupların birbirlerine karşı destekleyerek yönetimler istenildiği anda zayıflatılabilmiş veya bölge kontrolleri bu gruplar üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca ortak kaderi paylaşan bu topluluklar için farklı çözüm yolları sunmak her birine kendi çözümünü haklı göstermek sorunları çözmek yerine sorunların kronikleşmesine ve bu sorunlar gösterilerek farklı hegemon güçlerin bölgeye müdahale edebilmelerine imkân sağlamaktadır.

Bölge incelendiğinde Osmanlı Devletine bağlı olduğu yıllarda bölge içerisinde barış rüzgârları eserken, bilim ve dönemin teknolojik gelişmeleri dönemine çağ açıp kapayacak kadar gelişmiş durumdadır. Aynı kökene ait olan bu topluluklar zamanla birbirinden kopartılmıştır. Bölge uzun süren savaşlar görmüş; İngiliz ve Fransız mandasında ülkeler oluşturulmuş daha sonrasında bölgeden İngiltere'nin ayrılmasıyla güç boşlukları meydana gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB için mücadele alanı haline almıştır. Günümüzde bölgeye bakıldığında zengin kaynaklara ve jeopolitiğe sahip olan bölge için farklı senaryolarla egemen güçlerin neler kazanabileceğini açıklayan teorilerle desteklenmesi bölgenin önemini Batı başta olmak üzere ülkeler ve çok uluslu şirketler nezdinde önemli bir hale getirmiştir. Dünya ticareti, deniz yollarının hâkimiyeti, enerji kaynaklarının transferindeki önemi, doğal kaynaklara sahip olunması bölgenin değerini dünya çapında önemli bir seviyeye taşımaktadır.

Bu noktada Arap ülkelerinde var olan iktidarlar her daim bölge dışı güçlerce destek görmüş ve kendi taraflarına çekilmeye çalışılmıştır. Bu iktidarın kendi istekleri doğrultusunda olmadığına kendi çıkarlarına hizmet edebilecek isimler iktidara taşınılmaya çalışılmıştır. Bölgede kurgulanan düzenin devamı için var olan iktidarların stabil olarak devam etmesi elzem bir husustur. Önemli olan kavram iktidarın demokrasiyi taşıyıp taşıyamaması veya halkı yeterince önemsemesinden daha öncelikli olarak güç dengesini bozmadan istenilen ticari, ekonomik faaliyetleri gerçekleştirebiliyor olmasıdır.

Bu bağlamda Arap ülkelerinde rejimlere karşı ayaklanan halkın kendi haklarını tayin etmesi yanı sıra bölgede uzun soluklu oluşan iktidar boşlukları ve bunu getirisi olarak ülkelerin elinde bulundurduğu jeopolitik gücü farklı hegemon güçlerin yönlendirme imkânının oluşmasına neden olmaktadır.

Ülkeler incelendiğinde toplum üzerinde oluşan iktidar sahipleri, sahip oldukları gücü kendi menfaati durumları için kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu da fakirleşen toplumu iktidara karşı kin ve öfke ile beslemiştir. Hukukun yoksunluğu, adalet sistemi başta olmak üzere, eğitim ve ekonomik nedenlerden dolayı kötüye giden bir sürecin toplumun çözüm arayışına girmesine; demokrasiye inancı olmayan grupların haklarını kendilerinin aramalarına ve toplu infiallere neden olan gösterilere dönüşmesine neden olmuştur.

Dönemin genel özelliklerine bakıldığında olayı destekleyen gruplar ve toplum daha öncede tarihte benzer olaylar yaşamış olan Balkan bölgesi turuncu devrimlerine benzer nitelikler taşıması, bölgedeki Arap Baharı sürecinde bölge dışı unsurların etkilerinin olabileceği sorusunu beraberinde getirmiştir.

Türkiye, bölgesel güç merkezi olma politikası yürüterek 2000'ler sonrasında bölgesel ülkelerle daha yakın ilişkilere girmiştir. Bu dönüşüm politikası kapsamında Türkiye Cumhuriyeti 10'uncu Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000 yılı Haziran ayında Şam ziyaretiyle başlamış akabinde, Irak, İran ve Suriye ile siyasi ilişkilerini güçlendirme yönünde ilerlemiştir. Bölgesel devletlerle yürütülen politikalar ekonomik ve siyasi alana da zuhur etmiştir. Özellikle Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde politika değişikliği ve Arap Devletlerle daha yakın ilişkiler kurma politikası, 2002 Kasım tarihinde Milli Görüş Hareketinden ayrılan bir grup siyasetçinin kurduğu Adalet

ve Kalkınma Partisinin iktidara gelmesiyle bu politika yoğunlaşmıştır (Sinkaya, 2011b: 90).

Ortadoğu coğrafyası için bir önemli gelişme Sovyet tehdidinin kalmadığı 2000'li yıllar itibariyle bölgede oluşan güç boşluğudur. 11 Eylül 2001 ABD terör saldırıları sonrası, İslam coğrafyasına karşı ABD'nin bölgede yürüttüğü politikalar ABD'nin bölgede toplum tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Böyle bir ortamda Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki görüntü ABD, Türkiye ve AB politikalarının farklılaşmasına ve ayrışmasına neden olmuştur (Sinkaya, 2011b: 90).

Politikalardaki farklılık ABD-Türkiye ilişkilerinde 1 Mart 2003 tarihinde ABD'nin Irak rejimine karşı askeri müdahalede Türkiye topraklarının kullanılmasını kapsayan tezkereye TBMM tarafından reddedilmesiyle somutlaşmıştır. Bu durum ABD-Türkiye ilişkilerinde gerginlik ve hoşnutsuzluk yaratırken Türkiye, Arap coğrafyasında beğeni kazanmıştır. Ayrıca Türkiye döneminde ABD, Türkiye ilişkilerinde Türkiye-Suriye ve İran ilişkilerini kapsayan görüş ayrılıklarını dile getirmesine rağmen Türkiye'nin Suriye ve İran ile olan ilişkilerinde kesinti yaşamaması özellikle bölgedeki İslamcı kesimler tarafından Türkiye'ye olan bakışın değişmesine başlamasına neden olmuştur. Ayrıca AK Parti'nin İslamcı kimliğinin yanı sıra iktidarda reformcu bir yol izlemesi Batı ile olan ilişkilerini de aktif olarak ilerletmesine ve beğeni toplamasına neden olmuştur (Sinkaya, 2011b: 90-91).

Türkiye bölgesel ilişkilerin gelişmesinde ve barışın tekrar tahsis edilmesinde ekonomik faaliyetleri ve işbirliğini önemli bir araç olarak görmüştür. AK Parti tarafından oluşturulan Komşularla Sıfır Sorun stratejisi, bölge devletlerle ikili diyalogu geliştirerek önce ikili anlaşmalarla ekonomik ve siyasi iş birliğini artırmayı; daha sonra ikili olan ilişkileri bölgesel işbirliğine dönüştürmeyi hedeflemiştir. Yürütülen politikalar sonucu 2009 yılında Suriye ve Irak ile "Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi" kurmuştur. (Sinkaya, 2011b: 93). Türkiye, Ortadoğu politikasında diplomatik ilişkilerini artırarak Körfez İşbirliği Konseyi ve Arap Birliği Örgütü ile yakın ilişkiler yürütmesi neticesinde 2007 yılından itibaren Türk-Arap İşbirliği Forumu düzenlenmeye başlanmıştır (Sinkaya, 2011b: 93-94).

Türkiye, 2005 yılında Irak-Suriye ve İsrail-Suriye arasındaki gergin ilişkilerde arabuluculuk görevi üstlenmiş; etkin bir politika yürütmüştür. Yapılan görüşmeler 2009 İsrail Gazze saldırıları ile kesintiye uğramıştır. Ayrıca 2008 yılında İsrail'in

Lübnan saldırılarında BM misyonuna aktif askeri destek sağlamıştır. Türkiye'nin Gazze ve Filistin konularındaki tutumu ve İsrail karşıtı söylemleriyle birlikte İsrail-Türkiye ilişkilerinde gerginlikler yaşanmaya başlanmıştır (Sinkaya, 2011b: 94).

Türkiye'nin yürüttüğü politika neticesi olarak; Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün Dışişleri Bakanları 10 Haziran 2010 tarihinde "Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge" imzalamıştır (Sinkaya, 2011b: 95).

3. DOĞU AKDENİZ VE TÜRKİYE

Kapalı bir deniz olan Doğu Akdeniz sahillerinin karşılıklı uzaklığı yaklaşık 300 mildir. Doğu Akdeniz'e komşu olan ülkelerden bir tanesi de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir. Türkiye, Doğu Akdeniz hususunda uluslararası benzer sorunların çözüldüğü gibi aynı çerçevede hakça bir sınırlama yapılması taraftarı olmuştur. Ancak Türkiye ve Doğu Akdeniz, diğer ülkelerde coğrafi benzerlik gösteren olaylardan farklı olarak stratejik durumları nedeniyle hukuka bağlı hakça bir karar alınması yerine; çözümü zor politik meseleler halinde kronikleşmekte ve bölge istenilen düzeyde hakça uygulamalara geçilememektedir (Çelik, 2020: 135).

Türkiye bu duruma yönelik olarak, Birleşmiş Milletlere 15 Mart 2019 tarihinde sınırlandırmada coğrafi koşulların, sahil şeridi uzunluklarının ve oransallık prensibinin uygulanması gerektiğini dile getirirken⁶²; GKRY, eşit uzaklık yönteminin uygulanması gerektiğini ileri sürerek GKRY'nin de diğer sahil devletlerle eşit miktarda deniz alanına sahip olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Ege Denizine ait ve Doğu Akdeniz'e açıklığı bulunan Girit, Rodos, Kerpe, Çoban ile Doğu Akdeniz'de bulunan Meis adalarının yetki alanları Yunanistan-Türkiye arasında tartışmalı olan alanlardır (Çelik, 2020: 135-136).

Türkiye, ihtilafli alanlarla ilgili uluslararası hukuka atıfla, Doğu Akdeniz'in coğrafi yapısının adalara tam etki verilmesine uygun olmadığı; Yunanistan anakarası ile Türkiye anakarası arasında ortay hat çizildiğinde bu adaların hattın ters tarafında kaldığını; ihtilafli adaların anakara statüsünde olmadığını; bu gerekçelerle hukuka ve hakça, adaletli sonuçlara aykırı olduğunu ifade etmektedir (Çelik, 2020: 136).

Türkiye ve Libya, 27 Kasım 2019 tarihinde uluslararası hukuktan doğan haklarının korunması için Doğu Akdeniz'de Deniz Alanlarının Sınırlandırılmasına

⁶² Bkz. Çavuşoğlu'ndan BM ve AB'ye Doğu Akdeniz mektubu: Sputniknews Türkiye, 2019.

ilişkin Mutabakatı imzalanmışlardır. Anlaşma ile Türkiye ile Libya'ya ait deniz sınırlarını belirlemiştir. Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesinde yaptığı anlaşma ile uluslararası hukuktan doğan haklarını hukuki ve fiili olarak dünya kamuoyunda tescillemiştir (Çelik, 2020: 136).

Mutabakat içerik olarak: tescillenen alan içerisinde sınırlara yakın veya birbiri uzantısında kalan doğal kaynakların kullanılmasında işbirliği yapılacağı; Libya veya Türkiye diğer bir devletle yapacağı sınırlandırma anlaşması öncesinde, nihai karar alınmadan önce tarafların birbirlerine bilgi vererek müzakere yapılacağı hususlarını da kapsamaktadır (Çelik, 2020: 136).

Libya-Türkiye Mutabakatına bakıldığında sonuç olarak Doğu Akdeniz kıyı devletlerin Türkiye'yi bölgeden dışlama politikası başarısız olmakla birlikte yapılan sınırlandırmalarda hakkaniyet ilkesinin kullanımının önünü açacak bir uygulama olmuştur (Çelik, 2020: 137). Doğu Akdeniz ekseninde yapılan bu politik ve hukuksal mücadele; bölgenin enerji transferi konusunda önemli olması yanı sıra kıyı devletlerin enerji kaynakları hususunda zengin yataklara sahip olması bölgeyi kıymetli kılmaktadır. Bölgede birçok uluslararası, çokuluslu, küresel sermaye ve şirketlerin bulunmasına neden teşkil etmektedir. Şirketleri destekleyen ülkelerin ve siyasi güçlerin politik arenada aktif olarak çıkarlarını koruma doğrultusunda çalışma yürütmeleri, bu gücü elinde bulundurmaya istemeleridir (Çelik, 2020: 137-139).

Doğu Akdeniz konusundaki önemli gelişmelerden bir tanesi de Kıbrıs özelinde yapılan çalışmalardır. Kıbrıs, Doğu Akdeniz için stratejik öneme sahip kritik bir noktadır. Bu bağlamda Avrupa Birliği Kıbrıs'ın kullanımı ve konumundan faydalanmak adına GKRY'ni adanın haklarının belirleyicisi konumunda göstererek 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ne üye olarak almışlardır⁶³. GKRY'nin üyelik ihtilafının temel nedenlerinde bir tanesi üye olacak devlet kriterlerine uygunluğunda kendi düzenleri ile çelişkilerinin olması yanı sıra GKRY'nin 1960 Kıbrıs Anayasasını hiçe sayar nitelikte AB'ye kabulü konusunda tek taraflı bir uygulamaya gitmesidir. Avrupa Birliği'nin Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye, GKRY ve Yunanistan arasında yaşanmakta olan deniz alanlarının sınırlandırılması ihtilafına ilişkin yaklaşımı; hukuksal olmaktan ziyade siyasi ihtilaf olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik, 2020: 151).

Türkiye Devleti, Doğu Akdeniz'de sadece Kıbrıs üzerinden değil ayrıca Ege Denizi, dolaylı olarak Doğu Akdeniz'deki hâkimiyet unsurlarının korunması ile ilgili de

⁶³ Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın GKRY'nin AB üyeliği ile ilgili Açıklaması (1 Mayıs 2004): T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2004).

çalışmalar yapmaktadır. 1923 Lozan Anlaşması ile 1947 Paris Anlaşması gereği olarak Yunanistan'ın Limni, Semadirek; Doğu Akdeniz adaları olan Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya ile on iki ada (Rodos, Kasos, Piskopis, Kalki, Skarpanto, Misiros, Kalimnos, Patmos, Leros, Sombeki, Lipsos, İstanköy, Meis) için silahlı kuvvetlerin bulundurulmaması ve silahlandırılmaması hükmüne bağlanmıştır. Ancak Yunanistan anlaşma hükümlerine tezat olarak özellikle dünya kamuoyunun ilgisinin başka alanlara yöneleceği kritik zamanlarda adalar üzerinde silahlanma durumuna 1960'lı yıllar itibariyle yapmaya devam etmiştir (Aksu, 2018)⁶⁴.

1990'lı yılların sonunda başlayan ve 2009 ve 2011 yılları arasında Doğu Akdeniz'de keşfi yapılan Tamar ile Leviathan ve Afrodite sahalarındaki keşifler, bölgenin stratejik önemini üst seviyeye taşıyan faktörlerden bir tanesi olmuştur. Doğu Akdeniz bölgesinin artan önemi sonrası bölgede işbirliğinin artacağı; sonuç olarak siyasi ve ekonomik istikrarın tesis edilmesinde pozitif etki edeceği görüşleri mevcuttur. Ancak bölgedeki potansiyel işbirliğinden daha fazla anlaşmalar ve ihalelerle kargaşa ve gerilimin artmasına neden olmuştur (Beşoğul, 2019: 100-101).

Bölge enerji kaynağına sahip olması yanında dünya enerji transit noktalarından bir tanesi olmasıyla da ayrı bir ihtilaf ortamı oluşmasına neden olmuştur. Çıkarılan kaynakların nasıl taşınacağı, kaynakların kim tarafından çıkarılacağı; bu kaynakların ekonomik dağılımının nasıl yapılacağı hususundaki ihtilaf bölgenin gerilim düzeyini artırmıştır (Beşoğul, 2019: 102).

4. ORTADOĞU VE AVRASYA'DA BORU HATLARI VE TÜRKİYE

Türkiye Devleti, enerji transferi konusunda gerçekleştirdiği projeler baz alındığında, Doğu Akdeniz kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılmasında düşük maliyetli ve güvenli bir enerji rotası oluşturma imkân ve kabiliyetine sahiptir. Ancak Mısır-Yunanistan-GKRY-İsrail bloku tarafından desteklenen ve hazırlanan East-Med Boru Hattı Projesi ile Türkiye, bölgeden ekonomik ve siyasi olarak uzaklaştırılıp bypass edilmeye çalışılmıştır (Harunoğulları, 2020b: 468). Türkiye, Doğu Akdeniz bağlamında bölgede hak sahibi ülkelerden birisi olarak bölgede yalnızlaştırma ve karşı blok oluşturma girişimleri; Türkiye'nin egemenlik haklarını görmezden gelmenin

⁶⁴ Bkz. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan Ege'de Adaların Silahlandırılması: Çok Ciddiyiz Blöf Yapmıyoruz: Politikayol (2022).
Bkz. ABD büyükelçisine diplomasi dersi, (CNNTURK, 2022).

yanında Türkiye'nin bölgeye dair güvenlik algılarını da etkilemektedir (Beşoğul, 2019: 115-123).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu çerçevede milli sınırlarını ve haklarını güvence altına almak ve muhafaza etmeye yönelik geliştirildiği Akdeniz Kalkanı Harekâtları ile Mavi Vatan kavramı, bu sürecin en belirgin uygulamalarındandır. Ayrıca Doğu Akdeniz bölgesinin enerji kaynakları transferi merkezi olmasıyla bölgede rezerv zengini Ortadoğu ülkelerindeki karışıklıklar ve bu kaosu bölge ile Türkiye'ye yönelik güvenlik tehditleri bu parametrede Türkiye tarafından takip edilmekte; sonuç olarak hakların korunması ve güvenliği açısından sınır ötesi operasyonlarla güvenli bölge oluşturulması desteklenmektedir.

Şekil 70. Doğu Akdeniz'de Keşfedilen Enerji Kaynaklarının Muhtemel Transfer Güzergâhları ve Türkiye Bağlantıları

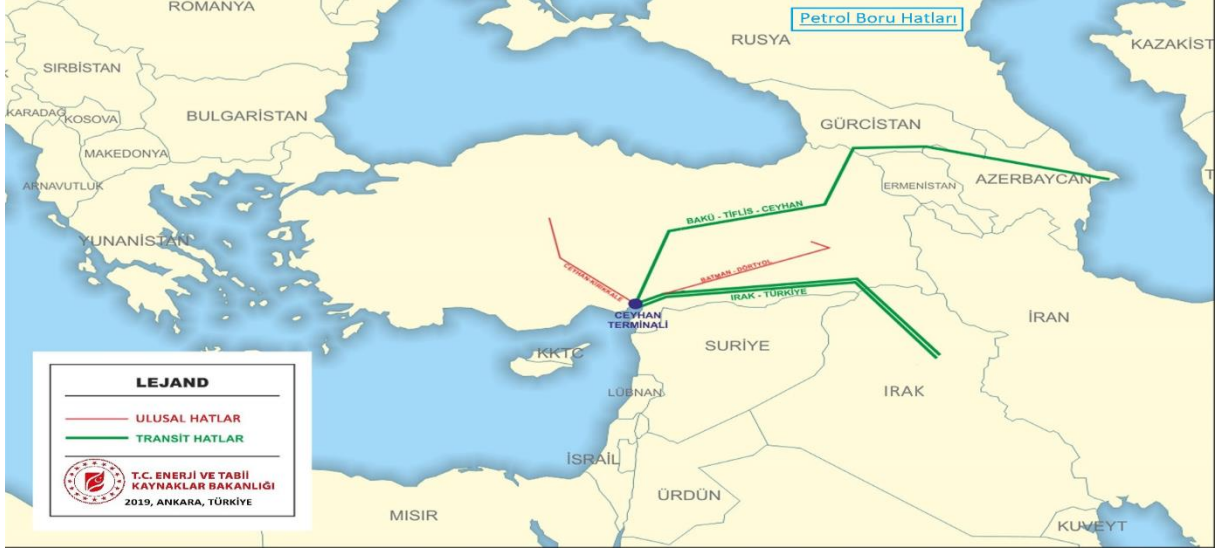
Kaynak: Kavaz, (2020:5).

Şekil 71. Türkiye Doğalgaz Boru Hatları Projeleri

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

Şekil 72. Türkiye Petrol Boru Hatları Projeleri

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

5. ORTADOĞU'DA TERÖR KORİDORU PROJESİ VE TÜRKİYE

Ortadoğu, stratejik önemi dünyada stratejik araştırmalar yapan uzaman kişiler tarafından da teorilere konu olmuş bir bölgedir. Enerji ve enerjinin transferi hususunda önemli olan Ortadoğu'nun jeostratejisi:

- John Mackinder'in Heartland Tezinde, Kalpgâhı kontrol eden dünyayı kontrol şeklinde; (Karabulut, 2005: 2; Tezkan ve Taşar, 2013: 87)
- Nicolas Spykman, Kenar Kuşak Teorisinde, dünyanın en önemli jeopolitik bölgesinin Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin ve Kore'yi içine alan İç Hilal (Rimland) olduğu şeklinde; (Karabulut, 2005: 21)
- Spykman, Ortadoğu bölgesindeki boşluğun Kalpgâh hâkimiyetinin kaybedilmesine neden olacağı ve "Kim kenar kuşağa hükmederse Avrasya'ya o hâkim olur, kim Avrasya'ya hâkim olursa dünyanın kaderini kontrol eder" şeklinde; (Emeklier ve Ergül 2010: 68; Tezkan, 2007: 23; Tamçelik, 2011b: 16).
- Alfred Mahan, dünya hâkimiyeti için kontrol edilmesi gereken deniz yollarından, Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi, Babül Mendep Boğazı ve Süveys Kanalı'nın kontrol edilmesi gerektiği şeklinde yansımıştır (Bursa, 2019: 91; Deniz, 2012: 153; Tezkan ve Taşar, 2013: 33-34; Sandıklı, 2011: 4).
- Kenar Kuşak teorisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD dış politikasında etkili olmuş ve bununla birlikte Eisenhower Doktrini ile Orta Doğu'da İngiltere'nin yerini ABD almıştır ve SSCB'yi çevrelemek için George Kennan

tarafından ortaya konulan Çevreleme Politikasını, İç Hilal ülkeleri üzerinden uygulamıştır (Emeklier ve Ergül 2010: 66-72; Kocakenar, 2015: 11; Kürbüz, 2016: 13).

Küresel güç konumunda olan ABD'nin bölgedeki etkin varlığı Sovyet tehdidini önlemeye yönelik çalışmalarla meşruluk kazanmıştır. Sovyet tehdidin ortadan kalmasından sonra ABD, bölgede kendi varlığını meşrulaştırıcı argümanı demokrasi söylemi ile 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası İslam teröründe bulunduğu düşünülebilir. Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması adlı çalışmasında belirtildiği üzere Batı medeniyetinin karşısına İslam medeniyetini koymuştur. ABD'nin küresel terörizm olarak adlandırdığı ve kitle imha silahlarının üretimini öncelikli tehdit unsurları olarak gösterildiği sorunlara karşı İslami ülkeleri bünyesinde barındıran Ortadoğu etki altına alınmıştır. ABD Başkanı George Bush, “ya bizimlesiniz, ya teröristlerle” söylemiyle Ortadoğu bölgesinde daha radikal politikalar yürütülmesini desteklemiştir. ABD, demokrasi söylemi ABD Başkanı Bush'un İran, Irak ve Kuzey Kore gibi ülkeleri “Şer Ekseni” (axis of evil) olarak ilan ettiği ülkelere ABD çıkarlarıyla uyumamasından kaynaklı “haydut devletler” (rogue states) olarak adlandırılması sonrası; ABD ile uyumlu politikalar üretilmesi için bu devletlere demokrasiyi işlemek istediği düşünülebilir (Kocakenar, 2015: 11; Çongar, 2001; Mengüaslan, 2016: 90; Efegil, 2008: 111; Kavaz, 2018).

ABD'nin Ortadoğu'da denetimi altında oluşturulacak enerji koridoruyla, Avrupa için alternatif bir enerji hattı kurmayı dolayısıyla Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığını ortadan kaldırmayı amaçladığı ayrıca Rusya'nın Ortadoğu'da olası etkinliğini önlemeye çalıştığı düşünülebilir (Özcan, 2014; Işık, 2006).

ABD, 2000'li yıllarda teröristleri engellemeyi yeterli görmemiş; terörist gruplara yardım eden devletlerin de engellenmesi gerektiğini bunun da bölgede eksik olan demokrasinin tesis edilmesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur. Bu bağlamda Orta Doğu'da siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler gerçekleştirerek, demokratik rejimlerin kurulması kendisine öncelikli hedef olarak belirlenmiştir (Bursa, 2019: 93-94; Özcan, 2014).

Arap Baharı süreci öncelikli olarak ekonomik bunalımlarla ortaya çıkmış daha sonrasında demokrasi taleplerine ve otoriter rejimlere karşı iktidarın değiştirilmesi sürecine girmiştir. Türkiye, Arap Baharı'nın doğrudan etkilerini Gezi Olayları gibi toplumsal hareketlerle yaşamıştır. Bölgede değişen dengeler Türkiye'yi de siyasi,

ekonomik ve askeri yönden oldukça etkilemiş, Türkiye'nin güneyinde oluşan otorite boşluğu terör üzerinden ciddi bir tehdit yaratmaya başlamıştır. Diğer taraftan iç savaş, terör korkusu ve dolayısıyla güvenlik kaygılarından dolayı Suriye başta olmak üzere bölgeden ciddi göçler yaşanmıştır. Deaş terör örgütü üzerinden korkutulan ve terörize eden topraklar göçlerle boşaltılarak buralara PYD/YPG unsurları yerleştirilmiş ve bölgenin demografisi değiştirilmiştir.

Türkiye, Arap Baharı olaylarını bölgesel bir güç olması yanı sıra güvenlik algıları ile egemenlik haklarının ihlallerini önlemek amacıyla yakın şekilde takip etmiştir. Arap Baharı ile çevre ülkelerde meşru iktidar kavramı neredeyse ortadan kalkarak parçalı bir yapı ve örgüt tipi topluluklarla bölgeler kontrol edilmeye başlamıştır. Bölgede meşru ve muhatap alınacak bir güç olmaması ile legal olarak addedilmeyecek örgütlerin varlığı Türkiye'nin güney sınır güvenliğini sınır ötesinden almaya itmiştir. Böylelikle Türkiye başta güney sınırı olmak üzere egemenlik ve güvenlik tehdidi oluşturabilecek yapılara karşı mücadele için operasyonlara başlamıştır.

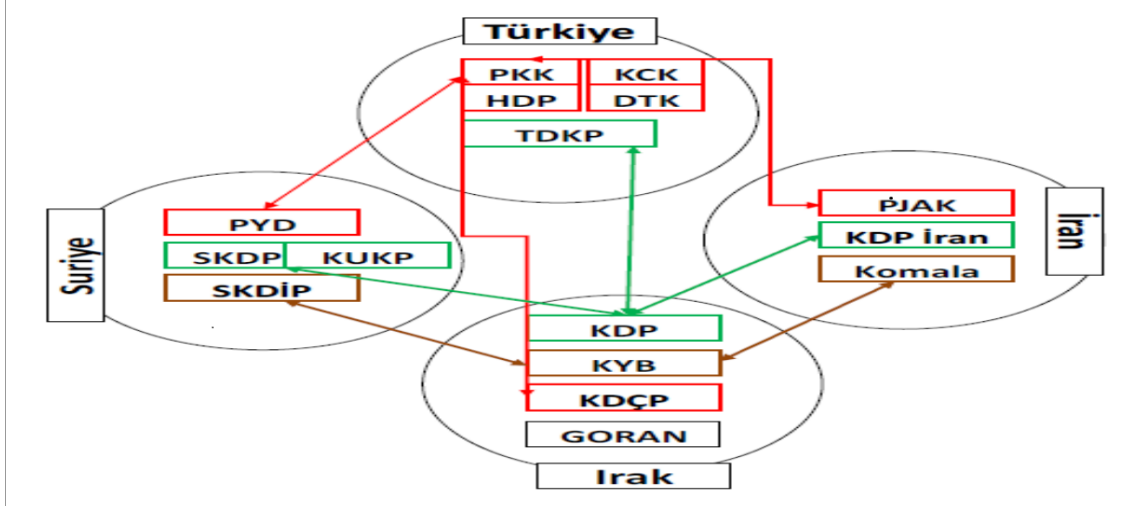
Şekil 73. Türkiye Terör Koridoruna Karşı Yürüttüğü Harekâtların Bölgesel Gösterimi

Kaynak: TRT Haber.

Terör Koridoru projesi, ABD'nin bölgede etkin şekilde faaliyet gösterme çabası içerisinde olan ve Irak'ın Kuzeyi itibariyle örgütlenen PKK/YPG/PYD/KCK gruplarının bölgede özerk bir devlet kurma planları ile paralel şekilde ortak bir çerçevede buluşabileceği değerlendirildiğinde; Ortadoğu için kullanılabilecek bir müttefik konumuna geldiği değerlendirilebilir (Yücel, 2018; Bingöl, 2016: 13-17). ABD, terör koridoru ile çıkarları konusunda Suriye'de faaliyet gösterebileceği ve rejim ile Rusya'ya karşı kullanılabileceği örgütleri aktif olarak desteklemektedir (Şener, 2022).

Şekil 74. Türkiye, İran, Irak ve Suriye 'de Kürt Terör Siyasi Hareketlerinin Etkileşimi

Kaynak: Bingöl, (2016: 15).

Söz konusu örgütler Türkiye tarafından terör örgütü tanımlanmakla birlikte farklı kolları Türkiye Devleti'ne karşı birçok silahlı ve silahsız eylem yapmışlardır. Bu terör gruplarının istedikleri egemenlik alanları ile de Türkiye egemenlik alanlarına karşı çatışma içerisinde oldukları; Türkiye'yi tehdit edici bir unsur oldukları göz önüne alındığında ABD'nin aksine bölgede özerk bir terör devleti kurulmasına Türkiye tarafından müsaade etmemektedir. ABD tarafından desteklenen örgütler Türkiye güney sınırı hattı boyunca Doğu Akdeniz limanlarına kadar Irak'ın Kuzeyi hatta İran'dan itibaren oluşturulacak bir koridor ile enerji nakil hattı kurabilecek potansiyeli de beraberinde taşımaktadır. Suriye iç savaşı sonrası özellikle Türkiye güney hattına yakın bölgeler olmak üzere bölgede bulunan Arap nüfus göçe zorlanarak yerini terör grupları almaktadır. Buna karşılık Türkiye, sınır güvenliğini sağlamak amacıyla BM Şartı 51'inci maddeye istinaden sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmiştir (Bingöl, 2016: 13-17; Hufnagel, Harfield ve Bronitt, 2012: 212; İçisleri.gov.tr, 2017).

Terör Koridoru Projesi, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar uzanan bir enerji hattı işleviyle ABD'ye bölgede denetim ve kontrol imkânı sağlayacak bir plandır (Oğuzhan Akyener, "Fırat Kalkanı Harekâtı-Kürt Koridoru Projesi", TESPAM, 2016; Bursa, 2019: 90).

ABD desteklediği bölgesel koridor hattını, dünya kamuoyuna dünyaya demokrasi ve özgürlüğü taşıdığı politikasını sergilemektedir (Taşkın, "11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD", 45.). ABD, Ortadoğu'da rejimlerin demokratik olmaması nedeniyle İslami grupların siyasal katılımının olmadıkları bundan dolayı da bu grupların

terör faaliyetlerine yatkın politikalar üreterek tehdit unsuru oluşturduklarını iddia etmektedir. Bu bağlamda ABD, bölgeye demokrasinin tesis edilmesi ile demokratik rejimlerin kurulmasını hedeflemiş; bu politikasını da Irak rejim değişikliği için Irak'a müdahale ile başlatmıştır. (Burak Bilgehan Özpek, "En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu", Ortadoğu Etütleri, Cilt: 3, Sayı: 2 (2012): 185.) ABD'nin Ortadoğu'ya demokrasi götürme politikasının Tunus, Libya, Mısır ve Suriye bölgelerinde de söylem olarak geliştiği; iktidarlara karşı bir propaganda olarak kullanıldığı düşünülebilir. ABD ile bu hususta bölgesel terör örgütleri olan PYD/KCK/YPG bu söylem ile kendine destek aramış ve faaliyetlerini meşrulaştırma çabası yürütmüştür (Bursa, 2019: 101).

Şekil 75. Eastmed Boru Hattı Projesi Bağlamında Terör Koridoru ve Projenin Paralelliği

Kaynak: Altun, (2018); Ceyhun, (2018: 348).

Şekil 76. Katar-Türkiye Boru Hattı, İslami Boru Hattı ve Nabucco Boru Hattı Projeleri

Kaynak: Okçuoğlu, (2015); Bursa, (2019: 101).

ABD, desteklediği koridor projesi ile Körfez'de etkili olan İran gücünü zayıflatabilecek; Hürmüz Boğazı'nda İran'ın kontrolünü zayıflatabilecek; Basra kaynaklarına da alternatif bir yol oluşturabilecektir (Ediger, Devlen ve McDonald, 2012:

86). Bu stratejik politikalar haricinde ABD, koridor projesi ile desteklediği gruplar aracılığı ile Orta Doğu'da Arap olmayan ve Batı ile ortak ilişkiler kurabileceği bir yapılanma ile kendine üst edinebileceği de değerlendirilmelidir (Bursa, 2019: 103).

Planlanan Terör Koridoru Projesinin uzanım hattı incelendiğinde EastMed Boru Hattı ile paralellik göstermektedir. Doğu Akdeniz'e kadar taşınan enerji kaynaklarının transferi bu hat üzerinden Türkiye bypass edilerek GKRY-Yunanistan-Mısır-İsrail denetiminde Avrupa'ya nakledileceği de düşünülmesi gereken bir fikirdir. Özellikle bölge incelendiğinde ABD-İsrail ilişkilerinin; ABD-YPG/PYD/KCK ilişkilerinin; GKRY-İsrail-Mısır-Yunanistan ilişkilerinin; Rusya-Esad Rejimi ilişkilerinin birbirleri ile paralel ilerlemeleri göz ardı edilmemesi gereken hususlardır. Türkiye, bölgesel olarak bloklaşan bu yapılara karşı egemenliğini muhafaza etme girişimleri bölgedeki dengeleri değiştirebilecek niteliktedir. Bu bağlamda Türkiye, Libya Mutabakatı; geliştirdiği alternatif stratejiler; güney sınırına yönelik sınır ötesi operasyonlar ve diyalog ile bölgede bir köprü kurması yanında diğer devletlerin de politikalarını oluştururken Türkiye'yi görmezden gelemeyeceklerinin bir göstergesi olarak kıymetlendirilebilir.

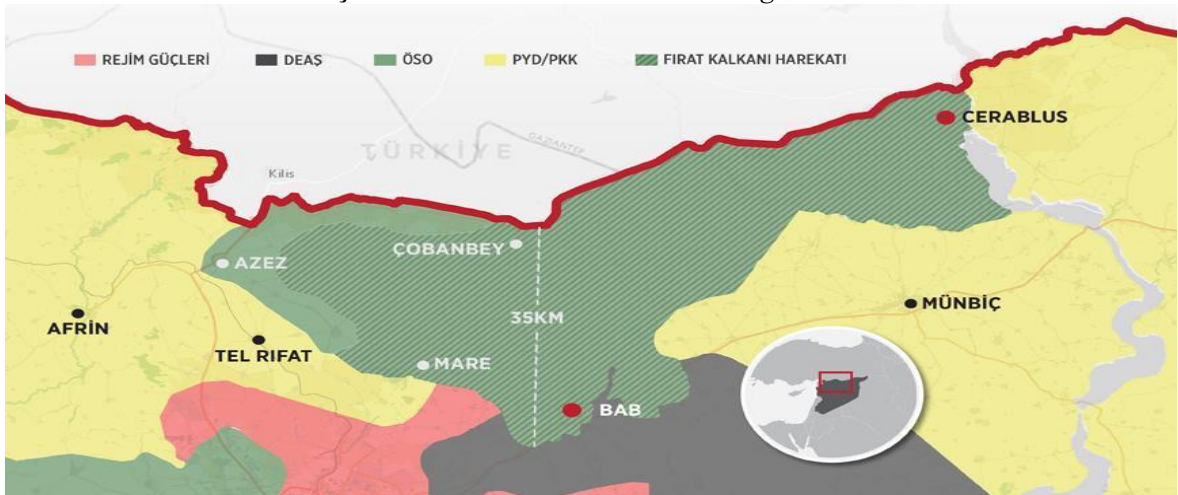
5.1. TÜRKİYE'NİN SINIR ÖTESİ HAREKÂTLARI

Ortadoğu'da Türkiye'nin yaptığı operasyonlara bakıldığında Terör Koridoru; özerk bir Kürt devleti propagandası; IŞİD söylemlerinin arttığı terör alanları ile genel olarak paralellik göstermektedir. Türkiye, 2016 yılında terör koridoru planını yürüttüğü Fırat Kalkanı Harekâtı ile IŞİD'in elindeki Cerablus ile El Bab arasındaki bölgeye girerek kesmiştir. 2018 yılında yürüttüğü Zeytin Dalı Harekâtı ile Afrin'e müdahale ederek özerk yapıyı dağıtmıştır. Gelişmelerin yaşandığı bölgelerin etnik yapısı şu şekildedir:

- AFRİN: "Kürt Dağı" olarak anılan Afrin, %80'inden fazlası Kürt etnik kökenin yaşadığı bir bölgedir.
- ŞEHBA: Afrin ile Kobani arasında Kürtlerin "Şehba" adını verdikleri bölge, Arap ve Türkmen ağırlıklı bölge olmakla birlikte fazla sayıda Kürt nüfusunun yaşadığı köyü de bünyesinde barındırmaktadır.
- MENBİC: Fırat'ın batı yakasındaki yer alan bölge nüfusu, %70-75'ini Arap; %15'ini Kürt; kalan kısmını da Türkmen, Çerkes-Çeçen ve Ermeniler'den oluşturmaktadır.

- AYN EL ARAB: Terör gruplarının Kobani ismini kullandıkları, Kürtlerin çoğunlukta olduğu bir bölgedir. Kürt karakteri, 1900'lü yıllar sonrası ağırlık kazanmaya başlamıştır.
- KAMIŞLI: Cezire bölgesinin en önemli merkezlerinden bir tanesi olan bölgede, %62 Arap, %33 Kürt ve kalan kısım Süryani Hristiyanlar yaşamaktadır.
- TEL ABYAD: İdari açıdan önemli olan bölgede, çoğunluğu Arap nüfus oluşturmaktadır. Tel Abyad'da Kürt nüfusunun oranı %25-30 civarındadır.
- RASULAYN (SEREKANIYE): Bölge, Kürt ve Arap nüfusa bölünmüş bir durumdadır. Bölgenin batısında Arap nüfus yoğunlukta; doğu kısmında Kürt nüfus yoğunluğu ve bölgede az sayıda Kafkasya'dan göç eden Çeçenler de bulunmaktadır.
- AMUDE: 1900'li yılların başlarında Hristiyan yoğunluğundaki bölge, 2020'li yıllarda %90 Kürt nüfusun yaşadığı bir coğrafyadır.
- DERİK: Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu bölgede Arap ve Ermeni nüfuslar da bulunmaktadır.
- HASEKE: Suriye idari sisteminde vilayet olarak Kamışlı, Derik, Amude, Rasulayn, Rimelan, Şedadi gibi yerleri de içine alan Haseke, tüm bölgeleriyle birlikte nüfusu etnik olarak Kürt, Arap ve Süryani gruplar arasında bölünmüş bir yapıdadır. (Taştekin, 2019).
- Fırat Kalkanı Harekâtı

Şekil 77. Fırat Kalkanı Harekât Bölgesi

Kaynak: Özkan, B. (2017).

Türkiye Devleti, 24 Ağustos 2016 tarihinde Fırat Kalkanı Harekâtını başlatmıştır. Türkiye yaptığı operasyonda, BM Anlaşması 51'inci maddesi gerekçesiyle Özgür Suriye Ordusu işbirliği ile ülke sınırlarının güvenliğini sınır ötesinden sağlama

girişimidir. Harekât ilk safhada IŞİD'in egemenlik sağladığı Cerablus terör gruplarından temizlenmesini; ikinci safhada Çobanbey ve Dabık bölgelerini kontrol altına alınmasını kapsamaktadır. Harekâta, bölge güvenliğinin El-Bab'ın terör gruplarından temizlenmesi gerektiği öngörülmüştür. Fırat Kalkanı harekâtı ile Dabık kontrol altına alınarak 1300 metrekaarelik güvenli alan oluşturulmuş böylelikle Azez-Cerablus güvenlik hattı sağlanmıştır. Harekâta El-Bab Operasyonu ile Türkiye güney sınırına 30 kilometre mesafe uzaklıktaki YPG'nin hedefi olan bölge temizlenerek YPG'nin hedefine ulaşması engellenmiştir. Türkiye, güney sınırındaki IŞİD terör tehlikesinden temizlemesine ve bölgenin YPG/PKK'ya bırakılmasına engel olmuştur (Bursa, 2019: 89-90; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2016; TRT Haber, 2022).

- Zeytin Dalı Harekâtı

2018 yılı itibariyle bölgede PYD, Suriye Demokratik Güçleri (SDG) adı altında bölgede yaptığı faaliyetler üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri bölge ile ülke sınırlarının huzuru ve güvenliği ikinci bir harekât düzenlemiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri 20 Ocak 2018 tarihinde yaptığı açıklama ile “*Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından, hudutlarımızda ve bölgede güvenlik ve istikrarı sağlamak amacıyla, Suriye'nin kuzeybatısında Afrin bölgesinde, PKK/KCK/PYDYPG ve DEAŞ'a mensup teröristleri etkisiz hale getirmek ve dost ve kardeş bölge halkını bunların baskı ve zulmünden kurtarmak üzere, Zeytin Dalı Harekâtı başlatılmıştır*” mesajını duyurmuştur. Yapılan harekatta, Afrin bölgesi terör yığınakları, lojistik yolları ve mühimmat-silah depoları etkisiz hale getirilmiştir (Bursa, 2019: 90-91; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2018).

- Barış Pınarı Harekâtı

Şekil 79. Barış Pınarı Harekât Bölgesi

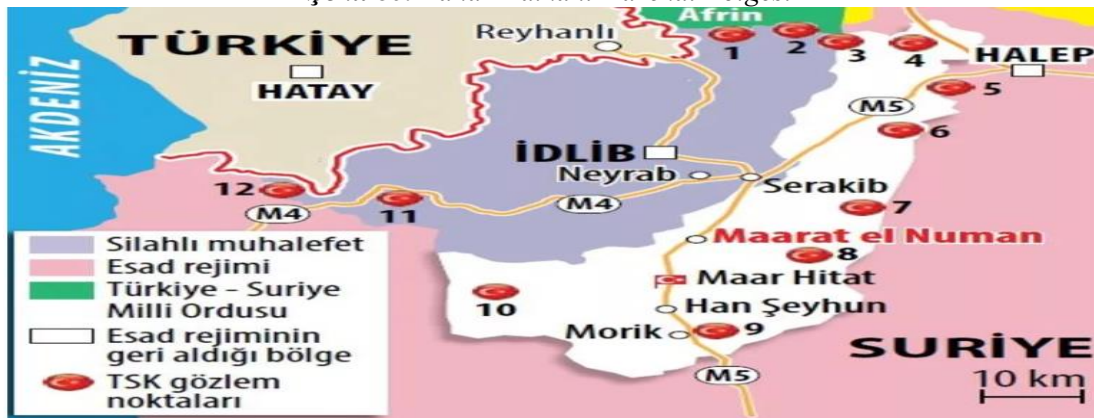

Kaynak: BBC News, (2019).

Türkiye, 9 Ekim 2019 tarihinde güney sınırında oluşan PYD/YPG terör faaliyetlerine karşılık bölge halkını ve ülke sınırı güvenliğini sağlamak amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından; Nusaybin'in karşısında Kamışlı; Ceylanpınar karşısında Resulayn; Akçakale karşısında Tel Abyad'a yönelik Barış Pınarı Harekâtı yapılmıştır. Harekât bölge olarak, Ayn El Arap, Tel Abyad ve Tabka, Kamışlı, Amude ve Resulayn ilçeleri ile Deyrizor'un kuzeyini kapsamaktadır. 17 Ekim 2019 tarihinde ABD tarafından PKK/YPG'nin 120 saat sürecinde belirlenen Güvenli Bölgeden çekilmesi için Türkiye ile mutabakat yapılmıştır. Süre bitimine müteakiben ABD, YPG/PKK'nın bölgeyi terk ettiklerini açıklamıştır (Bursa, 2019: 92-93; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2019).

- Bahar Kalkanı Harekâtı

Şekil 80. Bahar Kalkanı Harekât Bölgesi

Kaynak: Hürriyet Haber, (2020).

Bahar Kalkanı Harekâtı, Türkiye'nin İdlib bölgesinde yaşanan terör ve kargaşa ortamından kaçan toplulukların göç faaliyetini engellemek, sınır güvenliğini sağlamak

ve 30 kilometrelik bir mesafede güvenli bölge oluşturmak amacıyla 27 Şubat 2020 tarihinde başlattığı operasyondur (T.C. Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2020; Özcan, 2020; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2020). Operasyon sonrası M4 Karayolunun kuzeyinde 6 km ve güneyinde 6 km derinliğinde bir güvenli koridor tesis edileceği, Türk-Rus ortak devriyelerinin M4 karayolunun Turumba'dan ve Ayn El-Havr'a kadar olan kesimi boyunca başlatılacağı kararı alınmıştır.

- Pençe Serisi Operasyonlar

Şekil 81. Pençe Operasyon Bölgesi

Kaynak: Özer, (2022).

Türkiye'nin yaptığı Pençe operasyonları ülkeye yönelik dış tehditleri ortadan kaldırmak için sınır ötesinden başlattığı operasyonlar serisidir. (YeniŞafak Haber, 2022).

- Pençe-1 Operasyonu, 29 Mayıs 2019 tarihinde Hakurk bölgesindeki terör örgütüne kullanılan mağara ve sığınakların imha edilmesi ve teröristlerin etkisiz hale getirilmesi amacıyla icra edilmiştir.
- Pençe-2 Operasyonu, 13 Temmuz 2019 tarihinde Irak kuzeyinde teröristlerin kullandığı bölgelere yönelik yapılmıştır.
- Pençe-3 Operasyonu, Sinat-Haftanın bölgesinde bulunan teröristleri ve kullandıkları mağara, sığınakları imha etmek amacıyla icra edilmiştir.
- Pençe-Kartal Operasyonu, 15 Haziran 2020 tarihinde hudut güvenliği tehdidine karşılık gerçekleştirilmiştir.
- Pençe-Kaplan Operasyonu, 17 Haziran 2020 tarihinde Irak'ın kuzeyindeki terör hedeflerine yönelik düzenlenmiştir.

- Pençe Kartal-2 Operasyonu, 10 Şubat 2021 tarihinde Irak kuzeyinde Gara bölgesinde bulunan ve teröristler tarafından kullanılan hedeflere ve PKK/KCK'ya karşı düzenlenmiştir (T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2021a).

Münbiç ve Tel Rıfat Operasyonları, 01.06.2022 tarihi itibarıyla olası operasyon hazırlıkları Türkiye tarafından “Türk Silahlı Kuvvetlerinin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı Harekatı, Suriye'nin kuzeyinde terör örgütü ve destekçilerince kurulmaya çalışılan "terör koridoruna" set çekmiştir. Suriye'de Türkiye'nin gerçekleştirdiği operasyonlarla oluşturulan güvenli bölgelere saldırılarından vazgeçmeyen YPG/PKK'nın, terör eylemlerinde ise Tel Rıfat ve Münbiç'teki mevzileri öne çıkmaktadır” açıklamaları ile gündeme gelmiştir. Olası operasyonlar, Fırat'ın batısında Türkiye sınırına 18 kilometre mesafede bulunan Tel Rıfat ve sınırdan 30 kilometre uzaklıktaki Münbiç ilçeleri, 6 yıldır YPG/PKK'lı teröristlerin işgalinde bulunan bölgelere yöneliktir (Özcan, 2022; Topçu, 2022).

Tablo 24. 2015-2022 Yılları Arasında Türkiye Devleti Tarafından Güney Sınır Güvelliği İçin İcra Edilen Harekâtlar⁶⁵

Operasyon adı	Operasyon yeri	Operasyonun Başlama ve Bitiş Tarihleri	Operasyonun Amacı	Sonuç
Şah Fırat Harekâtı	Kobani Halep	22.02.2015 23.02.2015	Artan IŞİD saldırıları sonrası Süleyman Şah'ın naaşı ve 38 personelin ülkeye getirilmesi.	Süleyman Şah'ın naşı Türkiye'ye getirildi.
Fırat Kalkanı Harekâtı	Cerablus, El-Bab Halep	24.08.2016 29.03.2017	IŞİD'i Türkiye sınırından uzaklaştırmak, Menbic'i ele geçiren YPG'nin Afrin Kantonu ile Menbic Kantonu'nu birleştirip koridor kurmasını engellemek.	Cerablus ve El-Bab Türk ordusu tarafından ele geçirildi. IŞİD Halep'in kuzeyinden çıkarıldı. Menbic-Afrin arası bağlantı kesildi.
İdlib Harekâtı	İdlib	8.10.2017 27.02.2020	Olası bir göçü engellemek için İdlib'de gerginliği düşürmek.	Operasyon, Bahar Kalkanı Harekâtı olarak genişletildi.
Zeytin Dalı Harekâtı	<u>Afrin</u> Halep	20.01.2018 24.03.2018	YPG'yi Afrin'den atarak Hatay, Kilis ve Gaziantep sınırlarını güvence almak.	YPG Afrin'den çıkarıldı.
Barış Pınarı Harekâtı	Rasulayn, Tel Abyad	9.10.2019 18.10.2019	Suriye Kürdistanı'nda bulunan YPG'yi Türkiye sınırından uzaklaştırmak	Türk Silahlı Kuvvetleri, <u>Resulayn</u> , <u>Tel Abyad</u> , Suluk dahil olmak üzere 600 yerleşim yerini ele geçirdi, M4 Karayolu'nun Fırat'ın doğusunda kalan kısmını büyük ölçüde kontrol etti ve 4820 kilometrekare alanda hakimiyet sağladı.

⁶⁵ Bkz. 1983 Yılından 2011 yılına kadar yapılan sınır ötesi operasyonları (Aljazeera Turk, 2011d).

Tablo 25. 2015-2022 Yılları Arasında Türkiye Devleti Tarafından Güney Sınır Güvelliği İçin İcra Edilen Harekâtlar

Bahar Kalkanı Harekâtı	İdlib	27.02.2020 5.03.2020	Olası göçü engellemek	Ateşkes yapıldı, çatışmalar ve Türkiye sınırına doğru göç hareketleri durdu.
Pençe Harekâtları	Irak Kuzeyi-Türkiye güney sınır hattı	27.05.2019 17.04.2022	Terör örgütünce kullanılan mağara ve sığınakların imha edilmesi ve teröristlerin etkisiz hale getirilmesi	Toplam 81 hedef ve 1067 terörist etkisiz hale getirildi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye-Doğu Akdeniz Harekâtları ve Tatbikatları şunlardır:

Erenköy Savaşı ve Hava Harekâtı, 8-9 Ağustos 1964 tarihinde Türkiye, Kıbrıs'ın Erenköy (Koççina) bölgesinde Türk Mukavemet Teşkilatına (TMT) mensup Kıbrıs Türkleri ile Millî Muhafız Ordusuna (MMO) mensup Kıbrıs Rumları arasında meydana gelen çatışmalar sonrası ortaya çıkan durum neticesinde hava harekâtı düzenlemiştir. ABD müdahalesi sonrası Türkiye harekâtın kara safhasına geçememiştir (Meydan, 2019; Hürriyet Haber, 2021; Kıbrıs Türk Kültür Derneği, 2018).

1974 Kıbrıs Hava Harekâtı, Türkiye, radikal görüşleri olan ve Türk düşmanlığı yürüten Nikos Sampson EOKA-B isimli örgütün komutanının 15 Temmuz 1974 darbe iktidara gelmesi üzerine, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Harekâtı düzenlemiştir. Harekât sonrasında Sampson istifa etmiş ancak Türkiye, 14 Ağustos 1974 tarihinde Türk vatandaşların can ve mal güvenliğinin tahsisi için ikinci bir harekât düzenlemiştir (Savrun, 2019: 1110-1133; TURKSAM, 2011; Tosun, 2001: 95-107; Hasgüler, 2007: 197-199; Gökçe, 1974: 41-60).

Akdeniz Kalkanı Harekâtı, 1 Nisan 2006 tarihinde dünyada doğrudan enerji güvenliğine yönelik icra edilen ilk deniz güvenlik harekâtı olmaktadır (Özgen, 2013; Cumhuriyet Gazetesi, 2020).

Denizkurdu-2021 Tatbikatı, 25 Mayıs-06 Haziran 2021 tarihleri arasında fiilî ve atışlı olarak Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'de icra edilmiştir. Operasyon jenerik bir senaryoya istinaden stratejik seviyede yapılmıştır (Özer,2021; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2021b).

Doğu Akdeniz-2021 Davet Tatbikatı, 01-12 Kasım 2021 tarihleri arasında Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Doğu Akdeniz'de icra edilmiştir (TRT Haber, 2021; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2021c).

Mavi Vatan-2022 Tatbikatı, 11-21 Nisan 2022 tarihleri arasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından Karadeniz, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz’de icra edilmiştir (Azbay, 2022; T.C. Millî Savunma Bakanlığı, 2022).

SONUÇ

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz coğrafi olarak iç içe geçmiş bölgelerdir. Coğrafi ve kültürel boyutta Ortadoğu tabiri Doğu Akdeniz'i de kapsayan bir anlam taşımakla beraber, son çeyrek yüzyılda bölgeyi daha önemli kılan yeni ticari güzergâh projeleri ve keşfedilen hidrokarbon rezervlerinin oluşturduğu rekabet ve mücadele Doğu Akdeniz ismini daha vurgulu şekilde haber manşetlerine taşımıştır. Dolayısıyla Ortadoğu ve Doğu Akdeniz coğrafyası 21. yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın gerilimli bölgeleri arasına girmiş, bölge üzerindeki çok aktörlü rekabet ekonomik, siyasi krizler ürettiği gibi, sebep olduğu iç savaşlarla da insanlığın gözü önünde büyük toplumsal dramalara da sahne olmuştur.

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz insanlığın en eski yerleşim alanları ve ilk uygarlıkların ortaya çıktığı bölge olması sebebiyle eski çağlardan beri büyük bir öneme aynı zamanda da rekabete sahne olmuş bir coğrafyalardır. Dolayısıyla bölge tarihin her döneminde büyük bir mücadele sahası olmuş, dünyanın ilk çok uluslu devlet örnekleri burada kurulmuştur. Asurlulardan Fenikelilere, Antik Yunan site devletlerinden Perslere, Roma İmparatorluğundan İslam Devletlerine kadar farklı çağlarda farklı devlet isimleriyle üzerinde mücadele yaşanan bölge sürekli ilgi odağı olmuştur.

Bölgeyi önemli kılan unsurlar tarih içinde farklı dönemlerde farklı özellikleriyle hep var olmuştur. Bu unsurların arasında Ortadoğu'yu bereketlendiren akarsular, Doğu Akdeniz'in deniz ticaretindeki konumu, üç semavi dinin kutsal mekanlarına ev sahipliği yapması, 19. yüzyıldan itibaren Süveyş kanalıyla, 20. yüzyıldan itibaren ise hidrokarbon yataklarının bulunmasıyla kazandığı stratejik önem sayılabilir.

Ortadoğu zengin ve uzun tarihinin mirasını günümüze birçok etnik ve dinsel kimliğe ev sahipliği yapmak suretiyle taşımıştır. Bu etnik ve dinsel çeşitlilik bir kültürel zenginlik olduğu kadar, günümüzde bölge üzerinde strateji geliştiren güçlerin terörize ederek bölge içi çatışmalarda kullanabildiği bir aparata da dönüşebilmektedir. Dolayısıyla Ortadoğu kavramı, dünya siyaset tarihinde güncelliğini sürekli koruyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun temel nedenlerinden bir tanesi, coğrafi veya siyasi bir tanım olarak ayırım yapmadan Ortadoğu kavramını bir bütün olarak ele aldığımızda bu bölgelerin ve bu tanımla özleştirilen ülkelerin, enerji kaynakları bakımından zengin olması ile bu bölgelerin dünya ticaretinde merkezi bir konumda yer almasıdır.

Ortadoğu, Osmanlı Devleti idaresinde uzun bir süre kaldıktan sonra I. Dünya Savaşı sonrasında bölgede köklü değişimlerin yaşanmaya başladığını görebilmekteyiz. Bölge önce İngiltere ve Fransa arasında paylaşımına tabii olurken, II. Dünya savaşı sonunda bölgede etkin güç ABD olmuştur. ABD en az bir asırdır Ortadoğu ve Doğu Akdeniz merkezli teoriler geliştirmekte, politikalar üretmektedir. Bu politikalar zaman zaman askeri işgallere de dönüşebilmektedir.

I. Dünya Savaşı sonunda İngilizlerce vaat edilen fakat kurulamayan İsrail devletinin, II. Dünya Savaşı sonunda biraz da Holokost'un dramatize ettiği ortamda kurulması, bölgenin son yüzyılını en çok etkileyen gelişmelerden birisidir. Nitekim bölgede ortaya çıkan güncel sorunların büyük bir kısmını İsrail'le ilişkilendirmek mümkündür. ABD ile kuruluşundan itibaren yakın ilişkileri bulunan İsrail Devleti, Ortadoğu'da Arap Devletlerini İsrail tehdidi altında bir araya getirebilecek kadar güçlü bir motivasyon oluşturmuştur. Hatta bazı bölge devletleri bu motivasyonun etkisiyle tehdit unsuru gördükleri İsrail ve arkasındaki batılı güçlere karşı komünizm tehdidini yeğleyerek SSCB eksenine girmişlerdir. Öyle ki Soğuk Savaşın getirdiği komünizm tehdidine karşı Bağdat Paketi çalışmaları yapılırken Suriye ve Mısır gibi devletler Batı ve İsrail yanlısı politika izlendiği gerekçesiyle Türkiye'nin dost eline karşılık Sovyet yardımına açık kapı bırakmışlardır. Dolayısıyla 21. yüzyılda Rusya'nın hâlâ Akdeniz'de üslerinin bulunması, Suriye iç savaşının en önemli aktörlerinden birisi olması, Libya iç savaşına müdahil olması bu dönemde oluşan dengeler sayesinde mümkün olmuştur.

Bölgede Soğuk Savaş sonrası komünizm tehdidinin kalkmasıyla bir güç boşluğu olduğu gibi ABD de bölgede mevcudiyetinin meşruluk kaynağını kaybetmiştir. Tehdit yoksa korunacak bir şey de yoktur politikasıyla yeni tehdit 2001 yılı İslami Terör Örgütleri ile ortaya çıkmıştır. Bu döneme kadar özellikle Soğuk Savaş sonrası bölge devletleri İsrail'e karşı güvenlik algısı çerçevesinde mücadele etmişler ve Arap-İsrail savaşları yaşanmıştır. 2000'li yıllar sonrası ABD, Ortadoğu merkezli politikalarında kitle imha ve biyolojik silahların kullanımı; insan haklarının yerle yeksan edilmesi; topluma ihtiyacı olan huzur ve demokrasinin tahsis edileceği; küresel terör örgütlerine karşı mücadelede verileceği gibi politikalarla dünya kamuoyunun karşısına çıkmıştır.

İsrail bölgede etkin bir güç oluşturmaya başlarken ABD'de Irak, Afganistan, İran üzerinden yürüttüğü politikalar ve mücadelelerle bölgede varlığını pekiştirmiştir. Bölgeye bakıldığında enerji kaynaklarının büyük oranda Batılı şirketler tarafından işletildiği ve böylece ciddi ekonomik kaynaklar elde edildiği görülmektedir. Buna

karşılık bölgede bu kaynakların millileştirilmesine yönelik girişimler olduğunda o ülkelerin darbe, toplumsal olaylar, iç savaş vb. olumsuzluklar yaşayarak yönetim değişimine uğradığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bölge ülkeleri üzerinde bir vesayetin tesis edildiği de gözlemlenebilmektedir.

2000’li yıllara gelindiğinde tehdit algılarının düştüğü bölgede genel olarak batı karşıtı söylemlerinin arttığı görülmektedir. Bu ortamda Türkiye stratejik bir hamle ile Ortadoğu devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış; gelişen ikili ilişkilerini bir ittifak tablosu üzerinden ortak savunma, ortak pazar gibi ilişkilere dönüştürmek istemiştir. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak İsrail başta olmak üzere Ortadoğu için kritik bir öneme haiz olan Doğu Akdeniz’de yeni enerji keşifleri yapılmaya başlanmıştır. Yapılan keşiflerle sonucu Filistin egemenliğinde Gazze Şeridi ve Batı Şeria başta olmak üzere Kıbrıs adası açıklarında rezervler bulunmuştur.

Yeni keşiflerin yapıldığı bu dönemde özellikle Arap devletleri tarafından Filistin özelinde toplantılar yapılmakta ve Filistin’e karşı uygulanan ambargo ile baskı için ortak kararlar alınmaya çalışılmaktadır. Bu kararlardan en ciddi olanı ise İsrail ve Batı’ya karşı NATO benzeri bir bölgesel örgüt kurulmasıdır. 2010’lu yıllarda Türkiye’nin de İsrail karşıtı bazı politika ve söylemlerle Arap dünyasında Türkiye’ye karşı bakış açısını değiştirmeye başlaması, bölge üzerinde çıkarları olan batılı devlet ve şirketleri tedirgin etmiştir. ABD, İsrail ve Batı karşıtı söylemlerin arttığı bu dönemde Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelmesi ve ciddi bir karşılık bulması, bölgede oluşmuş dengeleri değiştirebilecek bir gelişmedir. Aynı zamanda kurgulanacak herhangi bir ortak savunma birliği Rusya ve NATO’nun Ortadoğu’da olmasının anlamını ortadan kaldıracak bir girişimin ilk adımı olabilirdi. Bu durum bölgede şirketleri ve bağları bulunan bölge dışı ülkeler için, ana arterlerinden birisini kopartmak olarak da değerlendirilebilir. Ortadoğu’da 2010’lu yıllarda İsrail’e karşı ortak politikaların tartışıldığı; Türkiye’nin yükselişe geçtiği; kaynakların millileştirilmesi konularının duyulmaya başladığı bu sürecin arasında Arap Baharı yaşanmıştır.

Arap Baharı ile birlikte bölge tamamen değişime uğramıştır. Ekonomik talepler ve demokrasi çağrısı ile başlayan olaylar, büyük kitlelerin iktidara karşı yürüttükleri sivil itaatsizlik eylemleriyle bölge güvensizlik iklimine sürüklenmiş, terör ve güvenlik birinci öncelik olmuştur. Bölgedeki karışıklıktan faydalanan terör örgütleri ise kritik noktaları ellerine alarak kontrol görevi üstlenmeye başlamıştır. Böylece bölgede terör örgütleri üzerinden vekâlet savaşları başlamıştır. Bölge ülkeleri arasında dengeleri

değiştirme potansiyeline sahip bir ülke olan Türkiye’de de eşzamanlı olarak Gezi Olaylarının, arkasından 17-25 Aralık yargı darbesi girişiminin başlaması ve 2016 yılında da 15 Temmuz darbe girişiminin yaşanması Türkiye’nin önceliklerini değiştirmiştir. Söz konusu olaylarda ABD destekli FETÖ terör örgütünün başrolde olması, Türkiye’nin bu kritik süreçte Ortadoğu ve Doğu Akdeniz’den uzak tutularak içe kapatılmak istendiğinin bir göstergesidir. Benzer bir içe kapanmayı Türkiye Soğuk Savaş bitiminde terör, ekonomik kriz, siyasi istikrarsızlık sarmalına sokularak 1990’lı yıllarda da yaşamıştı.

Terör gruplarının bölgedeki devlet kimliklerinden birisine ait olmayışları, diğer devletler tarafından bu gruplar üzerlerindeki kontrolü kolaylaştırmıştır. Bu grupların etkin şekilde kullanılmaya çalışıldığı proje; İran’ın batısından Lübnan kuzeyine kadar bir koridor projesi kapsamında terör grupları marifetiyle coğrafyayı kontrolleri altına almaktır. Bu gelişmelere paralel olarak Yunanistan, ileri sürdüğü tezlerle projenin deniz ayağını tamamlayarak kaynaklardan Batı’ya bir hat çizmek istemişler ve buradaki ranttan Türkiye’nin bypass ile aslan payını almayı amaçlamışlardır. Oysaki bölgeden çıkarılabilecek kaynakların Türkiye üzerindeki hâlihazırda bulunan hatlar ile transferi daha güvenilir, basit ve ekonomiktir.

Türkiye yalnızlaştırılmaya ve bastırılmaya çalışıldığı böyle bir ortamda yaptığı sınır ötesi operasyonlar ile terör gruplarını etkisiz hale getirerek sınır güvenliğini sınır ötesinde sağlamıştır. Sınır ötesi operasyonların bir diğer hedefi de Türkiye’nin güneyinde oluşturulmak istenen ABD destekli Terör Koridoru projesi gibi yapılara karşı etkin mücadele vermektir.

Tüm bu çalışmalar ışığında Ortadoğu’da olan ve kronikleşmeye yüz tutturulan eğitimsizlik, insanca yaşam hakkının gasp edilmesi; terör gruplarının finanse edilmesi; enerji hatlarının kontrolünü elinde bulundurma isteği bölgeye savaşı ve kaosu taşımıştır. Bu sebeple bölgede var olan çatışmaların etnik, dini, kültürel farklılıklardan kaynaklandığını ve tek sebebinin bu olduğu varsayımı, bölge üzerindeki dış aktörlerin stratejik amaçlarını göz ardı etmek olacaktır.

Ortadoğu’da 2010’lu yıllardan sonra hız kesmeden ortaya çıkan kaos, bölgedeki yeni güç savaşları olarak değerlendirilebilir. Doğu Akdeniz havzasındaki keşifler, bölge devletlerini işbirliğinin aksine bloklaştırmaya itmiş; bu bloklara da bölge dışından şirketlerle finansman ve meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Yunanistan’ın ısrarla

Meis adasını konu edinmeye çalışması; yıllardır Kıbrıs üzerinde egemenlik oluşturmak istemesi; hukuk kurallarını ve kaidelerini işine gelir şekilde yorumlaması; İsrail, Mısır gibi bölgede kendisini destekleyebilecek ittifaklar edinme çabası yeni kurulacak sistemden pay alma çalışmalarıdır. Ayrıca enerji keşiflerinin yapılp Gazze şeridinde çıkartılacak kaynaklara Filistin'in hak sahipliğine karşı İsrail yaptırımlarına bölge ülkelerden yükselen ses ve ortak platformların bir anda Arap Baharı ile sekteye uğraması; süreç ve bağlantılarının paralellik arz etmesi söz konusu gelişmeler arasında bağlantı kurmamızı kolaylaştırmaktadır.

Son tahlilde emperyalist devletlerin Ortadoğu'da gücünün zayıflamaya, Ortadoğu halkının ise batı karşıtı söylemini yükseltmeye başladığı, Türkiye'nin Ortadoğu'da ağırlığının arttığı ve Doğu Akdeniz enerji rezervlerinin keşfedilmeye başlandığı bir dönemde Arap Baharı adı verilen toplumsal hareketlerin ortaya çıkması birbirinden bağımsız gelişmeler midir? Arap Baharı süreci çok geniş bir coğrafyayı etkilemiş olsa da, en büyük tahribatı Doğu Akdeniz kıyı devletlerinde yapmıştır. Tunus'ta yönetim değişmiş, Mısır'da yönetim değişmiş, bu süreçte bir sapma olarak görülen Mursi yönetimi ise darbeyle değiştirilmiştir. Libya ve Suriye iç savaşa sürüklenmiştir. Doğu Akdeniz'deki zengin enerji kaynaklarının tartışıldığı bir dönemde Batı ve İsrail karşıtlığı üzerinde ittifak etmiş bölge yönetimlerinin Batılı devletlerin çıkarları karşısında bir engel oluşturduğu görülmektedir. Arap Baharı söz konusu engelleri ortadan kaldırmıştır. Nitekim yeni süreçte İsrail ve Yunanistan Doğu Akdeniz enerji kaynakları konusunda ön plana çıkan devletler olmuşlardır. İsrail ve Yunanistan'a bu yolu açan ise Arap baharı süreciyle değişen bölgedeki Arap devletlerinin yönetimleridir. Arap Baharı'ndan etkilenen ülkeler Türkiye'de dahil olmak üzere önceliklerini güvenlik ve ekonomik meselelere çevirmişlerdir. Oysa ki Türkiye, Mısır, Libya, Suriye gibi bölge ülkelerinin mutabık olduğu bir kombinasyonda bölge dışı aktörlerin Doğu Akdeniz enerji rezervleri üzerinde politika geliştirme imkanları ne kadar mümkündür?.

KAYNAKÇA

- Abi-Habib, M. (2017). *Syria's Civil War Produces a Clear Winner: Hezbollah*, <https://www.wsj.com/articles/syrias-civil-war-produces-a-clear-winner-hezbollah-1491173790> (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- Abrahamian, E. (2011). *Modern İnan Tarihi* (2. Baskı). (Çev: D. Şendil), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ajami, F. (2012). *The Arab Spring at One*, foreignaffairs.com/articles/137053/fouad-ajami/the-arab-spring-at-one (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- Akbaş, Z. (2012). Orta Doğu'da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(1), 51-73.
- Akçay, E. ve Sezgin, F. (2013). Dini Jeopolitiği Anlamak. İçinde; *Dini Jeopolitik Yaklaşımlarıyla Ortadoğu*, (Edt: E. Ertosun ve M. Akpınar), Ankara: Akçay Yayınları.
- Aksu, F. (2018). Ege Denizi'ne İlişkin Sorunlar Adaların Silahlandırılması Sorunu, Türk-Yunan İlişkileri Forum, <http://www.turkishgreek.org/iki-uelke-arasindaki-temel-sorunlar-ve-taraflarin-yaklasimlari/ege-denizi-ne-iliskin-sorunlar/adalar-n-silahland-r-lmas-sorunu> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Alancioğlu, E., Paksoy, H. ve Paksoy, S. (2013). Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46), 169-182.
- Albayrak, S. (2010). Güçlü ve Merkezi Devletin Yönetim Bilgisi: Kameralizm. *YBAD Lisansüstü Seminer Çalışmaları*, 9, 1-18.
- Alili, T. (2021). Batı'nın Yıkıcılık Şablonu. *Teori Dergisi*, <https://www.teoridergisi.com/index.php/batinin-yikicilik-sablonu> (Erişim Tarihi: 22.10.2021).
- Aljazeera, T. (2011a). *Libyan Police Stations Torched*, aljazeera.com/news/2011/2/16/libyan-police-stations-torched (ET: 03.11.2021).
- Aljazeera, T. (2011b). *UN approves Libya seat for NTC*, <https://www.aljazeera.com/news/2011/9/17/un-approves-libya-seat-for-ntc> (Erişim Tarihi: 13.11.2021).
- Aljazeera, T. (2011c). *Syrians hold 'Great Friday' protests*, <https://www.aljazeera.com/news/2011/4/22/syrians-hold-great-friday-protests> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Aljazeera, T. (2011d). *TSK'nın Sınır Ötesi Operasyonları*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tsknin-sinir-otesi-operasyonlari> (Erişim Tarihi: 11.10.2021).
- Alpar, G. (2019). Rum-Yunan İkili Mısır, İsrail ve Lübnan'ın Akdeniz'deki Haklarını Gasp Ediyor, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <https://www.sde.org.tr/guray-alpar/genel/rum-yunan-ikilisi-misir-israil-ve-lubnanin-akdenizdeki-haklarini-gasp-ediyor-kose-yazisi-14308> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Alptekin, Yavuz M. (2006). Ortadoğu'nun Etnik-Sosyal Yapısı ve Büyük Ortadoğu Projesi, <https://docplayer.biz.tr/112615463-Ortadogu-nun-etnik-sosyal-yapisi-ve-buyuk-ortadogu-projesi.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Altun, A. (2018). AB'nin Türkiye Hayalleri, <http://ankaenstitusu.com/abnin-turkiye-hayalleri/> (Erişim Tarihi: 14.10.2021).
- Altun, F. (2000). Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu. *Divan*, 1, 123-186.
- Altunışık, B. M. (1996). Petrol Gelirlerinin Orta Doğu'da Ülkesel ve Bölgesel Etkileri. *Avrasya Dosyası*, 3(2), 169-178.
- Altunışık, B. M. (1999). *Türkiye ve Ortadoğu-Tarih, Kimlik, Güvenlik*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

- Altunışık, B. M. (2009). Ortadoğu ve ABD: Yeni bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.
- Al-Youm, Al-Masry. (2021). Egypt signs 9 oil and gas exploration agreements for Mediterranean and Red seas. Egypt Independent, <https://egyptindependent.com/egypt-signs-9-oil-and-gas-exploration-agreements-for-mediterranean-and-red-seas/> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Amnesty International. (2011a). Libyan Writer Detained Following Protest Call, [amnesty.org/en/latest/news/2011/02/libyan-writer-detained-following-protest-call/](https://www.amnesty.org/en/latest/news/2011/02/libyan-writer-detained-following-protest-call/) (Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- Amnesty International. (2011b). Libya Must End Protest Crackdown, [amnesty.org/en/documents/pre01/105/2011/en/](https://www.amnesty.org/en/documents/pre01/105/2011/en/), Index Number: PRE 01/105/2011 (Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- Anadolu Ajans. (2020a). Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Tezleri Uluslararası Hukuka Uygun, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/20232> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Anadolu Ajans (2020b). Türkiye Ege'de Yunan Hayallerine Geçit Vermiyor, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/19529> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Anadolu Ajans. (2020c). Yunanistan ve GKRY Sevilla Haritasıyla Türkiye'yi Antalya Körfezi'ne Hapsetmeye Çalışıyor, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yunanistan-ve-gkry-sevilla-haritasiyla-turkiyeyi-antalya-korfezine-hapsetmeye-calisiyor/1982659> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Apak, A. (2017). Müslümanlarda Kudüs Algısı. İçinde; *Geçmişten Günümüze Kudüs* (Ed: A. Kavas, M. S. Yılmaz ve M. Tandoğan), ss. 31-38. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları.
- Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Bursa: MKM Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1983). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1991a). *Filistin Meseleleri ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1991b). *Belgelerle Türk Amerikan İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. yy. Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ataman, M. (2012). Suriye'de İktidar Mücadelesi, Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum. *SETA Raporu*, 6.
- Avar, B. (Yapımcı), Özdilek, S. (Yönetmen). (2011). Banu Avar'la Dünya Düzeni: "Arap Baharı Ve Suriye'de Kış!" [Program]. Türkiye: Kanal99.
- Avcı, E. (2012). *Arap Baharı'nda İsrail'in Tutumu ve İslamofobi Endüstrisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Avsat, Ş. (2021). Arap Doğalgaz Boru Hattı Ortadoğu Dengelerini Değiştirebilir, <https://www.indyturk.com/node/449996/d%C3%BCnya/arap-do%C4%9Falgaz-boru-hatt%C4%B1-ortado%C4%9Fu-dengelerini-de%C4%9Fi%C5%9Ftirebilir> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Ayhan, V. (2010). *Oman Sultanlığı: Arap Yarımadasında Geleneksel ile Modernite Arasında Bir Ülke*. Ankara: ORSAM.

- Ayhan, V. (2012a). *Arap Baharı: İnsanlar, Devrimler ve Değişim*. Bursa: Marmara Kitap Merkezi Yayınları.
- Ayhan, V. (2012b). Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması, *ORSAM Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 59-94.
- Ayhan, V. ve Pirinçci, F. (2008). *Tarih Yeniden Yazılırken Saddam Hüseyin*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Ayhan, V. ve Tür, Ö. (2009). *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*. Bursa: Dora Yay.
- Azbay, Ş. (2022). Mavi Vatan-2022 Tatbikatı Başladı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/mavi-vatan-2022-tatbikati-basladi/2560893> (Erişim Tarihi: 11.05.2022).
- Bacık, G. (2011a). Arap Baharı'ndan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Geleceğine Bakmak. *Müsiad Çerçeve Dergisi*, 57, 16-22.
- Bacık, G. (2011). Arap Baharından Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Geleceğine Bakmak, *Müsiad Çerçeve Dergisi*, akt. Taşpınar, M. (2013). *Arap Baharı ve Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bağlı, S. (2019). *15 Temmuz Darbe Girişimine Karşı Gösterilen Halk Direnişinin Sosyo- Politik Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Balcı, A. (2010). İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü. *Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları*, 99-163.
- Balkal, B. (2009). *Doğu Akdeniz'deki Deniz Alanlarında Jeopolitik Değişimler ve Türkiye'ye Yansımaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balkıs, M. (2012). *Marmara Denizi Şelf Sedimentlerinin Petrol Hidrokarbonlarının Dağılımı ve Kökeninin Araştırılması*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başeren, S. H. (2010). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı*. İstanbul: TÜDAV Yayınları.
- Başeren, S. H. (2018). Doğu Akdeniz'de Gerilim. <http://tudav.org/calismalar/deniz- alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/doguakdeniz-serhat-h-baseren/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Batuk, C. ve Mert, R. (2017). Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17(2), 129-149.
- Baykal, F.H. (1988). *Deniz Hukuku Çalışmaları*. İstanbul: Alfa/Aktüel Kitabevleri.
- BBC News. (2011a). Libya Protests: Defiant Gaddafi Refuses To Quit, bbc.com/news/world-middle-east-12544624 (Erişim Tarihi: 04.11.2021).
- BBC News. (2011b). Libya Unrest: West Moves To Enforce No-Fly Zone, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12783347> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).
- BBC News. (2011c). BM'de Libya İçin Yeni Ad, Yeni Bayrak, Yeni Lider, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110920_libya_un (Erişim Tarihi: 13.11.2021).
- BBC News. (2011d). Suriye'de Hükümet İstifa Etti, www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110329_syria_government, güncelleme tarihi: 29.03.2011, (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- BBC News. (2018). 5 Soruda Türkiye'nin Afrin'e Yönelik Zeytin Dalı Harekatı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42766283> (Erişim Tarihi: 21.11.2021).
- BBC News (2019). Barış Pınarı Harekatı-Erdoğan Wall Street Journal'a Yazdı: Dünya Türkiye'ye Destek Olmalı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50053445> (Erişim Tarihi: 22.11.2021).

- Beaglehole, S. (1984). The Equitable Delimitation of the Continental Shelf. *Victoria University of Wellington Law Review*, (12), 415-442. Akt. Kütükçü, Akif M. ve Kaya, Safa İ. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1).
- Bediz, D. (1951). Süveyş Kanalının Önemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(3), 329-352.
- Benli, Ö. (2019). *Haçlı Seferleri'nde Kilise ve Papalığın Rolü (1074-1204)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Besalel, Y. (2001). *Yahudi Tarihi*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın.
- Beşoğul, K. (2019). *Doğu Akdeniz'deki Hidrokarbon Keşiflerinin Türkiye'nin Enerji Güvenliği Üzerine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bhalla, R. (2011). Making Sense of the Syrian Crisis, RANE Worldview powered by Stratfor, worldview.stratfor.com/article/making-sense-syrian-crisis-0 (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Bingöl, O. (2016). Suriye'de Kürt Hareketi: PYD/YPG'nin PKK ve Bölgesel Kürt Dinamiği ile İlişkisi ve Türkiye'ye Etkileri. *Merkez Strateji Enstitüsü*, 14, 1-22.
- Birdal, M. (2016). *Yasemin Devrimi Sonrası Tunus*. <http://www.tuicakademi.org/yasemin-devrimi-sonrasi-tunus/>. Akt. Demir, C. (2018). Suriye'de Kara Kışa Dönen Arap Baharı: Küresel Ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekâlet Savaşı. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi. <http://www.turkishgreek.org/images/belgeler/unclos.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).3
- Bodur, H. (2003). Vahhabi Hareketi ve Küresel Terör. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 7-20.
- Bodur, H. (2013). *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Bozkurt, E., Kütükçü M. A. ve Poyraz Y. (2004). *Devletler Hukuku* (4. Baskı). Ankara: Nobel Yayın.
- Bölme, S., Ulutaş, U., Küçükkeleş, M., Özhan, T. ve Bektaş, E. (2011). Batı ve Kaddafi Makasında Libya. *SETA Raporu*, 3.
- BP. (2014). *Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline*, <https://web.archive.org/web/20140207061512/http://www.bp.com/sectiongenericarticle.do?categoryId=9006669&contentId=7015093> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- BP. (2021). *Statistical Review Of World Energy*, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/natural-gas.html> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- British Petroleum (BP). *Energy Economics*, bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Bursa, E. (2019). *Mikro Milliyetçi Plan Olarak Kürt Koridoru Projesi ve Türkiye'nin Bu Projeye Yönelik Tehdit Alguları ve Politikaları*. (Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Büyükkara, A. M. (2012). Vehhâbilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42, 611-615.
- Cahen, C. (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CANVAS. (2005). Who We Are, <https://canvasopedia.org/who-we-are/> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Catismagundemi (2021a). Cihat Yayıncı ve Sevilla Haritası Tezine Göre Bölge Ülkelerinin Münhasır Ekonomik Bölgeleri, <https://catismagundemi.com/cihat-yayinci->

- ve-sevilla-haritasi-tezine-goere-boelge-uelkelerinin-muenhasir-ekonomik-boelgeleri (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Catismagundemi (2021b). Yunanistan ve G.K.R.Y'nin Hak İddia Ettiği Bölge Ülkelerine Ait Münhasır Ekonomik Bölgeler, <https://catismagundemi.com/yunanistan-ve-g-k-r-y-nin-hak-iddia-ettigi-boelge-uelkelerine-ait-muenhasir-ekonomik-boelgeler> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Catismagundemi (2021c). Sevilla Haritası Tezine Göre Bölge Ülkelerinin Feragat Edecekleri Deniz Alanları, <https://catismagundemi.com/sevilla-haritasi-tezine-goere-boelge-uelkelerinin-feragat-edecekleri-deniz-alanlari> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Ceyhun, Ç. G. (2018). Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Yetki Alanlarına İlişkin Sınırlandırma Sorunları ve Bölgedeki Enerji Keşiflerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Yeni Deniz Güvenliği Ekosistemi ve Doğu Akdeniz*, 332-351.
- Charney, J. I. (1999). "Rocks That Can Not Sustain Human Habitation". *The American Journal of International Law*, (93), 863-878. Akt. Kütükçü, Akif M. ve Kaya, Safa İ. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1).
- Cingöz, İ. (2021). Referans: Türkiye-Mısır Antlaşması, <https://www.tarihistan.org/referans-turkiye-misir-antlasmasi/22935/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev: M. Harmancı), İstanbul: Agora Yayınları.
- CNN Türk. (2011). Ve Hüsnü Mübarek İstifa Etti, www.cnnturk.com/2011/dunya/02/11/ve.husnu.mubarek.istifa.etti/606410.0/index.html (Erişim Tarihi: 11.06.2021).
- CNN Türk. (2019). Libya İle Mutabakat Ne Anlama Geliyor?. <https://www.cnnturk.com/> (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2021).
- CNN Türk. (2020). Doğal Gaz Denizden Nasıl Çıkarılır? Doğal Gaz Çıkarmak Kaç Yıl Sürer?, <https://www.cnnturk.com/turkiye/dogal-gaz-denizden-nasil-cikarilir-dogal-gaz-cikarmak-kac-yil-surur> (Erişim Tarihi: 21 Aralık 2021).
- CNN Türk. (2022). ABD Büyükelçisine Diplomasi Dersi, <https://www.cnnturk.com/dunya/abd-buyukelcisine-diplomasi-dersi> (Erişim Tarihi: 02.06.2022).
- Collier, P. (2007). Ethnic Civil Wars Securing the Post-Conflict Peace. *Harvard International Review*, 56-60.
- Coşkun, V. (2020). Orta Doğu'da Genel Sorunlar: Tanımlar ve Sınırlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 373-390.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2014). TSK'dan Norveç Gemisine Müdahale, cumhuriyet.com.tr/haber/tskdan-norvec-gemisine-mudahale-36659 (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Cumhuriyet Gazetesi. (2020). MSB'den 'Akdeniz Kalkanı Harekatı' Açıklaması, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/msbden-akdeniz-kalkani-harekati-aciklamasi-1758807> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Çağ, G. ve Eker, S. (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 57-72.
- Çakmak, C., Yetim, M. ve Çolak, F. (2011). *Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye*. İstanbul: Bilgesam.
- Çakmaktaş, N. (2019). *Cihadı Selefilik'in İdeolojik Oluşumu*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Çelik, O. (2020). *Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Paylaşımı Sorununda Türkiye-Libya Mutabakatı*. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Çetinsafa, G. (2017). Ortadoğu. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 33, 403-407.
- Çirakoğlu, A. (2018). Kitap İncelemesi: Devrimci İran: İslam Cumhuriyeti'nin Tarihi. *Akademik Düşünce Dergisi*, 2, 64-70.
- Çimen, A. (2013). Yasemin Devrimi Sonrası, Mavi Kapı ve Pencere Beyaz Evler Ülkesinde 6 Gün: 02.06.2013-07.06.2013 Tunus Ziyareti İzlenimleri, *İdarecinin Sesi Dergisi*, 156, 88-93.
- Çongar, Y. (2001). Bütün ülkeler tercihini yapsın, Milliyet Gazetesi, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/bütün-ulkeler-tercihini-yapsin-5275528> (Erişim Tarihi: 22.09.2021).
- Dağcı, T. (2019). *Selefi Söylemin Devlet Anlayışı (Palevi Örneği)*. (Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dal, A. (2020). FETÖ'nün TSK'ye İlk Kumpası Şemdinli'den 15 Temmuz'a Giden Yol, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/fetonun-tskye-ilk-kumpasi-semdinliden-15-temmuza-giden-yol-/1908424>, (Erişim Tarihi: 29.09.2021).
- Dedeoğlu, B. (2002). *Ortadoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Demir, A. (2014). İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 13(1), 107-140.
- Demirci, Y. (2019). Doğu Akdeniz'de Lübnan-İsrail Anlaşmazlığı Türkiye'ye Yarayabilir, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/15082#!> (Erişim Tarihi: 15.12.2021).
- Demiryol, T. (2015). Kıbrıs'ta Enerji Diplomasisi ve Güvenlik. (Ed. H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım). *Enerji Diplomasisi* (1.Baskı). İstanbul: Beta Basım
- Demiryol, T. (2019). Between security and prosperity: Turkey and the prospect of energy cooperation in the Eastern Mediterranean. *Routledge Taylor & Francis Group Turkish Studies*, 20(3), 442-464.
- Deniz, T. (2012). Mekânsal Paylaşım Açısından Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 26, 147-171.
- Deniz, Y. (2016). Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 129-149.
- Denker, M. S. (2001). Kıbrıs Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği'ne Üyelik Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Der Standard. (2011). Regime lässt erneut auf Demonstranten schießen, (Çev: Rejim Göstericilere Yine Ateş Etti), derstandard.at/story/1302745541401/regime-laesst-erneut-auf-demonstranten-schiessen, (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Raporu. (2011). *Türkiye-Lübnan İkili Ticari ve Ekonomik İlişkiler*. Ankara: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Yayınları.
- Diyalog Gazetesi. (2014). David Cameron Sözde 'Rum MEB'inin' Varlığına İtiraz Etti. www.diyaloggazetesi.com/son-dakika/david-cameron-sozde-rum-mebinin-varligina-istiraz-etti-h15336.html (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- Doğan, G. ve Durgun, B. (2012). Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 61-90.
- Doğru, S. (2003). *Uluslararası Hukukta Kıta Sahaneliği ve Ege Denizi Kıta Sahaneliği Uyuşmazlığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

- Doster, B. (2013). *Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek*. İstanbul: ORSAM Yayınları.
- Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Durmuş, İ. (2017). Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 37-47.
- Durmuş, Z. (2003). Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3(2), 17-46.
- Durna, Z. (2018). *Demokrasiye Müdahale Örneği Olarak 15 Temmuz 2016 Darbe Kalkışması ve Toplumsal Tepkiler*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Dursun, D., Duran, B., ve Al, H. (2005). Ortadoğu Siyaseti Üzerine Notlar. *Ortadoğu Yıllığı*, 311-332.
- Eck, K. (2009). From Armed Conflict to War: Ethnic Mobilization and Conflict Intensification. *International Studies Quarterly*, 53, 369-388.
- Ediger, V. Ş., Devlen, B., & McDonald, D. B. (2012). Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 73-92.
- Eduşmaz, S. (2011). *The Arab Spring in Libya*. Germany/Deutschland: LAP Lambert Academic Publishing.
- Efe, H. (2010). Soğuk Savaş Döneminde Avrupa'da Ortak Dış Politika Oluşturma Çabaları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 9(1), 37-62.
- Efegil, E. (2008). Bush Doktrini ve Dünya Güvenliğine Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 8, 103-122.
- Efegil, E. (2013). Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye. *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 5(69), 10-22.
- Egypt Map. www.cia.gov/the-world-factbook/countries/egypt/map (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- Egypt Today Staff. (2018). Egypt Signs 3 New Agreements For Oil, Gas Exploration. Egypt Today, <https://www.egypttoday.com/Article/3/55971/Egypt-signs-3-new-agreements-for-oil-gas-exploration> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Ekiz, A. (2019). MSB'den '15 Temmuz' Paylaşımı, <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/msbden-15-temmuz-paylasimi/1529868> (Erişim Tarihi: 12.07.2021).
- Emeklier, B. ve Ergül, N. (2010). Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik. *Bilge Strateji*, 2(3), 59-85.
- Erdem, F. Ve Erdem, Ç. (2017). Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplumları'nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme. *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 213-240.
- Erdoğan, E. (2013). Dış Politikada Siyasallaşma: Türk Kamuoyunun Davos Krizi ve Etkileri Hakkındaki Değerlendirmeleri. *Uluslararası İlişkiler*, 10(37), 37-67.
- Erdurmuş, S. (2020). *Libya, Arap Baharının Arap Baharının Solan Yüzü*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Eremenko, A. (2014). The Slavic Spring is starting to look like the Arab Spring, <https://russia-direct.org/opinion/slavic-spring-starting-look-arab-spring> (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Erenoğlu, S. (2019). *Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Sorun*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erksan, M. (2000). *Mare Nostrum Bizim Deniz Yunan Sorunu*. Adıyaman: Hil Yayınları.

- Ersen, T. E. (2020). Doğu Akdeniz’de Türk Tokadı: Tüm Dengeler Değişti, <https://www.haber7.com/guncel/haber/2983879-dogu-akdenizde-turk-tokadi-tum-dengeler-degisti> (Erişim Tarihi: 28.11.2021).
- Fahim, K. (2013). Egypt general has country wondering about aims. <https://www.worldhunger.org/egypt-general-has-country-wondering-about-aims/> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- Fargues, P. (2010). European Commission: Labour Markets Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries: Determinants and Effects, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 1 Final Report & Thematic Background Papers, Belgium akt. Yavuz, C. ve Erdurmaz, S. (2012). *Arap Baharı ve Türkiye: Orta Doğu’da Kırılan Fay Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Fasanotti, F. S. (2021). Simmering Tensions Over A Divided Island, <https://www.gisreportsonline.com/r/divided-cyprus/> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Fayda, M. (2001). Kahtân. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 24, 201-202.
- Fearon J. D. ve Laitin, D. D. (2001). Ethnicity, Insurgency, And Civil War. *Annual Meetings of the American Political Science Association*, 1-40.
- Friedman, G. (2011). The Egypt Crisis in a Global Context: A Special Report, orlview.stratfor.com/article/egypt-crisis-global-context-special-report (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Gavouneli, M. (2020). Whose Sea? A Greek International Law Perspective on the Greek-Turkish Disputes, <https://www.institutmontaigne.org/en/blog/whose-sea-greek-international-law-perspective-greek-turkish-disputes> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Gehlen, M. (2011). Blutsonntag in Syrien-mindestens 140 Tote, <https://www.tagesspiegel.de/politik/protesthochburg-hama-blutsonntag-in-syrien-mindestens-140-tote/4449620.html> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Gelvin, J. L. (2008). *The Modern Middle East: A History*. Oxford, Oxford University Press.
- Gelvin, J. L. (2016). *Modern Ortadoğu Tarihi 1453-2015*. İstanbul: Timaş.
- Gencer, A. İ. ve Özel, S. (2010). *Türk İnkılap Tarihi* (14. Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Gervasi, F. (1975). *Thunder Over the Mediterranean* New York: Mckay Publication.
- Akt. Ünal, M. (2015). *Soğuk Savaş ve Sonrası Doğu Akdenizde Küresel Hamleler-1*. İstanbul: Beta Basımevi.
- Gov.UK. (2019a). Continuing the United Kingdom’s Trade Relationship with the Republic of Lebanon, *UK Government Digital Service*, gov.uk/government/publications/continuing-the-uks-trade-relationship-with-lebanon-parliamentary-report (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Gov.UK. (2019b). UK and Palestinian Authority sign trade continuity agreement, *UK Government Digital Service*, <https://www.gov.uk/government/news/uk-and-palestinian-authority-sign-trade-continuity-agreement> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Gov.UK. (2020). UK and Turkey Sign Trade Deal. *UK Government Digital Service*, <https://www.gov.uk/government/news/uk-and-turkey-sign-trade-deal> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Göçmen, İ. ve Şeker, E. (2019). Avrupa Birliği Bakımından Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin Hukuki Etkileri. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(2), 345-361.
- Gökçe, E. U. (1974). 1974 Kıbrıs Krizinde CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin Karar Alma Süreci. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 2(1), ss.41-60.

- Gökçınar, D. (2009). *Arap-İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu*. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göksedef, E. (2021). Rusya, Doğu Akdeniz’de Nasıl Bir Politika İzliyor?, *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56910325> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Gönlübol, M. vd. (1996). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Greek City Times. (2021). Egypt denies Turkey’s claims of talks on East Med, says committed to Greece, <https://greekcitytimes.com/2021/03/09/egypt-committed-greece/> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Gül, M. ve Yüksel, B. (2016). İsrail’in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, “On Emir”, “Vadedilmiş Topraklar” ve Üstünlük. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 335-352.
- Gül, S. (2018). Sondaj Mühendisinin El Kitabı Ahmet Tayyar Balkaya Anısına, <https://fliphtml5.com/nzidf/yspe> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Güler, M. (2015). İç Savaşların Değerlendirilmesinde Model Önerisi ve Libya İç Savaşı İncelemesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(2), 45-75.
- Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. *Ortadoğu Analiz*, 3(29), 93-99.
- Gündüzler, U. (2013). United Nations Convention on Law of Sea As a Mixed Treaty of EU: A Headache for Turkey?, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 12(2), 61-80.
- Günel, K. (2008). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Güneş, Ş. A. (2007). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Çevresinin Korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56(2), 1-37.
- Güngör, M. (2017). *Hristiyanlıkta Kudüs Algısı*. Kırıkkale Üniversitesi. Uluslararası Kudüs Sempozyumu, İstanbul.
- Günsel, İ. S. (2011). *Doğu Akdeniz Uluslararası Sularının Hukuki Durumu ve Kıyı Devletlerinin Doktrin ve Politikaları*. (Doktora Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lefkoşa.
- HaberTurk. (2015). Türk Jetleri Rus Uçağı Düşürdü, haberturk.com/dunya/haber/1157674-suriye-sinirinda-ucak-dustu (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Hale, W. (2000). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. (Çev: P. Demir), İstanbul: Mozaik Yayınevi.
- Hammer, J. and Ismail, A. (2011). Egypt: Who Calls the Shots?, *The New York Review*, nybooks.com/articles/2011/08/18/egypt-who-calls-shots/ (Erişim Tarihi: 05.11.2021).
- Harp Akademileri Komutanlığı. (1994). *Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri İle Türkiye’ye Etkileri*. İstanbul.
- Harunoğulları, M. (2020a). Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye’nin Enerji Jeopolitiği. *Mukaddime*, 11(1), 177-211.
- Harunoğulları, M. (2020b). Eastern Mediterranean Energy Basin: International Conflict And Competition On The Region, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*.
- Harvey, D. (2008). *Yeni Emperyalizm*. (Çev. H. Güldü), İstanbul: Everest Yayınları.
- Hasanov, E. (2017). *Yahudilikte Kudüs Algısı*. Mardin Artuklu Üniversitesi. Uluslararası Kudüs Sempozyumu, İstanbul.
- Hasgüler, M. (2007). Kıbrıs’ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Hathaway, J. (2008). *The Arab Lands Under Ottoman Rule, 1516-1800*, London: Pearson Longman.

- Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs (2014a). Joint Communiqué of the Ministers of Foreign Affairs of Greece, Egypt and the Republic of Cyprus (Nicosia, 29.10.2014), <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/joint-communicue-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-greece-egypt-and-the-republic-of-cyprus-nicosia-29102014.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Hellenic Republic Ministry of Foreign Affairs (2014b). Egypt-Greece-Cyprus Trilateral Summit Cairo Declaration, <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/news-announcements/egypt-greece-cyprus-trilateral-summit-cairo-declaration.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Hellenic Republic Permanent Mission of Greece to the United Nations (2019). Joint Statement following the Trilateral Meeting of the Ministers for Foreign Affairs of the Republic of Cyprus, the Arab Republic of Egypt and the Hellenic Republic (27 September 2019, New York) (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Heykel, M. (1993). 3. *Petrol Savaşı*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Hudson, M. C. (1996). To Play the Hegemon: Fifty Years of US Policy toward the Middle East. *Middle East Journal*, 50(3), 329-343.
- Hufnagel, S. Harfield, C. ve Bronitt, S. (2012). Cross-Border Law Enforcement – Regional Law Enforcement Cooperation – European, Australian and AsiaPacific Perspectives- Routledge. London.
- Hürriyet Gazetesi. (2020). Hidrokarbon Nedir Nerelede Kullanılır?., <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-hidrokarbon-nedir-iste-hidrokarbon-olarak-bilinen-o-elementler-41591364/1> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Hürriyet Haber. (2020). İdlib’de ‘Bahar Kalkanı’ Harekatı, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/idlibde-bahar-kalkani-harekati-41458790> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Hürriyet Haber. (2021). Kıbrıs Erenköy Savaşı nedir? Kıbrıs Erenköy Savaşı’nın tarihi, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kibris-erenkoy-savasi-nedir-kibris-erenkoy-savasinin-tarihi-41829418> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- Hürriyet Planet. (2012). Türkiye açıklarında ABD, İsrail ve Yunanistan’dan ortak askeri tatbikat, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiye-aciklarinda-abd-israil-ve-yunanistandan-ortak-askeri-tatbikat-20224243> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- III. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Raporu. (2019). Doğu Akdeniz’den Basra’ya Krizler ve Düzen. 22.
- İlgaz, H. (2009). Denizde Bilimsel Araştırmaların Uluslararası Hukukta Düzenlenmesi İhtiyacının Ortaya Çıkışı. *Journal Of Naval Science and Engineering*, 5(1), 39-48.
- Iraq Busines News. (2021a). List of Oil and Gas Fields in Iraq. iraq-businessnews.com/list-of-oil-and-gas-fields-in-iraq/ (Erişim Tarihi:10.12.2021).
- Iraq Busines News. (2021b). List of International Oil Companies in Iraq, iraq-businessnews.com/list-of-international-oil-companies-in-iraq/ (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- İşık, Ö. (2006). Bölgesel Güvenlik: Türkiye ve Rusya işbirliği. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- İcisleri.gov.tr (2017). PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG, https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYINLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/pyd_arapca.pdf (Erişim Tarihi: 21.09.2021).
- İnce, F. (2013). Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53(Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 101-128.
- İnce, E. (2017). Suriye’de Baas Rejiminin Kuruluşu ve Türkiye. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 1(1), 261-280.

- İstanbul Gazetesi. (2020). Sevilla Haritası gerginliği sürüyor!, <https://istanbulgazetesi.com/haber/sevilla-haritasi-gerginligi-suruyor-h2210.html> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- İşcan, İ. (2004). Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(2), 47-79.
- J. (2011). The Destabilization Of Syria And The Broader Middle East War, <https://ytilaerniereh.wordpress.com/2011/06/19/the-destabilization-of-syria-and-the-broader-middle-east-war/> (Erişim Tarihi: 02.12.2021).
- Jaber, K. (2003). The Democratic Process in Syria, Lebanon and Jordan”, *Democratization in Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*, Ed. Amin Saikal, Albrecht Schnabel, Tokyo: United Nation University Press.
- Jean, R. (1999) *The Crusades, c.1071-c.1291*, Cambridge University.
- Johnson, P. (2000). *Yahudi Tarihi*. (Çev: Filiz Orman), İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Jones, D. (2010). Cyprus, Israel Define Sea Border for Energy Search, https://www.rigzone.com/news/oil_gas/a/102276/cyprus_israel_define_sea_border_for_energy_search/ (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Jones, D. (2011). Libya Temas Grubu'nun İstanbul'daki Toplantısı Sona Erdi, <https://www.amerikaninsesi.com/a/libya-temas-grubunun-istanbuldaki-toplants-sona-erdi-128449173/899218.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- Kaçaker, K. (2017). *Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Üzerinden Türkiye’de Arap Baharı Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kadem, K. (2019). *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu’nun Uluslararası İlişkileri ve Türk Dış Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kalabalık, A. (2019). Sedat’ın Hayatına Mâl Olan Mısır-İsrail Barış Antlaşması, aa.com.tr/tr/dunya/sedatin-hayatina-m%C3%A2l-olan-misir-israil-baris-antlasmasi/1430403 (Erişim Tarihi: 26.10.2021).
- Kalaycı, İ. (2013). Ortadoğu’nun Kült Sorunu-’Su’: Sosyo - Ekonomik ve Jeo - Ekonomik Bir Tahlil, *Avrasya Etüdler*, 43(1), 45-78.
- Kalelioğlu, O. (2016). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. Ankara: Pelikan Yayınları.
- Kapan, İ. (2012). Irklar, Dinler ve Mezhepler Mozaiği Orta Doğu’da Bahar Sancısı: Hem Şam’ın Şekeri Hem Arap’ın Yüzü, Babiâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Kaplan, N. (2022). Ege Adaları ve GAVDOS, <https://www.turkishnews.com/tr/content/2022/02/03/ege-adalari-ve-gavdos/> (Erişim Tarihi: 21.02.2022).
- Karaatlı, B. (2015). *Tunus’ta Arap Baharı: Fransa’nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme*. (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Karabat, A. (2019). Gunboat diplomacy will continue’: Turkish-Cypriot gas battle set to boil in 2019, <https://www.middleeasteye.net/> (Erişim Tarihi: 28.10.2021).
- Karabulut, B. (2005). *Strateji Jeostrateji Jeopolitik*. Ankara: Platin Yayınları
- Karabulut, B. (2007). Karadeniz’den Ortadoğu’ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Suriye-Rusya İlişkileri. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 15, 69-91.
- Karadal, E. (2004). *Akdeniz Bölgesi (Türkiye) Sahil Şeridi Deniz Balıkçılığının Sosyo-Ekonomik Durumu*. (Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Karagöl, Erdal, T. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 37-49.

- Karagöl, E. T. ve Özdemir, B. Z. (2017). *Türkiye'nin Enerji Ticaret Merkezi Olmasında Doğu Akdeniz'in Rolü*. SETA.
- Karam, R. A. (2012). The Strait of Hormuz: What's at Stake?, *Foreign Policy Journal*, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2012/01/12/the-strait-of-hormuz-whats-at-stake/> (Erişim Tarihi: 14.02.2020).
- Karaman, M. L. (1992). *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karapınar, N. (2015). Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Alanlarına İlişkin Bazı Kavramlar. *Doğal Kay. ve Eko. Bült.*, 20, 3-21.
- Karouny, M. (2011). Syria To Send in Army After 120 Troops Killed, <https://www.reuters.com/article/us-syria-ambush-idUSTRE7553AI20110606> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Katz, M. N. (2006). Putin's Foreign Policy Toward Syria, *Middle East Review of International Affairs*, 10(1).
- Kausch, K. (2009). *Tunisia: The Life of Others - Project on Freedom of Association in the Middle East and North Africa*, ss.24, Spain: Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE)
- Kavaz, İ. (2018). Küresel Piyasalar Kapsamında ABD'nin Son Dönem Enerji Politikaları. *SETA*, 185.
- Kavaz, İ. (2020). Doğu Akdeniz'de Keşfedilen Enerji Kaynaklarının Muhtemel Transfer Güzergâhları ve Türkiye Bağlantıları. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Kavaz, İ. (2021). The Energy Equation in the Eastern Mediterranean, *SETA Foundation*, 23(1), 139-160.
- Kaya, S. İ. (2014). *Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Konumu*. (Doktora Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Kaymakçı, O. (2012). Arap Baharı Öncesinde Kalkınma Sürecinde Seçilmiş Ülkeler Bazında Orta Doğu Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri-II. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 223-253.
- Kepel, G. and Kramer M. (2011). Arab Spring, Democratic Summer, or Islamist Fall?, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/arab-spring-democratic-summer-or-islamist-fall> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Keser, U. (2012). Doğu Akdeniz'de Güvenlik ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 57-80.
- Keser, U. ve Ak, G. (2018). Kıbrıs Sorunu ve Deniz Hukuku Bağlamında Doğu Akdeniz'de Yapılması Gerekenler, *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*, 1(2), 95-107.
- Kesgin, S. (2015). *Küresel ve Bölgesel Perspektiften Doğu Akdeniz Güvenliği*. (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Kıbrıs Türk Kültür Derneği (2018). 8 Ağustos 1964 Erenköy Direnişi'nin 54. Yıldönümü Kutlu Olsun, https://www.kibristkd.org.tr/hbr_19_8-agustos-1964-erenkoy-direnisinin-54-yildonumu-kutlu-olsun?modul=haber&haberid=19 (Erişim Tarihi: 09.09.2021).
- Kılıçaslan, E. (2015). Enerji Savaşları İçinde; *Enerji Diplomasisi* (1.Baskı), (Edt: H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım), İstanbul: Beta Basım.
- Kısacık, S. (2020). Rusya'nın Doğu Akdeniz Stratejisi: Sıcak Denizlerde Kalmak, *M5 Savunma Strateji Dergisi*, Sayı 351, <https://m5dergi.com/dergi/sayi-35i-ekim-2020/rusyanin-dogu-akdeniz-stratejisi-sicak-denizlerde-kalmak/> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).

- Kızıloğlu, S. (2012). İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 35-64.
- Kızıлтаş, C. (ty). Ortadoğu'nun Önemi. *Tarih ve Kültür Dergisi*, 13-14(Özel Sayı), 284-290.
- Kıbaroğlu, M. (2013). Arap Baharı ve Türkiye. *Adam Akademi Dergisi*, 2, 26-36.
- Kocakenar, M. (2015). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler, *TASAM*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19571/amerikan_dis_politikasinda_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler (Erişim Tarihi: 07.09.2021).
- Koç, M. (2006). Uluslararası Hukukta Deniz Alanlarının Sınırlandırılması Gelişmeleri ve Türkiye'nin Deniz Alanlarının Sınırlandırılması. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Akt. Kütükçü, Akif M. ve Kaya, Safa İ. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu, *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1).
- Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç. (2017). Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 879-940.
- Koluman, A. (2002). *Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri*. Ankara: Asam Yayını.
- Korsunskaya, D. (2011). Putin warns West on North Africa democracy-building, [www.reuters.com/article/uk-russia-democracy-warning idUKTRE71N5GV20110224](http://www.reuters.com/article/uk-russia-democracy-warning/idUKTRE71N5GV20110224) (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Kotb, A. (2020). Egypt-UK: Stabilising bilateral trade post Brexit. *AhramOnline*, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/50/1202/396939/AIAhramWeekly/Economy/EgyptUK-Stabilising-bilateral-trade-post-Brexit-.aspx> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Kökten, F. (2021). Filistin'e Libya Modeli Olur Mu?, *TGRT Haber*, tgrthaber.com.tr/gundem/filistine-libya-modeli-olur-mu-2783040 (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Kösebalaban, H., Şenel M. ve Ulutaş, U. (2014). Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften "Arap Baharı". İçinde; *"Arap Baharı'nın İlk Demokratik Deneyimi: Tunus Seçimleri*, (Edt: Z. T. Kor), ss.195-233. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kuran, S. (2006). *Uluslararası Deniz Hukuku*. İstanbul: Arıkan Yayınevi.
- Kuran, S. (2009). *Uluslararası Deniz Hukuku*. İstanbul: Arıkan Yayınevi.
- Kurubaş, E. (2011). Arap Dünyasında Otoriter Rejimler ve Devrim Dalgası: Değişim Mümkün Mü?. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 101-128.
- Kuşoğlu, B. (2014). Libya: Arap Baharı'na NATO Katkısı. *Yasama Dergisi*, 22, 99-118.
- Kutsal Kitap. (2014). *Eski Antlaşma ve Yeni Antlaşma* (Tevrat, Zebur, İncil). İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Kuzu, V. (2019). *Suriye İç Savaşında Etkisi Olan Faktörler ve İran'ın Suriye Politika'sının Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Küçük, C. (2010). Sykes-Picot Antlaşması. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 204-206.
- Küçük, F. M. (2020). Emekli Tümamiral Doç. Dr. Cihat Yayıcı ile Söyleşi, <https://www.defenceturk.net/mustafi-tumamiral-doc-dr-cihat-yayci-ile-soylesi> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Küçükvatan, M. (2011). Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(23), 73-91.

- Kürbüz, L. (2016). *Doğu Akdeniz Münhasır Ekonomik Bölge Uyuşmazlığı ve Doğu Akdeniz'deki Potansiyel Enerji Kaynaklarının Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Komutanlığı, Ankara.
- Kütükçü, A. M. ve Kaya, S. İ. (2016). Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğalgaz Kaynakları ile Türkiye'nin Hukuki Durumu. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2/1), 81-96.
- Lewis, B. (1996). *Ortadoğu*. (Çev: M. Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Libya Map. www.cia.gov/the-world-factbook/countries/libya/map (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- Livingstone, D. N. (1993). *The Geographical Tradition: episodes In The History Of A Contested Enterprise*.
- Lombart, M. (2002). *İslam'ın Altın Çağı*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Mahalli, H. (2013). *Orta Doğu'da Kanlı Bahar*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*. (Çev: Ü. H. Yolsal), İstanbul: Say Yayınları.
- mavivatan.net (2020). Mavi Vatan Kavramı ve Önemi, <https://mavivatan.net/mavi-vatan-kavrami-ve-onemi/> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Mazis, I., Sotiropoulos, I. (2016). The Role Of Energy As A Geopolitical Factor For The Consolidation Of Greek-Israeli Relations. *Regional Science Inquiry The Journal Of The Hellenic Association of Regional Scientists*, 8(2), 27-44.
- Meisels, T. (2014). Fighting for Independence: What Can Just War Theory Learn from Civil Conflict?. *Social Theory and Practice*, 40(2), 304- 326.
- Memmot, M. (2011). ElBaradei Back In Egypt; Says I's Time For A New Government, www.npr.org/sections/thetwo-way/2011/01/27/133275390/el-baradei-back-in-egypt-says-its-time-for-a-new-government (Erişim Tarihi: 11.06.2021).
- Mengü, C. (2019). Doğu Akdeniz'de Küresel Oyunlar. *Yeniçağ Gazetesi*, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yazi-arsivi-402375h.htm> (Erişim Tarihi: 30.11.2021).
- Mengüaslan, H. (2016). *Türk Dış Politikasında Rol ve Çatışma: AKP Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Meydan, S. (2019). 1964 Erenköy Savaşı. *Sözcü Gazetesi*, <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/sinan-meydan/1964-erenkoy-savasi-5400941/> (Erişim Tarihi: 21.10.2021).
- Mirbagheri, F. (2010). *Historical Dictionary of Cyprus. Historical Dictionaries of Europe*. No.69. UK: The Scarecrow Press.
- Miş, N. (2019). *AK Partili Yıllar (2002-2014) Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Miş, N. ve Telci, İ. (2013). Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi. *Ortadoğu Analiz*, 5(56), 20-29.
- Modelski, G. ve Thompson, W. (1988). *Sea Power in Global Politics, 1494-1993*, Seattle: University of Washington Press. Akt. Gürdeniz, Cem (2013), *Hedefteki Donanma*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Mominkulov, C. (2012). Arap Dünyasında Yaşanan Olayların Temel Sebepleri ve Bölgeye Etkisi, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/2671?s=orsam%7Cturkish> (Erişim Tarihi: 13.11.202).
- Murat, T. (2019). İsrail Devletinin Kuruluşu ve Türk Basımına Yansımaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 449-468.

- NTV Medya (2015). Rus Savaş Uçağı Sınırı İhlal Etti, Türk F-16'lar Düşürdü, ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Oğurlu, E. (2017). Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Means of Regional Integration or Disintegration?. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 35-49.
- Okçuoğlu, İ. (2015). Ortadoğu Cehennemi-Dar Alanda Jeopolitik “İt Dalaşı”, <http://ibrahimokcuoglu.blogspot.com/2015/10/ortadogu-cehennemi-dar-alanda.html> (Erişim Tarihi: 15.10.2021).
- Okyar, O. (2016). İslami Mezhepler Arası Çatışmaların Temelleri: Bir Model Arayışı. *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 11(1), 85-110.
- Onat, H. (1997). Şiiliğin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicri Asır). *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 79-117.
- OPEC. https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (Erişim Tarihi: 09.06.2021).
- Oran, B. (2009). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Oran, B. (2012). *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Orhan, O. (2011). Arap Baharı ve Türkiye, *Müsiad Çerçeve Dergisi*, 57, 22- 28.
- Osborn, A. (2011). Russia denounces Libya contact group as ‘illegitimate’, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8512454/Russia-denounces-Libya-contact-group-as-illegitimate.html> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- Öke, M. K. (1990). *Kutsal Topraklarda Masonlar, İhanetler, Komplolar, Siyonistler, Aldanmalar*. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Öke, M. K. (2002). *Siyonizm’den Uygarlık Çatışmasına Filistin Sorunu*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Önder, N. K. Kaddafi Dönemi Libya İç ve Dış Siyaseti: Libya Arap Baharında Türkiye Politikası. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(1), 136-148.
- Örnek, S. ve Mızrak, B. (2016). Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs’ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları. *Bilge Strateji*, 8(15), 13-32.
- Örselli, E. ve Babahanoğlu, V. (2019). Doğu Akdeniz’de Açılmaya Çalışılan Pandoranın Kutusu: Enerji Kaynaklarından Alan Hâkimiyetine Uzanan Ekonomi Politik Hesaplar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(66), 388-400.
- Öymen, O. (2002). *Silahsız Savaş – Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*. İstanbul: Remzi Kitap.
- Özarslan, S. (2005). Şia’nın Dini Otorite Anlayışı ve Günümüze Yansımaları. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 41-60.
- Özcan, E. (2014). *Bir Enerji Koridoru Olarak Türkiye’nin 2000’lerde Rusya İle Enerji İlişkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Özcan, E. E. (2020). Suriye’de 2020’ye Bahar Kalkanı Harekatı Damgasını Vurdu, <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekatı/suriyede-2020ye-bahar-kalkani-harekatı-damgasını-vurdu/2092130> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Özcan, E. E. (2022). Münbiç ve Tel Rıfat İlçeleri 6 Yıldır YPG/PKK İşgalinde, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/munbic-ve-tel-rifat-ilceleri-6-yildir-ypg-pkk-iskalinde/2603352> (Erişim Tarihi: 01.06.2022)
- Özdemir, A. (2009). *Sondaj Tekniğine Giriş*. Ankara: Mattek Matbaacılık Basım.
- Özdemir, Ç. (2018). Rusya’nın Doğu Akdeniz Stratejisi. *Seta Analiz*, 230.
- Özgül, M. (2016). *Selefi İdeoloji ve Şiddetin Motivasyonları*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Özel, S. (2002). 105 Yıllık Mesele. *Türkiye Günlüğü*, 68.

- Özer, S. (2021). Denizkurdu 2021 Tatbikatı'nın Seçkin Gözlemci Günü Faaliyetleri Yapılıyor, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/denizkurdu-2021-tatbikatinin-seckin-gozlemci-gunu-faaliyetleri-yapiliyor/2263936> (Erişim Tarihi: 06.10.2021).
- Özer, S. (2022). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Pençe'si Terör Yuvalarını Dağıtıyor, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turk-silahlı-kuvvetlerinin-pencesi-teror-yuvalarini-dagitiyor/2574986> (Erişim Tarihi: 28.05.2022).
- Özervarlı, S. M. (2009). Selefiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 36.
- Özey, R. (2014). *Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Özey, R. (2018). *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar*. İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özgen, C. (2013). Doğu Akdeniz'de Enerji Güvenliğine Yönelik Bir Girişim: Akdeniz Kalkanı Harekâtı. *Akademik ORTA DOĞU Dergisi*, 8(1), 101-112.
- Özgöker, U. ve Çelik, H. (2015). Kıbrıs'ta Enerji Politikaları ve İngiltere "İlgisi". İçinde; *Enerji Diplomasisi* (1.Baskı), (Edt: H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım), İstanbul: Beta Basım.
- Özgür, K. H. (2017). Eastern Mediterranean Hydrocarbons: Regional Potential, Challenges Ahead, and the 'Hydrocarbon-ization' of the Cyprus Problem, *PERCEPTIONS*, XXII(2-3), 31-56.
- Özkan, A. (2015). Kıta Sahaneliğinin Sınırlandırılmasında Uluslararası Uygulamalar: Sözleşmeler, İctihat ve Doktrin. *Int. J. Social Science*, 3, 367-387.
- Özkan, Burak A. (2017). Fırat Kalkanı Harekâtı'nda Dönüm Noktası, *Anadolu Ajans*, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/firat-kalkani-harekatinda-donum-noktasi/756844> (Erişim Tarihi: 23.11.2021).
- Özman, A. (2006), *Deniz Hukuku I*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Öztekin, K. M. (2020). Changing Energy Geopolitics in the Eastern Mediterranean and Turkey. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16.
- Öztoprak, P. (2012). Ortadoğu'nun Demokratikleşme Süreci ve Türkiye. *Akademik Analiz*, 4, 9-14.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve Hanedanlar İlk Çağ ve Asya- Afrika* (Cilt:3). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztürkci, A. (2017). Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Orta Doğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII(34), 373-394.
- Özuğurlu, M. (2018). Modern Zaman Devrimcisi Mi Emperyalist Ajan Mı?, gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/02/06/modern-zaman-devrimcisi-mi-emperyalist-ajan-mi (Erişim Tarihi: 22.12.2021).
- Pannell, I. (2011). Libya: Gaddafi Forces Attacking Rebel-Held Benghazi, <https://www.bbc.com/news/world-africa-12793919> (Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- Par, K. (2020). İşte gazetecilik bravo Kübra Par, OdaTv., <https://odatv4.com/guncel/iste-gazetecilik-bravo-kubra-par-11062017-185570> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Paşaoğlu, M. T. (2019). İslamî Devrim Nedir?: 1979 İran Örneği. *İnsan ve İnsan*, 6(20), 307-323.
- Pazarıcı, H. (1984). *Kıta Sahaneliği Kavramı ve Ege Denizi Kıta Sahaneliği Sorunu*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları.
- Pazarıcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Pazarıcı, H. (2005). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Ankara: Turhan Kitap Evi.
- Pazarıcı, H. (2008). *Uluslararası Hukuk*. Ankara: Turhan Kitap Evi.
- Pehlivanoglu, Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. İstanbul: Kastaş Yayınları.

- Peker, Hasan Ş., Oktay, Öztürk K. ve Şenyol, Y. (2019). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları Ve Enerji Kaynakları Çerçevesinde Türkiye’nin Enerji Güvenliği, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Cilt:8 Sayı:1, ss.85-106
- Pirinççi, F. (2018). Ortadoğu’da Silahlanmayı Etkileyen Dinamikler: Arap Baharında Alıcılar ve Tedarikçiler. *International Journal of Social Inquiry*, 11(2), 287-309.
- Polat, S. (2015). Rusya’nın Akdeniz’deki Tek Askeri Üssü Suriye’de, www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-akdenizdeki-tek-askeri-ussu-suriyede/396367 (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Politikoyol. (2022). Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’ndan İsveç Ve Finlandiya Açıklaması: “Mazaret İstemiyoruz, Belge Ve Kanıt İstiyoruz”, <https://www.politikoyol.com/disisleri-bakani-cavusoglundan-isvec-ve-finlandiya-aciklamasi-mazaret-istemiyoruz-belge-ve-kanit-istiyoruz/> (Erişim Tarihi: 27.05.2022).
- Quandt, W. (2004). *Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers*. London: Tauris.
- Quinn, A. and Mason, J. (2011). U.S. Says Egypt Failing To Meet Protest Concerns, reuters.com/article/us-egypt-usa-idUSTRE71175920110209 (Erişim Tarihi: 30.10.2021).
- Ross, T. (2011). Egypt protests: America’s secret backing for rebel leaders behind uprising, telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/8289686/Egypt-protests-Americas-secret-backing-for-rebel-leaders-behind-uprising.html (Erişim Tarihi: 01.11.2021).
- Russell, J. A. (2003). Searching for a Post-Saddam Regional Security Architecture, *Middle East Review of International Affairs*. *CIAO Columbia International Affairs Online*, 7(1).
- Sabra, M. (2013). Arap Baharı: Mısır Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Polis Akademisi, Ankara.
- Said, E. (1982). *Oryantalizm*, (Çev: Selahaddin Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları. Akt. Çaylak, A. (1998). *Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Sander, O. (1998). *Siyasi Tarih, 1918-1994*, Ankara: İmge Yayınları.
- Sandıklı, A. (2011). *Jeopolitik ve Türkiye-Riskler ve Fırsatlar*. Rapor Numarası 27, İstanbul: Bilgesam Yayını.
- Savrun, E. (2018). Doğu Akdeniz ve Ege Adaları Enerji Koridoru Üzerinden Megali İdea ve Yeni Soğuk Savaş Senaryoları. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 141-160.
- Savrun, E. (2019). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 186 Sayılı Kararından Johnson Mektubuna Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları. *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi (IJHE)*, 5(12), 1110-1133.
- Savun, İ. (2020). Doğu Akdeniz’de Rusya’nın Rolü ve Stratejisi, <https://doguakdenizpolitik.com/dogu-akdenizde-rusyanin-rolu-ve-stratejisi/> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Sayın, H. ve Çırakoğlu, A. (2018). Din ve Modernleşmenin Zıt Çerçevesinde 1979 İnan Devrimi. *İnsan ve Toplum*, 8(4), 95-124.
- Serbest, M. B. (2017a). Süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 689-711.
- Serbest, H. (2017b). *Arap Baharı’ndan Günümüze Mısır’ın Değişim Süreci*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sever, A. (1997). *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958)*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

- Seymen, C. (2010). *1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine Göre Deniz Alanlarının Sınıflandırılması: Açık Deniz Rejimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Sezer, İ. (2021). Yunanistan'ı Yalanlayan Dört Örnek, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yunanistani-yalanlayan-dort-ornek-41587665> (Erişim Tarihi: 24.12.2021).
- Shadid, A. (2011). Security Forces Kill Dozens in Uprisings Around Syria, www.nytimes.com/2011/04/23/world/middleeast/23syria.html (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Shaltami, O., Massaro, L., Zabata, S., Fares, F., Eltekali, İ., Elmgariaf, A., Errishi, H., El Oshebi, F., Geniber, O., Algomati, A. & Bustany, I. (2020). Eastern Mediterranean gas: A review.
- SIPRI. (2020a). Military Expenditure Database, Stockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/databases/milex> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- SIPRI. (2020b). The state of major arms transfers in 8 graphics, Stockholm International Peace Research Institute, <https://www.sipri.org/commentary/blog/2017/state-major-arms-transfers-8-graphics> (Erişim Tarihi:12.12.2021).
- Sinkaya, B. (2011a). İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim. T. Yılmaz ve Ş. Mehmet, (Ed.), *Ortadoğu Siyasetinde İran* içinde (3-49). Ankara.
- Sinkaya, B. (2011b). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası Ve Batı Etkisi. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 1(1).
- Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler. *ORSAM*, 1-32.
- Sly, L. (2011). Syria Says Protesters Killed Security Forces, https://www.washingtonpost.com/world/syria-claims-security-forces-killed-by-protesters/2011/06/06/AGJuYNKH_story.html (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Smith, R., El-Anis, I., & Farrands, C. (2011). *International Political Economy in the 21st Century: Contemporary Issues and Analyses* (1st ed.). Routledge. doi.org/10.4324/9781315837246.
- Sokullu, E. (2019). Savaş Türleri. *Güvenlik. Yazıları Serisi*, No.22.
- Sole, S. (2016). Yugoslavya'nın Dağılışı: Bir Devrin Sonu. *Stratejik Ortak Dergisi*, <https://www.stratejikortak.com/2016/12/yugoslavyanın-dagilisi-2.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Sovereignlimits, Cyprus–Egypt. <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-egypt-maritime> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Sovereignlimits, Cyprus–Israel. <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-israel-maritime> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Sovereignlimits, Cyprus–Lebanon. <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-lebanon-maritime> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Sovereignlimits, Cyprus–United Kingdom (Akrotiri and Dhekelia). <https://sovereignlimits.com/boundaries/cyprus-united-kingdom-maritime> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Soy, H. B. (2007). Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Irak Savaşına Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 41, 117-145.
- Soylu, M. S. (2000). *Doğu Akdeniz'in Stratejik Yapısına, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattının Etkilerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

- Sputniknews Türkiye. (2019). Çavuşoğlu'ndan BM ve AB'ye Doğu Akdeniz Mektubu, <https://tr.sputniknews.com/20190517/cavusoglundan-bm-ve-abye-dogu-akdeniz-mektubu-1039087376.html> (Erişim Tarihi: 10.10.2021).
- Staff, R. (2015). BG Group pays \$165 million for stake in Cyprus gas field. Reuters, <https://www.reuters.com/article/uk-cyprus-energy-noble-energy/bg-group-pays-165-million-for-stake-in-cyprus-gas-field-idUKKBN0TC1BQ20151123> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Stocker, J. (2012). No EEZ Solution: The Politics of Oil and Gas in the Eastern Mediterranean. *Middle East Journal*, 66(4), 579–597. <http://www.jstor.org/stable/23361618>
- Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE). (2019). Doğu Akdeniz'de Yükselen Gerilim: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açından Yapılması Gerekenler. *SD Rapor*, <https://www.sde.org.tr/dergi/sd-rapor-dogu-akdenizde-yukselen-gerilim-siyasi-askeri-ve-ekonomik-acidan-yapilmasi-gerekenler-yayini-10417> (Erişim Tarihi: 20.11.2021).
- Sur, M. (2006). *Uluslararası Hukukun Esasları* (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Süer, S. (2010). Uluslararası Adalet Divanının İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları Konusundaki Danışma Görüşü. *Yasama Dergisi*, 14, 25-58.
- Syria Map. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/map> (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- Şafak, E., Çıraklı, M. ve Koldaş, U. (2021). Brexit Sonrası Doğu Akdeniz ve Kıbrıs: Birleşik Krallık İçin Fırsatlar ve Zorluklar. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 57-81.
- Şahin, A. (2011). *Sıraseki (Adana) Sahasında Sismik Yansıma Yöntemi İle Hidrokarbon Araştırılmasında Sismik Veri Toplama Ve Parametre Seçimi*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Şahin, İ., Şahin, C. ve Şükür, İ. (2015). Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması. *The Journal of Academic Social Science Studie*, 38(2), 241-262.
- Şahinoğlu, C. ve Ateş, A. (2017). Orta Doğu'da Darbelerin Arka Planı: Mısır Örneği. *TESAM Akademi Dergisi*, 4(1), 97-131.
- Şener, B. (2015). Tarihsel Boyutlarıyla Boğazlar'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi. *International Journal of Social Science*, 35, 327-349.
- Şener, N. (2022). Amerikalılar M2A3 Bradley Tanklarını PKK/SDG'ye Neden Veriyor?, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/amerikalilar-m2a3-bradley-tanklarini-pkk-sdgye-neden-veriyor-42024775> (Erişim Tarihi: 30.10.2021).
- Şöhret, M. (2015). Enerji Güvenliğinin Ekonomik Politikası ve Uluslararası Çatışmalar Etkisi. İçinde; *Enerji Diplomasisi*, (Edt: H. Çomak, C. Sancaktar, Z. Yıldırım), İstanbul: Beta Basım.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020). *Doğu Akdeniz Denkleminde Stratejik Adım: Türkiye-Libya Mutabakatı*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2004). TC Dışişleri Bakanlığı'nın GKRY'nin AB üyeliği ile ilgili Açıklaması (1 Mayıs 2004), https://www.mfa.gov.tr/tc-disisleri-bakanligi_nin-gkry_nin-ab-uyeligi-ile-ilgili-aciklamasi-_1-mayis-2004_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2022). Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı, https://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 01.12.2021).

- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Boru Hatları ve Projeleri, <https://enerji.gov.tr/neupgm-boru-hatlari-ve-projeleri>, Erişim Tarihi: 26.04.2022
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2016). Fırat Kalkâni Harekâtı, msb.gov.tr/tr-TR/FiratKalkani (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2018). Zeytin Dalı Harekâtı, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/ZeytinDaliHarekati> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2019). Barış Pınarı Harekâtı, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/BarisPinariHarekati> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2020). Bahar Kalkanı Harekâtı, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/BaharKalkani> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2021a). Pençe Serisi Operasyonlar, <https://www.msb.gov.tr/tr-TR/PenceSerisiOperasyonu> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2021b). Denizkurdu-2021 Tatbikatı Basın Açıklamaları, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/denizkurdu-2021-tatbikati-1852021> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2021c). Doğu Akdeniz-2021 Davet Tatbikatı Basın Duyurusu, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/dogu-akdeniz-2021-davet-tatbikati-basin-duyurusu-28102021> (Erişim Tarihi: 15.11.2021).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı. (2022). Mavi Vatan-2022 Tatbikatı Basın Duyurusu, <https://www.msb.gov.tr/Basin-ve-Yayin/Aciklamalar/mavi-vatan-2022-tatbikati-basin-duyurusu-642022> (Erişim Tarihi: 06.05.2022).
- T.C. Millî Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı. (2020). Terörle Mücadele Bahar Kalkanı Harekâtı, <https://www.kkk.tsk.tr/bahar-kalkani.aspx> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).
- Taliotis C. and de Boncourt, M. (2015). East Mediterranean Gas Potential: Opportunities and Barriers, akt. Oğurlu, E. (2017). Natural Gas in the Eastern Mediterranean: Means of Regional Integration or Disintegration?, *Journal of Social Science*.
- Tamçelik, S. (2011a). Kıbrıs'taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 1510-1539.
- Tamçelik, S. (2011b). Jeopolitik Teoriler Açısından Kıbrıs'ın Önemi (The Importance of Cyprus Island in Geopolitical Theories). *Center for Turkish Studies Occasional Paper Series. Book 3*.
- Tamçelik, S. ve Kurt, E. (2014). Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge Algısı ve Yakın Tehdit Algısı: Kıbrıs. *Uluslararası Güvenlik Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kocaeli: Üniversitesi Yayınları.
- Tarakçı, N. (2007). *Türkiye ve Dünya Üzerine Jeopolitik Analizler Sorunlar ve Çıkış Yolları*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Taş, O. (2020). *Arap Baharı ve Sonrasında Rusya Federasyonu ve Çok Kutuplu Dünya Düzeni*. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taşar, N. (2020). Tehdit mi Güvenlikleştirme mi?: Sevr Antlaşması ve Sevilla Haritası, *The Journal of Diplomacy and Strategy*, <https://www.dsjournal.org/sevilla-haritasi-tehdit-mi-guvenliklestirme-mi/> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Taşpınar, M. (2019). *Arap Baharı ve Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Taştekin, F. (2019). Barış Pınarı Harekâtı-Suriye'nin Kuzeyindeki Demografik Yapı Son 100 Yılda Nasıl Değişti? Harekât 'Yeni Bir Arap Kemerî' Projesi Mi?, *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50000614> (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

- TDPB. (2021). Dünyada Ne Kadar Türk Var?, <https://www.tdpb.org.tr/post/d%C3%BCnyada-ne-kadar-t%C3%BCrk-var> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Telci, İ. N. (2014). *Mısır'da Askeri Darbe Sonrası Süreç ve Yeni Anayasa*. İstanbul: Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık.
- Tezkan, Y. (2007). *Jeopolitik Yazılar*, İstanbul: Ülke Yayınları.
- Tezkan, Y. ve Taşar, M. (2013). *Dünden Bugüne Jeopolitik Dünya ve Türkiye*. İstanbul: Ülke Yayınları.
- The World Factbook. (2022). Syria, <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/syria/#introduction> (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- TIMETURK (2020). İsrail, Ürdün'e Doğal Gaz İhrac Etmeye Başladı, <https://www.timeturk.com/israil-urdun-e-dogal-gaz-ihrac-etmeye-basladi/haber-1329470> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Tibi, B. (1991). *Konfliktregion Naher Osten*. Regionale Eigendynamik und Großmachtinteressen, München.
- Tisdall, S., and Marsh, K. (2011). Syrian Troops Shoot Dead Protesters İn Day Of Turmoil, <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/22/syria-protests-forces-shoot> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- TOI STAFF. (2020). Israel, UK to begin talks on establishing post-Brexit free trade zone, PM says. *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/israel-uk-to-begin-talks-on-establishing-post-brexit-free-trade-zone-pm-says/> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Toluner, S. (1989). *Milletlerarası Hukuk Dersleri*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Toluner, S. (1996). *Milletlerarası Hukuk Dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Tonus, Ö. (2013). Orta Doğu'daki Gelişmelerin Işığında Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Perspektifi, Ankara: ADOM (Anadolu Üniversitesi Avrupa Birliği Araştırma, Uygulama ve Dokümantasyon Merkezi) Yayınları, 2013, s. 146.
- Topçu, M. (2022). Olası Harekâtın Hedefi Tel Rıfat Ve Münbiç'te Son Durum Ne?, *CNNTÜRK Sondakika Haber*, (Erişim Tarihi: 09.06.2022).
- Torlak, F. (2011). *Tahrir'den Parlamenteoya Mısır Seçimleri*. SETA Araştırma Raporu. İstanbul: SETA Yayınları.
- Tosun, R. (2001). Kıbrıs Meselesi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/219174>.
- TPAO Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı akt. Deutsche Welle (DW). (2019). Kıbrıs Açıklarındaki En Büyük Doğalgaz Rezervi Keşfedildi. <https://www.gazeteduvar.com.tr/ekonomi/2019/03/01/kibris-aciklarinda-en-buyuk-dogalgaz-rezervi-kesfedildi> (Erişim Tarihi: 28.02.2021).
- TRT Haber (2021). Doğu Akdeniz- 2021 Davet Tatbikatı Başarıyla Tamamlandı, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/dogu-akdeniz-2021-davet-tatbikati-basariyla-tamamlandi-625802.html> (Erişim Tarihi: 15.11.2021).
- TRT Haber (2022). Suriye'nin Kuzeyinde "Terör Koridoru"na Geçit Verilmedi, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/suriyenin-kuzeyinde-teror-koridoruna-gecit-verilmedi-683503.html> (Erişim Tarihi: 30.05.2022).
- Tunisia Map. www.cia.gov/the-world-factbook/countries/tunisia/map (Erişim Tarihi: 05.02.2022).
- Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları.

- TURKSAM. (2011). Kıbrıs Barış Harekâtı'mızın 37. Yıl Dönümü, Türkiye Uluslararası İlişkiler Ve Stratejik Analizler Merkezi, <https://www.turksam.org/detay/86346-kibris-baris-harektimizin-37-yildonumu> (Erişim Tarihi: 03.04.2022).
- TÜİK. (2022). 2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2021-45500#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusu%2084%20milyon%20680%20bin%20273%20ki%C5%9Fi%20oldu&text=Di%C4%9Fer%20bir%20ifadeyle%20toplamlam%20n%C3%BCfusun,792%20bin%2036%20ki%C5%9Fi%20oldu> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).
- Tülü, M. (2021). Arap Baharının Türkiye Ekonomisine Etkileri. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2007). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Türkmen, M. (2021). 1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 185-212
- Tüzüncü, M. ve Koldaş, U. (2013). Hükümlerlikten Annan Planına: Ana Hatlarıyla İngiltere Dış Politikasında Kıbrıs: 1878-2004, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, 8(1), 71-100.
- U.S. Department of Energy. Liquefied Natural Gas (LNG) <https://www.energy.gov/fecm/liquefied-natural-gas-Ing> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- U.S. Department of State. (2011). Gala Dinner Celebrating the U.S.-Islamic World Forum, 2009-2017. state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/04/160642.htm (Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih* (7.Baskı). İstanbul: Der Yayınları.
- Uğur, M. (2006). *Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de Kıt'a Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlarının Belirlenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ulutaş, U., Bölme, S., Demir, G., Torlak, F. ve Ziya, S. (2012). *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA Yayınları.
- Uzun, M. (2009). Otpor, Kmara, Pora ve Genç Siviller, haber.sol.org.tr/serbest-kursu/otpor-kmara-pora-ve-genc-siviller-mert-uzun-haberi-21345 (Erişim Tarihi: 09.09.2021).
- Ülger, İ. K. (2016). Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 131-151.
- Ülker, H. İ., Gürson, P., Topçu, M. K. ve Erkan, E. T. (2013). Doğu Akdeniz Enerji Kaynaklarının Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Ekonomisine Etkileri. *International Conference On Eurasian Economies*, 1027-1031.
- Ültanır, Özcan M. (2020). Libya Anlaşması Sonrası Doğu Akdeniz, Girit ve Kıbrıs, <http://ultanirplatformu.com/25-04-02-2020.html> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Ünal, M. (2015). *Soğuk Savaş ve Sonrası Doğu Akdenizde Küresel Hamleler-1*. İstanbul: Beta Basımevi.
- Valansi, K. (2009). İsrail-Mısır Barış Antlaşması'nın 30. Yılı, alom.com.tr/arsiv/haber-70261-Israilmısır_baris_antlasmasinin_30_yili.html (Erişim Tarihi: 26.10.2021).
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2), 114-129.
- Vatansever, M. (2010). Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 1487-1530.
- Vladimir, F. (2011). Libya:Russia joins UN sanctions against Libya and Muammar Gaddafi, Laaska News and Analysis,

- <https://laaska.wordpress.com/2011/08/12/libyarussia-joins-un-sanctions-against-libya-and-muammar-gaddafi/> (Erişim Tarihi: 12.11.2021).
- Weiss, M. (2013). Russia's Return to the Middle East, <https://www.the-american-interest.com/2013/12/13/russias-return-to-the-middle-east/> (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Wezeman, Pieter D., Fleurant, A., Kuimova, A., Tian, N., & Wezeman, Siemon T. (2018). *Trends In International Arms Transfers*. SIPRI Fact Sheet.
- Wyler, G. (2011). Syria Claims 'Armed Gangs' Killed 120 Security Forces In Response To Assad's Crackdown, <https://www.businessinsider.com/syria-claims-armed-gangs-killed-82-police-men-in-response-to-assads-crackdown-2011-6> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Yalçın, M. (2011). *Arap Dünyasında Ayaklanma (Nedenler – Olasılıklar – Sonuçlar)*. İstanbul: Evrensel Yayınevi.
- Yalçınkaya, A. (2014). *Rusya-Mısır Yakınlaşması ve Hibrit Politikalar*. İstanbul: Turkish News.
- Yalım, Ü. (2018). Doğu Akdeniz'de, Türk Kıta Sahaneliği Ve Münhasır Ekonomik Bölgesi Derhal İlan Edilmelidir!, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, <https://21yyte.org/tr/merkezler/dogu-akdeniz-de-turk-kita-sahanligi-ve-munhasir-ekonomik-bolgesi-derhal-ilan-edilmelidir> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Yamaner, M. B., Öktem, E., Kurtarıcan, B. ve Uzun, M.C. (2008). *12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Protokolleri*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yavuz, C. ve Erdurmuş, S. (2012). *Arap Baharı ve Türkiye, Orta Doğu'da Kırılan Fay Hatları*. Ankara: Berikan Ofset Matbaa.
- Yaycı, C. (2011). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Libya'nın Rolü ve Etkisi. *Güvenlik Stratejileri*, 7(14), 17-41.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yaycı, C. (2019). Sorular ve Cevaplar ile Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Kavramı. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı.
- Yaycı, C. (2020). Doğu Akdeniz'in Paylaşım Mücadelesi ve Türkiye. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yaycı, C. (2021). İngiltere Kıbrıs'taki Toprakları Üzerinden Münhasır Ekonomik Bölge İstiyor!, *Türk Denizcilik Ve Global Stratejiler Merkezi*, <https://turkdegs.org/icerik/ingiltere-kibristaki-topraklari-uezerinden-muenhasir-ekonomik-boelge-istiyor> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Yayla, A. (2016). 15 Temmuz Direnişi ve Türkiye Demokrasisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 83, 5-49.
- Yeniçeri, İ. A., Karaca, M. ve Kurtuluş, K. M. (2020). 9 Soruda Doğu Akdeniz Krizi Hakkında Her Şey: Ne Oldu, Ne Oluyor, Ne Olacak?, <https://t24.com.tr/haber/9-soruda-dogu-akdeniz-krizi-hakkinda-her-sey-ne-oldu-ne-oluyor-ne-olacak,904888> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Yeni Şafak Medya (2011). Emlak Bankası Artık Yasaklı, <https://www.yenisafak.com/dunya/emlak-bankasi-artik-yasakli-339048> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Yeni Şafak Medya (2013). Rus Savaş Gemileri Akdeniz'de, www.yenisafak.com/dunya/rus-savas-gemileri-akdenizde-522082 (ET:05.12.2021).
- YeniŞafak Haber (2022). Son Peçe, <https://www.yenisafak.com/gundem/son-pence-3795784> (Erişim Tarihi: 19.05.2022).

- Yerasimos, S. (2002). *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 118-120.
- Yeşilbursa, B. K. (2009a). Geçmişten Günümüze Irak Meselesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 1315-1343.
- Yeşilbursa, B. (2009b). A General Review Of Turkey's Foreign Affairs During The Democrat Party Era (1950-1960). *Alternative Politics*, 1.
- Yıldız, D. (2009). *Doğu Akdeniz'de Isınan Sular*. İstanbul: Bizin Kitaplar Yayınevi.
- Yıldız, D. ve D. Yaşar. (2012). *Doğu Akdeniz'de Küresel Satranç*. İstanbul: Truva Yayınevi.
- Yılmaz, E. (2018). Doğu Akdeniz'de Enerji Çıkmazı. *SETA Perspektif*, 188, 1-5.
- Yılmaz, M. (2015). Ortadoğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınıraşan Sularının Jeopolitik Önemi, *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 315-328.
- Yılmaz, S. (2016). Rusya Neden Suriye'de?, 1.Baskı, Yazar Yayınları, Ankara.
- Yiğit, D. (2011). "AB ve Demokrasiye Geçiş Sürecindeki Tunus", Stratejik Düşünce Enstitüsü akt. Yavuz, C. ve Erduramaz, S. (2012). Arap Baharı ve Türkiye: Orta Doğu'da Kırılan Fay Hatları, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yiğittepe, L. (2019). Arap Baharı Sonrası Ortadoğu'da Güvenlik Algularının Dönüşümü ve Silahlanma Yarışı. İçinde; *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*, (Ed. O. Battır ve C. Özşahin), ss.95-126. Ankara: Atalay Matbaacılık.
- Yorulmaz, R. (2020). Doğu Akdeniz'de Türkiye-Rusya İş birliği ve Libya Krizinin Ekonomi Politikliği, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM)*, www.orsam.org.tr/tr/dogu-akdenizde-turkiye-rusya-is-birligi-ve-libya-krizinin-ekonomi-politigi/ (Erişim Tarihi: 15.12.2021).
- Young, M. (2011). The Assads or Bust, <https://nationalinterest.org/commentary/the-assads-or-bust-5375> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Yönem, A. (2013). Şi'î-Sünnî İlişkileri Bağlamında Günümüz Selefililiği. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 195-222.
- Yurdakul, A. (moderatör)., Han, Kasım A., Acar, F., Kutluk, Deniz, A. ve Çelikpala, M. (Konuşmacı Konuk). (16.03.2018). Nedir Ne Değildir [Televizyon Programı]. *Akdeniz'de Enerji Kaynakları*, İstanbul: HaberTürk.
- Yücel, H. (2018). Hukuki Açından ABD'nin PKK/YPG'ye Silah Yardımı. *SETA Perspektif*, 186, 1-7.
- Yüksel, K. (2007). Orta Doğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı*, 1, 1797-1815, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Zafer, C. ve Vardarlıer, P. (2019). Toplumsal Gürültüden Toplumsal Hareketlere Sosyal Medyanın Rolü: Arap Baharı ve Gezi Parkı Olayları Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 379-390.
- Zürcher, E. J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. (Çev: Y. Saner), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

